

SERENISSIMO PRINCIPI AC DOMINO

DOMINO

CAROLO LUDOVICO

COMITI PALATINO AD RHENUM,
SACRI ROMANI IMPERII
ARCHITHESAUARIO
ET PRINCIPI ELECTORI,
DUCI BAVARIAE, & C. DOMINO
MEO CLEMENTISSIMO.

SERENISSIME PRINCEPS ELECTOR,
DOMINE CLEMENTISSIME,

Audax sane facinus hic liber aggreditur, qui nulla genii sui fiducia ad tantum Principem viam adfectat, & ultro oculos istos in se convertere non veretur, ad quorum fulgorem non possunt non rubore suffundi, qui suae se tenuitatis conscientia metiuntur. Et poterat quibusdam modestius videri, minus augustum nomen tantillo operi praescribere, ni constaret, sublimes istas mentes eo blandius multis allubescere, quo simplicius eosdem ipsarum aestimasse humanitatem perspiciunt. Facit nobilitata Tua in literas, earumque cultores benevolentia, SERENISSIME PRINCEPS, ut vel conatum duntaxat aliquem circa easdem prae se tulisse, commendationis instar apud Te habere credamus; & cum magnitudinem Tuam religiosa veneratione prosequamur, eandem tamen exigua isthaec donaria in sui diminutionem accepturam nulli in sui diminutionem accepturam nulli metuamus. Scilicet fastigii Tui splendorem auges potius, quam delibas, quod ad ista mediocrium hominum studia aliquando Te demittis; nec eo minus nobilitas sua Soli illibata persistit, qui depressis quoque terrarum lucis suae usuram indulgere non dedignatur. Qualem alii operose effigiant magni Principis imaginem¹, eam in Te felicissime expressam cominus contemplari licet. Demissum per tot Heroës sanguinem, & à summa proximam dignitatem, quaeque alia in unicam laudum materiam apud illos exposita sunt, quos coeca velut fata istuc loci protrusisse videntur, in Te recte pro alienis ducere possumus, propriis circumfluente opibus. Ultra Majoribus Tuis quod imputes, habes, qui per Te non sui tantum seculi decora fuerunt: & usque adeo facile est Tibi apud fortunam nomen Tuum dispungere, ut ipsa in aere Tuo sit futura, siquidem pro cuiusque meritis bona sua dispensare cordi ipsi foret. Ex Te ipso Tua Tibi surgit gloria. Animus sublimis, erectus, ipsi fortunae metuendus, perspicax praeterea, divini humanique juris intelligentissimus, & qui, si quisquam alius, per se Principis mensuram impleat. Hic est, quem praepremis in Te saeculum admiratur, & inter ornamenta sua ambitiose ostentat. Idem tamen ubi Principis satisfacit muneri, ad amoena quoque studiorum divertitur, & vigorem istum per omne genus Sapientiae felicissime circumfert. Non poterat sanctiore voluptate negotium Tuum distinguere; nec aliter tam nobilis animi otiosae horae collocari debebant. Invenis heic, quam sincera veneratione Tui similium memoria colatur ab illis, quibus nullus amplius ex adulatione fructus: & dum mutos illos audis videsque, alienis opus habere auribus oculisque desinis, quibus distorte saepenumero Principibus res repraesentantur. Sed & ut apud Tuos ista floreat studia, non minus praesidio quam exemplo efficis. Quassa Sapientiae delubra liberalissime instauras², & ne ad eorum splendorem aliquid desit, praesentiam quoque Tuam iis indulgere tuo fastigio non inferius judicas. Addis animum tanto honore timidis Musis, nec fortuna ipsi sua displicere amplius potest, postquam tanti

Patroni favor tam familiariter istis sese dispensat. Mihi quoque inusitata isthaec humanitas persuasit, ut in Tuam magnitudinem me non peccaturum autumarim, si hoc libelli qua decet veneratione Tibi offerre auderem. In quo cum principia omnis juris pro modulo ingenii explicare sim conatus, vel ipso argumento molliorem eidem apud Te aditum auguror, quo fidentius Themis intimam Principum admissionem suo sibi jure sollicitat.

SERENITATIS TUAE

Lugduni Batavorum Kal
Sept. An. MDCLX.

devotissimus
Samuel Pufendorf

PRAEFATIO

Scientiam juris & aequi, quae non unius civitatis legibus absolvitur, sed qua quorumvis hominum erga se invicem officia reguntur, pro eo ac ipsius necessitas & dignitas postulabat, non usque adeo excultam hactenus dedere, qui universae studium sapientiae ipso nomine venditarunt. Inter eius rei praecipuas causas & haec videtur fuisse, quod communis hactenus eruditis sederit persuasio, firmam atque fallere nesciam certitudinem rebus moralibus per naturam suam deesse, & quaecumque circa easdem cognoscuntur [sic!]*, probabili duntaxat opinione constare. Unde factum, ut suspensio fere brachio excolerent, quae tam lubrico inniti fundamento credebant; & plausibilis heic negligentibus excusatio suppetebat, certis demonstrationibus ista hautquaquam contineri, sed crassa duntaxat Minerva posse tractari. Quam quidem excusationem adhibere eo minus vulgo pudor fuit, quod ipse Aristoteles, qui, nescio quo velut fatali favore, humani fastigium ingenii plerisque hactenus superare visus fuit, eandem tanquam superbum emblema, frontispicio operis sui moralis³ praefixisset. Enimvero praeterquam quod prorsus absurdum videtur, hominibus certam negari scientiam circa illa, quae opere exprimenda per autoritatem Creatoris ipsis fuere injuncta; cum tamen firmiter atque perspicue liceat cognoscere, quae impune ignorantur; totum isthunc errorem hactenus tam pertinaciter aluit prava trium solummodo aut quatuor verborum ex Aristotele interpretatio, quae ubi genuino suo sensui restitueris, etiam per Stagirensia decreta Juri inter scientias, quas vocant, demonstrativas nomen suum profiteri licebit. Nam quae iste dixerat de demonstratione, ex qua vera ac firma scientia resultat, ea hoc modo fuere explicata, ut illi inter moralia locus negaretur, ideo quod haec essent entia contingentia à causis liberis producta. Sed revera isthic loci⁴ *subjectum demonstrationis* notat effatum seu propositionem, (nequaquam autem subjectum in propositione demonstrativa, praedicato contradistinctum), quae demonstranda est, i. e. in qua necessaria praedicati cum subjecto connexion ostendenda est *per principium* aliquod seu effatum generalius, quod rationem istius connexion contineat. Unde ad demonstrationem sufficit, si res vel actio aliqua habeat attributum, cuius cum subjecto necessariam connexionem ex axiomate aliquo indubio mediate aut immediate demonstrare liceat, sive ipsa actio vel res à necessariis causis dependeat sive non. Adeoque quemadmodum ridiculum foret, si quis in disciplina aliqua demonstrare velit, v. g. Sejum heic & nunc furari, Titium latrocinari; ita nemo cordatus negare ausit, quin, ubi ponamus Sejum furari, Titium latrocinari, possit demonstrari, eosdem in legem naturae peccare⁵; saltem ut quis ea de re non minus certus sit, ac de eo, quod in disciplinis, omnium confessione scientiarum certitudine gaudentibus, ad nauseam inculcatur, hominem esse risibilem, quia est rationalis, & passerem esse unum, verum, bonum, quia est ens. Quae omnia non ita pridem peculiari libro perspicue admodum & solide ostendit *Vir Clarissimus Dominus Erhardus Weigelius*⁶, in Academia Ienensi Mathematicum Professor, amicus meus honorandus. Qui idem primus me hortatus est, ut in isto genere quid conarer, & cuius ingenium in nonnullis

* Z, C cognoscantur

facem mihi utilissime praetulit. Eum porro laborem eo cupidius suscepi, quod & peculiari adfectu in
 istud studiorum genus propenderem, ac operae pretium videretur indicasse, quae circa isthanc mate-
 riam traduntur, haudquaquam omnia vacillantibus opinionibus constare, sed liquido satis ex certis
 primisque principiis fluere. Caeterum quod ad methodum libri attinet, ipsa equidem ratio satis
 5 ostendit, tradituro disciplinam aliquam initio explicandum esse, quidnam intelligatur per illas res, de
 quibus est acturus; deinde circumspectianda certa principia, ex quibus effata necessario vera circa easdem
 res deducantur. Unde quaevis disciplina tribus absolvi debet partibus, quarum una Definitiones,
 altera Principia, & tertia Propositiones seu Conclusiones ex principiis derivatas complectatur; qui-
 bus si opus videatur, quarta addenda, in quam conjiciantur, quorum certitudo liquido non adparet.
 10 Quae enim de differentia methodi syntheticae & analyticae vulgo feruntur, inania sunt^a. Verum nobis
 visum fuit Propositionibus peculiarem librum non attribuere; sed quamque earum statim definitio-
 nibus aut principiis, ex quibus praecipue dependebat, subnectere; cum nescio quae ariditas isthanc
 disciplinam deformatura videatur, si in minutas velut discerpta partes ad instar scientiarum mathe-
 maticarum proponatur. Sed & illud heic monendum fuit, multa nos desumpsisse ex mirando illo
 15 opere de Jure belli ac pacis Viri Incomparabilis *Hugonis Grotii*. Qui cum partem duntaxat jurispru-
 dentiae universalis tractare visus sit, ita tamen plerasque ejus partes attingit⁹, ut nihil fere in hoc genere
 scribi possit, quin iste tanquam autor aut testis occurrat. Nec parum debere nos profitemur *Thomae
 Hobbes*, cuius hypothesis in libro de Cive etsi quid profani sapiat; pleraque tamen caetera satis
 arguta ac sana¹⁰. Quos heic velut in universum allegasse voluimus; in ipso autem opere, quoties
 20 eorundem expressa fuit sententia, ipsos nominare supersedimus, qui praeter taedia crebrae citationis,
 rationes eorum potius quam autoritatem secuti sumus. Nam quando ab iisdem atque aliis veritatis
 studium dissentire nos subegit, nomina eorum ideo dissimulavimus, ne magnorum virorum naevos
 vellicando gloriolam captare velle videremur. Et stultum semper judicavimus, cum ipse te hominem
 noris ab erroribus haudquidquam immunem, aspera in alios censura reliquos ad paria tibi reponenda
 25 irritare. Cujus modestiae eo certiore nobis apud cordatos favorem pollicemur, quo frequentius
 inter humanitatis studia professos est, alios non sine verborum contumelia inhumanae insectari¹¹.

SAMUELIS PUFENDORF ELEMENTORUM JURISPRUDENTIAE UNIVERSALIS LIBER PRIMUS

DEFINITIO I.

Actiones humanae dicuntur actiones hominis voluntariae in vita communi cum imputatione suorum effectuum spectatae. 5

I. Actionis voluntariae, quae & moralis.

V. Quod est ens positivum.

II. Materiale.

VI. Actionum divisio.

III. Fundamentale.

VII. Actio naturalis.

IV. Formale.

VIII. Oeconomia libri primi. 10

§. 1. Vocamus actiones voluntarias illas actiones in hominis facultate positas, quae à voluntate velut à causa libera dependent ita, ut citra ipsius determinationem, ab actibus ejusdem elicitis praevia cognitione intellectus profectam, non fierent; & quidem prout illae spectantur non in suis naturalibus, sed quatenus à voluntatis decreto fiunt. Actio quippe voluntaria duo involvit; unum est quasi materiale, quod est exercitium in se spectatum; alterum quasi formale, quod est dependentia exercitii à decreto voluntatis, & ratio velut proaeretica, qua actio ut à voluntate decreta concipitur¹². Ipsum exercitium seorsim & in se spectatum, distinctionis gratia, actio voluntatis potius, aut à voluntate proveniens, quam voluntaria dicitur. Enimverò actio voluntatis ulterius consideratur vel in se & absolute, prout est motus aliquis Physicus, praevio voluntatis decreto susceptus; vel reflexive, quatenus effectus ejus homini imputatur. Quam reflexionem complexae actiones voluntariae speciali vocis usu dicitur *humana*. Et quoniam imputatio potissimum respicit inclinationes animorum & vitae consuetudines, quae *morum* appellatione proprie veniunt, factum inde est, ut ipsae actiones, humanae synecdochica ratione *morales* sint appellatae¹³. 20

§. 2. Actionis igitur humanae seu moralis essentia in hisce tribus consistit, quorum unum est quasi materiale, alterum fundamentale, tertium formale¹⁴. Materiale est motus aliquis physicus potentiae physicae, puta locomotivae, appetitus sensitivi, sensuum exteriorum & interiorum, & intellectus quoad exercitium adprehensionis, (nam judicium ex qualitate objecti ita necessario dependet, ut circa istud voluntatis directioni non sit locus);¹⁵ immo etiam ipsius voluntatis actus, in esse suo naturali consideratus, i. e. prout praecise spectatur ut effectus aliquis per potentiam à natura inditam, quā talem productus. Nec non privatio motus alicujus physici, quem motum homo vel in se, vel in sua causa producere poterat. Item inclinationes potentiarum naturalium in certa objecta, productae per antecessas actiones voluntarias. Ut & actus illi seu solennitates, certis ceremoniis humana voluntate introductis constantes, quois ex mero hominum arbitrio effectus aliquis moralis assignatur*. Neque tan-

* C. signatur

tum actiones meae, tali modo sese habentes, possunt esse materiale actionum mearum moralium; sed etiam huiusmodi actiones, actionumque privationes aliorum hominum, quae à voluntate mea possunt dirigi. Immo & actiones brutorum, vegetabilium & rerum inanimatarum, quae sunt capaces directionis à voluntate mea procedentis. Sic in ipsa lege divina Domino imputatur damnium à bove cornipeta datum, quem talem ipse norat¹⁶. Sic ipse vinitor tenetur, quando per illius negligentiam vitis omnem foecunditatem in sarmenta effuderit. Et ignis voracitatem luit, qui supposuit¹⁷. Etsi circa isthaec omnia, ut aliorum actiones pro nostris censi queant, necesse est apud nos aut actionis alicujus debitae intermissionem, aut actionem quampiam, absque qua altera contingere non poterat, intervenisse. Quin & materiale actionum moralium possunt esse admissiones seu receptiones actionum alterius; quae quidem in esse suo naturali consideratae passiones sunt; accedente tamen imputativitate, quae ex eo oritur, quod prohiberi seu arceri potuerint, pro actionibus censentur.

§. 3. Fundamentale actionis moralis est ratio proaeretica, qua motus ille physicus ut à decreto voluntatis productus intelligitur. Quae quidem ratio proaeretica praesupponit aut includit facultatem hominis, in qua positum sit, illos motus produci vel intermitteri.

§. 4. Formale actionis moralis consistit in imputatione seu potius in imputativitate, qua effectus actionis voluntariae agenti potest imputari, sive ipsum agens effectum physice produxerit, sive per alios eum produci fecerit. A qua quidem actionis formalitate ipsum etiam agens moralitatis denominationem participat, & *causa moralis* appellatur. Unde facile intelligitur, causae moralis proprie ac stricte loquendo formalem rationem in imputatione, sed terminaliter spectatà, consistere, eamque nihil aliud esse, quam agens voluntarium, cui effectus imputatur aut imputandus est, eo quod effectum ut fieret sive ex toto sive ex parte causaverit (significantius Germanice *verursachet*;) ejusque autor exiterit; atque inde, si quid boni fuerit; ipsi acceptum sit ferendum, si quid mali, eidem adscribendum, ipsumque adeo agens pro effectu quasi stare, deque eo respondere teneatur.

§. 5. Caeterum formale actionis humanae, i. e. imputativitas formae positivae rationem habet, ex qua radicaliter affectiones illae, proprietates & consecutiva, de quibus haec est agendum, resultant. Unde moralis actio ens positivum (in genere moralium, non naturalium) dici potest, sive materiale sit motus physicus, sive privatio talis motus. Ad esse enim entium positivorum in genere moralium sufficit, si ponant aliquid, ex quo verae affectiones resultent in eodem genere; cum, ut non entis nullae sunt affectiones; ita cui certae ac positivae competunt affectiones, non ens simpliciter dici hautquaquam possit¹⁸. Quae sint illae affectiones, infra declarabitur.

§. 6. Distinguntur autem haec actiones morales potissimum. 1. Ratione causae in *immediatas*, quas quis ipse per se produxit; & *mediatas*, quas per alium produci fecit. 2. Ratione ipsius actus in *puras* & *mixtas*¹⁹. Purae sunt, quae motu quodam alicujus potentiae certa ratione ad objectum applicato absolvuntur. Uti sunt, agnitio DEI ejusque celebratio, exhibitio honoris ac venerationis, obsequium, dilectio, aversatio, consolatio, laudatio, vituperatio, &c. quorum* effectus consistit in eo, quod objectum ex actione certo modo afficiatur aut affectum intelligatur ad complacentiam aut displicentiam. Aliae vero sunt quasi mixtae, quae commodi quid aut incommodi realis alicujus personae aut rebus adferunt, quales sunt v. g. donatio, commodatio, furtum, caedes, &c. quarum effectus potissimum consistit in aliquo opere realiter alterius personam aut res juvante vel laedente. 3. Ratione objecti varie de quibus infra.

§. 7. Moralibus actionibus contradistinguuntur *actiones naturales*, seu actiones quarumcunque potentiarum, quatenus considerantur in esse suo naturali, tanquam motus producti à potentiis, quae per naturam insunt, citra respectum tum ad decretum voluntatis, tum ad imputativitatem, adeoque

* J, F quarum

praeciso moralitatis tum fundamento tum ratione formali. Et tales sunt actiones non tantum potentiarum necessariorum, quae positis omnibus ad agendum requisitis non possunt non agere; verum etiam liberarum, quae positis omnibus ad agendum requisitis possunt agere vel non agere, siquidem considerentur modo jam dicto. Inter quas tamen hoc discrimen est, quod illae in se & immediate non sunt capaces fundamenti moralitatis, hae vero sunt.

§. 8. Possunt autem actiones morales considerari vel in genere vel in specie. In genere secundum, 1. *Objectum*. 2. *Principia*. 3. *Affectiones*. 4. *Effectus*.

DEFINITIO II.

Objectum actionum moralium dicitur omne id, circa quod illae versantur.

I. *Objecti moralitas ex Impositione.*

II. *Divisio.*

§. 1. Participat inde moralitatis denominationem ipsum hoc objectum, atque sub hoc respectu consideratum ipsum quoque morale dicitur. De quo in genere notandum, quod ipsius moralitas dependeat ex *impositione*, i. e. ex determinatione agentium liberorum qua talium, quae vel ex mero arbitrio, vel ex aliqua congruentia naturae rei cum imposita moralitate, inita quoque mutua convention-
tione, tacita vel expressa, rebus ac personis, moralitatem imposuerunt, utque ea certi effectus sequerentur constituere²⁰. Id quod etiam ad moralitatem ipsarum actionum adplicari potest. Ubi tamen hoc probe notandum, quod, quando actioni alicui naturaliter moralitas inesse dicitur, non hoc ita sit intelligendum, quasi moralitas ex principii physicis rei, aut ipsa natura actionis in se resultet; sed quod ea non ex arbitraria hominum impositione originem ducat, verum ex dispositione ipsius *DEI*, qui hominis naturam ita formavit, ut certae actiones ipsi necessario congruerent vel non congruerent. At vero, ut hac & non alia ratione hominem formaret, in mero ipsius arbitrio situm fuit²¹. Quod si actionum, quae naturaliter honestae aut turpes audiunt, moralitas ex ipsarum natura in se oriretur, ac non ex arbitrio Creatoris, ad quod tamen natura creaturae rationalis fuit attemperata, nulla posset ratio reddi, cur certi actus hominibus morales sint, qui brutis tales non sunt. Sic etiam, qui status hominis dicitur naturalis, revera est ex impositione, non tamen arbitraria hominum, sed ipsius Creatoris, ad eum homines in ipsa creatione destinantis.

§. 2. Est autem actionum moralium objectum aliud *suppositivum*, aliud *positivum* saltem moraliter. Illud vocatur *status*; hoc communiter in *Personas & Res* dividitur²².

DEFINITIO III.

Status est ens suppositivum morale, in quo objecta moralia positiva, & potissimum personae dicuntur esse.

	I. <i>Status analogia cum spatio.</i>	VIII. <i>Status adventitii particulares.</i>
5	II. <i>Status ubi-cativus naturalis.</i>	IX. <i>Status ex loco.</i>
	III. <i>Quando incipiat.</i>	X. <i>Admonitio circa vocabula statuum.</i>
	IV. <i>An possit jus irrevocabile quaeri ei, qui nondum est in rerum natura?</i>	XI. <i>Obligationes certum status genus comitantes ex diversis principiis possunt derivari.</i>
	V. <i>Pax.</i>	XII. <i>Status quanticativus.</i>
10	VI. <i>Bellum.</i>	
	VII. <i>Libertas, servitus.</i>	

§. 1. Status dicitur ens suppositivum, quia rebus moralibus positivis vel substernitur, ut in eo suam, quam habent, moralem existentiam quasi ponant, & actiones suas atque effectus exerant. Atque ita analogiam quandam habet cum spatio, quod itidem rebus naturalibus vel supponitur, ut
 15 in eo suam, quam habent, naturalem existentiam ponant, & motus suos physicos exercent²³. Quamquam in eo differat à spatio, quod hoc sit quoddam substantiae genus, immobile & extensum primo ac per se, quod etiam remotis ipsis rebus naturalibus existat: Status vero, (ut & omnes res morales formaliter consideratae, & qua tales,) qualitatis & attributi duntaxat rationem obtineat, ita ut remotis rebus physicis existentiam suam tueri nequaquam possit.

§. 2. Dividi autem potest status ad analogiam spatii in *Ubi-cativum* & *Quanticativum*. Ille est, qui involvit respectum ad aliquod ubi morale, ac considerari potest vel *indeterminate* vel *determinate*. Indeterminate consideratus est vel *Naturalis* vel *Adventitius*. Naturalem hominis statum, cum peculiari vocabulo careat, tantisper vocabimus *Humanitatem*, seu vitam humanam, quae est illa conditio, in qua quilibet homo, eo ipso quod homo est, constituitur. Eaque involvit obligationem servandi
 25 legem naturae tum adversus seipsum, tum adversus alios homines, atque cum illis socialiter vivendi; uti etiam jus abs quovis homine fruendi officia ex jure naturae debita, ac caetera usurpandi privilegia, quae universim humanam comitantur vitam; ut & capacitatem peculiaria sibi inter homines jura acquirendi. Cui contrariatur status seu vita brutorum²⁴, quae nullo invicem juris vinculo nexae [sic!]* sunt, ita ut citra injuriam, quaecunque potuerint aut voluerint, etiam per vim sibi mutuo inferant.

§. 3. Ista igitur, quam diximus, obligatio, ut & jura, cum statum hominis naturalem comitentur, non incongrue hoc loco inquiritur in terminos hujus status, quando scilicet is initium ac finem capiat. Illud recte videtur statui, quando aliquis vere homo dici potest, etiamsi adhuc desint illae perfectiones, quae non nisi post aliquem temporis tractum hominem sequuntur; adeoque quando vivere & sentire incipit, etsi nondum visceribus maternis sit egressus. Obligatio porro cum ad sui impletionem requirat intellectum sui & ejus, quod agitur, non nisi tunc efficaciam suam exerit, quando homo actiones suas ad normam aliquam conferre, & eas inter se discernere novit. Jura vero, quae
 35 in aliis, rationis usu jam gaudentibus obligationem aliquid praestandi inferunt, & prodesse possunt etiam ignorantibus quid geratur, statim atque homo quis esse incipit, vim suam proferunt²⁵. Unde sine dubio injuriam facit, qui aliquid testamento relictum, aut alio titulo tributum eripit illi, qui
 40 adhuc in utero est, etiamsi fors intra primos conceptionis dies jus istud illi accreverit; adeoque post

* C nexa

adultus recte illud vindicare poterit²⁶. Ac sufficit tunc ipsum testari, invito id sibi illatum, quando per aetatem commode id significare potest; praesertim cum ejus dissensio semper debuerit praesumi. Quemadmodum injuriam mihi statim intulit, qui rem meam absente me abstulit aut corrupit, licet ego post intervallum demum reversus de damno resciscam. Injuria autem corpori infantis inferri nequit, nisi jam corpus actu habuerit, aut materiam ita dispositam, ut ea laesa formando inde corpori noxa oriatur. Unde si quis matrem injuste violaverit, ita ut infans debilis aliquo membro inde nascatur, putamus hunc adultum isti injuriarum actionem posse intendere, nisi is ignorantiam efficacem probare possit. At vero cum informe semen intra primos conceptionis dies neque homo neque corpus humanum dici queat, arbitramur, si quis efficiat, ut istud corrumpatur atque elidatur, in semen illud injurium dici non posse: etsi revera in legem naturae peccet, societati humanae membrum intercipiendo; & injuriam faciat civitati, quam cive, parentibusque, quos prole sperata spoliat.

§. 4. Ulterius vero quaeritur, an etiam alicui, antequam omnino in rerum natura extiterit, jus adquiri possit per alium, cum hoc effectu, ut si ab aliquo alienetur, aut quocunque modo intervertatur, deinceps natus quasi de injuria sibi illata quaeri, & restitutionem in integrum postulare queat? Nos sepositis fictionibus juris civilis, per quas in quibusdam casibus eorum, qui nondum sunt, personam lex sustinet, arbitramur, non posse illi, qui nondum est, jus aliquod quaeri, nisi mediate per alium jam existentem, per quem istud in deinceps nasciturum derivetur; ita tamen, ut jus illud effectum non habeat in ordine ad nasciturum, nisi postquam ipse natus est²⁷. Idque contingit, quando aliquid alicui acquiritur vel traditur, cum hoc habendi modo obtinendum, ut illud ad successores quoque suos demittat. Ubi tamen discrimen aliquod deprehenditur. Quaedam enim ita conferuntur in alterum, ut conferentis nihil intersit, utrum ad posteros alterius res ista perveniat, an non; etsi quantum ad ipsum, facultatem habeat is, cui quid confertur, id ad posteros transmittendi. Quaedam autem ita conferuntur, ut conferens in modum habendi à se determinatum jus sibi aliquod retineat, ita ut iste citra ipsius consensum mutari nequeat²⁸. Utrovvis modo possideatur aliquid ab nondum dati antecessore ad ipsum transmittendum, si quocunque modo intercipiatur aut alienetur antequam nascatur, deinceps nascituro haudquaquam injuria sit, nisi saltem praetensionem ad id per modum hereditatis ipsi reliquerit. Nam priori casu, quia res cum modo habendi plene est penes possessorem, siquidem ille eam alienaverit, aut quacunque ratione factum sit, ut ea non amplius sit ipsius, omne prorsus ejusdem jus extinguitur; adeoque non potest in nondum nati derivari, qui ad talia majorum suorum bona nullum potest jus praetendere, nisi quod ipsi jam existenti ab iisdem velut de manu in manum traditur²⁹. Posteriori autem casu, cum penes eum, qui alteri rem aliquam contulit, potestas adhuc sit circa modum habendi, sane nihil agit possessor in praejudicium successorum, si rem istam alienet, aut quocunque modo subductam pro derelicto habeat, nisi conferens consentiat. Adeoque si populus alicui regnum contulerit, in sobole ex se procreata semper continuandum, nihil aget Rex, si invito populo id alienet; nec iste parentis actus proli etiam nondum natae fraudi esse potest, siquidem populus modo habendi regnum semel constituto inhaerere velit³⁰. Quod si autem id fiat consensu utriusque, tam qui rem possidet, quam cujus est de modo habendi disponere, illud jus itidem prorsus extinguitur, antequam ad post nascituros perveniat. Nec populus habendi modum mutans hisce injuriam facit. Nam non horum, sed sui ipsius causa jus sibi circa modum habendi reservavit; adeoque nemini heic praeter sibi ipsi jus quaesivit aut retinuit, quo si se abdicet, aut illud mutet, nemo praeterea querendi causam habet. Ex quibus patet, quomodo decidenda spinosa alias quaestio; an nondum natis jus suum tacite per derelictionem majorum decedere possit? Finitur autem status humanus per mortem naturalem, post quam quae exuviis & famae praestatur reverentia & honor, superstium potissimum causa exhibetur. Quae praeterea de statu hominum post mortem ex religione Christiana credimus, ex Sacris Scripturis petantur³¹.

§. 5. Statui hominis naturali subordinatur, & ex eo immediate profluit *Pax*. Ad hanc enim cum quolibet homine colendam quilibet eo ipso, quod homo est, obligatur, quamdiu cura propriae salutis ob injuriis aliorum eam abrumpi non suadet³². Est autem *pax vel universalis vel particularis*. Illa sese extendit in quoslibet homines jure naturae adversum nos utentes; & consistit potissimum in hoc, ut nemo alterum injuste laedat, & si quae fors controversiae inciderunt, per mutuam transactionem aut per arbitros componi curet. Haec *pax sola legis naturae obligatione stat*, ac nisi eo ipso in unum corpus aut societatem paciscentes coemant, pacto aut foederibus eam muniri inutile est. Nam per eiusmodi pactum nihil superadditur obligationi legis naturae, neque arctior ea fit, ac pari injuria violatur heic homo, sive pactum intercesserit sive non³³. Abhorret quoque à consuetudine hominum tale pactum inire, cujus capita seu conditiones nihil aliud contineant quam meram non violationem immediatam juris naturae. In quolibet enim pacto pro conditione seu capite ponitur aliquid, quod alter alias jure naturae à me postulare non poterat adeoque quod non perfecte ex jure naturae ipsi ego debebam; uti nec ad pactum cum altero ineundum eodem jure adstringor: etsi consequenter &posito consensu meo circa praestandam* alteri rem alias indebitam me obligem, quod non velim violare legem illam naturae, quae pacta servari jubet. Nam quemadmodum, qui alteri sua ministeria addicit, haudquaquam pro capitibus pacti expresse & immediate constituit, se non fore adversus ipsum v. g. proditorem, furem, nebulonem, &c. etiamsi consequenter ista pacto involvantur; ita erubescenda esset pactio, si quis alteri ad nihil aliud se obstringeret, quam se non violaturum adversus ipsum pacem universalem, i. e. se non usurum erga illum jure in bestias solito usurpari. Faedera autem amicitiae, quae vocant, paci universali aliquid superaddunt. Plus enim sane debemus amico quam cuivis alteri homini, qua tali, non hosti. Pacta porro illa seu instrumenta & tractatus, quibus ex statu belli ad pacem duntaxat universalem pervenitur, nihil aliud continent, quam publicam contestationem, à bello utrinque cessandi; & conditiones ab utraque parte ut alterutra implendas, siquidem arma deponi debeant; quibus factis post ex sola legis naturae obligatione *pax universalis profluit*. *Pax particularis est vel interna vel externa*. Illa est inter eos, qui in unum corpus seu societatem coivere, quando praestant id, cujus causa societas est instituta, nec per vim repugnant potestati, quam societas jure in illos exercet. Hanc pacem non quaelibet vis usurpata turbat, sed illa duntaxat, quam non adhibitum iri in pacto societatis ineundae cautum fuit. Sic v. g. in civitate *pax interna* non turbatur, quando Magistratus facinorosos vi coercet ac plectit; sed tum demum bellum existit intestinum, quando alii istos per vim poenae eximere, & Magistratui jus suum usurpanti resistere conantur. *Pax particularis externa est*, quae colitur cum aliis societatibus, peculiaribus sancita & munita foederibus. Qualia sunt, post foedus amicitiae, foedus commercii, ut liceat in aliorum fines ire, agere, negotiari, res rationesque contrahere, mercaturam ultro citroque exercere, eodem circa isthaec cum civibus jure frui, &c. Nam ut alterum in terris meis negotiari permittam, non requiritur ex lege naturae, praesertim si vel periculum aliquod mihi inde immineat, vel lucrum decedat; adeoque pacto ea commerciorum libertas est quaerenda³⁴. Item foedera societatis & auxilii mutui, idque vel contra invadentes duntaxat, vel contra quemlibet, etiam quem nos invadimus. Haec *pax rumpitur*, quando vel una pars vi adhibita alteri quid inferre conatur, quod altera vi repellit, vel quando injuria jam illata vi vindicatur.

§. 6. Enimvero cum obligatio jus naturae adversus alterum usurpandi cesset, ubi alter idem adversus me non usurpat, (de quo libro II. pluribus agimus,) inde velut subsidiarius homini status emergit *Bellum*, quando salus nostra non nisi per vim expediri potest³⁵. Hic status etsi interdum necessario est subeundus, quando scilicet ob perversitatem hominum, pacificas rationes respicientium, jus nostrum tueri aut consequi non nisi per arma possumus; naturalis tamen modus ad jus suum perve-

* F praestandum

niendi proprie dici nequit, eo quod ad eum usurpandum natura homines directe non destinavit, sed duntaxat in defectu commodioris mediæ ad id confugere indulsit. Dividi autem potest bellum ad modum pacis in *universale & particulare*. Illud est immediatum consecrarium status belluarum, quando nemo adversus alterum ullum usurpat jus, sed sola vi ab omnibus res geritur. Qualis status hominum futurus erat, nisi per legem naturæ ad societatem invicem colendam essent obligati³⁶. Bellum particulare est vel *internum* vel *externum*. Illud est inter eos, qui in unam societatem particularem coiverunt, ubi rupto societatis vinculo armis in se invicem insurgunt. Quale bellum, ubi intra primam velut effervescentiam, & citra operosum utrinque apparatus deflagrat, *seditio* dicitur. Ubi à subditis in Principem arma injuste capiuntur, *rebellio* est. In democratiis autem & aristocratiis ubi in partes hostiliter invicem agentes discedunt populus & proceres, *bellum civile* proprie vocari so- 10
vit. Bellum externum est inter eos, qui eadem civitate non continentur. Hoc dividi communiter solet in *solemne & minus solemne*³⁷. Illud etiam vocatur justum ex jure gentium, (ea vocabuli significatione, qua justus exercitus opponitur *incompositæ* alicui *manui prædonum*,) & est, quod geritur auctori-
tate summæ potestatis civilis præcedente indictione; cujus non iste est finis, ut hosti spatium sit parandi sese ad resistendum, sed ut constet, non privato paucorum ausu, sed publice bellum geri, 15
adeoque hostis sciat, cum quo sibi res sit futura. Caetera, quæ talibus destituuntur requisitis bella minus solemnia sunt. Ast ubi nulla auctoritate publica citra indictionem & justam causam per clandestinos incursus & incompositum agmen alii invaduntur, *latrocinium* appellatur.

§. 7. JCI porro Romani latissimos & generalissimos status hominum, (scilicet prout in Rep. Romana aut ejus simili homines spectabantur,) faciebant *libertatem & servitatem*³⁸. Horum natura 20
ut accuratius cognoscatur, sciendum, libertatem communiter concipi ut statum, in quo sit facultas aliquid ex proprio arbitrio agendi; servitatem contra ut statum, in quo sit necessitas ex alterius voluntate res gerendi; facultatem autem agendi constringentium impedimentorum duo esse genera: physica, ut vincula, compedes, carcer, custodia; & moralia, ut obligatio, lex, imperium, potestas. His positus apparet, libertatem esse vel *omnimodam* vel *limitatam*. Illa est, quæ neque naturalibus neque 25
moralibus impedimentis circumscribitur. Tali libertate neminem absolute præter DEUM gaudere credimus³⁹. Inter homines autem summo libertatis gradu fruuntur, qui legibus civilibus sunt exempti, seu qui summa in civitatibus potestate gaudent. Hi enim, etsi imperio Divino legique naturæ subjecti, nullius tamen imperium hominis agnoscunt, nec abs quoquam, quamdiu tales, per modum poenæ coerceri possunt. Libertatis limitatæ complures dantur species ac gradus. Peculiari vocis significatione libertas illis tribuitur, qui in Aristocratia, ac potissimum qui in Democratia vivunt. Communiter autem libertas notat statum illorum, qui tantum civitati serviunt, non etiam concivi; quibus pro arbitrio licet adplicare actiones suas quascunque, circa quas à legibus communibus nihil est dis- 30
positum. Quæ libertas eo magis coarctatur, quo pluribus quis obligationibus particularibus tenetur. Sic sui qui juris est in civitate, nec alteri determinatam ministeriorum suorum addixit partem, laxiori utique fruatur libertate, quam qui est sub potestate patris aut tutorum, aut qui concivi operas suas locavit, vel honestiores seu notionales, vel viliores seu physicas; sub quorum posteriori genere apud non veniunt mercenarii & famuli. Servitus vero communiter est, quando quis actiones, circa quas à legibus communibus nihil dispositum, non solum ex alterius arbitrio, sed etiam in solidum ad ipsius usum adplicare tenetur, ita ut directe ex propriis actionibus in ipsum nihil redundet extrinsecæ 40
utilitatis, nisi quantum alter gratuito voluerit. Cui accedit, quod hi in civitate caput non habere intelligantur, ac rerum nomine, non personarum, censeantur. In talem servitatem quondam vulgo, & apud quasdam gentes hodieque, rediguntur bello capti, temperamento quodam humanitatis & sævitiae, ut, qui jure occidi poterant, pro usu vitæ perpetua capientibus ministeria præstarent⁴⁰. In hos nonnullæ civitates Dominis jus vitæ & necis relinquebant, eo quod non iniquum videretur, quæ semel sub ipsorum potestate fuerat, vitam deinceps quoque esse. Eundem statum subeunt ex istis 45

nati, & qui sponte eo descendunt. Nonnullis etiam in poenae locum servitus imponitur. Ultimum autem servitutis gradum experiuntur, qui vinculis quoque physicis cohibentur, ut sunt, in ergastula, in carceres, ad remos dati, qui compedibus onerati, aut parietum objectu clausi opus facere coguntur. Caeterum quod JCti dicunt, jure naturali homines ab initio liberos natos⁴¹, id intelligendum est ἀποφαιτικός, non στερητικός, uti quidam loquuntur⁴², i. e. per juris naturalis praeceptum nemini absolute, & citra praecedens ipsius factum libertas est adempta; idem tamen jus nequaquam prohibuit, quo minus quis certa de causa in servitutem abstrahi possit. Actu autem ipso status servitutis, ejusque conditiones ex arbitrio hominum sunt introductae. Quod autem vulgo Philosophi quosdam homines, tardioris nempe qui sunt ingenii, & ad seipsos regendos haud idonei, servos natura vocant; non ita est intelligendum, quasi ejusmodi homines per naturam in statu servitutis constituantur, aut necessario in eum sint abstrahendi, ita ut contra naturam fiat, si liberi maneant: sed quod ipsorum ingenia à natura ita sint formata, ut servitutem aequo animo ferre queant, ac bona libertatis non capiant, nec iis uti commode nōrint⁴³.

§. 8. Porro qui in civitatibus, potissimum Christianis, degunt, in triplicem vulgo statum dispescuntur, *Ecclesiasticum, Politicum & Oeconomicum*⁴⁴. Priores duo vocantur *publici*, eo quod ordinarie homines auctoritate societatis civilis, aut eorum, per quos illa gubernatur, qua talium, in iis constituantur⁴⁵; ac tendant immediate & directe ad commodum societatis, qua talis. Posterior vocatur *privatus*, eo quod dependeat ex proprio cujusque arbitrio, ac immediate & directe tendat ad commodum singulorum, qua talium. In statu Politico publica autoritate tractantur res civilem hominum societatem qua talem directe spectantes. Ecclesiasticus vendicat sibi cultum divinum peculiariter exercendum ad felicitatem societatis. Nam etiamsi singulorum quoque salutem personae Ecclesiasticae curent; tamen quod peculiaris istis status fuit assignatus, ob bonum societatis seu publicum factum est. Status Oeconomicus tractat res in vita communi usum habentes ad utilitatem singulorum qua talium. Horum commune vel seminarium est status *Scholasticus*, in quo ingenia liberali cultura imbuuntur. In singulis complures occurrunt particulares status, quos cuivis ad suam classem redigere in proclivi erit. Determinate consideratus status est vel *honorificus*, vel *minus talis*. Illum communiter vocamus *officium*; & est, in quo quis ad alterius utilitatem aliquid efficere tenetur opera potissimum notionali cum aliqua dignitate: hunc *servitium*, in quo quis citra dignitatem quid in alterius utilitatem opera potissimum physica praestare tenetur.

§. 9. Statum etiam adfert peculiarem vel solus locus, in quo aliquis degit, vel conditio, sub qua degit. Qui enim in solo patrio, vel in quo sedem fortunarum fixit, agit, jure pleno loci fruens, *civis* dicitur; qui semiplenam, *incola*; qui minus stabilem & temporariam sedem alicubi locavit, *inquilinus*. Qui in solo alieno commorandi duntaxat ad breve tempus causa versatur, *peregrinus* audit, cujus status *peregrinitas*.

§. 10. In genere autem hoc admonendum, quod tum ob inopiam vocabulorum, tum ob incuriam Philosophorum circa entia moralia, una eademque voce frequenter cogamur exprimere & statum, & attributum ac qualitatem statui propriam. Quae tamen revera distincta sunt, ac diverso modo concipiuntur. Sic v. g. libertas pro statu concipitur ad analogiam spatii, pro facultate agendi ad modum qualitatis activae⁴⁶. Sic nobilitas alias notat statum, alias attributum personae, quod ad modum qualitatis patibilis concipitur.

§. 11. Sed nec illud praetereundum, quemadmodum complures status in una persona possunt concurrere; ita obligationes, quae statum aliquem comitantur, posse ex diversis principiis per partes derivari⁴⁷. Unde haud statim ille, qui obligationes ex uno aliquo principio fluentes colligit, reliquis praetermissis, ejusmodi format statum, cui praeter eas, quarum ipse meminit, nullae possint adhaerere obligationes aut debebant. Sic qui ex solis Scripturis Sacris partes officii sacerdotum colligit, haudquaquam negat, ad illa quoque obeunda eosdem obligari, quae ex constitutionibus Ecclesiasticis

singularum civitatum requiruntur. Sic & nos, qui heic ea duntaxat hominis officia attendimus, quorum necessitas ex lumine rationis colligi potest, nequaquam pertendimus, ejusmodi statum hominum unquam fuisse aut esse debuisse, in quo solae istae obligationes ipsi competenter.

§. 12. *Status quandicativus* est, qui respectum involvit ad quando seu tempus moraliter consideratum; ac dividi potest, 1. In *junioratum & senioratum*. Quorum uterque dicitur vel in respectu ad durationem existentiae in vita humana, vocaturque aetas, cujus gradus infantia, pueritia, adolescentia, juvenus, aetas virilis, senecta, aetas decrepita; vel in respectu ad durationem in statu aliquo adventitio, ut tyrociniium, veteranismus, status emeritorum, &c. Ad priorem classem fortasse etiam referri potest primogenitura, quando aliquis non habet ante se fratres ex eodem parente natos. 2. In *majorennitatem*, quando quis censetur habilis ad res proprio Marte administrandas; & *minorennitatem*, cum quis tutore aut curatore opus habet. Cujus status termini apud diversos populos variant.

DEFINITIO IV.

Persona moralis est persona spectata cum statu suo, quem habet in vita communi⁴⁸.

<i>I. Personarum moralium seorsim consideratarum varietas. Personae publicae.</i> <i>II. Personae privatae.</i>	<i>III. Ex plurium personarum conjunctione sit persona composita seu societas.</i> <i>IV. Ejus divisio.</i>	15

§. 1. Generalissima haec est personae moralis definitio. Alias persona, apud JCtos praepremis, illa dicitur, quae caput, i.e. libertatem personalem habet; quo significatu mancipia inter res referuntur. Caeterum considerari possunt personae morales vel *seorsim* vel *conjunctim*. Seorsim consideratae pro discrimine statuum sunt vel Publicae, quae in statu publico: & privatae, quae in privato versantur. Personae publicae sunt vel *Ecclesiasticae* vel *Politicae*. Hae sunt vel *principales* vel *minus principales*. Inter principales quidam summa cum potestate Remp. regunt, ut sunt, Imperatores, Reges, Principes, aut quocunque nomine veniant, penes quos est summum imperium; quidam potestate à majestate delegata partem aliquam imperii exercent, quos generali vocabulo Magistratus vocant. Horum nomina in diversis Rebusp. diversa. Minus principales sunt, qui Principibus aut Magistratibus operam sine imperio locant, quos inter infimum occupant subfellium apparitores, lictores, & denique carnifices. Horum conversationem, etsi nulla infamia juris notatorum, honestiores paulo homines vulgo aversantur; idque potissimum, quod ministeriis illorum cum atrocitate & foeditate aliqua conjunctis plerunque mores ipsorum soleant respondere, aut quod non nisi viles animae ad istud vitae genus se sponte adplicant. In bello Magistratibus respondent Duces superiores & inferiores. His subsunt milites gregarii, qui etiam inter personas publicas referuntur, quia per summam potestatem civilem immediate aut mediate autorantur ad arma pro Rep. gerenda; quod fieri intelligitur, quando sacramento adiguntur, aut peculiari jussu superiorum ad actus bellicos exercendos amandantur. Peculiaris quoque species personarum politicarum potest constitui, quas dicere possis *repraesentativas*, quae potestate & autoritate agendi ab aliquo instructae, hujus vice apud alium negotia eodem cum effectu expediunt, ac si ab ipso essent confecta; ut sunt Legati, Vicarii, Plenipotentarii, item Syndici. Istorum instar inter personas privatas tutores & curatores gerunt. Personarum Ecclesiasticarum varietatem cuius, prout religioni alicui innutritus fuerit, cognoscere in proclivi erit. Nec Scholasticae fugere eruditum possunt.

§. 2. Privatarum personarum distinctiones desumuntur, 1. *Ex sexu*, unde est, mas, foemina, hermaphroditus. Isthac etsi proprium in physicis locum obtineant, huc tamen pertinent ob moralem aliquem respectum, quatenus in vita civili aliter tractantur. Nam & infra dignitatem irae virilis plerisque foeminas ducimus, & minoris ipsorum convicia facimus, quam virorum, nec tanti ipsorum 3
judicia ac testimonia aestimamus, nec ad munia publica, licet caetera capaces, ordinarie admittimus. Hermaphroditum autem velut monstrum naturae aversamur. 2. *Ex statu morali quandicativo*, unde aliter agitur cum juvene, aliter cum sene; & aliud senem decet, quod non decet juvenem, & contra. Sic alia quoque autoritas senis, alia juvenis. 3. *Ex situ morali in civitate*. Hinc enim alius civis, alius inquilinus, alius incola, alius peregrinus. Qui uti diverso modo obligantur civitati; ita quoque circa 10
distributionem bonorum & impositionem onerum non eodem modo aestimantur. 4. *Ex situ morali in familia*. Unde est Maritus, Uxor, Pater, Liberi, Dominus, Servus, qui sunt membra velut ordinaria, quibus extra ordinem interdum accedit hospes. 5. *Ex stirpe*. Unde est nobilis, isque vel illustri vel minus illustri familia ortus; vel plebeius, quorum in diversis civitatibus varia discrimina. 6. *Ex arte*, 15
cui quis peculiariter operam adplicit, quae est vel liberalis, vel illiberalis. Huc pertinent mercatores, qui mutandis mercibus quaestum faciunt, quorum agmen institores claudunt. Item queis agri, plantarumque aut brutorum cura geritur; ut sunt rustici, vinitores, hortulani, pastores, &c.

§. 3. Coniunctim consideratae personae constituunt *Societatem* seu concilium, quando plures personae ita inter se uniuntur, ut tum voluntas tum actio ipsorum pro unica actione aut voluntate, non pro pluribus, censeatur. Idque tunc fieri intelligitur, quando singuli in societatem coeuntes voluntatem 20
suam unius alicujus, qui sit societatis caput, voluntati, vel toti concilio ita subjiciunt, ut pro voluntate & actione velint agnoscere & haberi, quicquid iste, aut major pars societatis circa res societatem spectantes decreverit aut egerit⁴⁹. Unde est, quod cum antea, quicquid plures voluerint aut egerint, pro totidem voluntatibus & actionibus habeatur, quot personae physicae ibi numerantur; in societatem conjunctis una voluntas tribuatur, quaeque ab illis qua talibus proficiscitur actio non multorum, sed 25
unius judicetur, etiamsi complura individua physica ad eam concurrerint. Inde etiam ejusmodi societas jura ac bona peculiariter nanciscitur, quae hautquaquam à singulis, qua talibus, sibi queant vindicari. Ubi id quoque observandum, quemadmodum personae singulae manent eadem, etsi successu temporis per varias particularum accessiones & decessiones corpus insignes mutationes subierit; sic per particularem individuorum successionem non aliam fieri societatem, sed eandem manere, nisi uno tempore 30
ejusmodi mutatio ingruat, quae prioris corporis seu societatis rationem prorsus tollat⁵⁰.

§. 4. Societates porro seu personas morales compositas ad modum personarum singularium dividere possumus, in *publicas & privatas*. Illae iterum sunt vel *sacrae & ecclesiasticae*, vel *politicae*. Inter sacras quaedam sunt *generales*, ut Ecclesia Catholica, item Ecclesiae particulares, vel certis regionum ac civitatum terminis comprehensae, vel publicis confessionum formulis distinctae: quaedam *speciales*, ut Concilium Oecumenicum, Nationale aut Provinciale, Synodus Dioecesana, Consistorium, 35
Capitulum, Presbyterium⁵¹. Societas politica itidem est vel *universalis*, ut civitas, quae in diversos [sic!]^{*} species, puta Monarchiam, Aristocratiam & Democratiam dispescitur, prout summum imperium est vel penes unum, vel penes concilium paucorum aut universorum⁵²; vel *particularis*, ut Senatus, Scabinatus, tribus, &c. Eandem divisionem societas Scholastica admittit. *Societas sagata* 40
dicitur exercitus, cujus partes sunt legio, turma, cohors, decuria, manipulus, &c. *Societates privatae* non solum sunt familiae, sed etiam in civitatibus quae vocantur collegia mercatorum, opificumque & similia. Quae sigillatim heic exsequi longum foret. Nobis summa tantum fastigia rerum perscrinasse sufficiat.

* J, F diversas

DEFINITIO V.

Res moralis est res spectata cum respectu pertinentiae ad personas.

I. <i>Respectus pertinentiae rerum quotuplex?</i>	XV. <i>Origo proprietatis.</i>	
II. <i>Dominium eminens, directum vulgare & utile.</i>	XVI. <i>Modus acquirendi originarius occupatio.</i>	
III. <i>Dominium plenum, diminutum.</i>	XVII. <i>À primo Domino res in posteros quomodo transierint?</i>	5
IV. <i>Quid proprium, quid commune.</i>	XVIII. <i>Quomodo bona in filios dividenda?</i>	
V. <i>Propria bona societatum.</i>	XIX. <i>Modi acquirendi lucrosi,</i>	
VI. <i>An à rebus innoxiae utilitatis civitas exteros possit excludere?</i>	XX. <i>Onerosi.</i>	
VII. <i>An mare proprietatis capax?</i>	XXI. <i>Incrementa & fructus rei adquiruntur domino.</i>	10
VIII. <i>Mare litoribus propinquius proprium est.</i>	XXII. <i>Species materiam sequatur, an haec illam?</i>	
IX. <i>Oceani vasta videntur à gentibus pro derelictis habita.</i>	XXIII. <i>Modi acquirendi spurii.</i>	
X. <i>Navigatio & commercia in Oceano quomodo libera?</i>	XXIV. <i>An vitium acquisitionis tollatur per tempus?</i>	15
XI. <i>Possessio proprietatis complementum.</i>	XXV. <i>An idem in tertium transeat?</i>	
XII. <i>Origo domini in res ex jure divino.</i>	XXVI. <i>Proprietas quomodo amittatur, ubi de testamentis.</i>	
XIII. <i>Dominium hominis in bruta quantum ex jure divino.</i>	XXVII. <i>Furor non tollit proprietatem rerum.</i>	
XIV. <i>Quantum ex jure natura?</i>	XXVIII. <i>Res nullius; earum differentiae.</i>	20
	XXIX. <i>Res corporalis.</i>	
	XXX. <i>Incorporalis.</i>	

§. 1. Respectus pertinentiae, *indeterminate* & praecise consideratus, prout est ratio formalis⁵³ rerum moralium, est vel *affirmativus*, vel *negativus*. Ille terminatur ad proprietatem & communitatem, unde res morales dicuntur *propriae* vel *communes*: hic uniformis quasi est, & neutralitatis rationem induit, unde res morales dicuntur *nullius*⁵⁴. *Determinatae* [sic]⁵⁵ autem consideratus respectus ille pertinentiae, *meum* & *tuum* constituit. Materialiter porro & in se spectatae res distinguuntur in *corporales* & *incorporales*.

§. 2. In tres communiter species, quas modos habendi vocare possis, dominium dividunt; *eminens* puta, *directum vulgare* & *utile*. Priori denotatur potestas illa, quae civitati aut ejus capiti competit in res civium ad utilitatem publicam. Cujus hic est effectus, ut vim domini vulgaris efficaciter restringere possit, prout è bono publico visum fuerit. Dominio vulgari privati bona sua possident, circa quae plenam disponendi facultatem habent, nisi quatenus à potestate eminenti ea restringitur. Ubi si ususfructus sit penes alium, vocatur dominium *directum*, quale habet dominus fundi in emphiteusin dati. Dominium denique *utile* in illa habere bona dicimur, quorum ususfructus duntaxat est penes nos, *directum dominium* penes alios; ut quae tanquam emphiteutae possidemus⁵⁵.

§. 3. Est autem dominium vel *plenum* vel *diminutum*. Illud, quando eidem tam proprietatis rei, quam ejus ususfructus actu competit. Quo modo possidentur non tantum, in quae *eminens* nobis dominium est, conjunctum cum vulgari; quemadmodum interdum Principi aut populo regio aliqua adquiritur cum omnimoda proprietate, in cujus partes deinde singulis dominium *diminutum* tradi-

⁵³ J, C, F determinate

tur⁵⁶: sed & in quae vulgare duntaxat, abs quo ususfructus non est separatus, nisi forte ad tempus, per modum beneficii revocabilis. Diminutum dominium est, quando vel ususfructus rei meae ad alterum spectat, vel contra ususfructus rei alterius haereditario jure mihi competit⁵⁷. Quo posteriori modo haberi volunt regna non patrimonialia, ab initio per consensum populi delata, & in haeredes transmittenda. Modum enim habendi diminutum arguit, quod propria
 5 Regum autoritate citra consensum populi tota aut pars eorum vendi, testamento cuilibet relinqui, donatione aut alio modo alienari nequeant. Quo ipso tamen hautquaquam vis imperii imminuitur, quippe cum sola alienandi istius potestas sit sublata, quae in se ad facultatem imperandi nihil facit⁵⁸. Diminuto etiam modo habetur res, cujus dominium quaecunque certo temporis spatio
 10 circumscribitur, quo elapso expiret. Ex quibus obiter apparet, quatenus limitatio sit addenda vulgatae illi Jctorum regulae; Res sua non potest alicui fieri magis sua: ex qua concludunt, neque pignus, neque depositum, neque emtionem, neque locationem rei suae posse consistere, item, inutile esse legatum, si quis rem legatarii ipsi legaverit, item, neminem rem suam futuram in eum casum, quo sua sit, utiliter stipulari⁵⁹. Scilicet, nisi fors modus habendi diminutus in plenior

15 evehatur; quod sit, si v.g. quod feudum fuit, in posterum tanquam absolutus & independens principatus possideri incipiat.

§. 4. Quae igitur res tanquam *propriae* ad nos pertinent, sive modo vulgari, sive eminenti etiam, (qua ratione civitates aut earum capita bona sua possident,) iis pro arbitrio nostro frui, & quosvis alios inde arcere possumus, nisi per pacta conventa, jus singulare superveniens quaesiverint, ac
 20 eodem modo, dum nostrae sunt, alterius in solidum esse nequeunt⁶⁰. *Eodem modo*, inquam; nam & nihil impedit, & usitatissimum est, eandem rem pro diversis habendi modis ad diversos spectare. Sic in eundem fundum civitas dominium habet eminens, dominus fundi directum, emphiteuta utile. Additur quoque *in solidum*. Nam & plures eandem rem eodem habendi modo tenere possunt, non tamen in solidum, sed pro rata quisque parte. Quod contingit in iis bonis, quae indivisim possidentur à pluribus, eodem domini generis circa eandem rem concurrentibus. Quales res vocantur *communes*, quae scilicet ad plures eodem domini generis indivisim pertinent. Communitas enim à proprietate differt non quoad modum aut vim domini, (idem quippe pluribus in rem communem juris, quod uni in propriam, & uti proprietatis rei alicujus ad unum spectantis, quorumvis aliorum jus in eam rem excludit; ita quoque à re communi excluduntur omnes alii, qui sunt extra illos, quibus res dicitur communis:) sed quoad pertinentiae terminum duntaxat, quod res propria ad unam personam,
 30 communis ad plures spectet. Quorum cum nullus jus in rem obtineat, velut in totam se extendens, sed quod in partem duntaxat rei valeat, patet sane, unum non posse suo jure de tota ista re disponere, sed pro rata tantum; ac si de tota re aliquid sit statuendum, singulorum, ad quos ea spectat, consensum & auctoritatem requiri.

35 §. 5. Caeterum propria sunt non solum, quae ad personas singulares pertinent, sed & quae ad personas morales conjunctas seu societates qua tales. Hae enim uti unum quoddam sunt; ita sua quoque sibi habent bona & jura propria, quae, in solidum aut partem eorum, non modo nemo extra societatem sed ne ipsa quidem sub societate comprehensa membra, quatenus non ut tota societas concipiuntur, velut propria sibi vindicare possunt tali proprietatis modo, quo societas gaudet⁶¹. Sunt autem
 40 res ad societatem publicam seu civitatem pertinentes in triplici potissimum differentia. In quasdam enim civitas dominium duntaxat eminens usurpat, vulgare autem singulis reliquit aut assignavit. Ut sunt, territoria, provinciae, urbes, pagi, agri, &c. item quaevis res privatorum, quae quidem à singulis per partes modo domini vulgari possidentur, ita tamen ut in ea civitas dominium eminens obtineat. Cujus vis in hisce sese exerit, quod singuli iis de rebus imposita tributa aut vectigalia solvere
 45 teneantur, immo totas publicis concedere usibus, si quidem salus Reip. id poposcerit⁶². A quibusdam autem omne penitus singulorum, qua talium, dominium civitas excludit, ac sibi in solidum earundem

dispositionem atque usurpationem reservavit; ut sunt, reditus publici, vectigalia, aerarium, fiscus, & similia⁶³. Quarundam denique usum civibus indivisim reliquit, dominium autem vulgare nemini peculiariter adsignavit. Et haec alias publicorum nomine veniunt, circa quorum usum, siquidem quoad easdem partes singulis simul non sufficiant, ille potior est, qui prior usum occupavit. Sic v. g. quem quisque locum in theatro occupavit, eum jure retinet contra tardius venientem, nisi fors de talibus peculiariter fuerit dispositum. In hoc genere sunt aedes publicae, loca publica, fora, theatra, plateae, &c. item, maria, flumina, lacus publici, quorum usus cuilibet civi conceditur⁶⁴. Quo etiam pertinent res sacrae, ut templa, utensilia sacra, ornamenta & reditus templorum & similia. Nam ista non sunt nullius, sed revera ad civitatem pertinent, nec prorsus humanae potestati aut usibus eximuntur. Vocantur autem sacra à fine, cui à civitate destinantur, nempe ut exercitio cultus divini peculiariter inserviant, donec circa ipsa aliter fuerit dispositum⁶⁵. Inde est, quod, premente Remp. necessitate, si alia media non suppetant, possit civitas v. g. conflare calices & caetera utensilia aut ornamenta sacra, vendere campanas, usurpare reditus templorum, &c., citra obligationem similia deinceps restituendi, eodem jure, quo potest aggredi pecuniam in aerario sanctiore sitam, aut privatis agrum publicum vendere. Nisi quod jus illud extrema duntaxat necessitate ingruente sit usurpandum, ne suspicio irreverentiae erga Numen apud vulgum incurratur. Quae hactenus de bonis civitatis dicta sunt, etiam ad bona caeterarum societatum, quae civitates non constituunt, per analogiam possunt applicari.

§. 6. Heic tamen ulterius notandum circa res civitatis, quod quaedam ita sint comparatae, ut citra detrimentum istius earum usus vel omnimodus, vel restrictus, etiam exterius quibusvis non-hostibus promiscue patere queat. Quae res etiam innoxiae utilitatis vocantur; ut sunt, aqua profluens, flumina, freta, maria, viae regiae, &c. quorum usurpationem itineris faciendi causa facultas commerciorum ad externos populos obeundorum includit. Harum rerum usum cum communiter civitates cultiores promiscue extraneis non-hostibus permittant, inde quidam autumarunt, omni eos proprietate carere, ac legem naturae omnino illarum proprietatem interdicere, & illimitatum earundem usum omnibus concedendum praecipere; adeoque jus naturae violare, qui vindicata sibi earum proprietate, ipsarum usum exteris restrictiorem facere, aut omnino occludere voluerint⁶⁶. Enimvero istos falli certum est. Ac de viis quidem publicis constat, posse prohibere territorii dominos, ne quis exterus omnino illac transeat, aut transitum non nisi certa lege, certové onere indulgere. Cum enim istis territorii proprietatem nemo denegat, cujus pars viae publicae sunt, patet quoque iisdem competere jus de viis disponendi, adeoque earum usum, siquidem ita expedire videatur, aliis interdicens⁶⁷. Etsi eo jure, quamdiu intra innoxiam utilitatem usus iste subsistit, ob communem hominum inter se obligationem non sit utendum, qua cuilibet cujuslibet necessitates, quantum citra fraudem suam fieri potest, sublevare tenetur. Nec tamen nisi extrema necessitas ejusmodi viae usum sibi per vim adserendi potestatem facit⁶⁸; cum contra, si aequale omnium in eam jus esset, quacun- que quis de causa uti ipsa prohibuit, justam belli causam haberet. Inde recte & jure suo Dido Aeneae socios hospitio arenae prohibuit, donec constaret, ab ipsis novellae civitati nullum imminere periculum⁶⁹. Sic non injuste Edomitae Israelitis, indemnitatem verbo duntaxat spondentibus, transitum per regionem suam ex metu non improbabili denegabant, ita ut hi molesta ambage fines ipsorum legere cogerentur⁷⁰. Iisdem quoque Israëlitis adversus Sihonem & Ogum Reges Amoraeorum justam bellandi causam nun dabat denegatio transitus per ditiones suas, sed quod ipsis praeter fas cum exercitu extra fines suos obviam procederent, & ad pugnam eosdem lacesserent⁷¹. Nam heic ad extraordinarium DEI jussum confugere non est necesse, uti in istis bellis, quae Cananaeos ea gens invasit. Ea enim alias injustissima fuissent, nisi peculiare DEI mandatum Judaeos autorasset, peccatis licet vehementer contaminatas excidio dare gentes, quae nulla tamen injuria istorum in se arma provocaverant⁷².

§. 7. An vero Mare quoque proprietatis sit capax, à clarissimus [sic!]* nostro seculo ingeniis acriter fuit disceptatum, his aientibus, illis negantibus⁷³. Quorum nullius tamen existimationem inique quis laesisse censendus est, si civitatis quemque suae commodum magis, quam veritatis partibus nullis obnoxiae studium ante oculos habuisse dixerit. Nos perspicue & solide controversiam istam expediri posse arbitramur, si heic supponamus, (quod paulo post latius ostendetur,) dominium hominis in res ut sit licitum ex lege divina positiva, oriri ex concessione DEI, qua hominem totius orbis dominum constituit. Qua in concessione, privilegii non praecepti rationem habente⁷⁴, cum aequae piscium maris, quam animantium terrestrium expressa fiat mentio⁷⁵, in quae dominium intelligi non potest, nisi simul sit jus elementum, quod inhabitant, prout ejusdem admittit natura, usurpandi; ex hac sane parte nihil impedit, quo minus homines dominium maris sibi queant arrogare. Idem dominium ut sit licitum ex jure naturae, facit indigentia & necessitas hominis, qui cum citra usurpationem & consumptionem aliarum rerum vitam tolerare nequeat; potestatem quoque ad ea usurpanda & consumenda habere intelligitur⁷⁶. Isti indigentiae cum mare quoque aliquatenus mederi queat, nec heic quidquam obstat, quo minus illius usus quoscunque potest homo sibi vindicet, postquam ipse terrestre animal in alieno elemento versari didicit⁷⁷. Sed id dominium ut actu adquiratur, & effectus suos tam in ordine ad res ipsas, quam adversus caeteros homines obtineat, necesse est, ut comparatum sit modo aliquo inter homines recepto, qui supponat aut involvat pactum, quo caeteri homines sua in rem illam praetensione renunciassent intelliguntur⁷⁸. Concessum igitur fuit hominibus ex lege naturali & divina, ac in ipsorum arbitrio positum, utrum maris quoque sicuti terrae dominium usurpare, an vero id pro derelicto habere velint. Quae enim de fluiditate maris, capacitate & sufficientia ad usus omnium, ut & de terminorum incertitudine objiciuntur, in jocularia plerunque dicitur⁷⁹ abeunt: ac nihil proprietati ista officere, ab aliis dudum fuit ostensum⁷⁹. Ac bene observandum, effectus proprietatis clarius aut obscurius sese exserere prout id substantia rei physica admittit; nec tamen proprietatem statim expirare, etiamsi usus ipsius ab uno aliquo minus commode velut ambiri posse videatur. Inde sufficit ad hoc, ut mare aut ejus pars alicujus propria dici possit, si jus iste habeat usus ipsius ita in solidum sibi vindicandi, ut nisi alii eosdem ab ipso per modum beneficii agnoscere velint, jure eos inde arcere queat; licet ipsius custodiam & velut exclusivam possessionem ipsius laxitas difficilem; exuberantissimum vero usus prope supervacuum reddant.

§. 8. Huc igitur potissima redit controversia: An gentes uti per partes terram, sic mare quoque sibi proprium fecerint? An vero id in universum, vel quasdam ejus partes tacito consensu pro derelictis habuerint? Cui expediendae utile est considerare, quosnam usus mare mortalibus praebeat ita comparatos, ut si promiscue omnibus pateant, civitatis alicujus conditio deterior sit futura. Inde enim in proclivi erit judicare, quanam maris partes occupatae & propriae, quanam pro derelictis censendae sint⁸⁰. Seposito igitur aquandi & lavandi usu, qui nec magni est, nec nisi litorum accolis patet, duo potissimum deprehenduntur, ob quae in propinquo sibi mari caeteros promiscue versari populus aliquis citra detrimentum suum pati non possit; piscatio & munimentum regionis. Piscatio etsi in mari longe uberior, quam in fluminibus aut lacubus; manifestum tamen est; eam accolis maris maligniorem fieri, aut ex parte exhauriri posse; si diversae gentes propter litora alicujus regionis piscari velint. Idem vero mare cum munimenti quoque, sed ancipitis, vicem terris praestet; quo uti terrestria itinera abrumpuntur, ita navigiis patulus praebetur accessus; patet sane, hautquaquam expedire populis maritimis, ut cuilibet mare regionibus ipsorum praetensum promiscue citra cautionem de non offendendo navigare liceat: non magis, quam ut cuivis concedatur per fossas urbium aut val-

* Z, J, C, F clarissimis

** Z directa

lum transeundo viae compendia sectari. Praesumitur ergo, quemlibet populum maritimum in mare terris suis praetensum tale sibi reservare dominium voluisse, quod sufficeret ad hoc, ne ex propius accedentibus navigiis aliquid sibi periculi posset intentari. Inde est, quod cum alias usus itineris maritimi innoxiae prorsus sit & inexhaustae utilitatis; (quales res cuiquam denegare aut imputare, nisi aliud id suaserit, summae inhumanitatis foret:) tamen ob jam dictam rationem munimenti populus aliquis recte possit prohibere, ne quis exterorum intra certum spatium litoribus ipsius appropinquet, nisi per antegressam denunciationem consensu populi istius impetrato, aut certo signo amici accessus aut transitus dato. Quantum autem spatium maris ejusmodi vicem munimenti obtineat, cujus respectu à populo aliquo in illud dominium usurpetur, non ita accurate determinari in universum potest, sed ex consuetudine apud singulos populos recepta cognoscendum. Quod si vero sinus aut fretum inter duos sese populos infundat, eorum imperia in medio freti aut sinus terminari intelliguntur, nisi alterutri ex pacto aut consensu alterius in totum istud aequor dominium sit quaesitum. Unde patet, imperium in sinus [sic!]* maris ordinarie obtinere illum populum vel populos, quorum terris iste ambitur. Sic Romani, cum omnes Regiones mari mediterraneo adsitas obtinerent, quin in idem tale imperium habuerint, aut recte usurpare potuerint, ut quasvis exterorum naves per fretum Gaditanum ingressu prohibere quiverint, dubitare non licet.

§. 9. Enimvero non tam de his maris partibus, quam de vasto illo Oceano disceptatur⁸¹. Quem licet sua latitudo proprietatis non absolute reddat incapacem; negari tamen non potest, inutilem fere** ejus possessionem futuram, sive ille ad unum duntaxat populum spectaret, sive ad plures. Nam neque immensa illa aequora commode piscationem admittunt, aut haec operae pretium reddit; nec remotae nimis à terris partes Oceani munimenta amplius censentur. Nec enim adeo meticulousam crederim nationem, quae suae securitatis interesse putet, ne navis externa*** v. g. ultra ducentesimum à litoribus suis milliare naviget; adeoque ea de causa iter isthac cuiquam interdiceret haut poterit, modo ne intra illud spatium, ex quo efficaciter periculum potest intentari, accedat. Unde non magis audiendi forent v. g. Hispani aut Lusitani, si ex hoc capite Angli aut Batavis navigationem ad Indias vellet interdiceret, quam v. g. Colonienses, ne quis Spirae Rhenum transmittat. Quod si vero omnino Oceanum totum ob navigationis commoditatem sub dominio esse expediret, tunc sane non unus aut alter populus istum sibi, exclusis caeteris omnibus, vindicare posset, sed quotquot Oceanum accollunt populi pro suae quisque regionis proportionem ad ejus possessionem concurrere deberet, nisi si quis forte jure suo cesserit, & id in alterum contulerit. Talis divisio Oceani inter gentes cum nunquam facta legatur, fieri quoque eam inutile sit; recte judicatur, Oceanum, si litoribus propinquas partes excipias, gentes, quantum ad proprietatem, habuisse pro derelicto; ita tamen, ne quis populus sibi soli ejus usum arrogare possit. Nec ideo quisquam in eum peculiare sibi jus prae caeteris tribuere debet, ideo quod primus eum transmiserit; non magis quam Amalfitani, ab usu acus magneticae alios possunt excludere, eo quod civis ipsorum princeps eam ostendisse perhibeatur.

§. 10. Ex quibus patet, navigationem & commercia quorumlibet populorum Oceani accolarum cum quibuslibet itidem Oceani accolis, respectu tertii, invicem esse libera; ac iniquo caeteras gentes monopolio premere; qui ea solis sibi vindicant, nisi ex istorum consensu tale sibi jus quaesiverint⁸². Ubi tamen observandum, quemadmodum Princeps jure prohibere potest, ne merces in sua ditione natae aut factae ab exteris exportentur, nisi pacto aut liberali illius concessionem eam sibi facultatem paraverint; quale tamen pactum inire, aut quam gratiam de jure naturae nemini indulgere tenetur, nisi

* Z, J, C, F sinum

** F utilem ferre

*** F externa

si quem forte extrema urgeat necessitas, citra commercia cum ipso periturum: ita si v. g. populus Europaeus regionem quandam Africae aut Indiarum suam fecerit eo modo, qui inter gentes dominium inducere solet, recte eum, si videatur, omnem aditum ad illam aliis posse interdiceret, vel non nisi sub certa conditione aut certo onere eum permittere⁸³. At vero nullo juris colore unus populus alteri non-hosti interdiceret praesumit, ne per Oceanum ad tertium populum ipsi non-hostem commerciorum exercendorum causa commeat, ex ista duntaxat ratione, quod suo inde lucro aliquid decedat, nisi forte ipse tertius alterum populum certis de causis velit excludere. Nec obstat, quod sola illa gens duntaxat, etiam per longum temporis spatium eo negotiandi causa commearit. Nisi enim hic populus alteri ad se accedendi facultatem peculiariter concesserit cum exclusione caeterorum omnium, non magis hic per prioritatem suam reliquos jure inde prohibere poterit, quam qui prior ab oenopola vinum emit, ne alii quoque ibidem emant.

§. 11. Porro ultimum velut complementum proprietatis, & quo posito actualiter illa effectus suos plene exerere incipit, est *possessio*, qua quis rem aliquam per se aut per alium ipsius nomine actu adprehendit atque occupavit, prout rei rei id natura patitur, & ita habet in sua potestate, ut domini vires actu exercere, & de ea disponere queat⁸⁴. Haec initium suum capit ab adprehensione corporali, quae ut effectum aliquem producat, non solum in ipso qui adprehendit intentio debet esse, isthoc actu rei possessionem capessendi, sed etiam ita est ea instituenda, ut caeteri praesumere possint, illo fine eandem fuisse susceptam. Fieri autem intelligitur apprehensio, non solum quando corpus ad rem applicatur, sed saepe etiam per signum aliquod ad id destinatum, quale est, acceptio clavium, quando v. g. aliquis aedes emit, aut merces in horreo repositas, & similia⁸⁵. Duplex porro deprehenditur possessio; *legitima*, quando in rem, quam tenemus, jus nobis existit, observatis quoque in eadem apprehendenda requisitis, si quae fors à legibus positivis praescribuntur; & *illegitima*, quando nullum quis, aut non sufficiens jus obtinet in illam rem, quam in potestatem suam redegit.

Haec iterum est vel *quieta*, quando nemo quaecunque jus possessoris in dubium vocavit; & *irre-quieta*, quando idem jus protestationibus aut aliis modis in controversiam fuit adductum. Quaecunque autem possessionem in civitatibus ille semper effectus sequitur, ut res possessoris videatur, donec de contrario manifeste constiterit. Per quam praesumptionem etsi interdum illegitimus quoque possessor sublevetur, deficientibus dominum argumentis vim probandi habentibus in foro civili, ubi non nisi per exteriora signa in rei veritatem penetrare datur; in universum tamen illud recipi publici boni intererat, quod alias ex cujusque libidine quilibet circa probandum possessionum suarum titulum fatigari posset. Quae tamen praesumptio inter eos, qui solo jure naturae inter se utuntur, non valet, quamdiu nulli se arbitro aut judici subjiciunt, quia isti juris sui firmitatem nemini tertio adprobare tenentur. Hinc possessoris conditio in foro civili semper melior est quam petitoris, quippe cum illi non incumbat nisi nuda probatio possessionis, quae evidentissima & facillima; hic autem ad probationem juris teneatur, quae longe intricatior & difficilior, manente quoque interim dominio & usu rei apud possidentem, donec petitionis suae jura iudicibus adprobaverit. Ex quo patet etiam ratio vulgati illius Jctorum Romanorum; minus est actionem habere, quam rem⁸⁶. Scilicet etiamsi firmis fundatum probationibus jus habeas ad rem quae ab altero possidetur, adeoque res illa aliquatenus tua censi possit; tamen praeterquam quod usu rei tantisper carere cogaris, in civitate quidem labor tibi incumbet judici jus tuum demonstrandi, qui si forte corruptus injustam tulerit sententiam, adquiescendum utique erit; inter eos autem qui solo naturae invicem jure utuntur, ancipiti Martis aleae lis committenda. Contra quae alteri perfecte debemus, etsi quamdiu ea nondum solvimus, inter bona nostra adhuc aliquatenus locum obtineant, revera tamen nostra non sunt. Sic eum qui mille aureos habet, totidem autem debet, nihil habere; qui autem plus debet, quam habet, minus quam nihil habere haut absurde dixeris. Unde lucem capit illud obaerati cujuspiam: Aliquam multis talentis opus est, ut nihil habeam.

§. 12. Proximum igitur est, ut dispiciamus de origine proprietatis, modisque acquirendi communioribus. Ubi initio quidem illud ex Sacris Scripturis supponimus, concedente ac volente Numine factum fuisse, ut homo proprietatem sibi & dominium in res non inanimatas solum, sed etiam animatas auferret⁸⁷. Terra enim nascentia expresse homini in alimentum, quod citra consumptionem eorundem fieri nequit, assignata legimus. Nec minus in animantia aëre, terris, aut aquis habitantia imperium homini DEUS concessit. Quae concessio, uti jam supra innuimus, non habet vim praecepti, sed indulgentiam duntaxat privilegii, quo quis uti, quousque libet, potest, nec ad omnimodum ejusdem exercitium tenetur. Alias enim in legem divinam peccaret homo, si vel animal quoddam, v. g. animal [sic!]⁸⁸, piscem, aut feram liberam dimitteret, aut occasionem eam in potestatem redigendi negligeret; quod nemo sanus dixerit⁸⁸.

§. 13. Ista porro concessio dominii in animantia an infinitam homini potestatem largiatur, ita, ut ista etiam ob usum non necessarios occidere possit, ex ipsa dominii natura non satis apparet. Nec enim hoc licentiam impune & pro lubricitate necandi involvit; nec parcam fuisse divinam in se indulgentiam queri potuissent homines, aut necessitatibus suis maligne prospectum, etiamsi potestas in vitam animantium denegata iisdem fuisset. Quippe cum opera eorum in excolenda terra, eorundem fructus alias ipsis inutiles, puta lac, pars ovorum, lana, &c. sufficere hominibus ad vitam tolerandam potuissent. Nec statim ex eo, quod in signum cultus divini immolare ea jussit DEUS, homo in escam eadem pro lubitu vertendi accepit potestatem. Potest enim homini aliquid ex peculiari DEI jussu licere, quod alias ipsi hautquaquam erat licitum⁸⁹. Enimvero quia nusquam DEUS caedem istam animantium in hominis victimum improbasse, sed potius certas circa eandem leges tulisse deprehendimus, recte eam ipsius voluntati⁹⁰ non adversari concludimus.

§. 14. Quod si vero merum jus naturae consulimus, id sane cum hominibus vitam tuendam commendet, quae sine usurpatione & consumptione saltem vegetabilium conservari nequit; indulsisse utique intelligitur ea usurpare & consumere, sine quibus vitam homo tueri haut valet. Praesertim cum pleraque eorum citra ipsius operam aut non nascitura fuerint, aut etiam absque hominum consumptione alias citra ullius usum sint peritura. Idem de inanimatis animantium foetibus plerisque judicandum, puta, pilis, lana, lacte, ovis, item ad speciei propagationem non necessariis. Ast vero licentia animalibus mortem per vim inferendi, eaque in cibum convertendi, ex mero jure naturae non ita liquido apparet. Quae causa est, cur antiquorum Philosophorum non pauci caedes istas improbaverint. Cur enim vitam ab eodem Creatore datam homo superfluae voluptatis causa eripiat innoxio animanti? Praesertim cum ne leonum quidem, aut luporum, aliorumque carnivorarum exemplis belluarum sese excusare queat. Has enim ita natura formavit, ut non nisi cruento victu tolerare vitam queant, & terrestres refugiant cibos; quod in homine secus est. Nec sane alia de causa fabulam illam suam de metempsychosi Pythagoram finxisse crediderim, quam ut isthoc velut terriculamento suos à caedibus animantium absterreret, verentes scilicet, ne in porcina aut bubula cognatas carnes violarent⁹⁰. Ac in propatulo est, truculentiam hominum primitus animantium caedibus velut irritatam aut duratam, post in ipsos homines prorupisse; & quis pro delectamento erat innoxias feras conficere, proximum erat in imbecilliores homines & injuriis patentes ferrum stringere⁹¹. Praecipua igitur ratio defendendi caedes bestiarum ex jure naturae haec videtur esse, quod nullum hominibus illisque jus, nullaque obligatio invicem intercedat, nec etiam per naturam intercedere debeat; eo quod hae obligationis ex pacto oriundae, quae vinculum est juris pluribus communis, non sine capacia, saltem adversus homines. Ex quo defectu juris communis sequitur status belli inter eos qui se mutuo laedere

* Z, J, C, F avem

** F voluntatis

possunt, & probabilibus de causis velle posse intelliguntur⁹². Quo in statu cuique facultas est, alteri qui cum ipsi bellum, quaecunque velit & possit, inferendi. Et hic quidem status in immmanibus bellis clare elucescit, quae ubicunque occasio datur, non in alia duntaxat bruta, sed in ipsos etiam homines saeviunt; quae si quis ab hominibus parci velit, deteriore hoc conditione, quam illas, esse postulet. Cicures autem bestiae usibus sese hominum praeberent non ex aliqua obligatione; sed vel illecebra victus captae, vel vi coercitae, quam ubi removeris, mox in libertatem suam abibunt, nonnullae etiam in ipsum hominem insurgent. Nec illud nihil ad rem facere videtur, quod, cum alias innocuae istae bestiae aliarum rapacium praedae atque lanienae sint expositae, melior potius quam deterior illarum redditur conditio per hoc, quod homines tantum sibi in eas potestatis asseruerunt; quippe qui & de pabulo ipsis velut in compensationem prospiciunt, & contra incursus belluarum easdem defendunt.

§. 15. Caeterum jus naturae uti homini potestatem concessit sibi vindicandi & usurpandi ad vitam necessaria; quae potestas etiam ad ea extenditur, quae quocunque modo usum aliquem praebent, modo non jus aliquod in re usurpanda, vel in tertio aliquo existens adversetur: ita modum potestatis, ejusque intensionem & extensionem arbitrio ac dispositioni hominum reliquit; scilicet an certis, an vero nullis limitibus eam circumscribere; item an cuilibet in quaelibet, aut certam duntaxat rerum partem eam velint competere, an vero suam cuilibet adsignare portionem, qua contentus in reliqua nihil sibi juris queat tribuere⁹³. Etsi pax & tranquillitas humani generis, quam jus naturae praepremis intendit, haut obscure innuat, quidnam haec ab hominibus constitui naturae sit quam convenientissimum. Nam ut cuilibet in quaelibet aequa potestas pateat, seu ut quaelibet res cujuslibet usui ac dispositioni sit exposita, vel, quod eodem recidit, ut omnia omnibus sint communia, pax humani generis, saltem post ejus multiplicationem non admittit⁹⁴. Paratissima quippe belli occasio duorum plurimumve circa eandem rem concurrens appetitus aut indigentia⁹⁵, ac nemo ferre velit, in rem ipsius cura productam alterum tantundem, quantum ipse, sibi juris velle adserere; ut caetera incommoda sicco transiliam pede. Id igitur suadebat natura, ut ob conservandam pacem de iis rebus, ex quarum promiscua usurpatione probabiliter lites erant oriturae, cuique certi quid assignaretur, in quod alter nihil sibi juris vindicare posset. De reliquis, quorum usus inexhaustus, in mero hominum arbitrio per naturam, quid disponere placeat, fuit relictum⁹⁶. Nec vero talis unquam status extitit, saltem postquam in plures familias homines discessere, ut omnia essent omnibus communia. Nam quae Poëtae de aureo seculo fabulantur⁹⁷, vel de statu hominis in Paradiso sunt detorta, vel liberalitatem & humanitatem priscorum hominum innuunt, qua cuivis indigenti rerum suarum usum largiter indulserunt. Qua ratione hodieque amicorum omnia communia dicimus⁹⁸. Nec tam solícite campum signari limite necesse erat, cum ejusdem laxitas hominum paucitati abunde sufficeret. Huc denique summa dictorum redit, res concessu DEI & nullo in natura sua repugnante obstaculo velut sese praebentes, urgente etiam necessitate, primum sibi hominem vindicasse; quas multiplicatis post hominibus divisim possideri à singulis per partes cum exclusione caeterorum natura suasit, ad evitanda ex communiione oritura incommoda⁹⁹: quarum actualis divisio singulis certae rerum portionis dominium conferens pactis hominum tacitis aut expressis est firmata: adeoque proprietatem, quatenus infert divisionem rerum in plures dominos exclusivos aliorum suasit natura, actualiter autem pacta hominum constituerunt.

§. 16. Ex dictis apparet, si merum jus naturae spectemus, primis rerum dominis solam suffecisse occupationem¹⁰⁰. Cum enim nullum jus impediret, quo minus res tam animatas quam inanimatas in usus suos dicaret*. Iste modus hodieque locum habet in iis rebus, quae dicuntur** pro derelictis, i. e.

* Z, J, C, F dicaret homo, nihil reliquum erat, quam ut actu eas sibi vindicaret.

** Z, J, C, F ducuntur

quae vel nemo unquam sibi asserere voluit, vel quae prior dominus abiecit, aut casu aliquo amisit
 citra animum recuperandi. Qui animus praesumitur ex verbis & ex factis, puta, quando res abjicitur,
 nisi fors temporum causa, & ut iterum requiratur id factum; aut quando quis sciens cum altero rem
 olim suam possidente, tanquam cum domino de eadem contrahit. Idem quoque ex non-factis illam
 ligitur, scilicet quando quis ex nulla probabili causa intermittit, quod ad recuperandam rem illam
 commode facere poterat¹⁰¹. Quo minus autem ad ejusmodi res alii quoque homines velut ad com-
 munem haereditatem concurrere possint, in causa est, quod jus in res per modum haereditatis in
 alterum transituras velut per manus non interruptum à priori domino ejusdem voluntate expressa
 aut praesumpta tradatur: in hisce autem rebus vel nullius omnino jus actu extiterit, vel à priori domino
 in alterum non derivatum omnino expiraverit, ut nemo in id jus sibi peculiariter asserere queat, nisi
 qui de integro peculiariter id quaesiverit. Cum enim à primis relictam hominibus haereditatem
 posterius cernerent, praeter principale pactum, quo quilibet haeredum, accepta sua portione, praeten-
 sioni in caetera renunciavit, aliud quoque pactum tacite invisae censi debent, ut, cum ipsi univer-
 salem velut orbis haereditatem adierint, quidquid expresse alicui tunc non fuisset assignatum, saltem
 per modum universitatis, id in posterum prius occupanti cederet¹⁰². Quale pactum ad evitandas lites
 deinceps aliàs oboriturus necessario intelligendum est. Etsi per occupationem hautquaquam vindici-
 cari* possint ab uno aliquo res, quae tacito gentium consensu ita pro derelictis sunt habitae, ut ne
 quis eas sibi proprias citra earundem indultum tribuere posset¹⁰³; quod de vasto Oceano à litoribus
 remoto supra dicebamus. Solo igitur occupationis titulo, si concessionem DEI removeas, potestatem
 in res omnes accepit primus homo, nec ullo praeterea opus fuit, quippe cum nemo extaret, cujus jus
 ipsi impedimento esse posset. Nec eo minus in omnes res dominium ipse adquisivit, quod actu pos-
 sessionem omnium rerum capessere, easque ad usum suum applicare nequiverit. Sufficit enim, ut
 dum aliquam partem corpore apprehendit; caeteras animo complexus fuerit, easdem quoque adpre-
 hensurus, cum usus tulerit. Uti qui unum duntaxat conclave palatii intravit, totum occupasse¹⁰⁴, ac
 in rebus per universitatem ad aliquem devolutis, qui partes aliquas duntaxat adprehendit, univer-
 sarum possessionem cepisse judicatur. Atque idem jus suffecisset, etiamsi plures simul homines à
 DEO fuissent creati. Pactum enim, quod tunc circa divisionem rerum observandam concordiam
 inire necessum habuissent, novum titulum aut jus ipsis non dedisset, sed commune duntaxat jus cer-
 tis limitibus circumscripsisset, ac ratam cuique partem adsignasset. Quippe cum tale pactum circa res
 jus aliquod in easdem omnino praesupponat¹⁰⁵.

§. 17. Abs primo homine dominium illud in res variis titulis derivatum in posteros & conservatum
 fuit: ita tamen, ut in isto fuerit indivisum & ex omni parte illibatum atque irrestrictum¹⁰⁶; in his autem
 propter pluralitatem eorum, qui aequali jure gaudebant, hautquaquam unus in totam haereditatem
 potuerit succedere, sed in plures partes res fuerint dividendae. Ac cum multiplicati post homines in
 civitates discesserint, penes has fuit effectus proprietatis determinare, certisque includere limitibus¹⁰⁷;
 puta, ne certam rei speciem cuilibet usui cuivis adhibere liceret, item, ut ne cuilibet eo quo vellet modo
 res suas alienare concederetur, & similia. Eorum porro titularum, quae à primo homine in posteros
 qua tales derivatae fuerunt res, potissimum duo sunt: *Donatio à vivo facta; & in defuncti jus successio*,
 seu haereditatis aditio, eaque vel ex testamento, vel ex intestato¹⁰⁸. Partem bonorum à vivo adhuc patre
 in liberos transfusam satis patet ex longaevitae primorum hominum, quae tanto temporis spatio sine
 peculio vixisse filios credere nos non sinit, & ipsa historiae sacrae fides reclamat. Abelem enim & Cai-
 num de suo sacrificasse DEO legimus¹⁰⁹. Sic postquam deinceps totius terrae dominium ad Noachum
 rediisset, in tres ipsum filios tres orbis partes distribuisset, probabiliter traditur¹¹⁰.

* F vindicare

§. 18. Circa hanc autem donationem & velut adsignationem peculii observandum, non necessum fuisse, ut pater uni liberorum praecise tantundem attribueret, quantum alteri, nec peccasse in legem naturae, si uni plus, alteri minus dederit, modo huic dederit quod necessitatibus ipsius posset sufficere: Etsi & posterorum hujus*, prout probabiliter eorum multitudo conjici poterat, rationem duci par fuerit, ne post per vim indigentiae suae prospicere necessum haberent. Alias non nisi ad necessaria liberis suppeditanda parentes natura perfecte obligat. De reliquis autem uti commodissimum quidem est invidiae inter liberos prohibendae, si inter aequales & aequaliter meritos liberos aequalia pater distribuerit; ita recte nihilominus in multis civitatibus potuit constitui, ut ad servandum familiarum splendorem pleraque bonorum primogenito soli cedant, nec filiae, utpote in alias familias transeunt aequaliter cum filiis de quibusvis bonis participant. Nec sane caeteris liberis fit injuria, si uni aut alteri parens eximii quid prae istis, ob certas in ipso causas, aut ob solam animi peculiarem propensionem tribuerit. Idem quoque circa testamenta valet. Nec de jure naturae querela inofficiosi testamenti locum habet, nisi ubi non ex praecedente delicto ne necessaria quidem filio pater legavit. Filii enim in bona parentum, durante adhuc ipsorum jure, non jus, sed aptitudo duntaxat competit, saltem quantum ad necessariam eorum sustentationem requiritur, quae aptitudo eundem cum jure effectum habet, quando necessitas urget; qualis hoc in casu datur, quippe cum alias ipsi sit pereundum, aut vita misere toleranda. Potest igitur tali ratione praeteritus filius vel judicio repetere à caeteris cohaeredibus suam portionem, si in civitate extiterit, aut vi, si extra eandem. Quod si vero ex intestato est succedendum, sine dubio, qui aequali cognatione defunctum attingunt, aequales quoque partes de illius bonis capiunt, ubi positivae leges diversum quid non statuunt. Pro aequalibus autem & illa habentur, quae quis pro sua portione ipse consensu caeterorum elegit, aut à cohaeredibus assignata approbavit, aut forte accepit, etiamsi fors reliquis portionibus in se pretio paria non fuerint.

§. 19. Sunt praeterea modi complures, quibus res ab uno ad alterum transit non tanquam in haereditatem suam, qui commode dividi possunt in modos seu titulos *lucrativos & onerosos*¹¹¹. Inter illos est donatio, quando alteri ex mera liberalitate aliquid, quod absque iniquitate omitti poterat, citra stipulationem alterius rei aut operae velut necessario exhibendae datur. Eius species sunt Eleemosinae seu stipēs, quae in pauperes & calamitosos distribuuntur. Huc pertinent etiam praemia, quando alicui quid datur intuitu quidem praecedentis operis, sed non velut in compensationem mercenariam, verum tanquam ex libera quadam munificentia, ad ornandam ipsius virtutem, & eandem, caeterorumque, ulterius extimulandam. Tali modo transeunt quoque Haereditates quaevis sive ex testamento sive ex intestato. Quibus tamen vix annumerare possis, Fideicommissa, & quae cum his cognationem habent, puta quando haereditas tota in certos usus à testatore designatos est impendenda¹¹². His enim proprie non acquiritur aliquid, sed non nisi mandati onus, iisdem in alios transferendis, suscipitur. Ubi notandum, quemadmodum de jure naturae nemo tenetur adire haereditatem, quae debitis eam superantibus est onerata¹¹³; ita de eodem jure, si adierit, non tenetur de suo supplere, qua haereditas non pertingit. Ast ubi leges civiles in haereditatem omnia testatoris debita solvenda devolvunt, non ex testamento & voluntate defuncti, sed ex proprio consensu ad ea tenebitur¹¹⁴. Etsi in jure Romano servus obaerati domini necessarius fiebat haeres, non ut de suo quidquam impendere cogeretur, sed ut auctionis sub suo nomine factae ignominiam sustineret, in cujus compensationem libertate fruebatur. Sub hac classe veniunt quoque Legata, quando alicui non tanquam primario haeredi certa bonorum portio testamento relinquitur. Item Dotes, quae ex causa matrimonii ad virum per uxorem deveniunt; ut & donationes propter nuptias, quae à sponso in sponsam con-

* C Etsi posterorum hujus

feruntur, & similia. Tali quoque modo acquiruntur, quae pro derelictis à priori domino habita à primo inventore occupantur¹⁵. Sub quo censu thesauri, è naufragio in litus ejecta, in itinere & alibi amissa hactenus comprehenduntur, siquidem priori domino desit animus recuperandi. Alias enim etsi improvise casu aliquo rei meae possessio aliquantisper interrupta sit; non tamen jus mihi in eam perit, nisi neglectu* inquirendi, aut alia ratione, ejusdem veluti abdicationem significaverit. Unde bene consulunt conscientiae suae, qui inventionem ejusmodi rei, quam à domino pro derelicto habitam ex certis circumstantiis colligere non possunt, publice promulgari curant. Quod maxime locum habet in rebus per jacturam aut naufragium, vel in itinere amissis. In thesauri autem inventione id adeo necessarium non est. Quem enim quis in proprio effoderit solo, eum tantisper recte poterit retinere, donec alius se legitimum ejus dominum probaverit, causasque probabiles occultationis & dissimulationis ad id usque tempus attulerit. Nam abs quo ager vel domus ad praesentem dominum rei inventorem pervenit, non praesumitur sciens reliquisse in eo abs se repositum thesaurum, cum agrum vel domum alienaret; uti nec ille, qui in alieno solo tale quid inscio domino occultaverit; rei suae vindicandae occasionem amisisse, ubi probabilis metus erat, ne in alterius manus illa perveniret. Ast vero, qui in alieno solo thesaurum offenderit, omnino id saltem domino fundi indicare tenetur. Ad hunc enim res solo ipsius contentas pertinere communiter praesumitur. De quibus tamen rebus leges positivae diversis in locis diversa statuunt¹⁶. Lucroso denique titulo acquiritur praeda, quam de rebus hostium praeter stipendium milites indultu Ducis agunt. Alias enim ad principaliter belligerantes pertinet, quidquid bello capitur, quibus etiam incumbit de praeda pensare, quidquid ante bellum aut in eo suis damni ab hoste illatum fuit. Milites autem stipendiis suis, aut quae illorum vicem supplent contenti esse debent; si quid de praeda ipsis conceditur, liberalitati Ducis imputantur¹⁷.

§. 20. At vero oneroso titulo parantur militibus stipendia, aut quae in illorum locum adsignantur. Ut & omnia illa, quae per pacta onerosa aut contractus nobis accedunt, puta, pretio, re aequipollenti, labore aut opera parta, etiamsi non omne prorsus lucrum heic abfuerit. Sic oneroso utique titulo rem faciunt mercatores, etsi merces pluris vendant, quam ipsi emerunt. Lucro enim respondere censentur labores & pericula advehendi & tractandi merces. Qua ratione etiam usura pecuniarum in foenore locatarum huc pertinet, scilicet quia illae, dum ulterius usui commodantur, praeter periculum pereundi, ad alios ipsi usus fructuose impendi nequeunt. Immo & pecunia vel res sponsionibus, urnis, quas vocant, fortunae, aut quovis ludo partae. Nam & circa ista omnia contractus intercedit, & aequali periculo res vel pecunia mea, quam alterius, fuit exposita. Quamvis ejusmodi contractus alicubi leges civiles omnino prohibuerint, aut judiciorum subsidia contra eos, qui illis stare nolunt, denegaverint. Nec minus cum onere acquirunt Principes, quae ex redditibus imperii fiscus in personas aut familiam ipsorum impendenda accipit. Ea enim dantur in qualemcunque compensationem curarum & laborum pro Rep. suscipiendorum. De caeteris autem redditibus, quae in publicos usus impenduntur, non nisi administratio & distributio ipsis est relicta, adeoque ea ipsis acquiri, cum in aerarium inferuntur, proprie non dicuntur¹⁸. Sub hanc classem veniunt & ea, quae bello justo hostibus extorquentur¹⁹. Etsi enim, qui mihi justam bellandi causam dat, jus quoque quantum in se det omnia ipsius occupandi, quamvis fors longe damnum ab ipso datum excedentia, (uti alicubi ostenditur,) adeoque posita justa bellandi causa ad ejus res mihi acquirendas praeter occupationem nihil amplius requiratur; quia tamen, praeterquam quod in pensionem accepti damni imputantur, ista occupatio non potest fieri sine impensis, periculis & laboribus, ut taceam ancipitem Martis aleam, onerosè ejusmodi res transire censentur. In bello autem nostrae fiunt res hostium, mobiles quidem,

* F neglecta

quando intra praesidia nostra fuerunt adducta, immobiles autem, etiamsi ad tempus sub nostra potestate teneantur, non nisi tunc, quando ita à nobis sunt occupatae, ut pro tempore hostibus ad eas accessus non pateat. Quia tamen earundem possessio demum obtinetur quando vel hostes penitus sunt deleti aut dissipati, vel pacto quoque sua in eas praetensione cesserunt. Heic porro notandum, si inter res hosti ereptas fuerint quaedam tertio cuiquam itidem bello extortae, siquidem hic earum persecutionem intermiserit, at secundo quietam possessionem reliquerit, non posse eum ab ultimo occupatore res illas repetere¹²⁰. In rem enim justo ablatam bello omne simul jus amisisse intelligor. Idem contingit, quando jus meum in rem quoquo modo ereptam ipse expirare patior neglectu recuperationis aut saltem protestationis de injuria, vel transactione cum ereptore¹²¹. Nec obligatio restituendi rem injuste ablatam ab ereptore in ultimum occupatorem transit, eo quod ista obligatio in persona illius haereat, nequaquam autem rem comitetur, quam primus possessor jam pro derelicto habuit. Quod si vero primus possessor jus suum conservavit, recte poterit rem ab ultimo occupatore repetere, ita tamen, ut ipsi pro labore in recuperanda ea exhausto satisfacere teneatur.

§. 21. Hi sunt fere modi, quibus vel per universitatem, vel tanquam singulae res adquiruntur, uti pro tempore in rerum natura existunt. Ille praeterea modus acquirendi quam maxime naturalis est, ut rei nostrae incrementa & fructus naturales & artificiales seu industriae, & quaevis ejusdem in melius evectioes nobis accedant¹²². Qui quidem modus quam latissime patet, & omnium fere frequentissimus juxta ac foecundissimus est, utpote cum pleraeque res aut incrementa naturalia capiant, ejusque generis fructus producant; aut per industriam humanam meliora, auctiora & fructuosiora queant reddi. Sunt autem incrementa fructusque rerum vel mere naturales, vel mere artificiales, vel mixti. Ad primam classem referri possunt arbores plantaeque aliae citra culturam hominum è terra enascentes, earumque fructus ad sui productionem labore & industria hominum non indigentes. Cui accensere quoque possis Alluvionem hactenus, quod citra operam humanam fiat, adjuncte vi fluminis partem soli aliunde derasam, & quidem tacitis incrementis, alterius fundo. Eam domino fundi accedere intelligitur ea maxime de causa, quod nemo certo possit demonstrare, heic & non alibi partes de suo fundo detractas fuisse adjectas: item an quicquid* adpositum, de suo solum agro, & non aliunde esse. Tertiae classi subjiciuntur illa incrementa & fructus, in quibus tam operatio naturae, quam industria & opera hominum concurrunt. Uti sunt quaelibet segetes cultura hominum promotae, arbores quae per insitionem silvestrem naturam exuunt, earumque fructus. Item foetus fructusque animalium, quae ab hominibus aluntur, vel quorum foetus fructusvè citra humanam operam aut non producuntur, aut eadem sunt sustentandi. Voco autem fructus animalium lac, lanam, pilos, plumas, dentes & cornua caduca, & similia. Secundae classi attribuimus illas res, quae per solertiam humanam induunt formam certis usibus aptam, uti sunt omnia fere circa quae opificum & artificum occupatur industria, quae rudia velut naturae beneficia in expeditissimos vitae humanae usus concinnare soeuit.

§. 22. Heic quoque non incommode subjicitur, quod alias inter JCtos disceptari solet, de confectione speciei ex materia aliena, forma artificialis sequatur materiam, an haec illam?¹²³ Quam controversiam etsi lex civilis pro imperio dirimere potuit, distinguendo inter species, quae ad priorem formam reduci possunt, & quae non possunt, ita ut in illis** forma cedat materiae, in his contra: tamen jus naturae solum sequentibus dispiciendum, utrum quis industriam suam in elaboranda materia aliena posuerit vel ex errore, vel ex praesumpta probabiliter voluntate domini materiae; an vero ex dolo & cum intentione materiam hac ratione intervertendi? & deinde materia an artis pretium pluris sit?

* Z, J, C, F item quicquid

** J, F ut illis

Qui enim sciens dolo malo materiae meae novam induxit formam, ut eam hac ratione interverteret, is nec in materiam quid juris adquisivit, nec magis à me laboris sui mercedem postulare potest, quam perfossor parietum, quod operose novum ostium in aedes meas fuerit molitus. Quod si per errorem non ex supina prorsus incuria contractum id fecerit, siquidem alias ea materia aliunde facile possit reparari, vel domino non adeo fuerit necessaria, aut caeteroquin venalem eam habuerit, adhuc optio est penes dominum, utrum accepto pretio materiae rem ipsi relinquere, an soluta operae mercede eam ipse retinere velit. Nam absurdum foret, errorem alterius in rem meam invito me jus posse generare, quod juri meo praeponderet, praepremis ubi opera ipsius materiae pretium non excedit. Sic cur is, qui ex olivis, uvis aut frumento meo per errorem velut ex suis oleum, vinum, aut panes presserit vel coxerit, validius quam ego jus habeat? aut cur illi potius quam mihi optanda* sit praerogativa? praesertim ubi, quod saepe contingit, ejusmodi rebus carere nec possumus nec volumus. At vero ubi materiae pretium ad formam nullam fere proportionem habet, uti fit in tabulis pictis, automaticis ex materia minus pretiosa, v. g. aere, ferro, lignis confectis, omnino aequitas postulat, ut accepto pretio materiae dominus rem artifici cedat, quippe cum ejusmodi materiae ita fere sint comparatae, ut restituto pretio nihil domino damni emergat. At quae ex voluntate probabiliter praesumpta heic fuere facta, perinde valent, ac si expressa domini voluntas affuisset. Sic v. g. si ex aere alterius, quod alias venale prostabat, statuam confecerò, aut aliud quidpiam, postquam probabilem attulero rationem, cur ipso inscio rem suam usurpaverim, ac pretium obtulerim, non potest me jure cogere, ut eam rem ipsi relinquam. Ubi vero quis in alieno solo aedes struxerit, frumentum sparserit, arbores plantaverit, nihil inde in solum juris acquirit, nec dominum soli adigere potest, ut omnino materiae ac laboris mercedem solvat, quippe cum ejusmodi casus fere non nisi ex supina & crassa incuria contingere queat. Et aedificium quidem, qui struxit, diruere iterum, & materiam tollere, sibi que vindicare potest; ita tamen, ut si ea structura solum deterius sit factum, id sarcire teneatur. Arborem autem segetemque hautquaquam ita auferre, sibi que retinere potest, eo quod et solo alimenta trahant, & dominus impeditus fuerit, quo minus sua in istorum locu, fuerint posita. Si tamen ab altero dolus abfuerit, aequum est dominum soli tantum ipsi restituere, quantum ex alterius arbore vel segete solum suum melius fuerit redditum.

§. 23. Restat, ut de modis acquirendi spuriis dispiciamus, qui ad duo praecipua capita possunt revocari, *Vim & Fraudem*, quando scilicet aliquis, legitima potestate destitutus, alteri vel vi extorquet, vel per fraudem & clanculum subducit id, in quod ipsi nullum jus competit, ita ut alterius jus laedatur. Ubi duo notanda. 1. Saepenumero fieri, ut quis in rem aliquam, quae penes alterum est, jus habeat, puta, quando ipsi eadem vel tantundem debetur; qui tamen in civitatibus non recte judicatur ad eam pervenisse, quando privato ausu per vim aut clam sibi eam vindicat. In his enim constitutum est, ut nemo civium id, quod sibi debetur, privata autoritate invito concivi extorqueat, sed subsidio Magistratus utatur. Etsi mero jure naturae quovis modo id, quod mihi debetur, adserere mihi possim ab eo, qui sponte id tribuere renuit. Et inde vim heic in civitate adhibens, non furti aut raptus crimen, sed violatae pacis & concussionis admittit²⁴. 2. In alterius bona alicui posse esse jus vel perfectum & velut anceps, vel quasi μονόπλευρον. Illud est, quando revera ex actu aliquo praecedente in rem quampiam mihi jus est quaesitum, ita ut alteri quoque sit obligatio eam mihi tribuendi²⁵. Hoc est, quando ego quidem citra injuriam rem aliquam mihi vindicare possum, ita tamen, ut in altero non sit obligatio eam mihi tribuendi. Id quod contingit in bello, ubi ille, abs quo injuria proficiscitur, non nisi damnum originarium & inde pullulans, quod dedit, restituere tenetur: Quia tamen idem quantum in se, communionem juris cum altero rupit, laesoque potestatem concessit in se & sua in

* Z, J, C, F optandi

infinutum, (uti inferius explicabitur,¹²⁶) laesus citra injuriam alterius bona quantacunque quovis modo sibi vindicare potest¹²⁷, etsi alter nequaquam teneatur ea ipsi sponte offerre aut concedere, scilicet illa, quae supra damnum abs se datum sunt. Prorsus ut inter duos, qui mutuo consensu in pugnam descenderunt, uterque alteri plagas inferendi potestatem habet, neuter vero se ictum intentanti sponte praebere tenetur. Iste modus acquirendi etsi cum injuria non sit conjunctus, adeoque illegitimus simpliciter non sit pronuntiandus; non tamen ulterius natura ejus usum indulget, quam belli, quod subsidiaria velut ratione, ubi pace uti non licet, securitati hominum succenturiatur.

§. 24. Speciatim autem modorum acquirendi spuriorum varia dantur nomina. Sub priori classe censentur rapina, latrocinium, piratica, abactus, &c. sub posteriori furtum, peculatus, sacrilegium, & quaevis defraudatio in contractibus. Enimvero illud altioris est indaginis, an vitium quod rei adhaeret ex spurio acquirendi modo non possit corrigi per subsequens factum, vel etiam solo temporis tractu? Et num etiam vitium adhuc maneat, quando ad tertium bono titulo pervenit?¹²⁸ Ubi illud certum est, quamdiu res injuste erepta apud primum ereptorem permanserit, vitium semper illi adhaerescere, quamdiu à priori domino non fuerit delatum*, quantacunque temporis spatio eam possederit. Solum enim tempus in se neque vitium tollere, neque novum jus producere potest, quippe quo duntaxat continuatur vitium aut jus, quod initio adfuit. Moribus autem gentium introductae & in plerisque civitatibus receptae fuerunt usucapiones & praescriptiones, quarum vi intra certum temporis spatium, bono titulo, bonaque fide parta, & quiete possessa res tali jure possideri judicatur, ut tertii praetensio, alias legitima, locum amplius non habeat. Idque tum quia nemo praesumitur rem suam tamdiu apud alterum sciens voluisse permanere, cum commode eam vindicare posset, nulla saltem contestatione juris sui facta, per quam integrum jus servatur, nisi ipse eam pro derelicto haberet, & alterius possessionem approbaret; ac digna videbatur istius rei jactura tam dissoluta negligentia; tum ut** litium infinita seges suffocaretur, quas excitari necessum foret, quando tanto post tempore à quarto aut quinto possessore, qui ad eam rem justo, ac fors oneroso quoque titulo pervenit, eadem repeteretur; praesertim cum plurimi casus incidere possint, quibus hic impediatur, quo minus ab ereptore damni sui refusionem obtinere queat. Nec obstat, quod res mea non possit sine facto meo in alterum transferri, aut quod nemo alterius jactura locupletari debeat. Nam heic non-factum, id est, supina negligentia circa vindicias sui juris habetur pro facto, nec pro jactura aestimatur, quam sibi quis inferri ipse voluit. Voluntas autem heic ex tam diuturno silentio praesumitur. Inde in conscientia quoque tutus est, qui rem usucepit. Nam ante tempus usucapionis bona fide possedit, quod supponitur; post autem, si in civitate vivat à lege quoque civili id ipsi adjudicatur, quae prioris domini praetensionem prorsus extinguit; id quod inter illos, qui civitate eadem non comprehenduntur, ipsa naturalis aequitas praestat. Porro uti jure naturae, qui damnum alteri vi aut dolo dedit, ad sarcierendum id tenetur; ita, cum quilibet suo juri possit cedere, vitium rei expirat, cessatque obligatio restituendi apud eum, qui damnum dedit, quando is, cui datum est, id condonat alteri sponte, nec metu ulterioris mali aut molestiae, seu, ut vulgo loquuntur, ad redimendam vexam; & quidem ut alteri facultas sit rem suam recuperandi, si velit, & ereptori voluntas rem repetitam vi non defendendi. Nec interest, utrum ista condonatio expresse fiat, an tacite, scilicet dissimulando, & cum commode possis controversiam non movendo, vel per insigne temporis spatium nulla edendo signa, ac si in rem illam adhuc aliquid juris velis praetendere. Inde si v.g. is cui quid ereptum est decedat, & cum caetera bona sua expresse designata ad haeredes transmitteret, rei ereptae

* Z, J, C, F deletum

** Z tum ne

nullam fecit* mentionem, videtur eam pro derelicta habere, adeoque haeredes à praesenti possessore eam repetere nequeunt. Ut tamen tacita ista condonatio conscientiae satisficiat, omnino requiri videtur, ut priori domino quocunque modo innotescat, possessorem ad restituendam rem paratum esse, si ipse eam reposcatur.

§. 25. Quod si vero erepta injuste res bono titulo pervenerit ad tertium, qui alterum injustum ejus possessorem efficaciter ignoraverit; (nam qui sciens v. g. rem furtivam emerit, vitium acquisitionis in se quoque derivat, adeoque ad restituendum tenetur, & is, cui res erepta, eam vindicare eodem modo, quo ab ereptore potest;) ubi cui ea subtracta fuit in ipsam forte inciderit, quaeritur, utrum statim rei suae manus possit injicere, & tertium istum possessorem ad exhibendam eam lite pulsare, relicta huic actione de sarciendo damno adversus eum, qui vitiosam ejusmodi rem alteri alienaverit: an vero omissio possessore tertio ereptor ipsi sit invadendus, ut rem restituat vel in pretio, vel in natura, transactione cum possessore tertio instituta? Ubi etsi multis in locis leges positivae illi faveant, cui res erepta, manusque injectionem in rem, ubicunque inventa fuerit, concedant; merum tamen jus naturae sequentibus probe dispiciendum, an per aliquam negligentiam ignorantia circa vitium rei istius fuerit contracta, an vero minus. Quod si enim tertius possessor non modo nihil de vitio rei percepit, sed etiam neque ex conditione rei, neque venditoris probabiliter id suspicari potuit¹²⁹, puta, quando publica est praesumptio, talem hominem tales res bono posse titulo possidere, non videtur ipsum immediate esse conveniendum, sed ereptori soli negotium facessendum: Cum enim iste modo communiter recepto rem istam adquisiverit, nec vitium nosse potuerit, nulla adparet ratio, quare ipse vel dicta re citra compensationem spoliari debeat, vel onere pensionem damni à venditore suo extorquendi gravari potius, quam alter, qui rem suam persequitur. Vitiositas enim acquisitionis in talem possessorem cum effectu aliquo non transit; eo quod ejusmodi vitia rebus adhaerentia, & ex iis in personas resultantes obligationes in tertiam personam derivari nequeant citra ipsius factum aut omissionem culpabilem, qualis hoc im casu non datur. Ast vero aliter sese res habet, ubi vel rei vel personae conditio probabilem suspicionem gignit, rem istam vitiose partam; vel si interdictum sit, ne quis à talibus personis quid emat; qualia edicta non raro in bello circa milites promulgantur. Heic enim culpa intermissae inquisitionis debitae circa rem, nullam ipsi exceptionem relinquit, quo minus prior dominus ad rem suam via, qua fieri potest, brevissima perveniat.

§. 26. Amittimus autem proprietatem & jus in res, quando eas vel pro derelictis habemus, vel quacunque ratione alienamus seu in alterum transferimus. Id quot modis contingat, ex modis adquirendi facile est colligere. Quandocunque enim alter legitimo modo acquirit, quod nostrum fuit, aut nos quacunque ratione jus nostrum in rem irrevocabiliter in alterum transferimus, tunc nostra esse ea res desinit. Per mortem autem, etsi quis inter homines esse desinat, ac eo ipso in personas & res omne ipsius jus expiret; quia tamen inconveniens videbatur, quae quis per omnem vitam tanto labore adquisivisset, ipso defuncto pro derelictis haberi, ita ut cuilibet ea sibi vindicandi facultas esset; moribus gentium introductum, ut etiam illa bona, quae quis, dum in vivis erat, nondum in alterum transtulisset aut alienasset, ad eum pervenirent, quem defunctus voluerit. Voluntas ista est vel expressa, vel praesumta. Haec locum habet in successione ab intestato, ubi quis sine testamento decessit. Tunc enim praesumptio voluntatis defuncti ordinarie illis favet, qui sanguine ipsum proxime attingunt, inter quos proximus quisque validissimum habere jus intelligitur. Expressa autem defuncti voluntas percipitur ex testamento, codicillis, aut quocumque nomine ultimae illae dispositiones veniant, quibus alienantur res in eventum mortis, ante eam revocabiliter, retento interim pleno, quod antea adfuit, in rem jure. Unde harum non est hic effectus, ut statim atque per signa sunt conceptae

* F facit

& expressae, proprietas rerum ad haereditatem transeat, ususfructus autem ad vitam penes testatorem resideat, sed ut omne dominium penes hunc maneat, jus autem haereditatis à morte demum hujus initium capiat. Cujus rei evidens est indicium, quod etiam post conditum testamentum res alienare, imo prorsus haereditas juxta ac testamentum mutare testator queat, prius scripto haereditas nequidquam ringente.

5 Caeterum etsi naturalis aequitas & ordinarius adfectus, (qui tamen non facit, ut irritum sit, quidquid contra est factum,) suadebat, ut quis bona sua liberis potius suis aut cognatis relinquat, quam alienis, nisi insigni vitio isti indignos sese reddiderint: tamen cum tanquam naturale debitum nihil à parentibus requiratur, quam ut liberos pro facultatibus bene educari curent, quousque ipsi bene sibi prospicere queant; in arbitrio situm est cujuslibet, remota legum civilium dispositione, quid praeter istud* debitum liberis, & quid omnino cognatis de bonis suis velit relinquere. De quo ut eo liquidius constaret, pleraeque leges civiles certa solemnia adhiberi jusserunt, quibus non adparentibus testamentum foret irritum, eo quod non praesumatur, eam revera ipsius fuisse voluntatem, quam non eo modo expresse-rit, quo tantum valere posse sciebat. Etsi vero leges civiles definire possint, quid & quibus relinquere quis debeat; ipsae tamen querelae inofficiosi testamenti non tam in dubium revocant, an testator potestatem habuerit pro arbitrio de suis rebus disponendi, quam petunt à iudice, ut inspiciantur rationes, quae moverint defunctum, quod contra communem inclinationem aliquid voluerit, ut si deprehendatur per subreptionem & fraudes aliorum potestate sua abusum, bona per publicam auctoritatem iis attribuantur, ad quos alias pervenissent, siquidem rationem magis in consilium quam inconsultos adfectus adhibuisset. Nec illud simpliciter verum est, liberorum causa parentes omnia acquirere. Nam primario suipsius causa quisque acquirit; quae autem propriis necessitudinibus supersunt, ea demum illorum esse vult, qui ipsi sunt carissimi, quales ordinarie liberi & cognati proximi habentur. Id vero facile intelligitur, quod cui bona modo habendi diminuto tenentur, non possit aliquid disponere in fraudem illius, cui jus aliquid eminentius aut prius in bonis istis fuit, ex vulgari axiomate, quod nemo plus juris in alterum possit conferre, quam ipse habeat¹³⁰. Inde in testamentis non solum nihil valide potest

15 disponi, quod sit contra leges civitatis; sed etiam ea, quae à testatore ex contractibus aut alio capite aliis debentur, prius detrahenda sunt de ipsius bonis, antequam ad haereditatem aliquid perveniat. Caeteris enim creditoribus omnibus prius jus fuit quaesitum, quam haereditati, cujus jus demum à morte testatoris incipit. Adeoque non plus quis ad haereditatem transmittere intelligitur, quam mortis tempore ipsi superest, detracto eo, quod ad dissolvenda debita opus est. Sunt tamen Respublicae in quibus de bonis duntaxat

20 per industriam propriam partis, non vero de avitis disponere testamento licet. Alibi etiam nulla civibus testamenti factio est, sed ex intestato ad proximos sanguine omnia devolvuntur¹³¹.

§. 27. At vero per defectum rationis, puta per aetatem puerilem aut subsequentem furor, proprie & ex necessitate aliqua juris naturalis dominium non tollitur. Res enim, quae dominio subsunt, pleraeque necessitatibus corporis inserviunt, quae cum istos non minus, quam rationis compotes urgeant,

25 absurdum foret, conditionem aetatis aut morbum ad id adimendum ipsis aliquid valere, quod ob concomitantem acquirendi impotentiam pretiosius ipsis factum fuit¹³². Verum quia defectus rationis prohibet, quo minus rebus suis bene uti possint, per humanitatem plerisque in locis** leges civiles administrationem bonorum aliis commendavere, ita ut non domini rationis impotes, sed curatores efficaciter de illis possent disponere, ne sua imprudentia & per aliorum fraudes bonis everterentur. Incongruum

30 quippe videbatur illos alienare quid posse, qui quid agatur intelligere, adeoque consentire nequeunt; nec specie fraudis caret à tali quid accipere, in quo recte consultata voluntas dandi non praesumitur. Ac***

* F illud

** J, F plerisque locis

*** F At

rei quoque publicae interest, ne quis re sua male utatur. Quae ratio fecit, ut curatura per illos quoque annos extenderetur, qui jam rerum intellectum habent, sed ob affectuum vehementiam ad rem custodiendam parum idonei deprehenduntur.

§. 28. Res nullius sunt, quae ad nullum hominem pertinent, & in quae nemini aliquid peculiare jus in praesens prae caeteris competit. Harum quaedam prorsus sunt incapaces proprietatis, & ab hominum commercio exclusae; nempe illae, quarum natura omnem possessionem & apprehensionem corporalem ab hominibus factam respuit, & quae nullum actum admittunt, ex quo peculiare alicui jus prae caeteris possit enasci¹³³. Quam in classem haut ita simpliciter referenda arbitramur aërem, ventum, calorem & lumen solis, quatenus in circumfuso nobis aëre, aut circumjecto spatio haerent. Cum enim haec res, quemadmodum caeterae, ex una spatii parte in aliud transferri per homines nequeant, (quo respectu, scilicet separatim, in commercium non veniunt) sane etiam velut spatio inhaerentia sub aestimationem cadere possunt, adeoque quantum ad proprietatem de natura spatii participant. Inde quem spatio meo excludere possum, consequenter etiam arcere queo, ne aëre, vento, calore & lumine solis in spatio meo existente fruatur. Sic non inusitatum imputare alteri clementiam aëris, commoditatem venti & solis, qua fundus, quem ipsi loco aut vendo, gaudet; item, quod per meum spatium in alterius aedes vento aut lumini solis iter velut relinquam, cum alias luminibus ipsius obstruere possem¹³⁴. Quaedam autem res in praesens quidem sunt nullius, quae tamen alias per naturam capacia sunt proprietatis, eamque actu subeunt, quando ab aliquo occupantur. Ut sunt illae, quas populi, cum caeteras sibi proprias vindicarent, pro derelictis habuere. Inter quas tamen nonnullas uni alicui personae aut populo per occupationem proprias fieri noluerunt, sed semper nullius ut essent tacite convenerunt*, quod supra de partibus Oceani à litore longe remotis dicebamus. Caeterae autem cuiuslibet occupanti cedunt¹³⁵. Tales fuerunt, ex mente veterum Jctorum Romanorum, pisces, volucres, ferae bestiae, quas etiam in alieno fundo capere licebat, etsi dominus fundi posset venandi aut aucupandi causa ingredi volentem aditu prohibere¹³⁶. Et haec, semel per occupationem propriae factae, iterum nullius fiebant, & in libertatem abibant, quando hominum effugerant custodiam¹³⁷. Eodem referebant apes, columbas, pavones, feras mansuefactas, ubi aufugissent, & consuetudinem redeundi exuissent. Item res in bello expositas praedae¹³⁸, missilia, thesauros, in litus ejecta, & si quae forte sunt alia. Enimvero de multis istorum populi hodie aliter disposuerunt: quaedam etiam quasi pro derelictis fuerunt habitae** respectu duntaxat eorum, quos eadem civitas aut societas comprehendebat, à quorum participatione qui extra civitatem aut societatem erant, excluderentur; quod de praeda, missilibus, aliisque quibusdam certum est. Quis enim credit, Romanos exteris quoque praedae agere ex urbibus in direptionem à se datis concessisse? Quamquam isthaec minus accurate inter res nullius referantur, cum revera sint civitatis, aut eorum, à quibus conceduntur, qui per modum donationis illa attribuunt eadem aut istorum signa primum adprehendentibus. Sub rebus etiam nullius illae veniunt quae à priori domino habentur pro derelictis, dum vel consulto eas projicit, & suas amplius esse non vult, ita ut in neminem peculiariter jus suum transferat; vel casu quodam amissas recuperare negligit. Unde apparet his non accenseri, quae levandae navis causa projiciuntur, aut nave fracta mari hausta in litus expelluntur¹³⁹; item quae iter faciendibus excidunt. In haec enim dominis jus durat, quamdiu iis animus ea iterum investigandi manet. Nec talia invenientibus de jure naturae plus debetur, quam quanti opera ea colligendi & asservandi est. Ac nescio quid piraticum sapiunt leges civiles, quae naufragorum bona etiam à dominis agnita fisco aut ad litus habitantibus vindicant.

* F convenerint

** Z, J, C, F habita

§. 29. *Res corporalis* est substantia extensa cum modo morali considerata; quae distinguitur communiter in *mobilem & immobilem*. Mobilia sunt, quae solo non firmata de loco in locum transportari possunt, ut pecunia, vestes, pecora, utensilia, &c. Inter immobilia primum est spatium, quod & in sua natura ac primo est immobile; idque dividi potest in commune & proprium. Commune spatium dicuntur loca publica, puta, fora, theatra, templa, viae militares, &c. Proprium est, quod areae possessoris perpendiculariter imminet aut substernitur tam sursum, quam deorsum. Quoniam autem areae globi terrestris spaericam habent convexitatem, lineas perpendiculares in centro terrae deorsum concurrere, sursum autem divergendo in infinitum excurrere quis intelligit¹⁴⁰. Inde uti supra solum meum attollere mihi liceret aedificium, si fieri posset, etiam ultra coelum lunare, nisi fors Selenitarum fines obstarent; ita deorsum ad centrum terrae duntaxat, etiamsi ulterius progredi possibile foret, fodiendo pervenire liceret. Nam quod ultra centrum est respectu nostri, ad antipodes nostros spectat. In quibusdam tamen locis leges positivae non privatis fundorum dominis, sed fisco adjudicant, quod infra tantam areae profunditatem invenitur, quanta vomere attingi nequit. Utrobique tamen lineae perpendiculares ab areae meae perimetro sursum deorsum ductae, bene sunt observandae. Ut enim vicinus non potest excitare structuram areae meae imminentem, etsi solo meo non innitatur, sed tignis ex domo sua transversim emissis sustentetur; ita vicissim mihi spatii mei superficiem pyramidalem à lateribus aedificando egredi non licet, nisi fors speciali pacto de eo sit conventum. Spatio tanquam immobili primo succedit terrae substantia naturalis, fundi nomine heic veniens. Telluri structurae ad terram firmatae cum omnibus, quae clavis firmantur. Huc referri possunt non tantum molendina alata, quorum fundamenta solo firmiter affixa manent, licet ad occursum venti ipsum aedificium versus omnes plagas horizontales circumduci queat; sed etiam molendina navalia, quae vocant, quae etsi loci mutationem admittant, ut tamen usus eorum obtineatur necessum est ad terram ancoris aut palis firmentur. Nec eo fine extruuntur, ut in motu sint, quemadmodum naves, sed ut consistent. Etsi heic leges positivae aut consuetudines locorum variant, ut & circa naves, quas, etsi eo fine extractas, ut in motu sint, ac proprie vehiculorum non aedium praebentes usum, inter immobilia alicubi referunt.

§. 30. *Res incorporalis*¹⁴¹, quae est modus instar subjecti cum respectu pertinentiae consideratus, dividi potest in *qualitativam & quantitativam*. Illuc pertinent potissimum *tituli, potestates* seu potentiae morales, *jura, aptitudines*, & si quae sunt alia. Huc spectat *Valor*, qui est tum personarum, diciturque *existimatio*; tum rerum & actionum, earumque homini vel bonarum, diciturque *pretium*; vel malarum, qui proprio vocabulo caret, nisi si quis eum ad analogiam demeriti velit vocare *depretium*.

DEFINITIO VI.

Titulus est attributum morale, quo designantur discrimina personarum in vita communi secundum existimationem ac statum.

I. Titulorum differentia; effectus.

§. 1. Tituli sunt in duplici potissimum differentia. Quidam directe notant intensionem existimationis personarum in vita communi, earumque qualitates peculiare, statum autem connotant & subinnuunt, clarius vel obscurius, prout iste titulus uni vel pluribus statibus adsignari soveit¹⁴². Quorum uberrimam segetem hoc seculo apud quasdam nationes enatam heic congerere taedio est. Quidam

autem directe denotant statum aut situm in statu, indirecte autem connotant intensionem existimationis, quae statui & officio isti solet adhaerere. Ut sunt quaevis nomina personarum moralium; quae heic spectantur non tam in se, quatenus sunt notiones intellectui alterius statum & officium alicuius personae repraesentantes; quam quatenus ex impositione hominum alicujus personae jura, potestatem atque munus denotant. Inde non est de nihilo, quod interdum magno ardore tituli inter homines propugnantur, eo quod titulo denegato, denegari etiam alicui intelligantur status, potestas, jus atque officium, quae iste titulus exprimere aut connotare solet.

DEFINITIO VII.

Potestas est potentia moralis activa, qua persona aliqua legitime & cum effectu morali potest edere actionem voluntariam¹⁴³.

I. Potestas perfecta, imperfecta.

IV. Potestas in res alienas.

II. Personalis, communicabilis.

V. Effectus potestatis.

III. Potestatis divisio ratione objecti,
ubi de Imperio.

§. 1. Potestas, prout heic consideranda venit, est vel *perfecta* vel *imperfecta*. Illa est, cujus exercitium qui per vim atque illegitime impedit, (quod fit, quando ista potestas ab ipsius voluntate non dependet) injuriam facit, quae laeso adversus ipsum actionem in foro humano dat; cujus vicem subit bellum inter eos, qui communi judici non subjiuntur, nisi unus alteri tanquam supremo judici subjiuntur. Haec est, cujus exercitio si quis illegitime & per vim fuerit prohibitus, inhumaniter quidem tractatur, ita tamen ut non habeat actionem in foro humano, nisi forte, quod juri deest, casus necessitatis suppleverit. Sic v. g. qui per vim meum me fundum ingredi prohibet, injuriam facit, quae mihi adversus illum actionem dat. Ast qui mihi per fundum suum iter innoxium denegat, quod alio loco non nisi per molestas ambages quaerendum, inhumane quidem facit; hautquaquam tamen ideo actionem in foro humano intendere ipsi queo. Nisi quod v. g. instante à tergo hoste etiam per obstantis stragem, ut vitam meam servem, evadere mihi liceat. Illa etiam jus ad agendum; haec aptitudo vocari potest¹⁴⁴.

§. 2. Deinde potestas est vel *personalis*, vel *communicabilis*. Illa est, quam quis in alterum legitime transferre non potest. In qua ipsa tamen nonnullae differentiae occurrunt. Quaedam enim potestates ita arcte cum persona sunt conjunctae, ut earum actus per aliam personam recte exerceri omnino nequeant. Talis est potestas mariti in corpus uxoris, quam per vicarium obire leges hautquaquam admittit¹⁴⁵. Quarundam autem, etsi in alium transferri à nobis nequeant, actus aliis ad exercendum delegari possunt, ita tamen, ut omnem autoritatem ab eo habeant, in quo potestas radicaliter haeret. Quaedam denique in alium quidem à nobis indirecte possunt transferri, dum iis ipsi in ejus nos gratiam abdicamus, easque velut in manus ipsius resignamus: ita tamen, ut autoritate superioris ea translatio sit confirmanda. Ex hoc genere erat potestas patria juxta antiquas leges Romanas, quam, licet naturaliter ex generatione, actu personali incommunicabili, oriundam, pater in alium transferre poterat, dum abdicata sua potestate alteri adoptandum tradit filium. Quae adoptio tamen Praetoris aut populi autoritate erat confirmanda, abs qua unice vim suam mutuabatur¹⁴⁶. In civitate enim nemo privatus jus vitae necisque in liberum hominem alteri dare potest, nisi is, qui jura majestatis obtinet, autor fiat. Potestas communicabilis est, quam quis in alterum legitime, & quidem propria autoritate transferre potest.

§. 3. Caeterum plerasque potestates pro ratione objecti ad quatuor potissimum species revocare licet. Respiciunt enim illae vel *personas* vel *res*, & utrasque *proprias*, vel *alienas*¹⁴⁷. Potestas in personis actionesque proprias *libertas* dicitur, de qua ex supra dictis, ubi de statutis egimus, intelligi potest. Potestas in res proprias *dominium* vocatur, de quo itidem supra explicatum. Potestas in personis alienas *imperium* nuncupatur, quo alteri quid legitime & efficaciter injungi praestandum potest, i. e. ut alteri sit obligatio non resistendi jussu aut idem non detrectandi. Est autem imperium vel *absolutum* vel *restrictum*¹⁴⁸. Illud est, cujus actus neque à tertio quoquam superiore irriti possunt reddi, neque ab ipsis, quibus imperatur, recusari ex jure aliquo per pactum in collatione imperii initum quaesito aut retento. Hoc est, ubi alterutrum horum aut utrumque fieri potest. Duplici enim modo alicujus imperium restrictionem admittit, vel quando ab eo, qui superius imperium habet, imperantis vis coercetur, aut parentes obligatione certa jussa capessendi solvuntur: vel quando illi, qui alicui imperium in se dederunt, pacto expresse sibi reservarunt, quod non velint in quibusdam rebus ejus jussis obligari. Qualis restrictio naturae hautquidquam repugnat. Cum enim ipsi, cui imperium datur, nullum alias in me jus competat, adeoque mero meo arbitrio habeat, quidquid in me potestatis obtinet, patet sane penes me situm esse, quousque imperium ejus in me admittere velim. Etsi restrictiones eas hautquaquam tales esse oporteat, quae finem imperii evertant, & id prorsus ad nihilum reducant, aut quae pactum inter imperantem & parentem inutile reddant. Non autem intelliguntur parentes jussa quaedam imperantis recusandi habere potestatem, nisi vel ad arbitros aut judicem provocare liceat, vel inter se concilium coire, ubi de imperantis facto cognoscendi jus habeant; de quo alibi plura. Deinde imperium est vel *privatum* vel *publicum*. Illud est, quod competit personis ut privatis in usum singulorum qua talium. Hujus species sunt potestas patria, potestas herilis seu dominorum in servos; potestas maritorum in uxores, praeceptorum in discipulos; tutorum in pupillos, &c. Imperium publicum est, quod competit personis ut publicis in usum societatis civilis. Hoc imperium si sit summum in civitate, adjunctam habet potestatem, quam vocant, *eminentem*¹⁴⁹ in personas & res subditorum, validiorem quibusvis juribus singulorum, exercendam tamen non nisi salutis publicae causa.

§. 4. Per potestatem denique in res alienas innuimus jura illa, quae ex concessione domini, vel ex pacto alicui in res alterius fuere quaesita; proprietate rei penes dominum remanente¹⁵⁰. Quo pertinet ususfructus qui est jus seu potestas alienis rebus utendi fruendi, salva earum substantia. Quem constitui posse in quibuslibet rebus utilibus, praeterquam quae ipso usu consumuntur, seu quorum usus consistit in abusu, tralatitium est. Huc spectant servitutes praediorum urbanorum & rusticorum¹⁵¹, quarum hae communiter numerantur iter, actus, via, aquaeductus, haustus aquae, pecoris ad aquam appulsus, jus pascendi, &c. illae, jus tigni immittendi, derivandi stillicidium, prohibendi ne vicinus aedes altius tollat, & similia, de quibus, qui jus Romanum commentariis illustrarunt, consulendi.

§. 5. Effectus potestatis est, ut alteri adferatur obligatio aliquid exsequendi, & actiones ex ejusdem vi exercitae admittendi vel non impediendi, & ut valeat in alterum conferre facultatem aliquid agendi aut habendi, quae antea aberat.

DEFINITIO VIII.

Jus est potentia moralis activa, personae competens ad aliquid ab altero necessario habendum.

I. *Vocabuli ambiguitas.*

IV. *Jura mixta.*

II. *Jus perfectum.*

V. *Jus imperfectum.*

III. *Haereditas quale jus.*

§. 1. Praeter illas significationes, qua vocabulum juris usurpatur pro lege, & complexu seu systemate legum homogenearum, ut & pro sententia judiciali seu sententia legum factis adplicata, v.g. quando Praetorem jus dicere, aut Jctum de jure respondere dicimus: frequentissimum est, ut sumatur pro qualitate illa morali, qua recte vel personis imperamus, vel res tenemus, aut qua eadem nobis debentur¹⁵². Sic communiter juris nomine venit potestas tam in personas, quam in res nostras aut alienas; & quae res spectat, peculiariter jus in re dicitur. Circa quae vocabula tamen hoc discriminis videtur observari, quod potestas magis insinuet actualem praesentiam dictae qualitatis in res vel personas, obscurius autem connotet, ac fere in medio relinquat modum, quo quis ea sit potitus. Jus autem proprie & perspicue indicat, recte eam fuisse adquisitam, & jam recte quoque obtineri: Quia autem jam dictae qualitatis species pleraeque peculiaribus gaudent nominibus, quibus ea qualitas, qua res aliqua nobis debetur, caret, voluimus hanc peculiariter heic juris nomine insignire; ita tamen, ut hautquaquam velimus teneri, id vocabulum intra* has angustias semper accipere.

§. 2. Est autem jus vel *perfectum* vel *imperfectum*. Illud qui laeserit, injuriam facit, quae laeso in foro humano actionem adversum laedentem dat. Huic exadversum respondet obligatio perfecta in eo, abs quo id, quod nobis debetur, est perventurum. Quem ideo, ubi sponte id implere renuit, actione apud judicem intentata, aut ubi huic locus non est, vi compellere possum. Ejusmodi jura quando nondum satis clare sunt deducta, aut ab illo, quem spectant, in dubium vocantur, vulgo praetensiones audiunt.

§. 3. Sub censum porro jurium revocari quoque solet *haereditas*, vocabulo non pro rebus, sed pro certo modo pertinentiae accepto¹⁵³. Ubi notandum, quod haereditas, vita functo eo, à quo descendit, pleni vim juris obtineat adversus omnes, qui quocunque modo temporariam earum possessionem aut administrationem habent. Morte enim domini jus plenum ad bona in haeredom devolvitur, sive is ex testamento & voluntate istius haeres sit, sive ex legibus civitatis. Ast quamdiu testator adhuc in vivis est, haeredi, quacunquae ratione in successionem vocetur, nondum aliquod jus competit, quod adversus istum valeat, eumque prohibere possit, quo minus, non obstante voluntate semel significata pro lubitu adhuc circa bona queat disponere. Nisi forte leges civiles bona omnia, aut certam eorundem partem ad certas personas omnino devolvi jubeant, nec liberam testamenti factionem concedant; quemadmodum in quibusdam civitatibus de nullis bonis, in aliis non nisi de bonis industria propria adquisitis testandi potestas est concessa. Quo in casu proxime ad efficaciam juris haereditas etiam ante domini mortem accedit, adeo ut huic non liceat insignem bonorum suorum partem in alterum quavis ratione transferre in fraudem necessarij haeredis.

§. 4. Solent vero communiter multa venire sub censum jurium, quae, si accurate velimus loqui, compositum quid sunt ex potestate ac jure proprie dictis, involventia simul aut supponentia obligationem, honorem, aut simile quid. Ex isto genere est civitas seu jus civitatis. Haec enim complectitur facultatem exercendi cum pleno effectu actus istius civitatis membris peculiare, & jus fruendi com-

* F inter

modis illi propriis, supponens obligationem erga eandem civitatem¹⁵⁴. Sic & dignitates civiles, puta nobilitas, ejusque gradus, item honores literatorum, complectuntur potestatem exercendi certos actus isti dignitati proprias [sic!]^{*}, & jus commodis ejusdem ordinis fruendi, quibus insuper honor quidam & intensio existimationis adhaeret.

- 5 §. 5. Jus autem imperfectum, quod nonnullis aptitudo vocatur¹⁵⁵, est, quando alicui ab altero quid debetur, ita ut, si illud denegat, inique quidem faciat, hautquaquam tamen laesus accipiat injuriam, quae ipsi adversus laedentem actionem pariat; nec vi adserere sibi istud possit, nisi ubi necessitas aliam expediendae salutis rationem non admittit. Competit autem nobis aptitudo duntaxat ad omnia illa, quae alii nobis debent ex aliqua obligatione imperfecta, de qua inferius pluribus erit agendum.
- 10 Sic neque ad beneficia danda alterum cogere, neque ingratitude actionem alteri intendere possum, etsi revera peccet, qui beneficiendi aliis occasionem negligit, aut pro acceptis beneficiis quam commode posset gratiam non refert. Illud autem saepe quoque contingit, ut aliquis recte quidem admittere possit quid ab altero tributum, ita tamen ut neque huic obligatio id tribuendi, neque illi jus perfectum ad istud habendum sit, sed nuda duntaxat habitas. Sic v.g. ubi plures aequae idonei munus
- 15 aliquod ambiunt, quorum nulli prae altero peculiare aliquod jus ad illud competit, is cui id conferendi potestas est, pro lubitu quem velit eligere potest, nulla querendi causa relicta iis, qui repulsam^{**} ferunt.

DEFINITIO IX.

Existimatio est valor personarum in vita communi, secundum quam aptae sunt cum aliis personis

20 exaequari aut comparari, eisque vel antehaberi, vel postponi¹⁵⁶.

I. Existimatio simplex.

II. Intensiva.

- §. 1. Existimatio personarum in vita communi est vel *simplex* vel *intensiva*. Illa consideratur vel extra civitates, vel intra easdem. Existimatio simplex hominis extra civitatem in hoc consistit, ut habeatur pro tali, cum quo tanquam cum homine legis naturae observante agi queat. Unde patet, hac
- 25 existimatione defici, quicumque adversus quoslibet homines, aut saltem illos, qui extra ipsorum consortia sunt, communiter eadem qua in bestias licentia utuntur. Ut sunt integrae civitates, si quae dantur, quibus omnes exteri promiscue hostes habentur, praeprimis si ipsi hos sponte insectentur. Item piratae, praedones, latrones, sicarii, manticularii, & ejusdem farinae alii; quibus, nisi vitam istam rapacem abdicatum eant, ab aliis non magis parci convenit, quam lupis aut aliis truculentis belluis;
- 30 nec humanitatis officia ipsis exhibenda, quippe queis ad nocendum aliis roborantur; nec fiducia quid in fide, quam ipsi dederunt, locandum, cujus apud alios opinionem vitae ipsorum atrocitas elidit. Existimatio autem simplex intra civitatem est, qua quis pro membro saltem vulgari, eoque integro civitatis reputatur, seu qui non juxta leges & statuta pro vitioso civitatis membro fuit declaratus. Et ista quivis liberi atque honesti homines, seu infamia juris non notati gaudent. Haec porro in civitate deficit vel ex mero statu, vel ex delicto. Illud fit in mancipiis, quae pro personis civilibus non
- 35 reputantur, seu quae caput civile non habere intelliguntur. Haec enim v.g. Romae quondam pro

* J, F proprios

** F repulsum

nullis fuisse habita¹⁵⁷, adeoque existimatione civili caruisse, inde satis elucet, quod nihil proprii habuerint, nec sibi adquisiverint; quod impune à dominis quidvis inferri ipsis potuerit; alieno autem, qui noxam ipsis intulerit, ex lege Aquilia actio intentata fuerit, tanquam si pecus alterius laeisset¹⁵⁸; quod nulla cognatio servilis, nec cohabitatio ipsorum pro matrimonio fuerit reputata, prorsus ut inter bestias; quod testimoniis etiam juratorum pro tribunali nihil fidei fuerit tributum, & quae sunt ejus generis alia. Ex antegresso autem delicto existimatio illa deficit, quando quis juxta leges ob certum delicti genus (nam omnia delicta civiliter existimationem non extinguunt;) infamia notatur; idque vel ut vita quoque naturali simul expellatur, vel civitate prorsus ejiciatur, vel in hac quidem retineatur, non tamen velut membrum integrum, sed tamquam infectum, ut qui domicilio quidem civitatis, & communi legum tutela gaudeat, à muniis tamen publicis ac honestis societatibus exclusus, ac conversationi etiam singulorum non sordidorum fastiditus. Talem infamiam illi solum irrogare queunt, penes quos legum est executio. Privatorum autem judicio nemo taliter infamis redditur, priusquam coram competenti tribunali id fuerit declaratum. Multo minus autem propter intermissum aliquem actum, solo privatorum ausu citra auctoritatem Magistratus receptum infamiae verae quid adhaerere potest, non magis, quam isti propria auctoritate civitatis jura alicui efficaciter tribuere nequeunt [sic!]^{*}. Eiusdem enim potestatis est vitam velut civilem dare, & mortem civilem inferre.

§. 2. Existimatio intensiva est, secundum quam personae civiliter aequae honestae sibi invicem praeferuntur, prout uni prae altero adsunt, quibus aliorum animi ad exhibendum honorem permoveri solent. Est autem honor, qui intensionem existimationis respondet, propria significatio iudicii nostri de praestantia alterius: adeoque revera honor est non in honorato, sed in honorante. Etsi metonymica quadam ratione ipsa quoque existimatio, seu id quod honorem meretur, eo vocabulo insigniatur, & peculiariter certi status, quos honor comitari solet; quod ordinarie illis duntaxat conferantur, qui alios praestantia antecellunt. Eadem existimatio, quatenus in aliis opinionem peculiaris prudentiae ac sapientiae circa determinationem rerum practicarum, aut veritatum theoreticarum gignit, Auctoritas dicitur. Quatenus autem innuit cognitionem istius praestantiae inter plures late diffusam, Claritas est. Quae quis non incongrue ad analogiam patibilium qualitatum naturalium, patibiles qualitates morales dixerit¹⁵⁹, eo quod, ut istae sensus, ita hae certa ratione animum afficere intelligantur. Solet autem existimatio alicujus potissimum intendi ex rebus praeclare gestis, ac vita ad leges accuratius acta; ex bonis, quae vocantur animi, quo apud imperitos non parum quoque bona corporis & fortunae faciunt; ex conditione status, prout is prae caeteris est conspicuus & splendidus; ex situ morali in statu, puta an quis sit primus in collegio eodem, an ultimus; ex conditione muneris, prout nobilibus illud absolvitur functionibus; ex aetate, quippe quod usus & prudentia à seris venire annis judicentur; denique ex genere seu stirpe, eo quod communiter aliquid ex virtute majorum in posteros propagari credatur, & quae sunt alia, qua haec aestimantur.

* Z, J, C, F queunt

DEFINITIO X.

Pretium est quantitas moralis seu valor mercium aut rerum, & actionum homini bonarum in vita communi, secundum quod aptae sunt invicem comparari.

I. In imponendo pretio quid spectetur?

III. Pretium vulgare & eminens,

II. Pretia rerum incorporalium, & actionum.

ubi de pecunia.

§. 1. Fundamentum pretii in rebus maxime naturale estabilitas exhibendi usum aliquem in vita communi¹⁶⁰. Unde res prorsus inutiles nullius pretii vulgo dicere consuevimus. Definitur autem usus alicujus rei non ex eo duntaxat, quod illa ad vitam nostram conservandam aut delectandam revera faciat, sed etiam, quod vel sola quorundam hominum opinione voluptatem aut ornatum aliquem adferat. Qualibus rebus enorme plerunque pretium luxuria hominum & libido imposuit. In comparatione autem rerum ad se invicem ratione pretii varia solent spectari. Heic enim usque adeo necessitas rei aut nobilitas usus primas semper non obtinet, ut potius non sine singulari providentia naturae ea, quae vita nostra carere nequit, pretii sint vilioris, eo quod uberem earum proventum natura effundat. Facit igitur huc praepremis raritas, quae non parum commendatur, ubi ex locis longe remotis res adferuntur, in quas frequenter hominum affectus vehementer rapitur. Ea enim plerique homines praecipue aestimant, quae cum paucis habitura sunt communia: contra vile est, quidquid inter cujusvis suppellectilem cernitur. Determinate porro pretium vulgo cognoscitur ex usu seu consuetudine, i. e. vulgo tanti res aestimatur, quantum pro ea communiter offerri aut dari solet¹⁶¹. Quae* vix est, ut non habeat aliquam latitudinem, intra quam plus minusvé exigi possit, nisi ubi lex pretium rei in puncto constituit. In communi autem pretio ratio solet haberi laborum & expensarum, quas mercatores faciunt. Possunt & quaedam esse accidentia rei aestimabilia, ob quae licite supra aut infra commune pretium ematur vendaturvé, puta, ob damnum consequens, lucrum cessans, affectum peculiarem, aut si in alterius gratiam ematur vendaturvé, alioquin non emenda aut vendenda; quae ipsa accidentia ei, qui cum ea de re contrahitur, indicari solent, rectéque imputari possunt. Id quoque lucrum cessans aut ad crescens potest computari, quod ex pretii solutione dilata aut anticipata nascitur. Dies enim est pars pretii, & plus est statim aliquid dare, quam post tempus; quippe cum interea exinde fructus capi potuisset. Nec in loco nihil momenti est positum, ubi merx exhibetur, vel pretium solvitur. Nam eadem res in diversis locis diverse aestimatur; nec pecuniae valor aut faenus idem ubique; ac diversae in diversis locis pro trajicienda pecunia usurae. Contingere autem frequenter solet, pretium alicujus rei subito mutari, seu intendi vel remitti, idque ex copia aut paucitate eumentium, pecuniae, mercium, ob instantem pacem aut bellum, & similes casus.

§. 2. Sunt autem sua pretia non rebus duntaxat corporalibus, sed etiam incorporalibus, ipsisque actionibus hominum, quatenus illae aliis utilitatem quampiam aut delectationem possunt adferre. De quibus tamen notandum, quasdam per leges divinas aut humanas extra commercium humanum positas, adeo ut homines illis pretium constituere, ac ob pretium eas invicem exhibere ac praestare non debeant. Quo ex genere sunt actiones illae sacrae, quae effectus aliquis supernaturalis ex voluntate & instituto divino est adsignatus, puta remissio peccatorum ac paenae peccatis debitae per absolutionem sacerdotalem, applicatio beneficiorum spiritualium per exhibitionem sacramentorum, & similia, quae si quis pro pretio alteri praestet, Simoniam committere dicitur. Sic iudex, quam gratis administrare debet justitiam, pretio recte non potest vendere. Sic non recte pretio locat operam suam

* Z, J, C, F quod

tollendo homini sicarius aut veneficus, concubitus suos meretrix, stylum suum, qui mendacia in aliorum fraudem disseminat, fidem suam, qui perjuriis aliorum injustas causas sublevatum, aut justas subversum it, & hujus farinae alii. Porro actionum utilium aut delectabilium pretia aestimari solent pro actionis aut operae necessitate, utilitate, difficultate, subtilitate, artificum aut operariorum frequentia vel raritate; locatorum copia aut infrequentia, opulentia vel tenuitate. In incorporalibus utilitas ac splendor potissimum spectantur. Rerum autem omnium tam corporalium, quam incorporalium pretia peculiariter lege aut consuetudine, aut per conventionem paciscentium determinantur.

§. 3. Dividi vero pretium potest in *vulgare & eminens*. Illud est, quod quibuscunque rebus in commercium venientibus ex fundamentis jam dictis inest. Extra illud aliud ignorabant pretium homines, antequam pecuniae usus introduceretur, & adhuc quidam barbari ignorant. Inde talium commercia simplici duntaxat rerum permutatione constabant, nec operas invicem, nisi pro re, locare aut conducere poterant. Enimvero parum commoda erat ista ratio contractuum inter homines expediendorum. Nec enim cuilibet in proclivi est ejusmodi possidere ses, quas alter cum suis mutare velit, aut quae alterius rei aequipolleant; & in civitatibus, ubi variis cives statibus distinguuntur, complura hominum genera dari necesse est, quae cum ista permutatione vitam omnino non tueri, vel aegre admodum possunt. Hinc inculta & simplex fuit vita civilis, quamdiu ea rerum permutatio sola obtinuit; & qui hodieque ea utuntur, à cultiorum moribus nationum abhorrent¹⁶². Consideratis igitur permutationum incommodis pleraeque gentes inter se convenerunt, pretium quoddam velut eminens certae rei imponere, ad quam caeterarum pretia rerum exigerentur, & in qua velut eminenter eadem containerentur; adeo ut cum quavis re illa commutari, & ad commercia exercenda, contractusque quosvis expediendos commode adhiberi posset. Cui rei aptissima fuere judicata metallorum nobiliora, aurum, argentum & aes, utpote materia non nimis obvia, durabilis, nec mole inhabilis; etsi alias quoque materias huic usui destinare civitas possit, à civibus loco pecuniae usurpandas. Ea metalla certo pondere constantia, ac certis figuris insignita numi vocantur, quibus determinatum valorem imponunt rectores civitatum, vel mutua usurpantium conventio. Quam tamen caeterae res ex raritate aut copia subeunt pretii intensionem aut remissionem, ipsa quoque pecunia non omnino effugit, numo ex eadem materia, eodem pondere facto nunc plus nunc minus valente; etsi ista mutatio nec ita repentina, nec ita frequens, ut aliarum rerum sit. Ex dictis obiter quoque explicari potest controversia veterum Juristorum Romanorum circa pretium¹⁶³, ex quibus Sabinus & Cassius affirmabant, etiam caeteris rebus praeter pecuniam inesse pretium, adeoque permutationem sub emtione & venditione comprehendebant. Quorum utrumque Proculus & Nerva negabant, eò quod alias explicari non posset, permutatis rebus, quae videatur venisse, & quae pretii nomine data fuisse. Utramque enim venisse & pretii nomine datam absurdum videri. Enimvero utraque sententia certo modo stare potest. Prior quidem, si dicamus emtionem fieri pretio vulgari vel eminenti; pretium autem in permutatione videri rem, quae ab illo datur, à quo contractus incipit. Hic enim emtor videtur, qui pro sua re aliquid sibi concedi postulat. Posterior autem, si illa duntaxat emtio dicitur, in qua pretium eminens intercedit.

DEFINITIO XI.

Principia actionis humanae sunt, à quibus oritur & dependet, quibusque perficitur actio humana.

I. Principiorum divisio.

IV. Quid jussio, consilium?

II. Quid finis?

V. Medium?

5 III. Quid occasio?

VI. Quid habitus?

§. 1. Principia actionis sunt vel *disponentia*, à quibus duntaxat inchoatur, vel *efficientia* & *decer-*
nentia; quibus in actum deducitur actio humana. Disponentia sunt; 1. *moventia*, tum *indirecte*, idque
 vel naturaliter, ut *finis*; vel moraliter, ut *occasio*¹⁶⁴: tum *directè*, & itidem vel naturaliter, ut *affectus*,
 vel moraliter, idque extrinsece, ut *persuasio*, *jussio*, *incitatio*, vel intrinsece, ut *obligatio*; 2. *Dirigentia*,
 10 vel moraliter, ut *lex*, vel naturaliter, ut *intellectus*. 3. *Iuvantia*, ut *media*, quae sunt vel naturalia*, ut
 potentia naturalis, & quae heic sese potissimum exerit, *virtus locomotiva*: vel moralia, ut *potestas*.
 Efficientia seu decernentia sunt causae proximae, à quibus esse suum habet actio humana, & sunt
 talia vel simpliciter, ut *voluntas*, cujus respectus ad principium morale dirigens dicitur *oboedientia*:
 vel cum inclinatione, ut *habitus*.

§. 2. Finis est bonum aliquod, quod ob seipsum appetitur, seu quod in seipso habet aliquid, cujus
 obtinendi causa actio suscipiatur. Estque *ultimus* vel *intermedius*. Hujus maxima deprehenditur
 varietas. Ille dicitur summum bonum, quod est vel *imaginarium*, seu quod corrupto hominum judi-
 cio tale videtur, ut voluptas corporis, divitiae, honor, potentia, fama, &c. vel *verum* & rationi con-
 gruum, ut voluptas & adquiescentia animi, ex virtutum exercitio, & contemplatione rerum resul-
 20 tans¹⁶⁵. Cui opponitur summum malum, quod iterum est vel *imaginarium*, ut paupertas, morbi,
 servitus, contemptus, &c. vel *verum*, ut inquietudo & anxietas animi ex vitiorum exercitio & igno-
 rantia rerum orta. Adsignatur autem inter principia princeps fini locus, eo quod illum ante cognosci
 & aestimari necesse sit, quam ad actionem edendam sese moveat agens rationale, à cujus natura
 abhorret, in vacuum velut tendere, i. e. sine praefixo fine aliquid suscipere.

§. 3. Occasio est, qua offertur alicui à facultate naturali instructo, loco & tempore commodo
 objectum actionis alicujus. Ut enim quis dicatur occasionem quid agendi habere, requiritur potissi-
 mum; 1. Ut objectum actionis sit praesens, aut facili negotio possit comparari. 2. Ut adsit commo-
 25 dus locus, ubi ab aliis non possimus in actione impediri, aut post actionem incommodo aliquo affici.
 3. Ut adsit commodum tempus, quo non sint obeunda negotia magis necessaria, & quo nos atque
 30 alii, qui ad actionem concurrunt, sint commode dispositi. 4. Ut adsit facultas naturalis seu vis agen-
 di. Ubi tamen notandum, quod vulgari sermone interdum illi quoque occasio esse dicatur, cui priora
 tria duntaxat adsunt, etsi à viribus agendi destituatur. Verum cum frustra sint caetera ubi haec defi-
 cit, vocabis istam occasionem imperfectam. Habet se autem occasio ad suscipiendas actiones tam
 bonas quam malas efficacissimi instar stimuli, ut nimis quam verae vulgo jactetur, occasionem facere
 35 furem.

§. 4. Jussio est, qua alicui ex vi imperii significatur, quam ipse actionem obire debeat. Ejusmodi
 actio ex jussu suscepta uti illius, qui jussui alterius est obnoxius, obligationem adversus jubentem
 implet; ita, siquidem neque jubens fines suae potestatis, neque alter fines jussi excesserit, proprie &
 directe effectus suos non in executorem, sed in jubentem velut reflectit, adeoque non isti, sed huic
 40 primario illa imputatur. Verum cui in alterum nihil potestatis competit, ut pro imperio cum ipso

* C quae sunt naturalia

agere possit, non nisi suadendi aut dissuadendi facultas est relicta, qua per adductas rationes, & explicata rei natura atque effectibus alterum ad aliquid suscipiendum permovere, aut ab eodem revocare nititur¹⁶⁶. At si quem destinationis jam certum, aut in actionem jam expeditum confirmamus, vel retrahimus, incitare & deterrere dicimus. Etsi autem consiliis & incitationibus vis obligandi hautquaquam insit, adeoque qui aures ipsas praebuerit, cum libere ea admittat, omnino suam, non alterius exerceat actionem: cum tamen magna illis vis, dextre adhibitis praesertim, insit, ut alii actionem suscipiant vel intermittant, aut in suscepta confirmentur vel debilitentur, inde suasoribus quoque & incitatoribus ex parte effectus actionis imputatur.

§. 5. Medium adhibetur ab agente ad obtinendum aliquem finem, quando voluntas motu suo immediate non potest efficere, ut finis aliquis agenti, aut agens fini velut adpropinquet. De quo observanda isthaec regula: qui dat jus ad finem, censetur etiam jus dare ad illa media, sine quibus finis obtineri nequit; alias enim nihil fuisset actum. Ex quo consequitur; si media sint illicita aut impossibilia, non me teneri ad istum finem, qui & quatenus sine illis obtineri nequit. Inde est, quod non sint facienda mala, ut eveniant bona; eo quod ad bonum istud obligatus nemo censeatur, ad quod citra peccatum pervenire non datur. Inter media autem naturalia praecipuum est facultas locomotiva, qua homo corpus suum de loco in locum transferre, ac certorum membrorum situm partialem mutare, aliisque rebus motum imprimere potest. Haec voluntati paret serviliter, i. e. ut nunquam detrectare possit ipsius jussa, quin ea quantum in se exequatur, nisi vel ipsa membra intrinseco aut extrinseco impedimento constringantur, aut objectum non sit proportionatum, ut ab ipsa motus isti queat imprimi.

§. 6. De affectibus, intellectu & voluntate in posteriori libro erit agendi locus. Heic duntaxat circa voluntatem notandum, quod illa vocetur habitus, quatenus est confirmata & facilitata ad expedite versandum circa objectum morale cum difficultate abstinendi, seu vehementi in illud inclinatione. Taliter disposita voluntas statim objecto praesente in istud fertur tanto cum impetu, ut aegre se queat abstinere. Atque attenditur hic habitus maxime circa quasvis actiones morales, idque ideo, quia praecipue ex proaeresi agentis actionis bonitas & malitia mensuratur, quae proaeresis communiter vix plena fuisse censetur, nisi ex habitu quis egerit. Inde quoque is demum, qui ex habitu bene agit, boni viri, qui male, mali nomen sortitur; non qui semel aut bis fortuito impetu, aut quia commode aliter non poterat, boni quid; vel per incogitantiam aut affectuum violentiam mali quid egit¹⁶⁷. Peculiariter autem virtutum nomine veniunt illi habitus, quibus ita componitur animus, ut circa objecta ipsum moventia ex praescripto rectae rationis sese gerat¹⁶⁸. Id porro praescribit ratio, ut neque boni neque mali species animo objecta ipsum perturbatum tranquillitate sua excutiat. Quemadmodum contra vitio laborare dicimus, cujus animus per speciem objecti, asperi aut jucundi, ita commovetur, ut tranquillitas ipsius violentis velut fluctibus exagitata interrumpatur. Obligatio, Lex & Potestas prolixiorem disquisitionem requirunt.

DEFINITIO XII.

Obligatio est qualitas moralis operativa, qua quis praestare aut admittere vel pati tenetur aliquid.

I.	<i>Obligatio connata, adventitia,</i>	XXVIII.	<i>Quaenam obligationes ex pactis rectorum civitatis in subditos redundant?</i>
II.	<i>Aequalitatis, inaequalitatis,</i>		
5 III.	<i>Perfecta, imperfecta,</i>	XXIX.	<i>An pacto vel delicto civis teneatur concivis vel rector civitatis; ubi de aequitate repraesaliarum.</i>
IV.	<i>Perpetua, temporaria,</i>		
V.	<i>Mutua, non-mutua,</i>	XXX.	<i>Obligationes an transeant de persona in personam?</i>
VI.	<i>Perfecte mutua, imperfecte mutua; ubi de obligationibus Principum adversus subditos.</i>	XXXI.	<i>An foederibus antecessoris teneatur successor?</i>
10 VII.	<i>Obligatio ex promissis gratuitis qualis in promissario?*</i>	XXXII.	<i>Impossibile nulla est obligatio.</i>
VIII.	<i>Promissio quotuplex?</i>	XXXIII.	<i>An possit quis se obligare ad perferendam mortem?</i>
IX.	<i>Promissa valida concipienda per verba de praesenti.</i>	XXXIV.	<i>Turpium non est obligatio.</i>
15 X.	<i>Invito nihil valide promittetur.</i>	XXXV.	<i>An quis teneatur solvere mercedem pro praestita opera turpi?</i>
XI.	<i>Promissio pura, conditionalis.</i>	XXXVI.	<i>De alienis non possumus pacisci.</i>
XII.	<i>Obligationes perfecte mutuae seu pacta quomodo mutua stent fide?</i>	XXXVII.	<i>Concurrentes obligationes quomodo sibi invicem cedant?</i>
20 XIII.	<i>Quid de pactis semiimpletis judicandum?</i>	XXXVIII.	<i>De instrumentis pactorum.</i>
XIV.	<i>Efficacia ex jure civili quaenam?</i>	XXXIX.	<i>Iuramenti usus.</i>
XV.	<i>Obligationes etiam solo naturae jure possunt contineri,</i>	XL.	<i>Per solum Numen juratur.</i>
25 XVI.	<i>Unde istarum validitas?</i>	XLI.	<i>Iuramentum accessorium duntaxat obligationis est.</i>
XVII.	<i>Sibi ipsi nemo obligatur.</i>	XLII.	<i>Iuramentum in quo attemperandum ad sensum jurantis, in quo ad sensum deferentis?</i>
XVIII.	<i>Obligationes contrahendae utrinque requirunt consensum.</i>	XLIII.	<i>Pignora.</i>
XIX.	<i>De errore in pactis.</i>	XLIV.	<i>Obsides; an in hos saeviendum, violato pacto?</i>
30 XX.	<i>Cur quis se possit obligare?</i>	XLV.	<i>Obsides an à civitate recte possint inter hostium iras destitui?</i>
XXI.	<i>An illi fides servanda, qui ad paciscendum vi injusta me adegit?</i>	XLVI.	<i>Aliae circa obsides quaestiones.</i>
XXII.	<i>Pacta inter hostes an valida?</i>	XLVII.	<i>Fidejussorum obligatio qualis?</i>
XXIII.	<i>De pactis tacitis.</i>	XLVIII.	<i>An in delictis locum habeant?</i>
35 XXIV.	<i>De votis.</i>	XLIX.	<i>Quomodo tollatur obligatio?</i>
XXV.	<i>An quis actu suo aliquem tertio possit obligare?</i>	L.	<i>Utrum victor obligationes ad victum spectantes possit tollere?</i>
40 XXVI.	<i>Pacta societatum.</i>		
XXVII.	<i>Qualibus pactis societates constituentur?</i>		

* Z, J, C, F promittente

LI.	<i>Pacta publica seu foedera.</i>	LVI.	<i>Eorum species.</i>
LII.	<i>De sponsione Caudina & Numantina.</i>	LVII.	<i>De Usura.</i>
LIII.	<i>Pacta bellica.</i>	LVIII.	<i>Societas.</i>
LIV.	<i>Pacta privata seu contractus, iique vel benefici;</i>	LIX.	<i>Pacta quibus in incertum casum consentiuntur.</i>
LV.	<i>Vel onerosi; in quibus aequalitas requiritur.</i>		

§. 1. Congruit cum hac definitione illa communis Jctorum, qua obligationem definiunt per vinculum juris, quo necessitate adstringimur alicujus rei praestandae¹⁶⁹. Injicitur enim per illam velut fraenum quoddam morale nostrae agendi libertati, ut in diversam, quam quo illa ducit partem, tendere recte nequeamus; etsi nullius obligationis efficacia naturalis sit, naturalem voluntatis nostrae libertatem ita stringendi, ut saltem de facto in alia abire non possit¹⁷⁰. Dividi autem potest obligatio ratione originis in *connatam & adventitiam*¹⁷¹. Illa est, quae cunctis hominibus eo ipso, quod tales sunt, cum ipsa statim nativitate adest; plene sese exerens, quam primum per aetatem ejus vim intelligere, actionesque suas per rationem temperare posse ceperint. Quae in classe censetur obligatio illa omnium hominum adversus Deum, tanquam supremum Dominum hujus universi, cujus vi tenemur ad agnoscendum & venerandum ipsius imperium, & observandas leges ab ipso nobis datas¹⁷². Item obligatio omnium hominum adversus quoslibet homines qua tales, per quam invicem jus naturae usurpare, socialemque vitam agere debent¹⁷³. Adventitiae obligationes sunt, quae jam natis sponte accersuntur, vel imperio superioris aut lege injunguntur.

§. 2. Deinde obligatio ratione subjectorum est vel *aequalitatis* vel *inaequalitatis*. Obligationem inaequalitatis vocamus, quae illum, cui ex ista aliquid à nobis debetur, superiorem nobis constituit, ac potestatem seu imperium aliquod in nos infert. Qualis est subjectio, seu obligatio illa, qua quis ab altero pro imperio injuncta praestare tenetur. Quae dividi potest in universalem, qua quilibet homo DEO obsequia praestare tenetur, & particularem, qua certi homines certis hominibus sunt obnoxii. Quae iterum est vel publica, qua quis publico alicujus imperio est subjectus: vel privata, qua sub privato alicujus imperio constituimur. Utraque est vel limitata, ut subjectio uxoralis, filialis, tutoria, mercenaria, &c. vel illimitata, ut subjectio qua cives civitati tenentur¹⁷⁴, & servitus personalis perfecta, qua quis actiones suas utiles prorsus ad alterius usum & arbitrium adplicare tenetur. Quarum utraque tamen obligationi adversus Deum, posterior etiam obligationi adversus civitatem cedit, ubi utriusque simul satisfieri nequit.

§. 3. Ratione autem efficaciae, quam exerit in societate humana, obligatio est *perfecta* vel *imperfecta*. Illa est, cui in altero, ad quem ea spectat, respondet jus perfectum, unde illi actio adversum nos in foro humano datur; haec est, cui in altero, ad quem ea spectat jus imperfectum duntaxat respondet, unde illi actio adversum nos in foro humano non datur¹⁷⁵. Quod qua ratione contingat, paulo post explicabimus.

§. 4. Porro quoad durationem quaedam obligationes sunt *perpetuae*, quaedam *temporariae*¹⁷⁶. Illae non possunt tolli, quamdiu personae, quibus inhaerent, existunt; qualis est obligatio connata adversus DEUM, & quoslibet homines qua tales, quam exuere homo nequit, quamdiu homo. Etsi enim, quando alius adversus me jus naturae non exercet, nec ipse idem adversus eundem exercere teneatur, sed vi, adeoque belli jure cum ipso agere queam; idque quia ea obligatio est mutua, quae ubi ex una parte abruptitur, alteram non amplius stringit, qua ratione obligationis illius exercitium, saltem circa pleraque juris naturae praecepta, quae officia alteri praestanda praescribuntur, suspenditur: (quod libro II. latius ostendemus): id tamen manet perpetuum, ut quamprimum propriae salutis ratio admittit, iterum cum eo ad jus naturae exercendum, pacemque colendam parati esse debea-

mus¹⁷⁷. Quae est natura omnium obligationum ex praeceptis seu legibus affirmativis resultantium, ut ad exercitium suorum actuum semper paratos esse jubeant, quoties occasio illos exercendi suppetit; ab eorundem vero exercitio cessent, quando vel objectum ad eos recipiendos non adest, vel mala dispositione laborat, aut quando arctior obligatio laxiori locum non relinquit. Quemadmodum haec cura propriae salutis haut me permittit rationem habere salutis ejus, qui meam injuste impetivit it. Ex adventitiis autem obligationibus debitum honoris & gratitudinis liberorum adversus parentes huc potest referri hactenus, quod ordinarie non cesset, quamdiu hi in vivis sunt. Etsi videatur casus posse dari, quibus ista obligatio penitus expiret. Scilicet, quando parentes infantis nati curam, nulla urgente necessitate, abjiciunt, & omni ope humana destitutum exponunt: aut cum deinceps educationem ejus turpiter negligunt, vel alias infenso animo salutem ipsius eversum eunt. Obligatio enim ista liberorum ex lege gratitudinis potissimum profluit, quae antegressa beneficia respicit. Atqui nec nudum illum generandi actum imputare soboli parentes possunt, quippe in quo vix aliud quam suam voluptatem quaerunt: nec mater, licet in gestatione ac partu magnis molestiis exhaustis, beneficium dedisse videri potest, si in lucem protulit, ut abjiceret, aut neglecta educatione foedos contrahere mores pateretur. Et debitum gratiae referendae illi videor remittere, apud quem acerbitate injuriarum beneficiorum gratiam meorum ipse delere nitor. Vinculum vero matrimoniale ex lege divina positiva hoc tantum peculiare habet, quod, essentia pacti conjugalitatis non violata, utriusque conjugis consensu dissolvi, uti caeterae obligationes temporariae, nequeat. Alias enim hoc commune habet cum reliquis pactis, ut si essentiale caput istius sit violatum ab una parte, nec altera eo amplius stare teneatur. In hoc autem istud consistit, ut maritus uxori, & uxor marito, ac isthaec praeterea nemini corporis sui copiam faciat. Id ubi violatum fuerit, etiam divina lex divortii licentiam concedit¹⁷⁸. Temporariae obligationes sunt, quae tolli possunt, vivis adhuc personis, quibus inhaerent. Quod quibus modis fiat, infra exponetur.

§. 5. Quamvis ad respectum obligationum, quo sibi invicem respondent, attinet, obligatio est vel *mutua* vel *non-mutua*¹⁷⁹. Haec est, quando una quidem persona alteri quid praestare tenetur, ita tamen, ut in altero illo, cui quid debetur, nulla insit obligatio isti respondens, & ad aequipollens quid praestandum adstringens. Talis est obligatio hominum erga Deum, per quam illi quidem huic absolutam debent obedientiam, ipse vero nulla ratione iisdem ad aliquid pro ea obedientia praestandum tanquam ex vi obligationis extrinsece adveniens tenetur. Nam quaecumque ipse hominibus praestat, ex gratuita ipsius benevolentia proficiscuntur¹⁸⁰. Ex obligationibus autem, quae inter homines utrinque versantur, nulla hujus generis esse videtur. Idque quod naturali hominum inter se aequalitati repugnet, unum obligari alteri, ut hic isti nulla prorsus ratione iterum obligetur. Equidem ut omnes homines quoad status adventitios & potestatem actu essent aequales, natura hautquaquam intendit, dum sociali hominem vitae destinat, quae cum omnimoda ista aequalitate nequidquam stare potest. Quia tamen actualis hominum inaequalitas inter se, puta, ut Cajus sit superior, Titus inferior, ut Seius sit princeps, Sempronius subditus, ex conventionione hominum *mutua*, legibusque positivis est; non potest praesumi, unum voluisse alteri se obstringere, ut alter ipsi iterum nulla ratione, saltem alia obligationis specie, obstringeretur. Adde quod societas existere non possit, ni omnes ac singuli mutuo inter se vinculo colligentur.

§. 6. Obligatio *mutua* est, cui alia respondet obligatio in illa persona, cui quid ex ista debetur. Haec iterum est vel *imperfecte mutua*, vel *perfecte mutua*¹⁸¹. Illa est, cui quidem in altero respondet obligatio, sed diversi generis; ut, si ad perfectam obligationem imperfecta duntaxat referatur. Quod contingit ex duplici potissimum causa: vel quando personarum, quas inter deprehenditur obligatio, tanta est inaequalitas adventitia, ut una in alteram summum habeat imperium: vel quando una persona alteram aequali secum obligatione ipsa non vult adstringere. Prius evenit circa obligationes, quae Principi absoluto cum subditis, vel civitati cum cive intercedunt. Quarum natura est ejusmodi,

ut in cive quidem, aut subdito sit obligatio perfecta, in Principe autem & civitate duntaxat imperfecta. Equidem sunt, qui dicant, omnino non posse obligari Principem absolutum subdito, aut civitatem civi, eo quod subditi vel cives hoc ipso, quod tales fiunt, voluntatem suam in voluntatem principis aut civitatis resolvant, ita ut istorum voluntas in hujus voluntate comprehendatur, adeoque eadem cum illa sit¹⁸². Jam autem neminem sibi ipsi posse obligari, quia cum idem sit obligatus & obligans; obligans autem obligatum possit liberare, frustra sit sibi obligari, cum liberare seipsum possit suo arbitrio, & qui hoc potest, actu jam liber sit. Enimvero ratio isthaec, alias acuta sane, nihil aliud concludit, quam Principem absolutum qua talem cum subditis non posse contrahere obligationem efficacem in foro humano circa modum imperii, ut scilicet ipse Princeps absolutus maneat: Nequaquam autem, quod neque ad bene gerendum imperium, neque si quid praeterea fors pactus est, ullo modo teneri possit. Istud ut liquidius percipiatur, observandum, quod qui sese Principi aut civitati ita subdit, ut summum huic in ipsum imperium competat, hoc ipso agnoscat in eo potestatem pro arbitrio de salute publica, in qua etiam singulorum salus continetur, statuendi, ita ut circa eam nihil sibi potestatis reservet¹⁸³. Inde non potest dari casus, ut peculiarem aliquam obligationem circa ea, quae proprie summum imperium, ejusque exercitium concernunt, Princeps cum subdito contrahere queat. Implicat enim, summum habere, absolutumque imperium; & obligationem peculiarem, & quae inter homines actionem det, inire cum subditis circa modum exercendi summum imperium. Nam si cui Principi ejusmodi obligatio insit cum hoc effectu, ut à civibus actio illi queat intendi, aut coactio adferri, omnino talem summum non habere imperium adparet. Obligatio igitur, quae inter Principem & subditos est circa res ad summum imperium pertinentes ita se habet, ut subditis quidem perfecta insit obligatio jussa Principis capessendi, utque in detrectantes Principi actio competat, & potestas in ordinem eos redigendi. Principi vero, eo ipso dum talem se fert, obligatio inest salutem publicam curandi eo quod* promisit modo, sed imperfecta duntaxat. Scilicet quae tantum stringat ex vi legis divinae & naturalis, non autem tanquam ex vi legis alicujus civilis, quippe cum neque forum inter homines detur, ubi ejusmodi Principi actio possit intendi, nec ipsis subditis competat potestas de actibus Principis cognoscendi & judicandi. Adeoque obligatur Princeps subditis circa exercitium summi imperii, sed ita, ut si minus recte eo utatur, in DEUM quidem, tanquam vindicem legis naturae peccet; ob defectum tamen fori humani, & inhabilitatem actorum subditis actio adversus ipsum competere nequeat, si vel maxime juramento quoque fidem suam obstrinxerit. Sic etiam si parte aliqua summae potestatis sese Princeps abdicet, seu ea se non usurum promittat; tamen nisi vel illam potestatem in alterius manus resignet cum hoc effectu, ut iste jus habeat contra quosvis, etiam ipsum Principem, vi istam tuendi, ac quosvis eam turbaturos reprimendi; vel concilio Procerum aut populi facultatem det, si contra faciat, in ordinem ipsum redigendi; in legem quidem naturae peccabit, si illam iterum usurpet, quo minus tamen id faciat, à subditis prohiberi non potest, ac validi erunt actus, qui hoc casu de facto suscipiuntur. Nam ut aliquid in civitate effectus juris civilis habeat, in solo arbitrio summae potestatis situm est¹⁸⁴. Nec minus, si Principi cum subdito aliud quid negotii intercedat, quod ex vi summi imperii non pendeat; puta, si à subdito pecunias mutuo sumat, aut alicujus operas conducat, obligatio est imperfecta. Idque non tam ex vi domini eminentis, etiam in hoc jus subdito ex pacto cum ipso imperante quaesitum, sese extendentis, qua ipsam hanc obligationem, si ex bono publico sibi videatur, tollere possit; (nam id remisisse in ejusmodi casu ex ipsa negotii natura intelligitur, ne nihil inter ipsos actum sit;) quam ob defectum fori, & imperii superioris inter homines. Quod si tamen Principes, uti frequenter contingit, in ejusmodi rebus subditis adversum se actionem concedant in proprio tribunali, ista actio non est ex vi juris civilis, sed aequi-

* Z, J, C, F eo quo

tatis naturalis; quasi cognita sua obligatione non possit, quod debet, non velle praestare; adeoque ista-
 hac actione non id quaeritur, ut Princeps cogatur ad praestandum debitum, sed ut subditus liquido
 ostendat, Principem ad id ipsi praestandum sese obligasse. Idem judicandum de obligationibus inter
 parentem & liberos, dominum & servum circa illas res, ubi absolutam istis potestatem leges civiles
 5 relinquunt, nec actionem his adversus illos in foro civili concedunt. Sic v. g. si dominus certum prae-
 mium servo promiserit pro extraordinario aliquo opere, & quod non contineatur sub objecto obli-
 gationis, quae ex natura status fluit, si istud non solvat, in legem naturae peccat; verum cum lex civi-
 lis nullum heic servo subsidium ferat, in foro humano adversus Dominum actionem non habebit.
 Quod autem leges Romanae pronunciant, inutilem esse stipulationem, si is, qui juri tuo est subjectus,
 10 abs te stipuletur, aut tu ab eo¹⁸⁵: addita ratione, quia nemo sibi ipsi potest obligari, aut secum ipse
 agere; Dominum autem & servum, patrem & filium in iis quae juris sunt, & Domino ac patri acqui-
 ri possunt, vice unius personae fungi; ex eo non consequitur, inter patrem & filium, Dominum &
 servum nullam esse obligationem saltem naturalem. Sed de civili duntaxat obligatione sermo est,
 quae ideo inter illos circa ejusmodi res non poterat enasci, quia filio in patrem istae leges heic actio-
 15 nem negabant; nec filio familias (praeterquam quae peculiaris legum favor largitus fuerat,) aut servo
 proprii quid erat, nisi quod peculii istius liberalitas concesserat, quo si opus fors habebat, jure id suo
 auferre poterat; adeoque frustra erat, per stipulationem ad ea sibi jus quaerere.

§. 7. Altero modo obligatio imperfecte mutua emergit, quando quis, dum se ad quid praestan-
 dum alteri obligat, hunc eodem modo sibi vicissim obligari non postulat. Id quod contingit potissi-
 20 mum circa obligationes* gratuitas. Dum enim alteri quid promitto, obligationem id praestandi ipse
 contraho, quae alteri actionem contra me etiam apud Praetorem dat, ubi stipulationes jure civili sunt
 sancitae¹⁸⁶. Nec minus, ubi solo naturali jure istae valent, promissorem poscere promissum queo, eo
 modo, quo ea, ad quae ex sola naturae lege jus habeo, saltem ubi fraude & per ludibrium promisso-
 rem tergiversari adparet, atque ego in promisso rationes meas fundarim, & exinde detrimenti quid
 25 ceperim. Aequalis tamen non est promissoris ad praestandum promissum, & alterius ad gratitudi-
 nem ostendendam obligatio; etiamsi promissio quoque solo naturae jure stet, nec ex lege civili actio-
 nem pariat. Ratio est, quia dum quis gratis quid promittit, eo significat, se non velle de aequipollente
 quapiam re velut ex debito praestanda alterum adpellare, eaque de causa ad alterius gratitudinem
 actiones suas non format, nec, si ea deficiat, detrimenti quid aut ludibrii patitur, uti ille, qui promi-
 30 sori tanquam bono viro fidem habuit, & consilia sua ad ejus promissa direxit. Inde cum de jure natu-
 rae ab eo, qui promissis suis me fefellit, saltem id, quod exinde detrimenti cepi, recte possim exigere;
 hautquaquam idem juris habeo, si spes de alterius gratitudine concepta me fefellerit; eo quod, ut jam
 dictum, ipsum quantum in me obligationem illi remiserim, eamque in solidum ipsius humanitati reli-
 querim.

§. 8. Caeterum ut recte intelligatur natura & effectus promissionis, sciendum est, tres constitui
 gradus loquendi de rebus bonis in alterum conferendis, quae nostrae sunt potestatis aut fore putan-
 tur; nempe adsertionem nudam, promissionem imperfectam & perfectam¹⁸⁷. Adsertio nuda est,
 quando explicamus animum nostrum de futuro, qui nunc est, citra obligationem in illa voluntate
 perseverandi: v. g. si dicam alicui, si post mensem idem mihi esset futurus animus, qui nunc est, equo
 40 à me donareri. Ejusmodi adsertionis nullus est effectus. Nam nec ullam adfert obligationem in ea
 voluntate perseverandi, & elapso dicto tempore, vel adparente alia conditione adjecta, integrum ipsi
 prorsus est, valide jam promittere, aut praestare rem significatam velit, an minus. Promissio imper-
 fecta est, qua quis voluntatem suam pro futuro tempore terminat ad aliquid alteri gratuito praestan-

* Z, J, C, F promissiones

dum, cum signo sufficiente ad indicandam perseverandi necessitatem, ita tamen, ut illi, cui promissio fit, nullum adhuc jus proprium conferatur rem promissam exigendi. Id quod potissimum contingere videtur, quando is, cui quid promittitur, in promittentem nullam habet actionem in foro humano ob imperium istius in se: ut si Dominus servo, pater filio, Princeps subdito promittat. Item quando in civitatibus, ubi stipulationes jure civili sunt sancitae, quaedam formula aut solemnitas lege praescripta in promissione fuit praetermissa; ubi promissor ex naturali quidem aequitate promissum servare tenetur, actione tamen civili ob defectum solemnitatis ad id compelli non potest. Quo etiam referunt promissionem ita conceptam: v. g. ego propositum habeo dandi tibi centum aureos, ac peto à te, ut mihi credas. Nam hoc casu priorem proprie nullum jus in alterum conferre, & teneri ad id praestandum magis ex regula veracitatis, quam justitiae. Promissio denique perfecta est, qua quis voluntatem suam pro futuro tempore determinat ad aliquid gratuito alteri praestandum cum signo sufficiente ad indicandam perseverandi necessitatem, ita ut etiam jus ad rem promissam alteri conferatur.

§. 9. Notandum autem circa promissa, jus ad rem promissam in alterum transferri duntaxat per verba de praesenti aut praeterito, non autem per verba de futuro; nisi forte ad verba alia quoque concurrant signa, quae declarent, promissorem de futuro loquentem verba sua ad praesentem & perfectam juris translationem valere velle¹⁸⁸. Alias enim, si quis dicat v. g. cras promittam seu donabo, aperte significat, se non donasse. Toto itaque hodie jus immotum manet, ut & crastino die ac deinceps, nisi interea actu dederit. Cum enim ejusmodi promissione donationis gratuita nullum bonum sit acquisitum vel acquirendum, non censetur plene adhuc voluntatem suam determinasse, aut jus in alium transferre velle, quamdiu adhuc in futuro loquitur, eo quod interea vel affectus ipsius mutari queat, vel casus intervenire, cur re sua commodè carere non possit, vel denique ratio promittendi in altero expirare. Adeoque quamdiu jus de praesenti non transfert, (rei enim traditio praesens non requiritur,) deliberare adhuc, & potestatem voluntatis mutandae sibi reservare intelligitur. Quemadmodum in testamento hautquaquam jus de praesenti in haeredem testator transfert, sed semper hanc clausulam adjecisse censetur: hic haeres meus esto, nisi antequam moriar, voluntatem mutavero. Etsi levitatis incurrat notam, qui inani ejusmodi spe alios nequidquam lactat. At vero qui ita loquitur, v. g. do vel dedi, habendum cras, significat, se hodie dare jus cras rem habendi, seu, se hodie jus alicujus rei in alterum transferre, cujus traditio crastina die fieri debeat. Nec obstat, quod communi loquendi consuetudine omnes fere promissiones verbis futurum tempus notantibus, si grammaticam verborum formam spectes, exprimentur. Id enim ideo fieri consuevit, quia traditio rei promissae plerumque post intervallum sequitur, immo vix promissio dici queat, ubi eodem tempore voluntas dandi declaratur, & res ipsa exhibetur; (quippe cum haec vel nullam fuisse obligationem vel statim atque fuit contracta iterum expirasse videatur,) & vero tum demum se homines habere rem aliquam communiter dicant, quando ejus possessionem sunt adepti. Adeoque talium verborum, sicubi in promissione perfecta occurrant, v. g. intra VI. dies C. aureos tibi dabo: eorum proprie hic est sensus; jam tibi jus do habendi & exigendi à me dicto tempore C. aureos, simulque me obstringo, quod praefixo spatio elapso eos tibi sim traditurus. Unde adparet, verba futuri temporis in promissionibus, ac praepriis vocabulum dandi, respicere vel obligationem adhuc contrahendam, quibus neque res ipsa neque jus ad rem transfertur; vel traditionem rei deinceps faciendam, in quam jus jam transfertur aut translatum fuit, quae perfectioni promissionis nihil obstant.

§. 10. Requiritur porro ad promissum perfectum non solum voluntas promittentis, sed etiam ejus cui fit promissio¹⁸⁹. Nam ubi haec deest, seu ubi alter rem acceptare renuit, etiamsi juratus id promiserim¹⁹⁰, jus in rem meam integrum penes me manet; eo quod invito rem meam obtrudere nolui, & pro conditione supposui, siquidem id ipsi accipere placeret. Hautquaquam autem juri meo simpliciter renunciare, aut in quemlibet conferre, seu pro derelicto habere volui, quod recusanti obtuli. In

solo enim isto causa fuit, quae ad dandum me permovet, in caeteris non item. Quod si vero cum voluntate promittentis etiam alterius, cui quid promittitur, voluntas acceptando concurrerit, (quod etiam fieri intelligitur, si alter id antea sibi promitti petiit, nec id postea revocavit,) tunc simul ab illo in hunc jus ad rem promissam transiisse intelligitur, adeoque promissario promissum non repraesentare invito promissario fas amplius non est, eo quod isthoc modo, jus suum huic denegaretur, ac rationes istius conturbarentur, quae, ut in sua fide fundaret, ipse promissor voluit.

§. 11. Est autem promissio vel *pura* seu absoluta, qua quis ad aliquid alteri gratuito praestandum* sese obligat, citra suppositionem ullius rei, eventus aut facti: vel *conditionalis*, quae supponit certam rem, factum aut eventum quoad nudam adessentiam, quo negato promissio nulla sit⁹¹. Dico, quoad nudam adessentiam, i. e. ut nude supponatur, nos aliquid praestituros, si hoc vel illud extiterit, vel si hoc aut illud à quocunque factum fuerit vel non fuerit. Alias enim si tale quid supponatur velut causa meritoria aut impetratoria promissi, aut si promissor à promissario expresse quid stipuletur, si vel maxime certus duntaxat acceptationis modus, aut recognitio id sit, pactum erit. Caeterum est obligatio promissionum conditionalium in pendente efficacia, donec de illius existentia promissori innoverit. Illud ubi factum, purarum vim promissionum nanciscuntur: conditione vero non adparente, obligatio quoque nulla est, quippe quae ex ista suspendebatur. Sic si quis promiserit, se quid praestitutum, si alius quispiam consenserit, non prius tenebitur, quam de ejus voluntate constiterit. Quod si vero res nunc non est in potestate promittentis, sed esse aliquando possit, promissio erit in pendente efficacia; quia tum promissio facta censi debet sub conditione, si res in potestatem venerit. Quod si conditio, qua res in potestatem promissoris venire possit, ipsa quoque sit potestativa, i. e. si in potestate promittentis sit, ut illa conditio veniat in potestatem, tenebitur promissor facere, quidquid aequum est, ut illa impleatur. Observandum porro, inutiles & nullas esse promissiones, quando conditio sub qua promittitur, posita est in mero nostro arbitrio. g. v.** Servus meus tutor erit meorum liberorum, cum mihi libertatem illi dare placuerit. Habebis à me X. aureos, quando mihi placuerit. Idem enim est ac si dixissem: Jam nihil dare tibi placet, sed quando placuerit, tum demum habebis, nec tamen me obstringo, ut id aliquando placitum sit. Unde recte J. C. i. Romani: quod in nostra potestate est, in casum conferri non oportet⁹². Sic conditio quoque impossibilis promissionem facit nullam; aequipollet enim negationi promissionis. Loci mentio in promissione adjecta tantum involvit temporis tractum, quoad commode perveniri queat ad locum, ubi promissum quasi praestare recepit. Tempus autem certum adjectum facit, ut effectus obligationis non nisi illo elapso exseratur, seu ut, nisi praestituto die presente, peti non possit.

§. 12. Obligatio *perfecte mutua* est, quae oritur ex conventionem duorum pluriumvé circa certas res vel actiones invicem praestandas, ita ut utrinque*** ejusdem generis sit obligatio sese mutuo respiciens. Istiusmodi obligationes pactorum aut contractuum nomine solent venire, etsi posteriori vocabulo illae plerumque insigniantur, quae versantur circa res & actiones in commercium venientes. Haec porro, cum utrinque respiciant res conventas, atque reciprocam supponent fidem facile patet, si una pars datam fidem violaverit, alteram quoque non amplius teneri, adeoque perfidum non esse, qui pactis non stat ab altero jam violatis⁹³. Insunt enim capita singula unius ejusdemque conventionis alia aliis per modum conditionis, quasi expressum esset; hoc ita faciam, si & alter fecerit, quod pactus est: & quidem regulariter ita, ut siquidem idem pactum fors plura contineat capita, violato uno capite totum pactum dissolvatur, nisi peculiariter conventum sit, non minus valitura reliqua capita,

* J, F ad gratuito aliquid alteri praestandum

** J, F arbitrio; v. g.

*** F utriusque

etiãsi fortasse unum aut alterum fuerit violatum. Ubi tamen notandum, plerasque conventiones ita conceptas, ut unus tempore prius suum praestare debeat, quam alter. Heic etsi prior sub hac conditione suum praestet, ut alter quoque deinceps paria faciat; ejus tamen obligatio hactenus est absoluta, quod fide alterius confisus, antequam ejusdem portio exhibeatur, omnino suam teneatur implere, nisi fors post conventionem initam manifesta adpareant signa, alterum re accepta ipsum frustraturum. Ejus autem, qui posterior praestare debet, obligatio ita à prioris exhibitione dependet, ut ea non adparente statim illa expiret, & jus eidem enascatur istum, si velit, vi ad pactum implendum adigendi. Quod si autem successione* & per partes res invicem sint exhibendae, statim atque unus in exhibendo debito pergere desinit, alter quoque ad ulterius pergendum non amplius tenebitur.

§. 13. Quid autem fiet hoc casu de rebus jam ex parte praestitis? An ad ea quoque uterque perinde firmum jus habebit, ac si pactum plene executioni fuisset datum? Heic censemus respiciendum esse, uter pactum semicompletum abrumpat. Si enim alter conventionem mecum initam prior violet, ego quidem ad partem rerum, quas jam accepi, plenum jus retineo; alterum autem si velim possum cogere, ut vel reliqua pacti expleat, vel ejusdem aestimationem praestet; quod juris alter nequaquam adversum me habet. Locum enim obtinet tritum illud: Quoties per eum, cujus intererat conditionem impleri, fiat, quo minus ea impleatur, perinde habetur, ac si impleta conditio fuisset¹⁹⁴. Nec si postea paenitentia ductus pactum continuare velit, ipse id acceptare cogor; cum ejus violatio semel facta omni me obligatione ad idem pactum prorsus absolverit. Idem quoque valet, si id quod ego accepi pluris sit, quam quod alteri praestiti; ubi nec ego id, quod rei meae pretium excedit restituere teneor. Censetur enim mihi obligationem ipse remittere; neque velle me ex isto pacto aliquid praeterea praestare, qui istud prior violavit. Sic v. g. si quis operam meam in annum conducat, mercede in antecessum soluta, post ante annum finitum citra meam me culpam dimiserit, non teneor de mercede ipsi restituere, quanti residui temporis opera erat.

§. 14. Oritur autem vis obligationum vel ex jure naturae vel ex jure civili¹⁹⁵. Ac de posterioribus quidem extra controversiam est, quod efficacia earundem necessitatem adferendi ad praestandum utrinque id de quo conventum est, ultimo sese resolvat in vim seu facultatem cogendi, quae summam potestatem in civitate gerenti inhaeret. Adeoque quod ea, quae ex obligationibus de jure civili legitimis debentur, necessario sint praestanda, causa in genere isto obligationum ultima est, quia ad id si nolint, à potestate civili coguntur. Hac enim ipsa de causa civitates plerasque conventiones, quae alias ex jure naturae vis obligandi inerat, suis quoque legibus sanciverunt, atque ex illis actionem paciscentibus dederunt, ut, siquidem ex reverentia adversus legem naturae nollet quis praestare quod deberet, vi & imperio Magistratus posset adigi. Nisi enim istae inviolabiles servarentur, commercia inter cives & quieta societas stare non poterat, nec satis prospectum paci videbatur, suae quemque heic conscientiae relinquere, vulgus praesertim, cui languidus inest honesti sensus; ex quo tamen magna civitatum pars constat. Quanquam autem omnibus fere conventionibus, lege civili confirmatis, ex jure quoque divino obligandi vis insit, adeoque etiãsi quis per subsidium iudicis jure suo potiri nequeat, vel quod per imprudentiam in solemnibus formularum carminibus quid peccatum sit, vel quod iudex iniquam sententiam ex male percepta causa aut ob affectum tulerit, aut omnino cognitionem à se removerit, alteri nihilominus ex jure naturae obligatio maneat praestandi ea, de quibus fuit conventum: nequaquam tamen huic, cui injuria est facta, facultas relinquatur, per media jure naturae alias concessa ad ea, quae ex eodem jure debentur, perveniendi, puta per vim privatam aut bellum. Causa est, quod per subjectionem civilem singuli se abdicaverunt potestate aliter, quam per subsidium Magistratus exigendi ab invitis id, quod sibi saltem à concivibus debetur. Et haec proprie

* Z, J, C, F successive

locum habent, quando cives ejusdem Reip. inter se contraxerunt non solum ad formulam legum civilium, sed etiam ex solo jure naturae. Nam neque illa pacta, de quibus civilis lex nihil disponit, civibus ejusdem Reip. faciunt potestatem autoritate propria violatorem eorumdem vi cogendi. Quod si autem diversarum Rerump. civibus res inter se sit, dispiciendum, an civitas aliqua peregrinis aequè ac civibus jus velit ac soleat dicere, an non. Illud si est, actio ex lege civili competit adversus eum, qui conventis stare non vult, eaque instituenda in civitate rei, siquidem hic tam quoad personam, quam quoad bona in ista in praesens degat. At si in alterius civitate vel quoad personam suam tanquam peregrinus fuerit, vel bona quaedam sub eadem possederit, non opus habet actor in rei civitate actionem instituere, sed in propria civitate dicam illi scribere potest, si reus praesens sit, vel petere, ut in bona illic existentia manum injicere liceat. Quilibet enim peregrinus, nisi si quos mores gentium peculiariter exceperunt, censetur agnoscere jurisdictionem & forum ejus civitatis, in qua diversatur, saltem quoad actus in ista civitate, aut cum ejusdem civibus exercitos. Quod si autem civitas aliqua peregrinis jus non soleat dicere, vel alias id solita certo alicui inique idem denegaverit, conventiones civium illius cum civibus diversae Reipublicae ex sola lege naturae efficaciam habebunt, adeoque ad vim adhibendam potestatem dabunt, quam in defectu actionis civilis & pacificae jus naturae indulsit. Ubi tamen illud observandum, quemadmodum Princeps non-meus, dum imploratus auxilium adversus subditum suum juri meo obtinendo denegat, seipsum injuriae reum facit, adeoque mihi dat potestatem jus meum non in primario tantum debitore, sed etiam in ipso persequendi: (si quam enim ipsi obedientiam in ejus territorio versans debui, ea cum loci mutatione expiravit:) sic me non posse privato ausu ad violenta media contra alterius Reip. civem aut Principem descendere, citra consensum meae civitatis, sed ejus auxilium implorare juri meo adipiscendo debere; (ad quod ipsa, si commode possit, praestandum obligatur:) idque quia ejusmodi privatorum controversiis civitates ipsae bello possunt implicari. Nisi forte civitas citra sufficientem rationem me deferat, aut ipse satis eidem cavere possim, ex mea vi ad ipsam nihil incommodi redundaturum.

§. 15. Quinam autem obligandi vigor insit pactis solo naturae jure coalitis, qualia sunt inter eos, qui communem judicem in foro humano non agnoscunt, aut de quibus jus civile nihil disponit, inter eruditos controversum est. Nonnulli enim statuerunt, eorumdem efficaciam solo pudoris ac verrecundiae vinculo contineri, praesertim ubi nullum adhuc *συνάλλαγμα* intercessit; & ab alterutra parte nihil praestitum fuit; caeteris hanc sententiam tanquam omnium fidem foederum enervantem acriter insectantibus. Nobis non ita magnam habere res difficultatem videtur, si illud initio supponatur, homines à natura conditos esse, ut societatem inter se colant; nec quempiam alteri quid debere inferre, quod discordiis ac bellis praebere causam queat¹⁹⁶. Id quod potissimum fit, quando quis, cui nullum peculiare jus per pacta fuit quaesitum, alterum eodem secum jure frui non patitur, ac opera sua deteriore ipsius conditionem facit. Cum autem societas coli atque conservari citra conventiones mutuas nequeat, & maxima ad irritandos ac in discordiam conciendos homines causa sit, ac citra dubium alterius conditionem deteriore reddat¹⁹⁷, si quis ab altero, cujus fidem pacto expressam secutus fuerat, frustra habeatur: adparet sane, omnino jure naturae homines ad servanda pacta obligari, & illa violantes in idem peccare. Idque in illis pactis longe manifestissimum est, in quibus alteruter paciscentium id, de quo conventum fuerat, aut partem ejus jam praestitit. Ubi vero neutra ex parte adhuc quidquam est praestitum, etsi minus detrimenti capiat, quam priori casu; (quemadmodum & ejusmodi pacta rebus adhuc integris utriusque partis consensu facillime dissui possunt:) nihilominus tamen & heic in jus naturae peccatur, si id de quo conventum fuit, non impleatur. Nam & illud justam mihi querelarum causam praebet, si rationes meae, quas ego alterius fidei superstruxeram, isto fallente convellantur, aut si ludibrio saltem praeter meritum ab illo afficiar. Nec alter, cui ex conventionem suum priori loco est praestandum, obligatione solvitur ex metu, ne si ipse quod debeat, expleverit, ego posterior pacto non stem. Eo ipso enim, dum animo deliberato mecum contraxit,

exceptioni huic renunciavit, quippe cum alias nihil inter nos fuisset actum; ac absurdum foret metum, qui impedire non poterat, ne pacisceretur, impedire, quo minus, de quo conventum est, praestet. Imo si iste metus fidei praevaleret, nulla coire societas civilis aut servari posset, sed in perpetuo bello, adeoque belluarum statu esset degendum¹⁹⁸. Qui enim in civitatem coeunt, eos utique fidem sibi habere oportet, quod hi quidem salutem publicam procurare, caeteri ipsi parere velint. Alias nunquam in unum corpus coalescerent, nisi, qui se alteri subjiciunt, imperatori fide data contenti ad obsequium sese componerent. Et magna ex parte commercia hominum inter se tolli necesse esset, si graeca duntaxat fides locum inveniret, & oculatae manus nil crederent, nisi quod viderent¹⁹⁹. Quod si tamen post pactum initum nova metus causa emergat, puta, quando alter manifesta indicia dederit voluntatis non praestandi ex sua parte quod debet, postquam ego meum implevi; nec ego citra cautionem meum ita temere praestare teneor. Cum enim ejusmodi pacta mutua constant fide, ubi ea ex una parte deficit, etiam altera absolvetur; & jam mihi obligationis meae gratiam fecisse videtur, qui perfidiam suam in antecessum testatur. Debet autem illa metus justi causa nova esse, & pactum sequi. Quae enim antecessit, ipso pacto fuit sublata: Nec ea me causa absolvit, quae pactum meum proprie non spectat, puta, si fidem aliis non servarit, aut alii interea mihi fidem fallant. Nam nec aliorum scelus fraudi tertio esse debet: & quemadmodum de eo queri nequeo, qui meum mihi solvit, etiamsi aliis non solvat; ita quamdiu perfidiae in me peculiariter exercendae nullum edit signum, obligatione praestandi meum non solvor ideo, quod alios iste decept. Potest enim firmam voluntatem mihi fidem servandi habere, qui eam compluribus aliis violavit.

§. 16. Enimvero ut obligationem hanc à seipso contractam homo, si fors voluntas utilitatis respectu aut per libidinem fuerit mutata, non negligat, sola fidei servatae honestas & violatae pudor, ac existimationis tuendae cura, etsi non parum momenti obtinentes haut satis efficaciae habere videntur; quod ex iisdem rationibus*, quibus inferius solam naturae legem paci inter homines servandae haut sufficere ostendemus²⁰⁰. Necesse igitur est aliquid existere quod faciat, ne homo facile voluntatem semel expressam & devinctam mutare audeat, ac ut melius judicet eam servare, quam violare, etiamsi fors praesens utilitas contrarium suadere videatur. Talem autem effectum nihil habereprehendimus, praeter metum mali alicujus ob pacti violationem inferendi ab aliquo valentiore, adeo ut ultimo tandem obligationum efficacia à vi derivetur. Quae vis est vel in ipso, cui injuria fit, vel in aliis hominibus, quibus cum fors perfido negotii quid esse potest, vel ad quos ejus perfidia saltem ob exemplum commune spectat, vel denique in summo universi gubernatore DEO. Quae in ipso, quo cum pactum fuit initum, vis est, praesentissimam fere efficaciam habere suevit ad constringendos homines, ne à pacto discedant. Pleraque enim pars mortalium eo est ingenio, ut oblata justa violentiam exserendi causa, (qualem violatio pactorum suggerit,) raro sibi temperent, quo minus citra dilationem à perfido sumant paenas quam gravissimas. Nec reliqui homines pactorum violatori non sunt metuendi. Frequenter enim solet evenire, ut alii quacunque de causa injuria affectum sublevatum eant, & conjunctis viribus perfidum invadant. Ac alii potentiores, quibus cum perfido quid negotii est, etiamsi efficacia pacti ipsorum cum hoc non suspendatur ab observatione pacti, quod huic est cum tertio, avide plerunque gaudent arripere libidini suae velandae plausibilem praetextum, imbecilliorum injurias vindicare. Et communiter miseratio illos destituit, qui ea patiuntur, quae alii exemplo ipsorum didicisse videri possunt. Denique nemo est mortalium, cujus incolumitas fide aliorum adversus se non contineatur. Quam si ipse pro ludibrio habet violasse, qua fronte, ut aliis id vinculum adversus se sit sacrosanctum, postulare potest? Usque adeo illud securitatis humanae Palladium communi conspiratione est tuendum, & quae fors certo in casu perfidia lucrosior videtur, in univer-

* Z, J, C, F quod ex iisdem patet rationibus

sum damnosa existit. Enimvero ubi alicujus res in eo statu sunt positae, ut nullum sibi hominem vehementer extimescendum judicet, quae persuasio variis de causis etiam non valde potentibus subreperere solet; superest metus DEI, supremi justitiae vindicis, qui violatores legis naturae non impune sinit abire. Haec vindicta Numinis etsi lento saepe incedat pede, nec semper, qua ratione sese exeruerit, ab aliis possit deprehendi: quia tamen frequentia, eaque illustria occurrunt exempla perfidorum maximis mactatorum miseris, quas communiter omnes non Athei in DEUM perfidiae ultorem referunt, inde fit, ut metus Numinis ultimum tandem robur fidei humanae addat. Ex quo obiter quoque adparet, quantopere rerum humanarum intersit, atheismum non invalescere. Si enim DEUM munere justitiam administrandi dimoveris, omnis pactorum efficacia, ad quae servanda unus paciscentium alterum vi non potest adigere, continuo expirabit, & propria quisque justitiam utilitate metietur²⁰¹. Et sane, si verum fateri volumus, remoto divinae vindictae metu, nulla sufficiens adparet ratio, quare id, ad quod alteri praestandum rebus meis sic ferentibus me obligaram, utilitatis ratione post conversa, omnino praestare tenear, siquidem nullum mihi ob id malum saltem reale abs homine quoquam sit pertimescendum.

§. 17. Quantum autem ad eos, quos inter obligatio intercedere potest, initio illud manifestum est, obligationem minimum duas requirere personas, nec posse aliquem sibi ipsi propriae [sic!]^{*} loquendo obligari. Unde vulgares illae JCtorum regulae: Cum debitor succedit creditori cessat debitum, seu confusione tollitur obligatio²⁰². Item, cum ex duabus personis una sit, irritus est contractus. Etsi enim communiter dicere soleamus, v.g. quemlibet teneri ad servandum seipsum; tamen obligatio illa homini inhaerens ipsum hominem eatenus duntaxat respicit, quatenus exercitium actionis ex illa promanantis in ipso terminari debet; proprie autem ad DEUM autorem legis naturae refertur, tanquam illum, qui ejus obligationis exercitium exigere, & ejusdem neglectum vindicare possit. Adeoque hactenus duntaxat homo seipsum curare tenetur, quatenus DEI servus & societatis humanae pars est²⁰³. Inde quemadmodum quis servum suum recte plectere potest, si laboribus tolerandis se ipsum debilem fecerit: ita civitas quoque in civem recte animadvertit, qui inutile se membrum civitatis, seipsum mutilando, reddiderit. Cujus poenae exemplum Romani in illis edidere, qui praeciso pollice militiae sese inhabiles faciebant. Alias naturae obligationis repugnat, aliquem sibi ipsi obligari. Cum enim obligatio expiret, quando alter, ad quem ea spectat, me liberare vult, si mihi ipsi obligatus fuerim, liber ero, quando voluero, adeoque prorsus liber ero. Ne dicam, quod nulla ejusmodi obligationis sit futura utilitas, cum nec praestando quid alicui accedat, nec intermittendo decedat, quamdiu quis sibi ipsi quid dat aut denegat, adeoque nihil omnino agat. Et id locum habet etiam in personis moralibus compositis seu societatibus, quae seipsas qua tales obligare nequeunt. Inde est, quod decreta aut leges societatis alicujus à seipsa suis membris datae, tantum membra societatis qua singula obligent, nequaquam autem societatem ipsam qua talem. Cujus rei ratio facile adparet. Nam v.g. in societate instar democratiae se habente, singuli socii, dum tales fiunt, sese obstringunt, quod velint leges & statuta plurium vel etiam singulorum consensu adprobata observare; quo ipso potestas universitati est, ipsum, si post nolit^{**}, vi ad id adigendi. Suffragio autem suo sociorum singuli qua tales sese immediate non obligant, quippe cum teneatur consensu plurium etiam qui diversa senserit; sed quatenus cum suffragiis plurium coalescens in vim imperii pacto societatis fundamentali abit. Nequaquam autem ad id se tota societas obligat, aut obligare etiam potest, quod velit isto decreto diutius teneri, quam sibi collibitum fuerit²⁰⁴. Inde est, quod ejusmodi decreta societatum, quo spectant & leges civiles, ab iisdem quocumque velint abrogari iterum queant. In pactis autem illis,

* Z, J, C, F proprie

** Z, J, C, F ipsos, si post nolint

quae societas constituitur, non societas sese obligat, sed singula membra qua talia mutuo sese adstringunt, quod in unum corpus morale coire velint.

§. 18. De caetero quilibet homo cuilibet homini potest obligari saltem naturaliter, si non civiliter. Quo* sensu enim dicatur, Principem non posse obligari subdito, patrem filio, dominum servo, paulo ante est expositum. Praesupponitur autem tam in eo, qui obligationem contrahere debet, quam adversus quem ea dirigitur, inesse naturale requisitum ad obligationem contrahendam, aut eam ab altero admittendam, quod est facultas intelligendi vim obligationis, & rem circa quam obligatio contrahitur. Cum enim in obligatione jus aliquid à me habendi in alterum transferatur, quem actum ideo valere aequum est, quod consensus meus, cuius interest, intervenerit; patet sane obligationes non posse sibi accersere, qui rem, de qua agitur, non intelligunt, adeoque in eam consentire nequeunt²⁰⁵. Quales sint infantes, quamdiu rationis usu destituuntur; item amentes & furiosi: Etsi hî, quamdiu dilucidis intervallis furor distinguitur, valide se obligare queant, quemadmodum etiam nullum negotium recte gestum per subsequentem furorem perimitur. Ad hanc classem etiam referuntur, quae nimio potu mens loco mota est, qui siquidem eo ebrietatis processerint, ut quid agatur pro tempore non intelligant, recte obligationem non contraxisse censentur, etiamsi alter fors signa, consensus alias testantia, inter temulentiam ab ipsis elicuerit. Quod si autem discussa crapula idem adprobaverint, ex eo obligabuntur, quod sobrii egerunt, non quod ebrii. Nec sequitur, si delictum per ebrietatem commissum potest imputari, obligationes quoque per eandem posse contrahi. Nam illius ratio est, quod homini incumbit quasvis occasiones quantum potest vitare, quae probabiliter in delictum posse praecipitare: qualem ebrietatem esse nemo non novit. In hanc igitur dum consensus, etiam in ea consensisse censetur, quae ex ebrietate consecutura erant. Quae ratio ideo ad obligationes non potest extendi, quod cum ad eas actu contrahendas aut non contrahendas nemo teneatur, cavere quoque non teneatur ejusmodi occasiones, quibus aliqua signa obligationem aliàs notantia ab eo possint elici, ipso rem non intelligente. Adeoque cum ebrietas quantum ad obligationes contrahendas aut intermittendas ipsi non fuerit interdicta, ex consensione in hanc non potest praesumi, in obligationem quoque consequenter ipsum consensisse: sed ejus firmitas pendet ex consensu, qui eo tempore, quo signa sunt edita, fuit. At vero iste consensus in ebrietate tali, quae mentis usum penitus sopivit, nullus fuisse censetur, eo quod res, de qua agitur, non intelligitur. Quod autem minores, qui jam rationis usu gaudent, se nequeant obligare, siquidem ea obligatio oneri ipsis sit futura, ex lege naturae non est, sed positivis duntaxat legibus introductum. Idque quia ista aetas communiter prodiga, suarumque rerum parum curiosa captatorum expilationibus est exposita: & quia animo flexilis, inconsultoque impetu ferri solita, facile permoveri potest, ut in id consentiat, quod minime omnium rebus ipsius conducit. Qua de causa tutorum aut curatorum auspicio isti ut contraherent, eadem leges constituerunt.

§. 19. Heic ubi de consensu agitur, commode quoque de Errore in pactis subjungitur; An scilicet, si falso rem aliquam supposuerim, cujus intuitu obligationem admiserim, ea de causa obligatio sit nulla? Quod affirmandum; idque quia consensus fundabatur in praesumptione istius rei, quae ubi secus sese habet, consensus omnino nullus fuit, nullaque obligatio; quippe cum quaevis conditionalia cum conditione, cui superstruuntur, stent cadantque^{**}. Et hoc locum habet non solum, si error fuerit circa substantiam physicam rei, de qua pactum initur, sed etiam si circa qualitatem, quam peculiariter ante oculos habui, dum contraxi. Sic nullum est pactum, non solum quando v. g. ab altero Davum servum emi, quem Syrum credebam; sed etiam v. g. quando coquere non novit, quem ego ad

* F Quae

** Z cadantque

eum potissimum usum comparare volebam, si scilicet talem me servum quaerere professus sum. Nam ejusmodi qualitas etsi ad substantiam physicam rei non pertinet, in pactis tamen saepissime contingit, ut qualitas alicujus rei praepremis spectetur, ipsa autem ejusdem substantia non nisi in accessorii necessari loco habeatur. Error igitur circa essentiam objecti, de quo contrahitur, qua talis, contingit, adeoque pactum redditur irritum, quando istud, quod ad contrahendum aliter movit, falso fuit suppositum, sive id substantia physica rei sit, sive qualitas duntaxat. At vero vix errore intervenisse dici potest, quando illud non adparet, quod pro conditione non fuit suppositum: **expresse aut ex natura negotii.** Tale enim ipso paciscentium iudicio ad contractus firmitatem nihil facere ducitur. Quod si vero quis negligens fuerit in re exploranda, & errore ejusmodi, quem evitare poterat, discutiendo, tenetur alteri damnum irritum ejusmodi promisso aut pacto datum sarcire. Enimvero ejusmodi errores frequentius in promissis, rarius in contractibus contingere possunt; quia heic res, de qua convenitur, una cum qualitatibus, quas contrahens ob oculos habet exprimi sigillatim debent, aut ex ipsa negotii natura, aliisve circumstantiis suppositae intelliguntur. His enim incognitis sane in rem ipsam consentire contrahentes nequeunt. Quando igitur qualitates illae expressae aut praesumptae in re conventa, postquam exhibita fuit, non adparent, proprie non ex errore meo contractus est irritus; sed ex fraude aut imprudentia ejus, qui rem qualitatibus debitis defectam exhibuit. Quae fraus facit, ut mihi à contractu resilire liceat, vel alterum ad defectum supplendum, damnumque inde datum pensandum adigere. Idque locum habet non tantum, si paciscentes bonam fidem **expresse invicem stipulati sunt aut sponderunt, puta, si inter absentes fuerit contractum, aut si rem ab emptore non perustratam venditor tanquam legibus pacti respondentem tradiderit: sed etiam quando qualitatum istarum defectum alter post intervallum demum deprehendit. Praepremis ubi illae exteriore adpectu, aut ab imperito artis deprehendi nequeant. At quando qualitatis alicujus defectus ab altero deprehensus fuit, & is nihilominus rem acceptat, in istum quoque defectum consensisse censetur, adeoque pactum ea de causa non redditur irritum.**

§. 20. Obligare autem me possum, siquidem validior obligatio id non impediverit, cuicumque mea obligatio quovis modo innotescere, aut qui eandem acceptare potest. Imo & illis, qui pro tempore eam intelligere nequeunt. Nulla enim ratio videtur obstare, quo minus se quis minorenni etiam citra tutoris auctoritatem valide obstringere queat, siquidem negotii natura, quo conditio ipsius melior redditur, nullam praesumendi ansam det, ipsum, intellecta re eandem repudiaturum. Nec si quae forte in ipso deprehendantur vitia moralia impediunt, quo minus obligationi meae admittendae habilis sit. Nam multa vitia obligationem omnino non tangunt, & quae fors fidem suspectam possunt reddere, ipso contractu pro invalidis ad impediendum adquisitionem juris per obligationem factam judicantur, cum alias nihil inter ipsos ageretur, nisi istis exceptionibus renunciaretur. Alia autem ratio est, cur, quando in eodem negotio alter fidem adversum me non servat, nec ego amplius tenear. Quia omnia pacta pro fundamentali conditione supponunt invicem paciscentium fidem, quam ubi unus abruperit, alter quoque statim eadem solvitur.

§. 21. An vero & illi obliger, qui scelere suo necessitatem mihi obtulit paciscendi, paulo difficilius est explicatu. Equidem proprie heic non quaeritur de illis pactis, quae v. g. cum latrone non quatenus tali ineuntur, quae quo minus servanda sint vix dubitari potest. Et hoc sensu capiendi videntur, qui generaliter loquuntur, fidem latroni datam esse servandam. At vero aliter statuendum judicamus de illis pactis, ad quae cum latrone ineunda vi ipsius injusta compellimur: v. g. an si latroni, ne vitam eripiat, nos soluturus quid polliceamur, et violentia ejus in tutum subducti locum, id quod polliciti sumus praestare teneamur? De legibus equidem civilibus nullum est dubium, quae si **pacta ejusmodi servari non vetant, saltem ut ea omnino servemus non compellunt; nec latroni actionem concedunt, quippe societatis civilis hosti, qui deprehensus velut nocens bellua è medio solet tolli. Nec naturalis heic obligatio videtur adesse. Cum enim de jure naturae, qui per injustum metum**

quid alteri extorsit, id restituere teneatur, adeoque ejusmodi latro tantum mihi de jure naturae debeat pensare, quantum ipse per pactum tale mihi eripuit, per compensationem velut tolli obligatio intelligitur, si non solvitur id, quod statim restitui debebat.²⁰⁶ ac stultum foret sponte, quod ob vim promissum fuit, solvere, postquam scilicet in tuta quis jam evasis loca, ac deinde damni sui pensionem vi ab eodem velle extorquere, praesertim cum eo ipso, quod promissum à me exigit, profiteatur, se damnatum datum mihi nolle restituere. Nec magis videtur is teneri, qui in ejusmodi casu pro altore [sic!]* fidejubet, etiamsi hic ex metu proprie sese non obliget. Nam cum fidejussio sit velut firmitamentum accessorium pacti principalis, absurdum videtur, saltem de jure naturae, accessorio plus efficaciae inesse, quam primario pacto, aut laxius obligari principalem debitorem, quam qui ejusdem obligationem, si iste eam non impleverit, suscepturum se promisit. Secus tamen videtur, si tertius obligationem propriam, & quae non dependeat ab obligatione capti, aut eidem succenturietur, cum latrone contrahat. Huic enim neque metus injustus est illatus, neque exceptiones capti ipse mutuari potest, quod non hujus, sed proprio se nomine obligarit, nec suam obligationem illius obligationi, quae nulla fuit, superstruxit. Quod si vero obsides dederit, aut de sociis quosdam in latronum potestate reliquerit captus, quoad promissa repraesententur, tenetur non ex pacto cum latronibus, sed ex eo, quod ipsi cum obsidibus intercedit²⁰⁷. At vero si juramentum intervenerit, putamus captum teneri ad praestanda promissa; non quod ex eo latroni peculiare jus enascatur, quippe cum juramenta velut substantiae obligationis, quantum ad eum, cui quid promittitur, nihil superaddant, nec ex iis in foro humano, saltem in hoc casu, peculiare jus nascatur: sed ob reverentiam divini Numinis, cujus misericordiae, nisi promissum servet, renunciavit²⁰⁸. Ac praestat numorum jacturam facire [sic!]**, quam minus honorifice divinam majestatem habuisse.

§. 22. Id quoque explicandum, an cum hoste qua tali obligationem possim contrahere, seu an pacta quae cum hostibus ineuntur sint valida? Ea sunt duorum generum; versantur enim vel circa bellum finiendum mediate aut immediate, vel circa quasdam res praestandas durante statu belli: Illa quin de jure naturae obligent dubium esse non potest. Cum enim bellum tantummodo velut extraordinarium modum inter se agendi hominibus natura indulgeat, & illud, quantum salus nostra fert, vitare, aut componere jubeat, id quod citra pacta fieri nequit, intelligitur utique eandem quoque adstringere ad servanda pacta, quae istius finiendi causa ineuntur. Idque mos gentium ob favorem & necessitatem pacis eo usque extendit, ut in sancienda pace quoque justitiam belli suscepti plerunque utraque pars exaequetur, nec exceptio metus injuste illati ad ejusmodi pacta extendi permittatur; quod alias nullus finis aut modus bellorum ejusmodi, frequentium sane, esset futurus. Sub his comprehenditur fides data de securo accessu & recessu eorum, qui negotium pacis tractaturi sunt. Item pacta induciarum, quibus hostilitatis exercitium plene suspenditur, siquidem ad plenam pacem reducendam spectent. Quod fieri intelligitur, si expresse fuerit conventum, ut iis durantibus media pacis componendae adhibeantur. Enimvero secus videtur de illis pactis, quae statum bellicum seu hostilitatem non tollunt, neque ad eam tollendam spectant. Cum enim status belli qua talis proprium agendi modum vim agnoscat, quemadmodum pacis inter homines instrumentum fides, nulla omnino inter hostes obligatio, (quippe quae fide stat,) de jure naturae contrahi potest, nisi utriusque contestentur, sese composito bello pacem amplexuros. Nec prodest significasse, se licentia hostilitatis heic non usurum. Implicat enim, postulare, ut alter fidem meam sequatur, quod in pactis fit, & nihilominus profiteri, se velle manere hostem, id est, qui quacunque via ipsi nocere velit. Nec obstat, quod supra dicebamus, qui inter se contrahunt, eo ipso renunciassent exceptionibus, quae ex alterius persona

* J, F altero

** J, F facere

desumta [sic!]* metum facere possunt, nec alter fidem fallat. Isthæc enim præsumtio non potest locum habere inter eos, qui expresse adhuc hostilitatem profitentur inter se continuandam, ac potius præsumendum est, eos fallere inter sese eiusmodi umbraticis pactionibus velle. Quin nec alteri, qui eiusmodi pacto decipitur, novum aliquod jus adversus decipientem oriri potest, quippe cum jam ipsa hostilitas adversus hostem jus in infinitum vim exerendi præbeat, saltem citra impedimentum juris alicuius in ipso hoste existentis²⁰⁹. Itaque si solum jus naturæ sequamur, nihil efficaciae ejusmodi pactis tribuimus, nisi quantum præsens rei conventæ exhibitio, aut expedita facultas fallenti paria reponendi ostenderit. Introduxit tamen mos gentium cultiorum, uti complura in favorem fortitudinis bellicæ; ita hoc quoque, ut talia pacta debeant valere, quæ ad statum belli tollendam non pertinent. Qualia sunt, induciæ paucorum dierum sepeliendis mortuis, pacta cum præsidiariis urbium sese deditum, ad suos dimittendis cum facultate statim contra nos arma iterum gerendi, promissio de transitu certis personis hostilibus per præsidia nostra concedendo, & similia. Quemadmodum & ex eodem more profluxit, ut circa hostilitatem restringendam, & cum moderamine certo exercendam hostes valide conventionem inire possent; puta ut certa loca, tempora, personæque hostilitati prorsus aut certo duntaxat mali genere eximerentur, item ut certa nocendi instrumenta non adhiberentur, &c. Expedire enim rebus humanis videbatur quaedam velut commercia belli constituere, postquam per libidinem belligerandi non pauciores futuri erant, qui indigna passuri, quam qui facturi essent.

§. 23. Caeterum etsi ad contrahendam inter homines obligationem ordinariè requiratur, ut consensus paciscentium utrinque per signa usitata exprimatur: contingere tamen solet, ut pactum coëat, consensu in formulam pacti per signa non expresso, sed sola voluntate præsumta ex negotii natura, quod inter eos intercedit. Eaque vocantur pacta tacita, quæ ita contrahuntur, ut vel principale negotium constituent, vel pacto expresso accedere, ac ex eodem fluere intelligantur²¹⁰. Ex priori genere sunt, v. g. si quis tanquam peregrinus in civitatem aliquam exteris amice tractare solitam accedat; ille etsi nunquam expresse fidem dederit, tacite tamen & ex ipso accessionis actu fidem dedisse censetur, quod pro ratione status sui velit sese accommodare legibus istius civitatis. Unde ipse iterum ab eadem defensionem sui temporariam tacite stipulatus est. Sic quando absentis negotia geruntur, pactum existit tacitum, quo postquam unus operam suam rebus alterius accommodavit, alter eam pensare cum sumptibus factis tenetur. Sic qui in diversorio ad mensam adsidet, etsi nullum cum hospite verbum circa pretium commutat, ex ipsa tamen rei natura ad id solvendum se obligasse intelligitur; quod notorium sit, nemini gratis heic cibum præberi. Ex posteriori genere sunt v. g. Si quis cum altero paciscatur de aditu in aliquem locum concedendo, etiam de reditu convenisse judicatur, etsi expresse de hoc mentio nunquam sit facta, quod alias priori pacto nihil actum fuisset. Sic qui pacto consentit, ut exteri in sua civitate merces emant, utique etiam consensisse intelligitur, ut easdem exportent. Quemadmodum etiam absurdum est v. g. vendere alicui agrum, non autem concedere velle, ut eundem isto in loco possideas, sed postulare, ut in aliam locum ipsum transportes. Sic qui cubiculum in aedibus suis mihi locat, concessisse etiam judicatur usum earum partium, quibus carere nequimus, puta januæ & viarum, quæ ad illud ducunt hactenus, ut foras prodire, ac redire liceat. In ejusmodi autem pactis tacitis ad id tenemur, quod communiter illi, qui circa talia expresse conveniunt, pacisci siveverunt.

§. 24. Porro cum in quibusvis obligationibus in eo, quem illæ spectant, seu cui jus aliquod iis quaeritur, consensus requiratur acceptandi alterius obligationem, seu jus per hanc translatum, isque vel proprius vel vicarius, expressus per signa animi sensum testantia, patet quid censendum sit de

* Z, J, C, F desumtae

votis seu obligationibus sponte accersitis adversus DEUM²¹¹. Scilicet non posse ea valide suscipi, nisi aut ipse DEUS revelaverit, se ea acceptaturum, aut aliquis sit constitutus, qui eorum cognitionem inter homines exerceat. Alias enim constare homini non potest, an DEUS velit ipsum obligari, an vero minus. Praesertim cum vota circa ejusmodi res debeant concipi, quae DEUS per modum praecepti antea à nobis non exigebat, sed quae in nostro erant arbitrio positae, facere an omittere velle-
 mus. Nam & implicat, quod necessario alias faciendum erat, tanquam indebite factum alteri velle
 imputare; & constare nobis non potest nisi ex revelatione divina, actum aliquem neque lege naturae
 praescriptum, neque aliàs à DEO praeceptum, eidum* gratum fore. Adeoque vota suscipere, de
 quibus non constat ea Deo grata fore, inutile est; talia suscepta servare aut retractare licebit, prout
 cujusque conscientiae teneritas aut firmitas suadet. Illud autem clarum, adversus bruta homines non
 posse obligari, quippe cum quo** nulla nobis juris communio, nec consensus & voluntatis per signa
 communicatio: Quod enim quis tenetur v. g. alterius equum curare, instruere, pascere, non laedere,
 &c. ea obligatio non ad pecus, sed ad hominem, qui illud possidet, refertur.

§. 25. Id quoque heic expediendum, an quis suo actu aliquem tertio cuiquam obligare possit²¹²
 Ubi distincte procedendum. Nam de eo dubium esse nequit, quin eum quis, in quem imperium obti-
 net, valide obligare possit, ut tertio cuiquam quid praestet, idque ut ipsi ad illud habendum jus per-
 fectum aut imperfectum quaeratur: Ut nec de eo, quod quis tertio obligari queat per alterum, qui
 legitime ejus negotia gerit, ita ut omne jus tertio quaeratur, non alteri; adeoque si obligatio non
 impleatur, tertius duntaxat, non alter interveniens actionem nanciscatur. Illae enim actiones nobis-
 metipsis obligationem atque actionem pariunt, ac pro nostris censentur, quae pro nostris nos agni-
 turos palam professi sumus. Quod si alicui auctoritatem confero negotium meum gerendi sub for-
 mula generali, me ratihabiturum, quidquid iste in eo statuerit, obligor istius actu; etiamsi fors egerit
 aliquid praeter arcana mandata, quae in ea re ipsi sequenda soli tradidi. Nam priori instrumento ter-
 tio, cum quo contrahendum, me obligo de ratihabendis illius gestis; secretis autem mandatis illum
 duntaxat obligo, ut sequatur mandatum meum, sibi non aliis cognitum²¹³. Nisi forte manifesto adpa-
 reat, illum mala fide egisse, & per nefariam praevaricationem causam meam prodidisse. Tunc enim
 non videor illius gestis obligari, eo quod ista conditio in collata ipsi auctoritate tacite supponatur,
 equatenus in ea re bona ipsum fide versari adpareat. Porro cum quisque praesumatur personis sub
 sua potestate constitutis injunxisse conditionem ipsius, si commode possint, meliorem reddere, ratio
 adparet, cur v. g. domino aut patri prosit, si servus aut filiusfamilias stipuletur, ne à patre vel domino
 petatur. Censentur enim tales auctoritate patrisfamilias, adeoque ejus vice pacisci. Quod item in odio-
 sis, seu quae conditionem ipsius deteriore reddunt, hautquaquam praesumitur. At vero ut ego
 extraneus alicui tertio, sub cujus potestate non sum, nec rebus ejus gerendis praeficio, alterum obli-
 gem, sic ut nullum mihi quoque jus ipse stipuler, fieri non potest. Nam nec mihi jus inde quaeritur,
 quod supponimus, nec tertio, qui actionem meam pro sua non agnoscit, adeoque ex solo meo actu
 obligationem non acceptat, citra quod nullum ipsi jus potest nasci. Inde recte leges Romanae inuti-
 les declarunt stipulationes puras seu citra adjectionem poenae conceptas in usum tertij factas²¹⁴;
 ratione adjecta, quod stipulationes inventae sint, ut unusquisque adquirat sibi quod sua interest; cae-
 terum si alii detur, nihil interesse stipulatoris. At per stipulationem paenalem v. g. nisi Sejus Titio det
 C. aureos, poenae loco mihi solvet L., saltem mihi, si non tertio, jus fuit adquisitum, adeo ut si prius
 non praestet, proprio nomine ad poenam expressam agere queam, si vel maxime tertius ille suo
 nomine ad primariam summam agere non possit. Quod autem communiter JCTi dicunt, testatorem

* Z, J, C, F eidem

** J, F cum queis

obligare haeredem certa legata dare legatario*, impropria locutio est, exinde orta, quod haeredi omnia defuncti bona attributa finguntur cum conditione legatorum solvendorum, aut quia is primus pro possessore omnium bonorum sese gerere solet¹⁵. Revera autem legata immediate a testatore in legatarium transeunt; idque exinde adparet, quod legatarius absque interventu alicujus actus cum haerede contra ipsum ad exhibendum legatum agere possit, siquidem hic universorum bonorum possessione arrepta testatoris voluntatem exsequi nolit. Quid autem de ejusmodi pacto sentiendum, ubi v. g. duobus inter se litigantibus, duo pluresve, ad quos provocatum non fuit ab istis, inter se convenient, quod sese arbitros velint offerre, certasque concipiant leges, in quas isti pacem debeant facere, easdem recusantem pro hoste tractaturi? Ubi hoc quidem certum est, posse istos arbitrorum munus sibi arrogantes sese invicem tali conventionem valide obligare, ne aliter quam conventum fuit istorum sese bello immisceant, & reliquis potestatem fieri per vim secus facientem adigendi, ut pacto stet. Etsi hoc in istis arbitris necessario requiratur, ne ulla in ipsis sit peculiaris obligatio, alterutri bellantium auxilia praestandi. Nam ubi haec adest, non potest se pro arbitro gerere, qui in partes descendit. At vero ut iidem litigantes decreto suo obligent, & in recusantem justam bellandi causam accipiant, id nulla ratione fieri potest¹⁶. Nam, (quod supponitur,) litigantes in eos nunquam compromittere, aut ipsorum sese arbitrio subjecere, unde fortasse in detrectantem insurgendi aliquis color sumi posset. Etsi hoc inter iudicem & arbitrum intersit, quod ille sententiam suam litigantibus amplectendam pro imperio injungat, quae facultas huic hautquidquam competit. Alterius autem nobis non subditi controversiam sibi decidendam sumere, sententiamque suam ipsi sequendam velle obtrudere, est imperium usurpare, quod neque jus naturae, neque consensus alterius aut pactum cum eodem nobis contulit. Tale imperium tantum abest, ut agnoscere alter teneatur, ut potius contra ejusmodi arbitros injuriarum agere possit, tanquam qui libertatem ipsi imminuere praesument. At vero illud prorsus intolerabile est, si isti sententiam ferant, causa utrinque nondum liquido perspecta atque cognita, partiumque rationibus & excusationibus non auditis. Hos enim non paci componendae incumbere, sed praetextum bello sese immiscendi quaerere liquido adparet.

§. 26. Observandum porro est, quod plures personae, quamdiu in unam personam moralem compositam non coiverunt, quidquid agunt, aut quascunque obligationes contrahunt, ut singuli agant & contrahant; adeo ut tot sint actiones & obligationes, quot sunt personae. Unde etiamsi quis in aliqua multitudine extiterit, cum qua ipse in unum corpus morale non coaliit, in qua plerique, aut caeteri omnes aliquid agant aut contrahant, nec tamen ipse in id consenserit, aut alias de eodem participaverit, non fecisse censendus est. Adeoque peregrinus non tenetur actibus aut obligationibus istius civitatis, in qua diversatur, contractis ab eadem, qua tali, quo ipse ibi fuit tempore, nisi ipse peculiariter ad eas concurrerit. At vero, quando plures personae ejusmodi pactum singuli cum singulis ineunt, sese velle certum negotiorum suorum genus communiter cum illis curari, siquidem in unam aliquam formam ea expediendi consenserint, ac post forma aliqua communiter adprobata cum certis personis contraxerint circa administrandam curam communis rei: ea pacta vinculi instar sunt, quo omnes illi, qui ita contraxerunt unius personae moralis rationem habent¹⁷, seu familiae, seu collegii, seu civitatis, aut quocunque nomine veniant. Ex quo fit, ut quidquid ab illis, quibus communis rei cura commissa, agitur aut contrahitur, in id omnes ista societate comprehensi consensisse, atque obligationem exinde contraxisse intelligantur: ita tamen, ut omnes una obligatione teneantur, (non singuli peculiari aliqua) quae easdem affectiones habet cum obligationibus inter singulos contractis, nisi si qua consensus gentium peculiares observationes circa illas introduxit.

* C legatario

§. 27. Duo itaque pacta ad societatem ac praeprimis civilem constituendam concurrunt²¹⁸, unum singulorum cum singulis, quod velint communi consilio res suas invicem junctas administrari; alterum, quod cum illis initur, quibus salutis communis cura committitur. In priori necessario requiritur omnium & singulorum consensus, quem qui non exprimit, hautquaquam per pluralitatem 5
votorum obligatur ad adjungendum sese caetui isti, sed extra eam societatem manet. Est porro hoc pactum vel absolutum, quo quis absolute sese obstringit adhaerere caetui illi, quaecumque demum administrationis forma pluribus ariserit; vel pro conditione supponens, siquidem introducat 10
forma regiminis ipsi probata. Posteriori casu itidem singulorum consensus requiritur, quem qui non significat, pro membro societatis non habetur. Priori autem casu plurium consensus pro universis accipitur*, adeoque vi pacti prioris obligabitur per pluralitatem votorum, etiam cui forma gubernationis non arridet. Nam qui ita absolute coetui alicui sese obligat**, cum non possit postulare, ut reliqui omnes ipsius sententiam sequantur, censetur se obligasse ad ratihabendum, quod maxima pars adprobaverit, cum alias nulla negotii expediendi ratio queat inveniri, & citra hoc pleraque ejus generis 15
pacta in nihilum sint casura. Inde in omnibus fere societatibus, quae per plures administrantur, receptum est, ut plurium suffragia habeant vim universorum, etiamsi interdum contingat, pauciorum sententiam rei communi magis proficuum & decoram. Nam circa constitutiones ejusmodi universales, cum nullum fere inveniatur medium negotia expediendi, quod omni careat incommodo, sequendum est, quod ut plurimum expedit. Hinc imperitus admodum sit necesse est, qui ita velit arguere; cum naturae conveniens sit, ut quod à prudentioribus profectum est, praevaleat ei, quod ab imprudentioribus profluxit, naturae repugnare, ut sententia imprudentior plurium praevaleat sententiae prudentiori pauciorum²¹⁹, adeoque ut illi hos queant obligare ad aliquid imprudentius suscipiendum. Multo autem absurdus erit, si id quoque ad Monarchas extendatur, ac si imprudentioribus eorum pactis aut jussis subditi non obligarentur. Implicat enim, esse Monarcham, & subditis competere facultatem judicandi de actis ipsius, prudentem an secus suscepta sint, cum hoc effectu, ut si minus prudentia visa fuerint, iis non possint obligari. Nec magis prius illud potest admitti. Quis 25
enim iudicium feret, utra sententia prudentior? Non certe ipsae dissidentes partes; nec enim illi horum iudicium accipient; & quotusquisque est, cui non sua magis quam aliena placeant? Ergo alterius iudicio erit standum, quod non minoribus implicatum est difficultatibus, cum ipsius quoque arbitri prudentia aut integritas facile in controversiam vocari possit, ut ad hanc quoque discutiendam alio arbitro opus sit, & sic in infinitum. Ne dicam, quod plerumque istae res ita sint comparatae, ut 30
commode ad arbitros extra societatem deferri nequeant. Commodissimum igitur visum, ejusmodi inire rationem, quae nihil difficultatis aut obscurae disceptationis haberet; qualis est numerus suffragantium, praesertim cum communiter praesumptio prudentiae pro pluribus militet, saltem circa res communi hominum perspicaciae expositas. Nec jus naturae statim jubet irritas esse obligationes, quae vel ab imprudentioribus, vel paulo imprudentius suscipiuntur. Cum enim tantum agatur de 35
commodo aliquo aut incommodo circa bona fortunae; (illud enim pactum proprie dicitur imprudenter initur, quod incommodum aliquod bonis fortunae infert;) potestas sane homini competit circa illa bona commodum aliquod negligendi vel incommodum admittendi, adeoque firmiter se per jus naturae tali imprudentius suscepto pacto obligare poterit.

§. 28. Ut autem liquido possit judicari, quaeenam obligationes Rectorum societatis, & qua ratione 40
singula membra stringant, & quae contra obligationes ex actibus membrorum in rectores aut ipsa membra redundant in antecessum tria sunt notanda. 1. Obligationes quasdam oriri ex conventionem

* Z Priori autem casu plurium consensus requiritur pro universis accipitur

** Z Qui ita absolute coetui alicui sese obligat

seu pacto aliquo; quasdam ex delicto²⁰. 2. Inter pacta quaedam terminari immediate & ultimato in persona vel singulari paciscentis; quaedam autem mediate vel immediate in societatem ejusque res tendere, in iisque efficaciam suam ultimato exerere. 3. In delicto esse vel reatum tendentem in personam delinquentis; vel obligationem ad restitutionem damni dati, quae in bona delinquentis fertur.

5 His suppositis adserimus. I. Obligationes ex pacto ultimato & immediate in persona alicujus terminato non stringunt alios praeter ipsam personam paciscentem. Sic v.g. pactum matrimoniale immediate terminatur & ultimato in personis inter se contrahentibus, ideoque alios hautquidquam stringet. Inde si Princeps alicui faeminae matrimonium promiserit, nemo ex tota civitate praeter ipsum in uxorem eam ducere tenebitur. II. In delictis reatus non transit ad alias personas societate comprehensas, nisi ipsi efficaci consensu, auxilio aut alia ratione ad ea concurrerint²¹. Ea enim quo minus fierent neque in se, neque in sua causa, penes alios fuit. Non in se, quod supponitur: neque in sua causa, puta ex vi pacti, quo cum delinquente in unum corpus morale coaluerunt. Pactum enim illud ex parte imperantis importat quidem obligationem ad prohibendum delicta membrorum societatis, quatenus ad conservationem pacis necessarium est, sed moraliter duntaxat, i. e. per promulgationem

10 legum, comminationem poenarum, & decentem earundem executionem. Nequaquam autem ad physicam prohibitionem tenetur, i. e. ut facultatem physicam agendi ita constringat, ne omnino aliquid fieri queat. Id enim naturae hominum adversatur & vitae humanae rationem prorsus subvertit. Inde Princeps aut magistratus, si moralem non intermisit prohibitionem, nihil reatus contrahit ex eo, quod delictum à subdito vetere aut advena, seu qui in una civitate admissio facinore in alteram confugit, fuerit commissum. Bene tamen, si super eo monitus & imploratus, quam commode poterat, quamque bono publico expedire judicabat, poenam sumere neglexerit. Nullo autem modo subditus de alterius subditi delicto participat, nisi ipse ad illud quacunque ratione concurrerit. Nam & facultas & obligatio prohibendi alterius delicta ex potestate in alterum seu imperio profluit, quod inter illos nullum est. Aequalitas enim facit, ne alter alterius facta praestare possit, quippe cum per eam effectus prohibitionis moralis in nihilum recidat, ut ex illis, quae de lege dicemus, adparebit. Nec vero ex Principum delicto subditi reatum contrahunt, nisi ipsi ad illud quid directe contulerint. Nam neque pro praesenti statu id prohibere possunt aut debent, ne moraliter quidem; neque ex pacto illo, quo talem illi potestatem contulerunt, ut ab ipsis non possit in ordinem redigi, reatus in eosdem redundat. Hautquaquam enim ipsi pacto illo eundem ad peccandum adstrinxerunt, aut impulerunt;

20 multo minus autem, quam ante collatum in ipsum imperium vel in aequalem non habebant prohibendi peccata potestatem, post collatum imperium accipere. Huc enim aperte implicat; quemadmodum & illud, potestatem inter Principem & subditos esse velut reciprocam, ut tam ille horum, quam hi illius delicta coërcere possint aut debeant. Ex quibus patet, non posse plecti paena proprie dicta Magistratum pro delicto subditi, nisi in prohibendo illo quidquam, quod praestare debebat, intermiserit; neque subditum pro delicto concivis aut ipsius Principis, nisi is ab initio aut ex post facto de eo participaverit. III. Obligationes ortae ex pacto à Principe aut rectoribus societatis ut talibus in itae, aut obligationes ex delicto eorundem, quantum ad restitutionem damni, universam societatem, singulaque membra, (pro rata quodque parte) stringunt. Fundamentum hujus adserptionis petendum est ex pacto subditorum cum imperantibus. Qui enim alicui imperium, publicaeque salutis curam, ac de ea disponendi plenam committunt potestatem, eo ipso sese obligant, se pro sua quemque parte collaturos, quod ille tanquam saluti publicae necessarium aut utile ipsis injunxerit. Praesumuntur autem omnes obligationes, quas imperans cum aliis circa negotium aliquod publicum contrahit, spectare ad salutem publicam; imo qualescunque sint; à subditis pro talibus agnosci debent, quippe quibus non competit facultas de mediis, ad salutem publicam ab imperante adhibitis, cognoscendi

35 aut judicandi cum hoc effectu, ut obligatio ipsorum à proprio judicio suspendatur. Hoc enim omnino absolutum imperii jus, quod heic supponimus, respuit. Inde claret, subditos ad solvenda quaevis

40

45

debita à Principibus boni publici, causa contracta teneri²²². Quod autem aes eorundem privatum attinet, siquidem certos ipsi reditus pro impensis privatis habuerint, de jure naturae non videntur subditi ad id solvendum directe & immediate teneri, & creditoribus actio non nisi in privata eorum bona competere. Consuetudine tamen inter gentes cum receptum sit, ut pro debitis Principum qualibuscunque omnia bona subditorum sint obligata, in haec quoque manum injicere licebit; praeprimis quia Principes subditorum viribus uti possint & soleant, ne privata etiam debita solvere cogantur. Quod si Princeps illas res ad quas alteri sese obligavit, non praestiterit, tenebitur populus non tantum ad primarium debitum alteri solvendum, sed etiam ad emergens ex negata solutione damnum pensandum, etsi fors singuli negationem illam nunquam adprobaverint. Judicatur enim itidem civitatis bono suscepta, & in ejusdem incrementum cedere debiti retentio; quippe cum lucri instar habeat retinere, quod alias solvere tenebatur; ac quaelibet singulorum civili societate comprehensorum bona certo modo inter civitatis quoque bona censeantur. Etsi de culpa perfidiae non participet, nisi qui peculiariter eam suam fecerit.

§. 29. At vero obligationes, quae cives singuli cum concivibus aut alienis ineunt, reliquos cives aut rectores civitatis immediate non stringunt, nisi eas aliquo suo facto in se derivaverint. Ac ex obligationibus quidem civium singulorum inter se hac ratione in imperantem obligatio derivatur. Scilicet ubi alter quod debebat, sponte praestare renuerit, ac injuria affectus ea super re auxilium imperantis imploravit, tenetur hic ex officio quantum potest efficere, ut laesus ad jus suum perveniat. Quod ubi facere negligit, ipse ex jure naturae obligatur laeso damnum pensare. Enimvero ob vim imperii illa obligatio laeso nullam dat facultatem in foro humano de illo debito ipsum conveniendi. Qua de causa neque caeteri concives laeso satisfactionem praestare tenentur, neque ipse ullo titulo ab iis eandem postulare potest. Quippe cum cives inter se pactum iniverint, quod controversias suas tantum ad imperantes suos referre, suumque jus eorundem auxilio persequi velint, atque eorum judicio absolute se submiserint. Id quod extranei non fecerunt. Unde si civis extraneo quid debens id praestare detrectaverit, & laesus rectorum civitatis auxilium super ea re frustra imploraverit, non modo rectores civitatis, sed & consequenter tota civitas ad id damnum pensandum tenetur. Quippe cum pro lucro civitati imputetur, si quis concivis, alieno quod debet non solverit. Caeterum in ejusmodi casibus de jure naturae Principes primario obligantur, consequenter autem cives singuli, & hi quidem non in universum debitum, sed pro rata quisque parte; quemadmodum in societatem coeuntes ad ferenda ejusdem onera singuli sese non in solidum, sed pro rata duntaxat parte obligarunt. Unde exteris injuria affectus primo quidem in Principe ejusque bonis peculiaribus jus suum persequi debebat, nec ab uno aliquo, aut paucis civibus totum, in quo laesus fuerat, sed duntaxat quantum singulorum portio ferebat, exigere poterat. Enimvero quia difficillimum hac ratione exteris erat ad jus suum pervenire, more gentium introductum, ut pro debito civitatis aut capitis ejus vel originario vel in se derivato ex denegata aliis justitia, teneri & velut tacite oppignorari intelligerentur omnia bona corporalia & incorporalia eorum, qui tali societati aut capiti subsunt; idque non tantum ut singuli pro rata tenerentur, sed etiam eventualiter in solidum, ita tamen ut à civitate sua ipsis restitui debeat, quod supra portionem suam solvere sunt coacti: Hinc extraneus, qui à civitate aliqua, sibi quod debetur, obtinere nequit, bonis quorumcunque civium ejusdem civitatis debito suo aequipollentibus injicere manus potest. Quale jus usurpare necessitas adegit, quippe cum pecularia Principum bona saepe non tam facile in manus pervenire possint, quam privatorum, qui plures sunt; & solent membra alicujus societatis facilius à se invicem jus consequi, quam exteri, quorum exigua saepe habetur ratio. Et commodum ex hac obligatione omnibus populis erat commune, ut qui nunc eo gravarentur, alio tempore indidem sublevari possent²²³. Quod si quis tamen accurate rimari velit, ejus rei fundamenta in ipso quoque pacto civitates constituente & consequenter in ipso naturae jure deprehendet. Etsi enim, qui in civitates coeunt, hautquaquam vulgaria rerum dominia tollant aut confundant, seu

communione bonorum introducant; (id quod ubi factum esset, cum omnia, quae quis ex pacto cum extraneo adquisivisset, immediate bonis publicis adcrevissent, sine dubio quoque bona eadem tenerentur ex eo, quod alter in isto pacto sibi tanquam aequipollens stipulatus fuerat:) tamen cum omnia bona singulorum civium uni dominio eminenti sint subjecta, in unum quoque hactenus coaluisse intelliguntur, quatenus ad conservationem societatis civilis faciunt: Inde est, quod is, penes quem est dominium eminens, i. e. qui summum imperium in civitate obtinet, possit imperare civibus, quantum quisque conferre debeat ad tolerandos sumtus publicos, aut ubi necessitas moram non fert, à paucis unde commodissimum est sumere quantum res poscit, post ab universis istis restituendum²²⁴. Idem porro dominium cum etiam ad servanda singulorum bona sit institutum, quae quo majora fuerint, eo facilius à singulis onera publica tolerentur, adeoque quaecunque bona ad istius civitatis membra perveniant, aliquatenus in singulorum commodum redundant: inde sit, ut singuli quoque certo teneri modo possint ex obligatione, quae bona quaecunque sub ista societate comprehensa sequitur. Quod contingit potissimum, quando extraneus aliquis via ordinaria id, quod sibi à membro aliquo civitatis alterius debetur, consequi non potest. Tunc enim favor ad debitum meum perveniendi jus mihi indulgere videtur ex quorumcunque bonis de ista societate meum mihi vindicandi, cujus viribus ex singulorum conjunctione constantibus debitor meus tegitur. Quod idem consuetudo populorum adprobavit. Ex quibus fontibus jus repressaliarum derivandum est.

§. 30. Porro illud in universum notandum circa obligationes, quae in res ejus, qui obligationem contrahit, tendunt, eas transire cum bonis in eum qui originarii debitoris haeres est. Quales sunt obligationes, quae versantur circa praestandam* alteri rem quampiam, quae in commercium inter homines solet venire. In his enim praeprius alteri datur jus & actio ad bona ejus, qui se obligat, pro quantitate debiti. Inde est, quod cum haeres de antecessoris sui delictis non teneatur, de ejus tamen aere alieno possit conveniri, quippe cum prius creditori in ea bona jus competat quam haeredi²²⁵. In societatibus autem ac praepriis in civitate debita semper societati adhaerent, donec solvantur, etsi singula membra fuerint mutata, immo etsi nemo fors de iis superstes sit, qui primo illud debitum contraxere; ac mutata licet forma accidentaliter civitatis, puta si ex monarchia facta fuerit democratia, & contra²²⁶. Omnes enim, qui illi se societati adjungunt, uti praesentia ejus bona ac deinceps adquirenda sibi stipulari, ita ad praesentia ejusdem onera toleranda se obligare intelliguntur. Unde qui jam civis sit, ad illud quoque aes alienum pro rata solvendum tenetur, quod multis retro annis civitas contraxit. Et habent hoc civitates, ut & aliae societates, ut licet singula membra alia aliis succedant, & mutantur, ipsae tamen perpetuo eadem maneat, quamdiu communitatis nexum seriemque retinent atque unitatem²²⁷. Quod si vero in civile bellum, adeoque in duas partes discesserint cives, ibi certum est, quamdiu dissensio manet, unam partem non tangi obligatione ab altera parte contracta. At ubi dissidentes iterum in concordiam unamque civitatem coiverint, dispiciendum, quaenam pars Reip. instar retinuerit, quaenam velut rebellium aut seditiosorum speciem habuerit. Illa omnia rite & tanquam ex legitima potestate gessisse censetur, alterique parti imponit necessitatem adprobandi res à se gestas, adeoque post secessionem uniti iterum secedentes obligantur ad solvenda debita interim contracta etiam eo fine, ut ipsi in ordinem redigerentur. Quod in secedentibus locum non habet. Hi enim quidquid egerint ut privati agere censentur, adeoque debita sua directe ad civitatem non devolvunt, nisi vel peculiariter fuerit conventum, vel ipsi per vim summam Reipubl. sibi adseruerint, reliquis devictis. At quando obscurum est, aequali partium dignitate, utra pars Reip. instar habeat, res dijudicanda erit, siquidem placidis componantur mediis, ex conventionibus, (ubi partium aequalitas aequalem faciendam suadet obligationem, ita ut utrorumque debita omnes conjunctim solvant,) vel

* C praestandum

si ferro ac vi dissensionis finis imponatur, victoria ostendet, quanam pars pro Republica sit habenda. Quod si vero quis jure belli civitatem occuparit, illi nihilominus, quibus civitas ista aere alieno fuit obligata, siquidem extra civitatem eam sint constituti & non hostes fuerint occupantis, debita sua ab occupante ex bonis civitatis solvenda petere possunt. Nihil enim heic rationis est, cur tertio jus suum auferri debeat, quod in bonis civitatis istius fundatum à quocunque possessore, in quantum ille validius jus non obtenderit, vindicari potest. At si creditor ista civitate comprehendatur, jus illud per victoriam victori adrescet.

§. 31. Ex iisdem quoque potest colligi, faedera, quae populus aliquis, in quo summa potestas est penes plures uno, init, esse realia uti vocant, seu continuo durare, etiamsi personae Rempubl. administrantes fuerint mutatae; quippe cum, uti jam dictum, quamvis personae mutantur una semper eademque praesentium & praesentibus succedentium civitas censeatur. At vero an in Monarchia antecessoris faederibus ad ipsius personam non expresse restrictis, teneatur successor, in quem summa potestas immediate pleno jure transmittitur, difficilius explicatu est²²⁸. Ubi proprie non est quaestio de pacificationibus, neque de ejusmodi pactis, quibus jus aliquod ab uno paciscentium in alterum fuit translatum, uti fit in donatione, venditione, & similibus contractibus. Nam per pacificationes antegressae injuriae, quae bello causam dedere, prorsus extinguuntur, conditionibus utrinque expletis: & per ejusmodi pacta qui rem aliquam transfert, nihil omnino in ea juris sibi retinet. Unde successor neque pacem ab antecessore factam, ni nova emergat causa, tollere, neque contractus aut donationes, nisi hae fortasse jure aliquo invalidae fuerint, retractare potest. Nec proprie dubium est de ejusmodi casu, quando, impleto jam pacto ab uno, alter antequam suum quoque praestiterit, mortuus fuerit, an successor aequipollens exhibere teneatur? Cum enim id, quod sub conditione retributionis praestitum fuit, in Reip. usum cesserit, aut saltem ea intentione fuerit exhibitum, patet sane, nisi paria reponantur, alteri jus in rem conditionaliter exhibitum remanere, adeoque qui in imperium istius successit, ad restitutionem rei exhibitae, aut ejus, quod velut aequipollens in faedere fuit expressum teneri. Remanet igitur controversia duntaxat, an ex faedere ab antecessore inito (circa res antea indebitas invicem praestandas,) in quo vel à neutro quidquam adhuc fuerit praestitum, vel quae invicem exhibitae sunt, aequalia fuerint, successor quoque obligetur, antequam proprio consensu se ad id adstrinxerit? Heic aliis commodissimum videtur, ex ipsa foederis formula rem decidere. Scilicet ut reale judicetur, si additum fuerit, ut sit, perpetuum; si factum sit in bonum regni, aut cum ipso & successoribus, aut ad tempus definitum. Item ut ex materia ipsa conjectura fiat, ita ut favorabilia credantur esse realia, odiosa vero personalia. Enimvero ex natura ejusmodi obligationum accuratius inspecta patet, quid in universum heic sit definiendum. Certum igitur est, obligationes primario stringere ipsas personas, quae easdem contrahunt, aut quocunque modo suas faciunt. Unde ex omnibus obligationibus de jure naturae actio in personam resultat. Caeterum consequenter etiam ad res ipsius obligatio fertur, ut scilicet manu iis injecta, quod ex obligatione mihi debetur, acquirere possim. Adeoque quilibet se obligans intelligitur alteri potestatem dare, ut, siquidem ipse non praestet quod debet, ille in bona sua injicere manum queat: Idque fit duplici respectu; vel quod res ipsius per id, quod alter jam praestitit, factae sint auctiores; vel quod amore erga res suas possit adigi, ut prohibendae illorum invasioni debitum praestet. Prior respectus facit, ut etiam extincta persona originaria obligatio in ipsius rebus haereat, adeo ut licet bona illa ad haereditatem sint devoluta, alter tamen possit ex iisdem sibi quod debetur vindicare. Alter vero respectus cum ipsa persona extinguitur, quippe cujus ratio in eo duntaxat fundata est, quod bonorum invasione alicui aegre fieri, adeoque hoc modo ad praestanda debita adigi queat. Cum autem in bonis Regis numeretur regnum, facile adparet, eo quem posuimus casu, defuncto Rege in regno haut amplius fundari obligationem, adeoque qui in istud bonum succedit, saltem ex hac ratione antecessoris faedere non teneri. Relinquitur ergo, ut antecessor ipse immediate & expresse obligationem suam in ipsum transfuderit. At

vero manifestum est, non posse mihi ab altero obligationem injungi, quae post ipsius quoque mortem valeat, nisi in aliquem ex superstitionibus collata sit potestas eam obligationem à me exigendi, eumque vel hominem, id quod in illis, qui summa potestate gaudent, locum habere non potest; vel DEUM, quod sit per juramentum. Ex quo concluditur, successorem non teneri foederibus antecessoris dicto modo sese habentibus, antequam ipse proprio se consensu obliget, nisi antecessori jurato promiserit, foederis istius observationem se continuaturum: etsi hac ratione non tam ex jure foederato antecessoris sui competente, quam ob reverentiam divini Numinis obligatio valitura sit.

§. 32. Quantum ad materiam obligationum²²⁹, possunt illae contrahi circa quaslibet res, quae nobis praestare facultas aut potestas est. Ubi enim quid intra vires meas situm est, de quo potestas disponendi mihi relicta, ibi nihil prohibet, quo minus ad id exhibendum alteri quodam necessitatis vinculo me adstringam. Ex quo consequitur, non posse aliquem efficaciter sese obligare circa rem, quae supra vires ipsius posita, aut in potestate ejus sita non est, seu circa quam facultas naturalis aut moralis²³⁰ deficit. Ubi tamen circa prius notandum, posse fieri, ut obligatio de re pro praesenti tempore supra vires posita non omni careat efficacia, quando scilicet vel res ab altero paciscentium possibilis fuit credita, vel per propriam culpam quis effecit, ne à se praestari possit. Qui enim rem aliquam pactus fuit, quam possibilem putabat, post impossibilem deprehensam, tenetur utique quantum vires admittunt de eadem praestare, saltem ubi tempus ejus praestandi facultatem fors attulerit, aut quod deficit alia ratione pensare, puta aestimationem ejus offerendo, aut quod in mutua praestatione isti respondebat remittendo. Nam qui pactum cum altero de re quapiam inquit, primario quidem & directe spectat rem pacto expressam, indirecte autem aliud quoddam sibi bonum, quanti erat res pacto expressa. Ea quippe lege in pacto aliquis quid praestat, ut omnino utile sibi aliud adquirat. Intelligitur ergo, quando, quod expresse designavit, nequit adipisci, saltem aequipollens aliud sibi voluisse praestari, ne dum ipse damnum capit, alter lucrum faciat. Idque locum habet, si non ex dolo impossibile quid fuit promissum. Quod si uterque norit rem esse impossibilem, ac se id nosse invicem norint, lusisse tantummodo, adeoque nihil contraxisse judicantur. Qui vero rem aliquam spondet, tempore pactionis possibilem, post impossibilem factam, siquidem id citra ipsius culpam contigerit, summum tamen conatum debet. At ubi per propriam culpam id accidit, poenae quoque se obnoxium reddit. Sic qui improviso aliquo fortunae casu solvendo non est, pro viribus quidem laborare tenetur, ut debitum diluat, quantum potest, sumto quoque sibi ad eam rem temporis spatio; poenae tamen propterea non potest subjici. Sed qui culpa sua decoxit, praeterquam quod ad summum solvendi conatu tenetur, poenae quoque sese facit.

§. 33. Caeterum haec à nonnullis quaestio satis spinosa movetur: an quis se possit obligare ad praeferenda* mala firmitatem animi nostri communiter superantia? v. g. an quis possit obligari suo pacto mortem vel vulnera inferenti non resistere? Idque negant²³¹ ex hisce rationibus, quod ea mala non possit non aliquis ex necessitate quadam naturali fugere; ad impossibile autem neminem teneri. Idem quoque deprehendi ex illis, qui ad supplicium ducuntur, qui satellitibus aut vinculis coërcantur; at ei qui pacto teneatur credi; ergo non videri illos pactis ad non resistendum satis obligatos esse. Inutile praeterea esse tale pactum. Nam in civitate sufficere, si civitas pacto stipuletur, ne quis eum, de quo supplicium sumendum, defendat. Extra civitatem autem, cum tale pactum referatur ad aliud pactum, quod nisi impleatur, huic locus fiat: (v. g. hoc faciam; nisi fecero, spondeo me interficienti non repugnaturum:) itidem erit inutile. Nam si prius violaverit, jam in statum bellicum paciscentes fuere devoluti, per quem etiam posterius statim expirat. Denique pacto de non resistendo ejusmodi malo obligari nos duorum malorum praesentium eligere illud, quod majus malum videtur; nam mors

* Z, J, F perferenda

certa majus malum est, quam pugna; atqui duorum malorum impossibile est non eligere minus. Ergo tali pacto teneremur ad impossibile, id quod naturae pactorum repugnat. Quae tamen ultima ratio vix admitti potest, quod ex ea inferri posse videatur, quarumlibet vim obligationum expirare, quoties quis judicaverit, deterius sibi esse obligatione stare, quam ab eadem recedere; qua ratione omnis efficacia obligationum ex proprio cujusque arbitrio suspenderetur. Ne dicam, quod hautquaquam ad obligationem requiratur, ut illius violatio non possit interdum appetibilior videri, quam ejusdem impletio. Imo postquam praestabilis iudicatum obligationem violare, ejusdem efficacia adhuc durat, scilicet ut alteri virtute ejusdem competat potestas vi ab illo jus suum vindicandi. Enimvero ex natura pactorum facile patet, quid de hac quaestione sit iudicandum. Pactorum enim vis ultimato huc redit, ut obligans obligatum recusantem promissa vi adigere queat, vel etiam malo ea de causa mediate aut immediate ipsum multare. De hoc malo citra reluctantiam admitendo pactum inire prorsus absurdum est. Nam cum obligationis nulla sit efficacia, nisi metu alicujus mali ex ejus violatione oriundi velut contineatur, dictum pactum iterum alio pacto poenali esset firmandam, & hoc iterum alio, & sic in infinitum. Et vero prorsus inutile est, eodem vinculi genere bis circa eandem rem aliquem velle stringere. Nam prius si ruptum fuerit, alterum quoque statim cadit. Nulla ergo ratio est cur ad poenam citra reluctantiam patiendum alter sit adstringendus. Inde quoque est, quod nemo seipsum accusare aut deferre teneatur. Nam quae reo admoventur tormenta, proprie accusationes non sunt, neque testimonia, sed eruendae veritatis adminicula. Ideoque non subijci solent quaestionibus, nisi de quorum facinoribus jam clara satis extant indicia; idque quod communiter nolint aliquem condemnare iudices, nisi ipse quoque agnoscat, injuriam sibi non fieri. Nec obligationi suae contravenisse iudicandus est, qui per tormenta factum suum negavit, aut nihil omnino respondit. In juramenti autem purgatorii, quae instar tormenti moralis habent, in causis non capitalibus ob reverentiam divini Numinis veritatem quis dissimulare non potest; etsi iudex quantum in se illi, cui juramentum defert, optionem dare videatur, ut aut veritatem confiteatur, aliquid incommodum sibi allaturam, aut misericordiae divinae renunciet; quorum posterius tamen nemo facere praesumit.

§. 34. Circa illas quoque res obligationem contrahere nequimus, de quibus disponendi facultas moralis seu potestas nobis est ademta; quales sunt res legibus interdictae. Qui enim lege alicui interdicit actionem aliquam, adimit sane potestatem ipsi eam suscipiendi, & consequenter facultatem de eadem praestanda alteri sese obligandi. Unde bis peccat, qui peccatum se aliquod commissurum pactus est, si id servet, etiamsi juramentum quoque interposuerit. Ubi tamen notandum, quasdam res legibus interdicti, de quibus tamen, ubi actu fuerit contractum, obligatio non redditur irrita, etiamsi contrahentes ob id poenae alicui aut multae plerumque subjiciantur. Idque fere solet contingere circa actus in se licitos, sed in quibus circumstantiam aliquam jure civili duntaxat necessariam contrahentes neglexere: ubi licet fors ex jure civili irrita sit obligatio, ex jure tamen naturae valebit. Sic & ex adverso multa, quae contra officium aliquod legis naturae aguntur, quia leges civiles de iisdem nihil constituunt, non statim irrita aut nulla habentur in foro humano, etsi contra legem naturae peccetur, tam quando ad talia quis se obligat, quam quando eadem praestat.

§. 35. Porro quemadmodum indubium est, pactum circa rem illicitam non debere servari, & recte facere, qui antequam res ista illicita impleatur, resiliat: ita si factum illud turpe sit praestitum, quaeritur, an quis teneatur, quam alter pro eo mercedem fuerat pactus, omnino solvere? Quod nonnulli affirmant, eo quod ipsa quidem merces ejusmodi aut promissum ante crimen labem in se habeat, ut mali illex, sed quae cessare incipiat peracto crimine, ubi obligationis vis, quae hactenus in pendenti fuerit efficacia, sese exserat; utpote quae ab initio non intrinsecus defuit, sed ab accedente vitio fuit impedita. Verum nos putamus, uti jus naturae ejusmodi pacta declaravit irrita: ita quoque idem non obligare paciscentes; ut pro praestita opera turpi mercedem, de qua erat conventum, omnino persolvant. Nam hac ratione irrita foret prohibitio ista de pactis circa illicita non ineundis, si post fac-

tum praestitum jure naturae validum esset pactum. Perinde enim foret, ac si diceretur; furtum non est faciendum, sed quod quis furatus est, recte potest retinere. Et si promissio mercedis labem habuit antequam impleretur, eo quod fuit mali illex, nec labe carebit scelere perfecto, quod peccati praemium, & ad ulteriora scelera invitatio sit. Quod si igitur quis sponte, sceleris intelligens turpitudinem, operam suam obtulit, & pro ea certam mercedem sibi stipulatus est, hautquaquam credas, juri naturae esse curae, ut ne hujus improbitas mercede careat. Quod enim adferunt exemplum Judae Thamari, quam meretricem putabat, promissam mercedem tanquam debitam persolvere volentis; ad id responderi potest, istic locorum concubitus soluti cum soluta licitus fuisse habitos, adeoque valide circa illos saltem civiliter potuisse contrahi²². Quod si vero quis aliquem aliàs à scelere abhorrentem promissis suis, aliisque sollicitationibus corruperit, is sane tenetur ipsi saltem quantum pollicitus est praestare, non ex vi pacti, sed ex lege de sarciendo damno alteri dato. Sic v.g. qui virginem pactione matrimonii ad concubitus pellexit, ducere eam tenetur, non tanquam in mercedem concubitus, sed in compensationem per suas illecebras diminuti pudoris. Habent tamen hunc effectum ejusmodi pacta, ut, quia utrinque in ea fuit consensus, siquidem unus paciscentium ab altero vi ad id implendum adactus, aut ob idem non impletum malo affectus fuerit, non habeat justam ideo querendi causam, nec proprie injuriam passus censeatur; cum malum, cui quis sua culpa causam dedit, invito non accidere judicetur. Nam quo minus tutela legis naturae, ne quis ad rem indebitam cogatur, neve ob rem indebitam non praestitam malo afficiatur, uti queat, ipse consensu suo effecit, ejusque legis favori renunciavit, dum, quantum in se fuit, alteri tale quid abs se exigendi potestatem fecit. Non secus ac in civitatibus, ubi duella sunt prohibita, nec alterum jure possum provocare, nec ipse provocatus ab altero comparere teneor, etiam postquam semel id promiserim. Si quis tamen sponte in pugnam vitatam descenderit, ac vulnera ibi acceperit, neminem habet quem recte accuset praeter seipsum, nec de injuria queri potest, aut vulnerantem damni pensionem postulare. Sic v.g. si duo contra interdictum legum civilium de haereditate armis decernant, ut victori tota cedat, si hic eam sibi vindicet, victo non fit injuria, de qua queri possit; nec judex in integrum restituere ipsum tenetur; sed utrumque condigna poena afficere potest; rem autem, de qua pugnatum, prout videtur, vel victori relinquere, vel omnino multae loco auferre, nisi magis restitutio rei in integrum placeat.

§. 36. Praeterea cum alienae res & actiones sint extra potestatem nostram, facile patet, me circa eas cum altero contrahere non posse, ut actu meo alter jus ad illas adquirat. Quando vero ita cum altero contraho, v.g. me curaturum, ut tertius certam rem vel actionem ipsi exhibeat, ego obligor omnem operam moraliter possibilem impendere, ut ad eam rem exhibendam iste promoveatur; nequaquam autem alter exinde in rem tertii jus acquirit, aut ab isto velut sibi debitam ex ipsius obligatione postulare eam potest. Quod si autem ita paciscor, ut ni tertius praestet, ipse ad eam rem aut multam certam solvendam teneor, manifestum est, si ab ipso obtinere id nequeam, me alteri satisfacere debere. Cui simile fere id, quod legibus Romanis erat constitutum, ut si quis rem alienam legarit, quam talem sciebat, quia nemo praesumitur actionis suae nullum voluisse effectum, haeres eam rem redimere cogetur & praestare, aut si eam redimere nequiret, aestimationem ejus dare²³. At si quis nude duntaxat promittat, alterum daturum, nec seipsum obligat, nec alterum. Pro alienis tamen non reputantur res aut actiones eorum, in quos nobis est imperium, in quantum hoc sese extendit. De his enim ut de propriis efficaciter contrahere possum^{*}, adeo ut non ipse solum teneor pactum praestare; sed & alter, cuius factum vel rem spondeo, ex vi potestatis mihi in ipsum competentis ad representandum promissum meum obligetur, ita ut non à me solum tanquam primario promissore, sed & ab altero illo, postquam mea ipsi voluntas innotuit, iste jus suum vindicare possit. Sed nec de

* F possim

meis rebus aut actionibus, in quae jam alteri jus fuit quaesitum, cum tertio valide possum pacisci, nisi forte ille jure suo velit cedere. Nam qui prioribus pactis jus suum jam in alium transtulerat, ipse utique nullum amplius tale jus reliquum habet, quod in tertium conferre possit. Ac nullo negotio omnia pacta isthac ratione eludi possent, inito alio, in quo contraria priori disponderentur. Unde hoc in casu posterius pactum invalidum redditur per prius; vel potius prius ostendit, posterius esse nullum posse. Et hoc sensu accipiendum tritum illud; qui prior tempore, potior jure: scilicet non quod ipsum tempus in se juris aliquid conferat, sed quia priori in rem istam jus jam aliquod fuit quaesitum, quod impedit, quo minus posteriori ad eandem rem jus adquiri potuerit. Ex eodem quoque fundamento est, quod ex Romanis legibus servus domino suo (praeter obligationem illam generalem, quae statum ipsius comitatur) non posset obligari²³⁴; quippe cum jam ante omnes istius actiones utiles ac res essent sub potestate domini; sed nec alii cuiquam, quia non erat sui juris, sed alterius, adeoque de se tanquam de re aliena nihil disponere efficaciter poterat.

§. 37. Ex eodem quoque capite intelligendum est illud: Obligatio laxior cedit arctiori, quando utrique simul satisfieri nequit. Scilicet quod ad unam rem magis obliget quam ad alteram, quando exercitium earundem simul obiri nequit, inde est, quod una persona, cui quid debeo, vel quae obligationem mihi injunxit, potestatem in me habeat, quam altera vel omnino non habet, vel non aequae efficacem. Inde quando quis sub alterius potestate constitutus sese ad aliquid praestandum tertio obligat, semper intelligitur hanc limitationem adjunxisse, aut adjungere debuisse, quatenus id fieri possit salva obligatione qua superiori obstringitur. Quod si autem neutri parti, cum qua paciscor, plus potestatis in me, quam alteri, competit, illa obligatio praevalet, quae tempore prior est; idque quia de actione vel re, quam jam alteri debeo, valide amplius disponere nequeo. Unde intelligitur, quomodo decidendae sint quaestiones, quando quis duobus foederatis est obstrictus²³⁵, si utrique eodem tempore promissum poscant auxilium, quod simul praestari non potest, puta praesentiam ejus qui promisit, aut omnes copias certi generis, v.g. omnes naves, omnem equitatum, &c. utri potius auxilium ferendum? Heic enim antiquior foederatus praevalet, eo quod in posteriori tantum obstrictae intelligantur actiones, quae à priori obligatione liberae erant. Et haec locum habent non tantum, quando foederatis cum tertio res est, sed etiam, quando ipsis inter se, siquidem priori foedere ne deinceps quidem foederati futuri excipiantur. Ast ut quis utrique, quae simul praestari possunt, exhibeat, ne hoc quidem prioris natura foederis admittit. Implicat enim, eum, qui auxilia à me stipulatus est, libertatem mihi reliquisse, ut illi quoque contra quem ipse meum auxilium impleret, auxilia itidem praestem. Hac enim ratione priori promissorum effectus auxiliorum in nihilum recideret; siquidem momenti nihil adferunt uni addita, si alteri tantundem addatur²³⁶. Bene tamen heic justitia causae consideranda est eorum, qui belligerantur. Cum enim nemo obligetur, ut injurias alterius foveat, patet sane, siquidem posteriori foederato à priori injuria fiat, me illi quoque adversus hunc auxilia posse ferre, (nisi convenerit, ne adversus istum quacunque ratione auxilium ferre teneat;) quippe cum priori promissum auxilium justam causam supposuerit.

§. 38. Firmandis obligationibus ac praepriis pactis adduntur Instrumenta, Juramenta, Pignora, Obsides, Fidejussiones. Primum quod attinet, in obligationibus inter homines invicem contrahendis necesse est per signa voluntas exprimat; quippe cum actu voluntatis, quamdiu signis non manifestantur, nullus inter homines invicem effectus esse possit²³⁷. Sunt autem signa imperfectiora quidem gestus, quos in commerciis adhiberi oportet inter illos, quorum linguae invicem non intelliguntur; perfectiora autem verba utrinque intellecta. Haec porro ut eo liquidius ac firmiter voluntatem exprimerent, institutum est, tum ut pactis majoris momenti testes adhiberentur, ad quorum memoriam & conscientiam provocaretur, si fors pactum ipsum ab alterutro negaretur, aut de verbis pacti dubium fuerit ortum: tum vel maxime, ut scripto comprehenderentur leges pacti. Nam etiam complurium hominum memoria labilis, aut fluxa fides; scripta vero oblivioni aut perfidiae hautquaquam

ita obnoxia. Nuda quoque verba frequenter hac exceptione eluduntur, quod per praecipitantiam, aut re non recte perspecta fuerint prolata, quam exceptionem scripta quoque excludunt, quippe quae dum concipiuntur, clare admodum & non sine mora aliqua paciscentis animo rem subjiciunt, ut siquidem haec adprobaverit, plene in rem ipsam consensisse omnino iudicandus sit. Nec tam facile argutis interpretationibus detorqueri scripta queunt, quam verba, in quibus particula aqua [sic!]* captiose inserta, quae per celeritatem pronuntiationis non animadvertebatur, totam rem evertere potest; cui incommodo scripta hautquaquam ita sunt subjecta. Caeterum etsi ab ejusmodi scriptis seu instrumentis pactorum obligatio in se haut pendeat, quippe quae etiam sine illis contrahi queat, & quantum ad jus naturae persistat, etiamsi fors illa casu quodam perierint: in foro tamen civili, 10 cujus** cognitio non nisi manifestissimis nititur signis, haec instrumenta quam maxime attenduntur, & plus fidei, quam cuilibet alii indicio, istis tribuitur. Ac nisi illa produci queant, ordinarie actor rejicitur, nisi idoneis testibus probaverit, illa instrumenta casu quodam sibi periisse. Inde quoque est, quod si creditor obligationis instrumentum sciens restituerit, aut illud conscio debitore sciens aboleverit, debitum ipsi condonasse censeatur. Nequaquam tamen, si quovis modo syngraphas debitor 15 nanciscatur, puta, furto subtractas, aut alia ratione extortas, obligatione solutus erit, saltem de jure naturae, etsi fors in foro civili actio expiret.

§. 39. Juramentum²³⁸ triplici potissimum fine adhiberi solet, vel ut negemus nos facinoris cuiuspiam reos aut concios, vel ut vera nos enunciaturus de re nobis cognita confirmemus, vel ut ad aliquid praestandum nos adstringamus. Primum dicere possumus purgatorium, alterum testificatorium, 20 tertium promissorium. Juramentum purgatorium deferri solet ab iis, quibus poenam exigendi potestas est, aut qui accusare nos volunt, quando aliqua quidem indicia facinoris nos notant, sed quae tamen plenam probationem non faciunt, nec aliis iudiciis aut testimoniis in rei veritatem penetrare datur. Ad tale autem juramentum adigi non possumus, nisi ab iis, quibus poenam de nobis sumendi potestas competit, idque maxime, quia detrectans pro convicto & confesso habetur; reliquis licet postulantibus recte id denegare possumus, nisi fors actionem nobis intendentibus, quando commodius videtur hac ratione iudicium declinare, quam causam cum periculo aut saltem molestia dicere. Hautquaquam tamen eo loco tale deferri solet juramentum, ubi veritatis confessionem supplicium capitis sequitur. Equidem uti nemo communiter praesumitur divinae renunciare misericordiae ad evitandum aliquod incommodum infra capitis periculum subsistens: ita paucis ea animi vis est, ut mortem 30 oppetere malint, quam perjurium committere, praesertim cum post perjurium nequaquam ipsis interdicatur misericordiam divinam iterum sollicitare, nec spes praclusa sit, quo minus ea iterum exorari queat. Eadem fere circa juramentum testificatorium locum habent. Nam & hoc non nisi ab illis mihi injungi potest, quam qui imperium in me obtinent, reliquis id pro liberali officio imputare possum. Et idem in causis capitalibus acceptari non convenit ab illis, qui necessitudine quadam affectum vehementem generante iis junguntur, in quos testimonium est dicendum, quippe qui commu- 35 niter gratiam post religionem habere iudicantur.

§. 40. In universum autem juramentum est adsertio religiosa, qua misericordiae divinae renunciamus, aut divinam in nos poenam deposcimus, nisi verum dicamus aut promissum praestemus. Hunc enim juramentorum sensum esse facile indicant formulae usurpari solitae; Ita me Deus adjuvet; Deus sit testis, & similes, quae eodem fere recidunt. Nam cum superior puniendi jus habens 40 testis advocatur, simul ab eodem perfidiae ultio poscitur. Unde quae ad talem sensum reduci nequeunt asseverationes, juramentorum rationem non habent. Ubi obiter quoque expediri potest, quid

* J, C, F aliqua

** Z hujus

sentiendum de more Veterum, qui eandem ac prope majorem vim juramentis per salutem, caput, vitam Principis, quam per Deum conceptis tribuerunt³⁹. Id enim proprie non ideo factum, quod Principibus Numen aliquod inesse putarent, aut quod iram eorum sibi fallentibus precarentur; sed quia plerique videri volebant, magis Principum salutem quam propriam curare, adeoque majori religione ducere iram Deorum in illorum, quam in proprium caput derivare. Sensus quippe ejusmodi juramentorum proprie hic fuit: ita salvum Principem opto, uti ego hoc faciam: id est, nisi hoc faxo, iratum Principi Deum precor. Unde patet, non sine ratione gravius quondam punitos per caput Principis pejerantes, quam per proprium. Nam hac ratione in propriam duntaxat personam perjurii vindictam derivare credebantur, isto autem modo etiam in Principem, cui publica quoque salus innexa. Ex fine quoque juramentorum eorundem sensus colligitur, qui est, ut homines ad enunciandum verum aut praestanda promissa eo firmiter stringerentur metu divini Numinis, omnipotentis & omniscii, cujus iram, si scientes fallant per juramentum, in se invocant, ubi alias metus hominum minus efficax vinculum videbatur fidei, quorum vel vires effugere, vel scientiam se posse fallere sperabant. Nam ubi vel latere non potest, vel poenam nostram non declinare violator pactorum, superfluum videtur juramentum exigere. Etsi autem omnes non-athei supponant, Deum violationem pactorum etiam juramento non confirmatorum vindicare: communis tamen est persuasio, eaque non inanis, acerbius illum puniri, qui iram Dei provocaverit, ac sponte sibi viam ad ipsius misericordiam quantum in se fuit, perjurio praecluserit.

§. 41. Bene autem observandum, iusjurandum proprie non producere novam obligationem, sed obligationi in se firmatae velut accessorium quoddam vinculum supervenire. Semper enim supponitur aliquid, quod nisi praestetur, juramento poena divina provocetur. At ineptum hoc esset, nisi illicitum foret non praestare illud, quod supponitur, adeoque jam antea obligaremur. Hinc est, quod illa pacta, quae alias in se de jure naturae alteri nullum ius dant, ne id quidem praestent accedente juramento. Uti contingit illis, qui per metum injustum causam juratae promissioni dederunt. Non minus enim manet talibus obligatio restituendi extortum vi promissum cum juramento, quam citra juramentum, cujus compensatione supra obligationem praestandi promissum supra dicebamus. In honorem tamen divini Numinis ejusmodi promissa servanda putamus. Cum enim ejusdem intuitu gravius effugeris malum, quam promissum illud est, irreverens utique foret, postquam periculum effugeris, tam proficuum Numinis invocationem velut retractasse. Quin & circa res, de quibus in se obligari non poteramus, ne accedente quidem juramento obligamur; quales sunt res legibus perfectis interdictae. Absurdum enim est, invocare vindictam divinam, ni id facias, quod si feceris, ab eodem Numine sis puniendus, adeoque reverentia DEI velut in ipsius ignorantiam abuti. Ac introducta sunt juramenta, ut licitis ac bonis actionibus inter homines firmitatem addant, non ut sceleribus succenturiantur. Sic recte quoque dicunt, jurata vota bonum aliquod morale majus impediencia esse irrita. Quale illud apud antiquos Judaeos frequentatum, quo jurabant, se nihil huic vel illi unquam benefacturos; quippe cum beneficentiam à Numine praeceptam haudquidquam nobismetipsis interdicere queamus⁴⁰. Idem de absolute impossibilibus est clarum. Etsi extra dubium sit, quin ita temere nominis divini religionem tractans graviter peccet. Simili ratione addita juramenta promissionem conditionatam non mutant in absolutam. Non minus enim, quod conditionem supposuit iuramentum, cum conditione illa stat aut cadit, quam injuratum promissum. Sic quoque si certum sit, eum qui juravit aliquid factum supposuisse, quod revera ita se non habet, ac nisi id credidisset, non fuisse juraturum, non obligabit juramentum. At si dubium sit, an non etiam sine eo idem fuisset juraturus, standum erit promissis; quia ob reverentiam DEI quam simplicissima in juramentis interpretatio debet adhiberi. Similiter ex natura pactorum judicandum, an actus contra juramentum admissus sit duntaxat illicitus, an vero etiam irritus. Nisi enim jus suum in rem promittens juratus abdicaverit, & in alterum id promisso jurato transtulerit, si post in tertium idem conferat, irritus non erit actus. Sic

v. g. si quis juraverit, se certam rem alicui legaturum, postmodum autem tertio cuiquam eandem vendiderit, nequaquam irrita erit venditio, etsi iste perjurii labem contraxerit. Denique pro natura pacti aut promissi cui addicitur, iuramentum habebit efficaciam ex jure naturali aut civili. Nam illud in se non facit, ut promissum aut pactum alias in se ex solo jure naturae valens, efficaciam juris civilis obtineat, nisi forte lex civilis circa quaedam pacta peculiariter hanc ipsi vim adsignaverit.

§. 42. Porro in iuramentis formula illa, sub qua DEUS testis aut vindex invocatur, accommodanda est ad persuasionem seu religionem quam fovet ille, qui jurat. Nam nemo per DEUM se jurare putat alia formula vel alio nomine, quam quod suae ipsius, hoc est, (ex opinione jurantis) verae religionis praeceptis continetur. Inde qui per falsos Deos juraverit, quos ipse tamen pro veris putat, obligabitur; ac si pejeraverit, adversus verum Deum perjurii culpam admittit; quia sub quocunque conceptu Numinis tamen notionem ante oculos habet, quo invocato si sciens fefellerit, in divinam majestatem, quantum in se, irreverens fuit²⁴¹. De caetero autem verba iuramenti eo sensu capienda sunt ac valent, quo capere se profitetur, cui juratur. Hujus enim praecipue, non jurantis causa iuramentum praestatur. Unde etsi hautquaquam obligetur, qui recitative duntaxat protulerit verba alicujus iuramenti, quod de Cydippe Poëtae tradunt²⁴²: tamen si vel ita quis jurare velit, ut non obligetur, vel alio sensu in mente reservato, quam alter cui juratur verba accipiat, omnino obligabitur iuramento. Idque non tantum, quia ab hoc actu omnem cavillationem reverentia Numinis excludere debet; sed etiam quia alias tota ea res in nihilum recideret. Introducta enim iuramenta hoc fine, ut quantum fieri posset, securus aliquis redderetur de alterius fide circa rem promissam, aut veracitate circa responsum ad interrogata; qui finis prorsus evertitur, si isti exceptioni locus datur. Et necessitas illa, qua ejusmodi signa servandae societatis causa inter homines fuere instituta, omnino requirebat, ut ad eum modum signa valerent, quo dijudicari possent ab iis, quorum causa adhibentur. At istud obtineri hautquidquam potest, si non ex sensu accipientis, sed ex tacita, eaque communi usui contraria proferentis interpretatione valeant²⁴³.

§. 43. Pignora²⁴⁴ pactis adjici solent, quando vel fides ejus partis, quae suum debitum ex pacto posteriori loco praestat, non satis certa videtur, vel ut molestia pro tribunali jus nostrum extorquendi supersedere possimus. Ideo etiam pignus communiter pretium debiti aequare aut superare solet, ut siquidem fides alterius fefellerit, in promptu habeamus, unde debito nostro potiri queamus. Sunt autem pignora vel fructuosa vel sterilia. Illa fructu suo, quem interea ferunt, pensare possunt, quod nobis damni ex dilata solutione debiti emergit, adeoque non ita necessarium est, certum constitui terminum, intra quem nisi reluatur pignus, habenti proprium cedat, cum mora ipsi haut sit damnosa. Quod quia in sterilibus contra est, plerumque in iis determinare suaverunt certum temporis spatium, quo elapso velut in solutum pignus vindicetur. Quod si id tamen non sit expressum, tractu temporis quantocunque luitio pignoris non impeditur, nisi forte sufficientia emergant indicia, pro derelicto illud à domino habitum fuisse. Restituendum autem est pignus, quando dissolvitur debitum, antequam praeterlapso termino in solutum ceciderit. Interea temporis, qui id accipit, non minorem isti quam rei suae debet custodiam, quippe cum ipsius potissimum commodo fuerit datum. Et si quid detrimenti id capiat, aut prorsus pereat per ipsius dolum, aut defectum diligentiae saltem communis, ejusdem id periculo ac damno contingit.

§. 44. Obsides²⁴⁵ dari solent confirmandis pactis potissimum publicis, ubi itidem nuda fide non satis cautum nobis videtur; scilicet ut à pacto violando alter metu cohibeatur, ne in illos durius quid statuatur, quos in potestatem nobis tradidit. Praesertim cum non viles personae, sed quae à caeteris magni aestimentur, obsidum loco tradi soleant. Dantur autem vel ab una duntaxat parte, vel ab utraque. Hoc sit, quando vel utriusque partis aequae interest conventa servari, vel utrique par invicem nocendi facultas, vel denique in bello, quando non satis constat, serio res agatur, an simulato pacto insidiis locus quaeratur. Illud vero contingere fere solet, quando pars viribus inferior ad paciscendum

durioribus conditionibus adigitur. Caeterum satis intricata alias quaestio circa obligationem obsidum, & quidnam in eos liceat, si non servatum sit, cujus causa dati fuere, commodissime hac ratione expediri posse videtur, si distinguatur inter id, quod ipsi citra injuriam pati queant, & quid ex lege naturae recte ipsis inferatur. Cum enim ejusmodi pactis firmandis adjiciantur, quibus violatis bellum existit, satis patet, ruptis pactis obsides quoque non secus ac totam ipsorum civitatem in hostium abire numerum, in quos statuere licet, quidquid libet, saltem quantum ad defectum juris id impediendens, quod in ipsis hostibus existat. Nam eo ipso dum hostes fiunt, nihil in ipsis juris remanet, quo minus extrema quaeque ab eo, quem laesere, pati queant, uti inferius pluribus explicabimus. Accedit, quod eam ipsam licentiam, qui eos dederunt, videntur indulsisse. Traditio enim obsidum huc redit, se nihil recusare, quo minus in eosdem, quidquid libitum fuerit, statuatur, siquidem fidem non servari contigerit. Nec intra custodiam duntaxat haec licentia consistit. Hanc enim arctiorem aut laxiorem, prout opus videtur, quamdiu tales sunt, etiam quando pactum servatur, eo ipso, quod traduntur, subeunt. Adeoque ubi pacta violantur, ulterius procedi posse satis intelligitur, scilicet ad cruciatus & mortem, quae post custodiam proxima sunt. Sic etiam quando utrinque obsides sunt dati, si unus paciscentium citra justam causam suos male tractaverit aut occiderit, injuriam alter non faciet, si eodem modo, quos apud se habet, tractaverit, idque ex nudo belli jure, non ex jure aliquo talionis. Etsi hoc communiter in ejusmodi factis allegari soleat, declinandae inter homines crudelitatis famae. Quippe cum talio habeatur ex consuetudine gentium, non solum quando ei personae, quae peccavit, malum quod ipsa fecit inferitur; sed etiam quando idem inferitur aliis de eodem corpore morali, qui praesertim sunt ejusdem conditionis. Nemo enim duriter tractatum censet hostem, in quem sua exempla statuuntur. At vero cum jus naturae mala, quae hosti inferuntur, temperanda jubeat ad rationem poenae alias inter homines pacificos usurpari solitae, quantum ratio belli, & necessitas nos ipsos defendendi & ad jus nostrum perveniendi admittit, facile patet, obsides innoxios violato pacto non posse recte occidi, aut alias crudeliter tractari, nisi forte ipsi quid morte dignum commiserint, aut in violationem pacti consenserint, eamque velut suo periculo fieri jusserint. Hoc enim casu quin capite quoque plecti possint, extra dubitationem positum est.

§. 45. Caeterum haec non minus spinosa suboritur quaestio, an illi, qui obsidem dederunt, injuriam eidem faciant, quem ista ratione hostium irae objiciunt? Quam quaestionem volumus intellectam de iis, qui in obsides, quos dant, summum habent imperium. Nam si quis pro aliis, quam qui summum imperium in ipsum habent, se obsidem obtulerit, haut dubium est, quin cum istis pactum ineat, ne perfidia sua duriores sibi conditionem concilient, adeoque violatores pacti omnino obsidi injuriam facere. Haec quaestio ex illa pendet, an is, qui summo imperio gaudet, potestatem habeat vitam subditi sui in periculum mortis praesens aut probabile exponere pro salute publica, & an subdito sit obligatio ejusmodi periculum, si jubeatur, subeundi? Quod affirmandum nobis videtur. Etsi sint, qui id negent ex ista ratione, quod solus Deus sibi in vitam dominium reservari; nec hominem in vitam suam id juris habere, quod in res alias quae in proprietatem veniunt, adeoque id jus consensu expresso aut tacito à singulis ad civitatem non potuisse pervenire²⁴⁶. Enimvero quod dicitur, homini in vitam suam non esse dominium ad eandem destruendam, hanc limitationem admittit, nisi pro salute plurium ea sit impendenda. Socialis enim natura hominis id non solum permittere, sed saepe etiam suadere videtur, ut pauci suo interitu plurimorum salutem redimant. Inde cum frequenter, in bello cumprimis, casus incidant, ut multitudo aliqua servari nequeat, nisi pauci pro illis pereant, in omnibus civitatibus ab iis, penes quos summum est imperium, eam usurpari potestatem videmus, ut exigente id salute universorum aut plurium aliqui pauciores in praesens vitae periculum mittantur, cum hoc effectu ut nisi paruerint, aut segnius periculo sese obtulerint, mortis poena ideo afficiantur. Quos mandata strenue exsequentes, & mortem intrepide subeuntes non probabile est tam communi consensu encomia meritueros, si hoc ipso contra jus naturae peccarent. Ex quo conse-

quitur, quemadmodum in bello civitas paucos quosdam hosti ingruenti opponere potest cum probabili periculo mortis; ita si alter propter obsides quos habet, eos qui dederunt novis vexare injuriis instituat, ita ut magis expediat civitati obsidum jacturam facere, quam tales injurias admittere, omnino videtur civitatem recte posse obsides in probabili periculo mortis aut gravium incommodorum destitueret, ut injurias istas abs se amoliat. Obsidibus autem, quod ipsi potissimum pro aliis periculo exponantur, non magis injuria fit, quam illis, qui peculiari Imperatoris jussu, qua pugna asperrima ingruit, hostibus opponuntur. Idem tamen hautquidquam adserendum judicamus, si illi, cui obsides dati sunt, injuria hac ratione fiat; puta si relictis ipsi obsidibus à pacto, cui alias nullum ex jure naturae vitium adhaerebat, qui obsides dederunt, discedant. Non enim credendum est, corpus morale membro, quod summi imperii vinculo ipsi innexum est, necessitatem aliquod incommodum capitale, etsi non tanquam per modum poenae, perpetiendi posse injungere ea de causa, ut alteri injuriam faciendi occasionem veniat.

§. 46. Reliqua, quae circa obsides disputantur, facilem habent explicationem. An Rege, qui foedus fecit mortuo, obsides adhuc teneantur, ex iis est dijudicandum, quae paulo ante de foederibus realibus & personalibus diximus. Nam si in successorem obligatio ex foedere immediate transit, omnino adhuc obses tenebitur; sin*, liber erit. Quod si quis obses datus sit tantum, ut alterum captivum redimat, eo mortuo non statim liberatur, si scilicet ea de causa datus sit, quod summa aliqua pecuniae capienti sit promissa. Cum enim hac ratione actionem in bona captivi captor adquisiverit, tamdiu obses tenebitur, quoad quod debetur ipsi ex bonis captivi sit persolutum. Alias si nihil praeter corpus istius spectavit captor, utique ipso mortuo liberatus erit obses. Si vero quis obsidem se dari passus sit, ut alius obses liberaretur, hoc mortuo liber erit, si in ipsius potissimum persona securitatem quaerere voluit alter; non autem si ipsi perinde est, quaenam individua obsidum loco dentur, modo certus eorum numerus certae conditionis expleatur. Quod si contingat, uti apud antiquos non semel factum legimus, ut obses haeres & successor fiat ejus, qui ipsum dedit, postquam hic fato functus est, arbitramur obsidem non amplius teneri, etiamsi foedus istius morte non expiraverit. Hic enim casus tacite exceptus intelligitur, ut non esset amplius obses, si ipse in principalis debitoris personam transierit; ita tamen, ut alium pro se substituere debeat, si postulatum id fuerit. Fugere autem obsidi non licet, quamdiu civitas id, cujus causa datus fuit, implere vult. Verum ubi illa pactum jam abruptum, in captivum obses transit, cui fugiendi licentia est, nisi si ipse ut laxius haberetur, fidem de non fugiendo dederit. Sic recte quoque illos fugisse obsides judicamus, qui ad successionem regni vocabantur, ob probabilem metum, ne ad iniquas conditiones adigerentur, si aperte dimitti postuissent. Denique cum odiosa sic obsidum obligatio, adeoque strictam requirat interpretationem, in unam causam dati non poterunt in aliam retineri, si scilicet aliud quid sine obsidum accessione sit promissum. At si in alia causa fides violata sit, aut contractum debitum, retineri obses poterit non ut talis, sed ex illo capite, quod factum & debito civitatis omnes cives teneantur: nisi forte expresse conventum sit, ut omnino restituantur obsides, si id expletum fuerit, cujus causa dati fuerint, etiamsi deinceps ex alio capite controversiae quid inter illos oriatur.

§. 47. Fidejussio²⁴⁷ est, quando per signa ostendimus, nos alterius obligationem in nos velle suscipere, ut siquidem ab illo non praestetur, à nobismetipsis sit implenda. Possunt autem fidejussiones interponi in quibuslibet pactis circa res & actiones versantibus, quae pretio redimi possunt, cum hoc effectu, ut si qui principaliter se obligavit non praestet, quod debet, fidejussor teneatur id exsolvere, ita tamen, ut ad fidejussarium habeat regressum & actionem de sarciendo damno ipsius causa suscepto. Nec in privatis duntaxat contractibus, sed & publicis in pactis inter eos, qui communem inter

* C sin aliter

homines iudicem non agnoscunt, fidejussores adhibentur; atque ii potissimum, quorum interventione pactum fuit inintum. Quorum obligatio est talis, ut siquidem unus à pacto discesserit, teneantur* alteri auxilium ferre, quo iste ad debitum praestandum iterum adigatur. Porro cum fidejussio sit accessio principalis obligationis, facile patet, fidejussorem non plus posse debere, quam debet is, pro quo obligatur. Etsi juxta leges Romanas fidejussoris conditio certo modo durior erat, quam principalis debitoris; eo quod huic concedebatur per cessionem bonorum toto se debito, licet bonis majore, exsolvere, quod beneficium fidejussoribus non indulgebatur; quippe cum eo fine essent dati, ut si debitor bonis esset eversus, creditor omnino per fidejussores suum consequeretur. Enimvero jus naturae, quod beneficium illud cessionis bonorum ignorat, quantum ad intensionem obligationis aequales eos facit. Bene tamen fieri potest, ut minus debeat fidejussor, puta, si se ad partem duntaxat debiti praestandam obligavit, si pro pura promissione cum conditione cavet, (ut autem pro conditionali promissione pure caveat, scilicet ut non addat & supponat conditionem, quam principalis debitor supponit, naturae fidejussionis repugnat,) si post intervallum demum temporis soluturum se recepit, & si quae sunt alia, quae obligatio fit remissior.

§. 48. In delicto autem hactenus tantum fidejussiones possunt interponi, ut vel fidejussor promittat magistratui, cui delicti est persecutio, se damnum delicto datum sarciturum, vel caveat de reo sistendo; quae interpositio solet fieri vel ut reus jam comprehensus carceris molestia liberetur, vel ne in absentem & indefensum tanquam convictum aliquid statuatur. Alias enim ut paenam proprie dictam pro reo subeat vas, obligare se hautquidquam potest. Paena enim inter homines est proprie malum aliquod molestum, quod infligitur intuitu malitiae ejus, qui id commisit, eo fine, ut vel ipse delinquens emenderetur, vel alii²⁴⁸. Atqui neque ipse vas deliquit, neque actu fidejussionis reatum delicti in se derivavit. In eo enim nullum est crimen, velle, ut reus aequiore loco causam dicat, aut meliore sit conditione tantisper, donec in ipsum sententia feratur, consentiente praesertim Magistratu; aut promittere, se de multa pecuniaria reo dicta satisfacturum, ut & de eo, quanti Magistratus aestimaverit, quod facultas paenae sumendae per fugam rei forte fuerit subtracta. Nec in tali fidejussore finis poenae potest obtineri, quo deficiente poena non recte ab homine exigitur. Et non recte naturam poenae, ac officii sui obligationem circa eam exigendam intellexit, qui vadem fors aliquando affecit supplicio Magistratus, nisi ubi dolo ipsum egisse adparuerit, ut imperii publici vim hac ratione elusum iret. Quod si autem quis ob fidejussionem damni quid patiatum circa bona, proprie poena non est, nec ex delicto directe obligatio oritur, (etsi hoc occasionem obligationi det,) sed ex proprio consensu. Ex quibus adparet, cum fidejussionis effectus proprie terminetur in bonis fidejussoris, etiam ad haereditem ipsius transire obligationem. Etsi ubi forte summa, pro qua obligatus fuit is, à quo haereditas descendit, major sit, quam ipsa haereditas, non teneatur pro ampliore summa, quam quantam ex haereditate accepit, adeoque non supplere de suo, quod integrae summae deest, nisi forte pro tota summa ipse denuo sese obligarit.

§. 49. Tolluntur obligationes non perpetuae maxime naturaliter expletione ejus quod debetur; hoc enim si fiat, plene & directe effectum suum obligatio est consecuta²⁴⁹. In iis autem rebus, quae per alium recte possunt expediri, nihil interest ejus, quem obligatio spectat, utrum ipse, qui debet, id praestet, an alius vicem ejus obiens. Ubi fidejussor fuit interpositus, siquidem principalis debitor solverit, tam hic quam iste liberatur; at si fidejussor solverit, principalis quidem debitor à creditore liberatur, sed fidejussori contra debere incipit. Condonatione quoque tollitur obligatio, quando is, cui quid debetur, ipse nos onere praestandi solvit. Quod enim ex obligatione in ipsum translatum fuit jus, iterum ad nos redire per condonationem ab altero intelligitur; quemadmodum & ab initio obli-

* J, F teneatur

gatio non contrahitur, si alter, cui quid offertur, id respuerit. Ejus species ex legibus Romanis erat acceptilatio²⁵⁰, quando vel imaginaria fit solutio, vel traditur apocha in eam formam, ac si revera solutum fuisset; idque ut eo melius probare quis possit, se nihil amplius debere, si forte id in dubium vocetur. Quo refertur etiam, si quis, cujus interest aliquid praestari, impediatur, quo minus praestetur.

5 Id enim itidem condonasse censetur, adeoque perinde habetur, ac si praestitum fuisset. Obligatione quoque liberor, si tertius eam, consentiente eo, cui debeo, tanquam propriam in se receperit. Expirat quoque obligatio, quando persona statum, in quo unice obligatio fundabatur, mutaverit, tam illa, in qua obligatio haeret, quam in qua eadem terminatur. Sic Magistratus defensionem subditorum promittens non amplius tenetur, si munere suo abierit. Sic qui Magistratui obsequium promisit, non

10 amplius tenetur, ubi subditus ipsi esse, aut hic Magistratus defierit. At vero vim tollendi obligationem non habet ejusmodi mutatio in subjecto, quae licet fors tempore, quo illa contrahebatur, si adfuisset eandem impediisset, ac in praesens subjecto parum congruat; non tamen inhabile prorsus illud ad eam implendam reddit. Nam jus meum legitime in alium quaesitum hautquaquam perire potest, etsi id ipsi post minus commodum videatur, nisi illud ab initio pacto expresse tanquam conditio fuerit insertum. Sic populus aliquis absolute se Regi subjiciens, etiamsi post, ingenio mutato,

15 alia rei publicae forma commodior ipsi sit futura, hautquidquam obligatione adversus Regem solvitur. Contrario quoque consensu contrahentium multae [sic!]* obligationes possunt dissolvi, praepriis si res adhuc sit integra, i. e. si nihil utrinque ex vi pacti fuerit praestitum. Unde si circa eandem rem cum eodem duo diversa pacta extiterint, prius erit irritum; quod ex posteriori satis constet, contrahentes priorem voluntatem mutasse: quemadmodum & in legibus positivis posterior lex priori contradictoria, eidem derogat. Compensatione quoque tollitur obligatio, cum creditor debitori ex alio capite debet, puta si vel mea quaedam res citra jus apud illum sit, aut si ex contractu vel promisso alio debeat, aut si damni quid dederit. Tunc enim, comparato invicem debito, id tantum, quo una summa excedit alteram, erit solvendum. Solo autem temporis tractu inconveniens est tolli obligationes, nisi quatenus ex illo signa condonationis possunt colligi. Inde nihili est ista obligatio: debeo tibi

25 C. aureos per triennium, ita tamen, ut neque interea temporis, neque elapso illo spatio me eos poscere queas. Nam frustranea est obligatio, quae nullum sortitur effectum, antequam expiret. Aliud tamen est, si ita concipiam, nisi intra triennium petieris, nihil amplius debeo. Isthac enim est promissio vere conditionalis, quae non adparente conditione expirat.

30 §. 50. Heic quoque illa est expedienda quaestio, utrum victor hostis victi jura possit tollere, ita ut obligationem, qua alter victo tenebatur, queat ipsi condonare? Quae controversia quondam magna contentione fuit agitata, cum Thebani Thessalos debitum ad [sic!]** Alexandro ipsis condonatum eversis Thebis, post, restituto oppido, reposcerent²⁵¹. Qui in negativam concedunt, his utuntur argumentis. I. Posse reposci, quod vi ablatum. 2. Jus belli in iis, quae in iudicium adducuntur nihil valere:

35 quae armis tolluntur, nisi armis non retineri. Itaque ubi illa valeant, ibi non esse iudicem; ubi iudex sit, nihil illa valere. 3. Bello parta non nisi bello possideri. 4. Non posse à victore donari jura, quia id demum victoris est, quod & quandiu tenet. At jus in tabulis fuisse, quod incorporale est, nec manu potest adprehendi. Aliam haeredit, aliam victoris esse conditionem. Ad illum jus, ad hunc res & corpora tantum transire. 5. Jus publici crediti non posse transire ad victorem; quia quod populus credit, debetur omnibus, & quamdiu superest aliquis ex civibus, eum esse & censi totius summae creditorem. Jam vero non omnes Thebani fuere victoris Alexandri. 6. Si tabulae concessae sint, non ideo

40

* Statt „multae obligationes“ (viele Verpflichtungen) war hier vermutlich „mutuae obligationes“ (gegenseitige Verpflichtungen) gemeint. Vgl. Oldfather, Übers. S. 131.

** Z, J, C, F ab

statim concessum videri, quod in tabulis continetur. Nam neque jus in tabulis versari, sed ex tabulis peti juris probationem. Enimvero his argumentis hautquaquam ea vis inest, ut quod intendunt indubie conficiant. Nam 1. quod vi justa ablatum est, i. e. quod antea ex quacunque obligatione perfecta debitum detrectanti debitori vi extortum fuit, hautquaquam repositi potest. Et consuetudine gentium vis in quolibet bello solemniter adhibita pro justa reputatur, adeo ut priori domino in ea nulla praetensio remaneat, postquam pacificatio intervenit. 2. Jus belli utique valet aliquid in iis, quae in iudicium trahuntur. Sane enim post finitum bellum, si de re, quam bello acquisivi, controversia mihi moveatur, sufficit mihi solum titulum bellicae acquisitionis allegare, nisi fors peculiariter de eadem restituenda in pacificatione conventum, aut clare iniustitia belli fuerit probata. 3. Bello justo parta vel maxime etiam in pace jure possidentur, praepriis postquam pacto utrinque pax est constituta: heic enim possessoris manere intelliguntur, de quorum restitutione expresse non fuit conventum. 4. Circa acquisitionem incorporalium in bello notandum, quod quaedam jura rebus ita adhaereant, ut ad quemcunque possessorem saltem ex consuetudine gentium legitimum, simul transeant. Sic v. g. qui bello occupavit fretum, fluvium aut iter aliquod, ubi antehac transeuntes vectigal solvere consueverant, dubium non est, quin iste quoque jus simul adquisiverit vectigal istud, quamdiu ea itinera possidet, exigendi. At vero quando personam aliquam bello in potestatem redigo, hautquaquam adquire jura istius personae, quae proprie & immediate in ipsa persona fundantur. v. g. Capto Rege non statim jus adquire imperandi subditis ipsius: capto patre aut domino non statim adquire jus in liberos & servos. Ratio est, quia ejusmodi jura consensu alterius personae capto fuere quaesita, qui consensus in persona duntaxat capti fundatus erat. Unde cum ista quoque in potestate victoris non sit, (quod suppono,) ab ipsius arbitrio dependet, utrum alii quam capto tale jus suo consensu dare velit. Praeterquam quod pleraque haec jura jam habeant, in quem transeant, si vel naturaliter vel civiliter, qui prius ea tenebat, perierit. At vero cum persona capta acquirere quoque possum illa jura, quae proprie & ultimato in ipsius rebus fundantur, ita tamen ut captus per consensum suum ea in me transferat; quem consensum intentione gravioris mali eliciendi mihi facultas est. Sic quemadmodum alteri donare possum jus à debitore meo debitum exigendi cum hoc effectu, ut debitor id aequae ipsi, quam antea mihi, solvere teneatur: Ita si captus consensu suo jus ad debitum suum in me transulerit, utique debitor, quod capto debuerat, mihi debere incipit. Et hoc modo Alexander debitum illud sibi acquirere poterat, siquidem Thebas civitatem reliquisset, adactis illis, ut jus suum in ipsum transferrent; & revera adquisivisse intelligitur, postquam citra ullius rei exceptionem Thebarum dominus factus erat. Qua ratione jus habebat id debitum à Thessalis exigendi, aut illud iisdem condonandi. Quin & hoc facere poterat, ut Thebanos adigeret immediate debitum illud Thessalis remittere, quemadmodum aliquem bello possum adigere, ut praetensioni alicui suae renunciaret. Unde Alexander, dum Thessalis debiti tabulas concedit, non tam hoc agebat, ne Thebanorum civitas, quam ipse debebat, aliquando debitum posset exigere, sed ut testaretur, quod ipse ex eo capite eosdem nihil esset posciturus. 5. Illud autem falsum, quamdiu aliquis superest civium, esse & censi ipsam totius summae creditorem, adeoque habere idem jus, quod civitas habebat, exigendi quod huic debebatur. Qui singuli enim de dissipato aliquo ac penitus dissoluto civitatis corpore supersunt, hautquaquam jus civitatis sibi possunt adserere, cum ipsi nequaquam amplius eam civitatem constituent. Constat autem Alexandrum Thebanorum civitatem prorsus delevisse, adeo ut qui cladi superessent, nequaquam pro populo aliquo possent censi. Et qui post Thebarum oppidum instaurarunt, novus prorsus fuere populus, qui si qua peculiariter veteres Thebani jura habuerant, nequaquam sibi vindicare ex solo loco poterant, nisi de integro ea quaesivissent.

§. 51. Postquam de natura obligationum in universum vidimus, proximum est, ut de quibusdam pactis in specie aliquid subjiciamus. Possunt autem *pacta* dividi in *publica* & *privata*²⁵². *Pacta publica*²⁵³, quae à civitatibus earumve capitibus sanciantur circa negotia statum civitatis spectantia, servi-

unt vel *adstringendae* paci, vel *tollendo* aut *suspendendo* vel alias *temperando* bello. Illa proprie vocantur *Foedera*, quae pro objecti ratione, de quo in iis fuit conventum, sunt vel *Amicitiae*, quae in genere interea benevolentia, aut communia etiam humanitatis officia spondentur; fuitque potissimum inter eos, qui neque beneficio neque injuria antehac inter se cogniti fuerunt; etsi talia non satis proprie foederum nomine veniant, cum ad talia officia jam ante lex naturae omnes obliget: vel *Auxilij* invicem praestandi, idque vel tantum, quando alteruter à tertio bello invaditur vel etiam quando alium ipse bello petit, quorum illa ἐπιμαχίαι, haec συμμαχίαι vocantur. Ineuntur quoque circa alias res, puta, ne in confinio alterius alter arces extruat, ne alterius subditos fugitivos recipiat, ne iter hosti praebet, & similia. Alia quoque est divisio foederum, qua distinguuntur in *aequalia* & *inaequalia*. Illa sunt, quando ex vi foederis paciscentes ratione dignitatis ex summo imperio resultantis aequales manent, ita ut una alteri tanquam superiori non reddatur obnoxia. Haec vero sunt, non quando partes viribus inter se dispaes paciscuntur, sed quando ex vi pactionis alteri superioritas quaedam confertur, ita ut unà alterius majestatem comiter conservare, eique reverentiam quandam non reciprocā exhibere teneatur. Ex quibus quaedam vim summi imperii imminuunt, ut si alter non possit sine alterius permisso tertio bellum facere; quaedam non imminuunt, etiamsi oneribus quibusdam unam prae altera magis gravent.

§. 52. Est & alia species pactorum publicorum, quam *sponsionem* proprie vocant, quae in hoc à *faedere* differt, quod *faedus* per summam potestatem aut ejus jussu feriat; *sponsio* autem est, ubi qui à summa potestate mandatum ejus rei non habent, aliquid promittunt, quod illam proprie tangit. Quae ubi ipsis haec conditio adjicitur, ut tum demum ratae sint, quando à summa potestate adprobantur, nihil habent difficultatis. Sic etiam quando aliquis factum tertii promittat, ita ut vel tantummodo operam suam polliceatur ad ipsum persuadendum, vel etiam nisi id impetret, in se recipere obligationem spondeat, ad quid teneatur tam sponsor quam tertius, clare liquet. At si sponsiones sint absolutae, spinosa admodum solet agitari controversia, an illae quoque Regem aut populum obligent? Quod etsi in thesi & citra peculiare circumstantias negandum sit; in hypothesi tamen, & quidem potissimum circa sponsiones Caudinam & Numantinam, quae in hac materia exemplorum loco passim agitantur, ejusmodi nodi incidunt, quae rem valde ambiguum faciunt²⁵⁴. Nobis id initio videtur dispiciendum, quantum isti sponsores ex vi sui imperii valide potuerint pacisci. Constat igitur Consules illos tali cum potestate ad gerendum bellum missos, ut pro arbitrio possent in hostem movere, cum eo manus conserere, & omnes actus exercere, quae ad bellum illud ex more gentium gerendum aliquid facere ipsis viderentur, non expectatis ea super re Roma mandatis. Ex cujus imperii vi potestatem habuerunt inducias faciendi saltem ad tempus non ita longum, aut certe non longius, quam ipsi cum imperio ad exercitum erant futuri; item exercitum ex finibus hostium deducendi, & loca jam occupata restituendi, siquidem salus exercitus ita postulare. Praeter hoc si nihil aliud sponderant Consules, nullo sane juris colore pactum irritum à populo Romano fieri poterat. At certe illud directe in eorum potestate non erat, de tota velut praetensione in illum populum transigere, i. e. plenam cum illis pacem & praeterea foedera sancire. Enimvero quia consensum populi non praeter rationem praesumerant Consules, cum tot millia civium alio modo servari non possent, & paciscendi potestatem hostes ipsis competere crediderant, & ex sua parte praestiterant aliquid, quo non inique redimi videbantur à Consulibus Romanis promissa, & quia id in commodum cedebat populi Romani: aequissimum sane erat, populum Romanum ab isto pacto non discedere. Praesertim cum hostes nihil aliud sibi essent stipulati, quam finem belli injusti; (quale saltem Numantinum fuerat, propria Romanorum confessione,) & ne Romanis servire cogentur. Inde si verum fateri volumus, unica & vera causa, cur ista sponsione stare nollent Romani, fuit eorundem intoleranda ambitio, indignum judicantium id se experiri, quod ipsi aliis injustissime intulerant; i. e. ad pacem, ut ipsi iudicabant, turpem adigi. Non igitur nisi color erat juris & inane ludibrium, negare se teneri pacto, quod

in scis se initum foret, & obligatione solutos se credi deditioe Ducum. Si enim omnino pactum illud servare nolebant, tenebantur res restituere in illum statum, in quo ante sponsonem fuerant, i. e. totum exercitum dedere. Nunc deditio duntaxat ducibus, servatoque exercitu non magis iuste se egisse gloriari possunt, quam Lacedaemonii Phaebidam propter occupatam Cadmeam multantes, quam ipsi tamen nihilo secius retinebant²⁵⁴. Omnino igitur Samnitibus & Numantinis jus erat non solum in ipsis ducibus & exercitu illo pacti violationem persequendi, sed & in toto populo Romano. Etsi postquam nescio qua de causa plerique eruditorum Romanos tanquam justitiae exemplar admirantur, causa apud corruptos per affectum iudices cadunt miseri Samnites & Numantini, quos fortuna quoque antehac destituerat.

§. 53. Pacta in bello usitata vel *statum belli tollunt*, vel eundem *relinquunt*²⁵⁵. Prioris generis pacta cum proprio vocabulo destituantur, pacis nomine communitur, aut pacificationis solent venire. In hac interdum consensus super eventu aliquo fundatur, puta, quando illi victoria, cujus effectus jam antea fuere determinati, attribuitur, cui vel sors faverit, vel à cuius parte fortuna pugnae inter binos, aut plures, vel integros quoque exercitus steterit, vel pro quo lecti arbitri pronunciaverint. Pacta quae belli statum relinquunt, sunt Induciae, quae actus bellici & hostiles ad certum tempus suspenduntur. Quo pertinent pacta de dando libero transitu certis personis, de captivorum redemptione, & si quae sunt alia. De quibus quid juris naturae sit, facile ex iis quae alibi dicimus colligitur: caetera ab illis petantur, qui mores gentium scriptis illustrarunt.

§. 54. Pacta *privata* sunt, quae à privatis qua talibus, aut circa res privatas ineuntur, & communitur nomine Contractuum veniunt²⁵⁶. Hi dividi possunt in *beneficos*, & *onerosos*²⁵⁷. Benefici ideo dicuntur, quod qui ex illis alteri quid praestat, non aequipollens sibi stipuletur, adeoque ab una tantum parte sint onerosi, etsi nec altera pars omni prorsus obligatione careat. Praecipui horum sunt, *commodatio*, *mutuum* (gratuitum), *mandatum*, *depositum*. Commodatio est, quando res nostra gratuito conceditur utenda ad certum tempus sine translatione proprietatis, ut eadem & non alia ejusdem speciei reddatur. Heic naturalis aequitas postulat, ut rei commodatae custodiendae exactissima diligentia praestetur, ne alteri sua benignitas damno sit. Unde si quid detrimenti ea ceperit supra id, quod ex usu à domino concessio necessario sequebatur, commodatarius id tenetur pensare; aut in simili specie vel in pretio eam restituere, si omnino perierit aut inutilis reddita fuerit, nisi omnino apud dominum quoque peritura fuisset. Id enim saltem commodans stipulari intelligitur, ne per suum officium re sua priveretur. At vero Mutuum vocatur, quando alteri datur res numero, pondere, mensura constans, ut interposito tempore tantundem & speciei idem recipiatur ejusdem qualitatis & bonitatis. Quod si autem commodans aut mutuo dans pro usu rei certam sibi mercedem stipuletur, in contractus onerosos istiusmodi commodatio aut mutui datio transit. Mandatum vocatur, quando quis negotium aliquod licitum alteri consentienti gerendum vel efficiendum committit, alter vero id gratis suscipit²⁵⁸. Hujus contractus apud Romanos magna erat religio, quod statuerent, in hujus sancta observatione magnum vitae civilis situm esse adminiculum²⁵⁹. Notandum autem heic, interdum alicui negotium gerendum committi praecise circumscriptis agendi terminis: interdum rem relinquere fidei & prudentiae mandatarii²⁶⁰. Priori modo si fines mandati quis excessisset, actionem mandati adversus mandantem non dabant leges Romanae. In universum tamen aequum est, non solum, si quid ex praescripto mandati impensum est sarcire; (nam operam duntaxat, non sumtus promisit mandatarium:) sed etiam si quid fors praeter mandati fines fuerit gestum, quod in usum mandantis cedit; ne ipsi suum in nos studium fraudi sit. Inde qui absentis negotia absque expressa conventionem gesserat, ex legibus Romanis actionem habebat ad repetendam impensam refusionem. Cum mandato similitudinem habent tutelae, in quibus uti pupillus à tutore rationem administrationis potest petere: ita contra tutor refusionem ejus, quod in res pupilli impendit, & liberationem ab obligationibus pupilli causa contractis. Id quoque facile patet, cum morte mandatarii expirare mandatum, nec obli-

gationem id exsequendi ad haereditatem transire. Quia cum illud fuerit gratuitum, adeoque nihil inde ad bona mandatarii ab altero accesserit, bonis sane nulla inde adhaeret obligatio, quae in alium quoque possessorem transfundatur. Mandati species est depositum, quando res mobilis retento dominio datur alicui gratis custodienda, ut eidem restituatur, quocumque libitum fuerit deponenti. Heic
 5 etsi leges Romanae duntaxat praestare jubeant, non item culpam & negligentiam; idque quia qui rem suam homini negligenti commisit, sibi ipsi damnum suum imputare debeat²⁶¹; tamen cum deponens à depositario diligentiam saltem mediocrem stipulatus intelligatur ex negotii natura, aequum est ipsum quoque culpam saltem latam & levem, si non levisimam praestare. Cum deposito
 10 cognitionem habent Fideicommissa²⁶², quando quis bonorum suorum haereditatem ita instituit aliquid, ut ea aut partem eorum alteri restituat. Quae cum inveniri positivae quaedam Romanorum leges fecerint, eorum quoque natura addiscenda ab iis, qui jus illud tractant.

§. 55. *Onerosi contractus* sunt, in quibus, quod ab una parte praestatur, ab altera aequipollenti aliquid est pensanda. Hi commode ad isthaec tria capita revocantur; *Do ut des, facio ut facias, do ut facias*, seu quod eodem recidit, *facio ut des*: distinctionem enim inter contractus nominatos & innominatos jus naturae ignorat. Ex horum contractuum natura & fine facile intelligitur, in iis requiri aequalitatem simplicem ratione pretii inter res, quae invicem permutantur, aut de quibus contrahitur. Eam enim ob causam ineuntur, ut pro re mea aliam aequipollentem accipiam, quam certis ex rationibus possidere malo quam alteram. Inde nemo pro re ut opera sua plus debet exigere, quam
 20 quanti illa est. Nec natura contractus admittit, ut quod alter plus aequo dat, puta ex dolo indicantis, donatum censi debeat; adeoque qui alterum in contractu defraudat, non potest lucrum suum injustum velut legitimare titulo praesumptae donationis, sed ex jure naturae omnino id, quod alter inde minus habet resarcire tenetur, nisi certo constiterit, alterum scivisse minoris rem esse, & sponte certis de causis plus dedisse, puta splendoris causa. Id quod Magnatibus non infrequens est, qui saepe ex dignitate sua credunt, largius pensare operam alicujus, quam quanti revera ea aliàs est, contractui
 25 liberalitate admista. Quemadmodum contra, operam suam, quae forte majoris erat, minoris quis aestimare, si placuerit, potest, ut conductor id supplere haut teneatur. Immo etiamsi sine culpa partium reprehendatur inaequalitas, puta quod vitium latuerit, aut de pretio fuerit erratum, id quoque resarciendum & demendum ei, qui plus habet, reddendumque ei, qui minus habet; quia contractus ideo fuit susceptus, ut uterque tantundem haberet. Etsi ad evitandas litium multitudines, & incerta rerum pretia inter eos maxime, qui communem judicem non habent, communi gentium usu receptum, ut inaequalitas rerum, in quas consensum est, ubi nec mendacium intercessit, nec ejus quod dictum oportuit reticentia circa substantiam aut qualitates rei fuit,* in actionibus exterioribus pro aequalitate censeatur. Leges autem Romanae propter easdem causas non dant actionem nisi quis ultra dimidium justii pretii laesus fuerit. Nequaquam autem simpliciter admittendum, quod quidam
 35 tanquam indubitatum supponunt; (ad ostendendum, aequalitatem simplicem in justitia commutativa, quae contractus hosce regit, non esse necessariam:) non fieri emtori injuriam, qui id voluit & petit, si res nostras vendamus, quanti possumus: Nam id duntaxat verum est, si emtori, praeter qualitates rei etiam de communi pretio constiterit, in quo, si id latitudinis alicujus capax sit, quin venditor ad id, quod in eo genere est summum, niti possit, dubitari nequit. At vero ut emtori communis pretii
 40 ignaro, res longe supra idem pretium, de quo ipse percontari intelligitur, recte possit indicari, aut iste alias ad quodlibet pretium solvendum adigi, subtracta callide alterius emtionis copia, aut praesenti ipsius necessitati insultando, nemo adprobat, nisi cui post qualecunque lucrum omnia habentur. Quod si autem à contrahentibus consentiatur in pretium alicujus rei, cujus quantitas contrahentibus

* Z, J, C, F ... circa substantiam aut qualitates rei, in actionibus exterioribus ...

obscura à casu aut causis naturalibus dependeat, puta si quis pretio potestatem piscandi in magno fluvio alicui vendat, aut proventum speratum hortorum, vineae, &c. pro aequali illud habebitur, in quod conventum fuit, etsi post vel uberius pretio illo, vel minor captura ut proventus fuerit. Quia cum res istae insignem habeant latitudinem, spectari solet in iis, quod ordinarie solet obtingere; excessus & defectus casui imputantur, nec ex illis contractus firmitati quid decedit. Porro ut aequalitas haec recte cognoscatur, & determinetur, indicare debent utrinque contrahentes, non tantum qualitates aestimabiles rei, de qua agitur, sed & privationes earundem seu vitia. Haec enim quam maxime ad pretia rerum intendenda vel minuenda faciunt. Intelligendum tamen id de qualitatibus, quae proprie rem in contractum venientem contingunt. Possunt enim aliae quoque rem extrinsecus circumstare ad aestimationem rei quid facientes, quas indicari negotii natura non requirit, etsi fors ex alio capite, puta ex lege beneficentiae aut humanitatis erant indicandae. Ex quibus intelligitur, quid judicandum de casu illo circa mercatorem Rhodium, qui in penuria annonae frumentum Rhodum advectum magno vendiderat, dissimulato plures naves mox adfore²⁶³. Nam ista sane dissimulatio non facit, ut contractus sit invalidus etiam de jure naturae, quia revera isto temporis momento, quo frumentum vendebatur, tanti istud fuit. Quod autem paulo post remissurum esset, ex lege beneficentiae fors dicere tenebatur, quae tamen ad validitatem contractus nihil facit. Idem judicandum de mercatore, qui vendit mercem, cujus usum mox interdendum novit; aut qui alicui solvit numos, quorum pretium paulo post minuendum. At vero qui vitia alicujus rei ante contractum noverat, & nihilominus in rem consensit, post nequidquam ob ea contractum rescindere, aut de injuria sibi facta queri potest.

§. 56. Species ejusmodi contractuum frequentiores sunt *Permutatio*²⁶⁴, qua fere sola antiquissimis temporibus, & ubi pecuniae nondum usus erat, commercia exercebantur. *Collybus* seu cambium, cujus opera pecuniae ex uno loco in alterum commodissime trajiciuntur. *Emtio venditio*, qua res pro aequali pretii pecunia adquiritur aut commutatur. Circa quam notandum, plenum jus in rem transire in emtorem, obligationemque rem eandem tradendi in venditore incipere statim atque de pretio deque modo id solvendi fuit conventum, adeoque contractus plene est conclusus, sive arrha data sit, sive non. Etsi perfecti contractus existentiam consuetudo civitatis, aut contrahentium arbitria diversimode definire soleant. Ubi graeca fide contrahitur, cum numeratione pecuniae validus fit contractus; ubi scripto exprimi consensum placuit, post perfectum & adprobatum scriptum. Quod si vis contractus non expresse à traditione rei suspendatur, sed pure contractum ac jus ad rem emtori fuerit datum, statim ut in pretium modumque solvendi fuit consensum, periculum rei ad emtorem pertinet, nisi dolus venditoris intervenerit. Nam cum statim traditionem rei venditor emtori praestare hoc casu debuerit, imputet sibi emtor, si dum moram interponit, detrimenti quid res sua passa fuerit. Nec obstat, quod alias dicatur res domino suo perire; heic autem à venditore rei venditae dominium nondum videatur transisse ad emtorem, non facta traditione. Nam pro domino amplius agnosci non potest, intra cujus spatia res adhuc aliqua est non jure aliquo, sed mero emtoris arbitrio, quam quandocunque postulaverit, statim concedere tenetur, nulla interea isti circa eam disponendi facultate relicta. Nisi forte contractu inito certum temporis spatium pretio solvendo reique accipiendae sit constitutum, citra istud non tradendae. Nam intra illud spatium periculum rei ad venditorem pertinet, eo elapso ad emtorem, siquidem ob istas moras contractum non fieri irritum conventum sit. In *locatione conductione*, qua rei alicujus usus pro certa mercede conceditur, casus qui usum rei impediunt, damno sunt conductoris, nisi per leges aut conventionem aliter fuerit dispositum. Quod si tamen locator, cum conductor primus re uti impeditus esset, intra tempus locationis alii eam locaverit, quidquid consecutus inde fuerit, rependet primo conductori, aut pro mercede conductoria in solum accipiet, ne alterius damno fiat locupletior. Quod si tamen ipsa res citra culpam conductoris perit, locatoris id damno est, nisi peculiariter ad eam praestandam conductor se obligave-

rit. Quando autem una eademque opera pluribus simul utilis esse potest, etsi naturae contractus non repugnet, singulis locare operam istam, quanti ea revera est, adeoque à singulis mercedem pacisci, quam ab uno quis exigeret; quia quae singulis exhibetur opera tanti est, quanti merces, nec ideo minoris est cuilibet, quia eadem pluribus simul prodest, adeoque extrinsecum hoc contractui cum
 5 priori inito, quod illa opera pluribus quoque utilis esse queat: tamen vix cum lege humanitatis consistere poterit ejusmodi contractus. Quia cum ab uno mihi tantum solvatur, quanti opera mea in se est, respectu caeterorum, quibus eadem simul prodest, nec laboriosior existit, quam si uni duntaxat adhiberetur, velut res innoxiae utilitatis aestimatur, quae mihi nil obest, nec laboris plus exigit, alteri vero conducit. Nisi fors illa ars ita sit comparata, ut cum pluribus communicata in me quadamtenus
 10 vilescat. Tunc enim caeteris tantum imputare possum, quanti mea scientia minoris est, ideo quod isti eam quoque norunt. Quia porro & illud durum videtur, unum solvere integrum pretium, caeteris, qui eundem inde fructum capiunt, immunibus, aequissimum est, inter eos, quibus opera praestatur, mercedis solutionem dividi.

§. 57. Frequentissimus quoque est ille contractus, quo pro mutuo datur merces, quam *usuram*
 15 adpellare verentur, quod lege divina quaestus sub isto vocabulo interdicitur²⁶⁵. Unde potius diversum ab usura contractum hunc facere volunt, puta de pensando damno; quod facit, qui pecunias mutuo dat; item de lucro ob mutuuum cessante, seu de eo quod interest; aut pro impensis ejus, qui multis dat pecuniam mutuo, & in hoc paratam habet²⁶⁶. Enimvero in hoc contractu, quocunque veniat nomine, nisi quis enormem summam pro usu pecuniae praepimis ab egente stipuletur, nihil est,
 20 quod naturali repugnet aequitati. Nam nulla est ratio, cur ego gratis pecuniam meam alteri commodare debeam, qui illa suum lucrum & commodum quaerit, cum vel idem lucri interea ego facere potuissem, vel certe subeam periculum amittendae sortis per infortunium aut fraudem alterius, ita ut aut omnino mihi carendum, aut non sine molestia per actionem eadem extorquenda sit. Et revera pecunia non est res sterilis, quippe cum mediante ea commodissime parari possint aliae res, ex quibus
 25 praesens capi lucrum queat; immo per solertiam humanam factum sit, ut etiam mercibus non impensa seipsam multiplicare queat. Quod attinet sacrae scripturae dicta, quae contra usuram adferuntur²⁶⁷; siquidem haec diversum quid est ab eo contractus genere, quo pro usu pecuniae id quod interest solvitur, nihil huc faciunt. Si autem illo praecepto omnino mercedem pro mutuo data pecunia accipere interdicitur, eum illorum finem esse dicemus, ne quis à cive suo, tenuiore praesertim aliquid pro usu pecuniae, qua iste ad necessitates suas opus habet, exigit, sed gratuitum illius usum
 30 potius concedat. Nam eandem illam usuram à peregrino sumere lex divina concedebat²⁶⁸.

§. 58. Est denique peculiare contractus genus, quod vocatur *societas*, in qua duo pluresve operas aut res communicant, ut de lucro quoque pro rata quisque participet. In hac quidam conferunt operas tantum, quidam pecunias tantum, quidam utrasque simul, easque vel pares alterius rebus aut operis, vel impares. Distributio lucri heic instituenda secundum aequalitatem respectivam, ita ut quomodo se habet pecunia aut opera unius ad pecuniam aut operam alterius socii; ita se quoque habeant partes de lucro adsignatae. Quod autem olim contra Scaevolam Severus* Sulpitius pertendit, valere societatem, si v. g. Titius & Sejus inter se pacti sint, ut ad Titium lucri duae partes pertineant, damni tertia, ad Sejum duae partes damni, lucri tertia; non eo valet, quasi possit dari societas naturae non
 40 repugnans, in qua aequalia conferentes inaequalia auferant. Sed illud duntaxat intenditur, non semper necesse esse, ut singuli socii aequales partes pecuniae conferant, aut singuli praecise de lucro & damno participent ex proportione pecuniae & mercium collatarum; sed contingere saepe, ut qui minus pecuniae contulit, plus lucri participet quam alter, ob collatam praestantiorum pecunia ope-

* Z, J, C, F Servius

ram. Ubi quod ratione pecuniae inaequale videri poterat, maxime redditur aequale ex aestimatione operae. Id tamen contra naturam societatum est, ut quis damnum sentiat sine lucro, quippe quarum finis est utilitatem communo. Illud quoque ab aliis subtiliter observatum, collationem operae cum pecunia fieri duplici modo; scilicet ut comparetur opera vel cum solo pecuniae usu, vel cum ipso pecuniae dominio seu sorte. Priori casu sors domino perit & salva est, & socii opera comparatur duntaxat cum eo lucro, quod alias probabiliter ex ea pecunia sperari poterat, aut cum periculo amit- tendae sortis, ita ut quomodo se habet opera alterius ad usuram pecuniae, seu id quod interest; ita sese habeat etiam pars ipsius de lucro. In altero autem operae pretium habetur quasi sorti adjectum, & pro eo quod valet in ipsa sorte partem obtinet, qui operam praestat; ita ut sors & pretium operae in unam velut summam coaluisse videantur. Inde si tantidem erit opera, quanti pecunia alterius, non tantum aequaliter de lucro participabunt, sed & dimidia pars sortis hujus jus esse censetur. Si dimidiam duntaxat pecuniae partem opera faciet, duas tertias lucri partes feret, qui pecuniam contulit, unam, qui operam; qui idem ad unam tertiam sortis jus habebit, & sic deinceps.

§. 59. Addendum denique aliquid de illis pactis, in quibus à partibus consentitur & quasi com- promittitur in casum aliquem incertum, cujus eventu sese utrinque staturas profitentur. Talia pacta publice ac privatim frequentantur. Publice quidem tam in bello, quam in pace. In pace quidem sor- tis divisoriae usus apud complures populos receptus, puta in iudiciis legendis, in provinciis adsig- nandis, in officiis distribuendis, quando competitores sunt aequales tam quoad jus, quam quoad qua- litates ad officium gerendum necessarias. Alias enim si inaequali jure nitantur iis, quorum jus praestantius; si inaequalibus artibus praediti, Reip. male consulitur. Harum sortium finis non est extraordinario modo voluntatem Dei inquirere, sed ut auferantur lites & discordiae, utque qui alias pro imperio disponere poterat, invidiam alterutrius partis declinet, neve querelae circa iniquitatem sententiae possint excitari. In privatis quoque negotiis maximus sortis est usus in partibus haereditatis adsignandis; item si inter plures aequali jure aut obligatione praeditos uni alicui bonum quod- dam aut onus indivisibile sit attribuendum. Nec minus in bello talia pacta adhibentur, non tantum ubi totius belli finis in eventum pugnae integrorum exercituum, aut duorum pluriumve utrinque lectorum confertur; sed & ubi inter duces periculosa aliqua statio est adsignanda. Immo omnia fere bella solemnia, saltem in quae rejecta utrinque pacifica compositione descensum est, ejusmodi con- ventionem supponere videntur, ut scilicet possit imponere victo quidquid libitum fuerit illi [sic!]*, à cujus partibus fortuna belli steterit. Ea proprie causa est, cur more gentium in bello solemnii utrin- que belligerantes in compositione pacis quoad belli causa [sic!]** censeantur pro aequalibus, nec determinetur, uter justam bellandi causam habuerit. Nam qui in bellum cum altero descendere stau- tuit, cum pacifica transactione controversiam posset componere, intelligitur causae suae decisionem aleae Martis commississe, adeoque nequidquam queri potest, quam illi cunque conditionem deinceps accipites belli vices dispensarint. Similem conventionem ineunt, qui privatas controversias eventui duellorum decidendas committunt. Quae conventio facit, ne occisor alterius uxori vel liberis de damno ex caede illa accepto satisfacere teneatur, (quod alias incumbit illi, qui citra eandem alterum occidit,) nisi id peculiariter ipsi à Magistratu paenae loco injunctum fuerit. Idque quia alter sponte sua in periculosam pugnam descendit. Haec duella tamen quia directe fini institutarum civi- tatum adversantur, merito à Magistratu sub gravissimis paenis interdiciuntur Ad hanc pactorum clas- sem quoque referuntur, quae vulgo audiunt *sponsiones*, quando eventus alicujus nondum notorii exis- tentiam duorum alter adfirmat, alter negat, certo pignore utrinque deposito, quod illi cedat, cujus

* Z, J, C, F ille

** Z, J, C, F causam

adsertioni eventus congruere deprehensus fuerit. Item quaelibet ludorum genera, in quibus aliquo pretio certatur. Quibus annumeres quoque, quam Lothariam vocant, quando plures de re collatitia pecunia emta post sorte decernunt, cui soli ea tota cedere debeat. Item Ollam fortunae, quam nuncupant, ubi, dejecto in urnam certo tesserarum seu schedularum numero inanium & inscriptarum, pretio redimitur facultas easdem extrahendi, ita ut extrahens id accipiat, quod illarum inscriptio prae se fert. Ista omnia in se nihil iniqui continent. Nam & mutuo consensu ad ea descenditur, & uterque rem suam aequali periculo exponit, & versantur circa res, de quibus disponere penes nos est, nempe circa bona cujusque propria. Enimvero quia Reip. interest, ne quis re sua male utatur, & vero per ejusmodi conventiones ac ludos facile quis bonis potest everti, aut ad alia mala impelli; penes Magistratum est, talia pacta permittere aut interdicerere, adeoque illis validitatem relinquere vel adimere, vel saltem pretia eorum, quae deponuntur, certis terminis circumscribere.

DEFINITIO XIII.

Lex est decretum, quo superior sibi subjectum obligat, ut ad istius praescriptum actiones suas dirigat.

I. Lex differt à consilio,	XV. Lege naturae non comprehensa relinquuntur juri positivo.
II. à pacto,	XVI. Leges naturae sunt principia vel conclusiones, absolutae vel hypotheticae.
III. à jure.	XVII. Legum civilium necessitas,
IV. Legem laturus alicui in ipsum debet habere potestatem.	XVIII. Origo & vis,
V. Objectum legum.	XIX. Objectum.
VI. An leges civiles possint adversari legibus naturalibus?	XX. Quaedam leges actus contra se commissos faciant irritos?
VII. Potest permitti lege civili, quod lege naturali prohibitum est.	XXI. Permissiones legales quid?
VIII. An praecepta Decalogi sint leges naturales?	XXII. Aequitas.
IX. Lex est norma notionalis.	XXIII. Dispensatio.
X. Cognosci debet legislator & lex ipsa.	XXIV. Ius gentium.
XI. Quinam lege obligentur?	XXV. Iura belli.
XII. Quaedam legi insit vis coactiva?	XXVI. De Legis.
XIII. Legis divisio.	XXVII. Lex affirmativa, negativa.
XIV. Dissensiones de fonte velut juris naturae.	

§. 1. Initio accurate discernenda est lex ab iis rebus, quae cum ea cognitionem quandam habere videntur, atque inde à quibusdam cum illa confunduntur, ut sunt *consilium, pactum, jus*²⁶⁹. Et à consilio quidem lex differt, quod per illud rationibus ex re ipsa petitis ad suscipiendum aut omittendum aliquid adducere quis conatur illum, in quem saltem quantum ad praesens negotium potestatem non habet, non allata ipsi obligatione, ita ut arbitrio ipsius relictum sit, parere velit consilio, an non. Lex vero etiam si suis carere non debeat rationibus, istae tamen proprie causae non sunt, quare ipsi obligatio praestetur, sed potestas praecipientis, qui ubi voluntatem suam significavit, obligationem subdito adfert omnino juxta praescriptum suum faciendi, etsi fors ipsi rationes praeepti haut ita liquide adpareant²⁷⁰.

§. 2. Nec vero satis accurate illi, qui leges communes quasdam conventiones seu κοινὰς συνθήκας vocant²⁷¹; qua ratione cum pacto legem confundunt. Nam certe nec divinae positivae, nec naturales leges à conventionem aut consensu hominum ortae dici possunt. Nec leges civiles proprie pacta sunt, etiamsi ex pacto originem habeant. Nam si vel maxime multitudo aliqua* summo inter se imperio non connexa consentiret invicem in aliquas vivendi formulas; frustra tamen id foret, non-
 dum constituto summo imperio, cujus vi contravenientes poenis possint coërceri. Ista enim conventio non aliam haberet vim, quam quae pactis ex jure naturae inest. At vero legum civilium hic finis est, ut arctiore vinculo ad faciendum quid homines adstringerentur, quam obligatione naturali; scilicet adjecta poena in foro humano infligenda per homines tanquam potestatem in nos** habentes. Quid quod ejusmodi conventio omnino non videtur posse iniri citra constitutionem summi imperii?
 Nam ubi nulli datur jus vi me adigendi ad praestandum conventum, si sponte nolim, nihil inter nos fuit actum. Si vero reliquis, ut universis, data fuit potestas vi reluctantes singulos coërcendi, & in ordinem redigendi, Democratiae instar efficitur. Originem tamen legibus civilibus dat pactum, quia per illud constituitur summum imperium, penes quod est legum in caetu sibi subdito ferendarum potestas. Nec obstat quod in Democratiis ad legem ferendam saltem major pars civium consentire
 debeat. Nam iste consensus est modus, quo summi vis imperii sese explicat, quod ex pacto caetui universorum est collatum, ut scilicet universi singulis pro imperio possent injungere illud, quod major pars adprobasset. Adde quod cum pacta quoad originem suam à nostro arbitrio dependeant, in iis prius determinetur quid faciendum sit, quam ad faciendum obligamur; in lege autem, quae potestatem alterius in nos supponit, ante obligamur ad faciendum, quid vero faciendum sit, post determinatur.

§. 3. Juris autem vocabulum uti cum lege saepe idem significat, ubi praeprimis pro complexu legum ponitur, ita cavendum, ne pro lege id accipiamus, quando potestatem agendi aliquid notat; v. g. ne quando dicitur, hoc vel illud lege divina faciendi jus esse, putemus, id quoque lege divina praeceptum, adeoque recte à nobis fieri posse, etiamsi legibus humanis interdicatur. Cum enim homo omnia ea agendi potestatem seu jus habeat, quae à viribus suis naturalibus proficisci possunt, nisi quae per legem prohibentur; inde communis loquendi usus fert, ut quae lege aliqua permittuntur seu non prohibentur, ea ex lege illa agendi jus esse dicatur. Id quod quam maxime differt ab iis quae legibus praecipuntur, uti mox adparebit.

§. 4. In eo autem, qui legem alteri laturus est, praeprimis requiritur, ut in illum, cui injungenda lex, habeat potestatem talem, qua possit paena proposita ad observantiam legis illum adigere. Nam frustra est aliquid praecipere, quod impune potest negligi. Inde nemo obligatur legibus personae aut caetus alicujus, cui in ipsum nihil sit potestatis. Et facultas injungendi aliquid per modum legis aut praecepti infert superioritatem; quemadmodum obligatio parendi arguit inferiores nos esse eo, qui praecipere nobis potest, saltem qua imperium ejus se extendit. Ob eandem causam suis decretis immediate nemo potest obligari irrevocabiliter²⁷². Nam quod in pactis aut promissis ex consensu meo ita obligor, ut vel omnino eo liberari nequeam, vel non nisi eo concedente, in quem consensus fuit directus, ex lege est, quae prohibet ab eo discedere consensu, quo alteri jus aliquod semel datum fuit. Talis lex ubi deficit (tam naturalis, quam civilis) nihil prohibet, quo minus determinationem voluntatis meae à meipso semel factam, pro arbitrio queam immutare. Observandum autem & hoc, nihil interesse, quisnam in legibus ferendis formulas earundem concipiat, modo is, cui facultas legislatoria competit, eas pro suis agnoscat & promulget. Sic in Monarchia pro lege valet, quidquid Prin-

* J, F aliquo

** J, F hos

cipis autoritate proponitur, quicumque demum verba legis conceperit. Sic in Democratia fieri potest, ut populus uni aut pluribus injungat munus conscribendarum legum, quarum tamen vis non a scriptoribus istis, sed à populo sit, adeoque non in istis, sed in populo potestas legislatoria haereat.

§. 5. Materia seu objectum legum in genere est, quidquid ab iis quibus feruntur, fieri potest, saltem eo tempore, quo leges feruntur. Nam si quis postea per suam culpam amittat facultatem praestandi legem, hautquaquam ejus vis omnino expirat, sed relinquitur legislatori potestas poenam exigendi ob id, quod legibus jam suis satisfieri nequit. Alias vero legem alicui injungere, quam neque implere queat, neque, quod non possit, in culpa fuit, non modo frustra est, sed etiam cum summa iniquitate conjunctum²⁷³. In specie autem naturales leges circa ea versantur, quae ita cum sociali rationalis hominis natura congruunt, ut nisi illa observentur, vis quodammodo ipsi naturae inferatur, nec societas ordinata & tranquilla inter homines conservari possit²⁷⁴. Quae legibus naturae non determinantur*, circa ea per positivas leges constituere licet.

§. 6. Porro cum DEUS naturalium aequae legum, quam positivarum suarum autor sit, quem sibi contradictoria statuere impium cogitatu foret, patet sane, leges divinas positivas legibus naturalibus hautquaquam posse adversari. Ut vero etiam leges civiles adversentur legibus naturalibus, sunt qui fieri posse negent, (nisi fors in DEI contumeliam latae sint;) idque hoc argumento, quod in civitatem coeuntes pacto sese obligent, quod velint parere mandatis ejus, qui summum habet imperium, i. e. legibus civilibus, atque idem pactum lex naturae servare jubet. Cum autem illud pactum, adeoque obligatio ad servandas leges civiles sit antiquior ipsa legum promulgatione, ejusdem legis naturalis vi de non violando pacto juberi nos observare omnes leges civiles. Nam ubi obligamur ad obedientiam, antequam sciamus quid jubebitur, ibi universaliter & in omnibus obedire obligamur. Accedere, quod tametsi lege naturae furtum, homicidium, adulterium, &c. prohibeantur, penes leges tamen civiles sit definire, quid sit alienum, quid proprium, quae vis homini illata sit licita, quinam concubitus sit adulterium²⁷⁵. Adeoque etsi queri Lacedaemoniorum res aliorum clanculum surripuerint, furtum tamen non commisisse, quia lex civilis definierat, taliter subtractum non esse alienum. Vel quando iidem permittebant seni invalido, ut juvenem aliquem robustum impraegrandae uxori suae substituere posset, adulterium non fuisse, quia leges civiles talem concubitum cum uxore alterius autore marito sub adulterii nomine non fuerint complexae²⁷⁶. Enimvero quia isthaec fluunt ex hypothesi circa statum hominis naturalem, cujus incommoda suo loco ostendemus, tam crude eadem admitti non possunt. Nam initio apud nos, qui sacram scripturam veneramus, ex ipsis legibus, quae divinitus Judaeis sunt promulgatae, & ex revelationibus extraordinariis, quibus DEUS voluntatem suam hominibus declaravit, de multis sane criminibus lege naturae prohibitis constare potest, quamam ratione DEUS autor naturae ea definiri velit; adeo ut licet de facto civitas quasdam actiones ab istius criminis nota exceperit, eae nihilo secius legi divinae adversentur. Praesertim cum sufficiens ratio monstrari non possit, quare istis rebus in legibus populo Judaico datis tales attribuerit definitiones Deus, quae apud caeteras gentes non aequae locum debeant habere. Sic cum ex legibus divinis adpareat, per legem de adulterio quemlibet concubitum cum muliere actu adhuc alteri matrimonio juncta prohiberi, utique contra legem naturae exercitas istas apud Spartanos vicarias operas dicendum est. At si qui heic ad versus sacrae scripturae declarationem quid exceperint, iidem tamen hoc concedere cogentur, definitiones actuum lege naturae interdictorum ita esse formandas per legem civilem, ne intentio & finis legis naturae in irritum cadat, qui est, ut honesta & pacifica societas inter homines conservetur. Quod si igitur definitio aliqua legis civilis huic fini adversetur, eandem quoque omnino legi naturae repugnare fatendum est. Nec est quod credamus, paci hac ratione satis consuli, quod

* Z Quae legibus naturae determinantur

ejusmodi definitiones sint universales, ita ut etiamsi fors interdum incommodo aliquem afficiant, altera vice iterum juvare possint, ac aequalitatem juris, quam ejusmodi leges inter cives constituunt, causam querelarum submovere. Sunt enim nonnulla, quae etsi fors, ut solis nobis licita essent, cupere-
 remus; tamen si aliis quoque adversum nos licita sint futura, ne nobis quidem ea licere desideramus: qualia si legibus civilibus constituantur, non potest non pax & decens ordo à natura intentus turbari. 5
 Quid quod si sola isthaec aequalitas sat valida esset juri introducendo, eadem opera omnes leges tollere liceret, qua ratione maxima aequalitas introduceretur²⁷⁷; quod tamen nemo adserere sustinuerit. Sic de Tataris nescio quis autor prodit, apud eos fuisse receptum, ut si, qui rem quampiam alteri eripisset, id modo apud judicem excusationis proferret, se ea re opus habuisse, judex hanc diceret sententiam: quia tu opus habuisti, retine; tu vero alter, si itidem quapiam re egebis, ab alio eadem ratione 10
 sumere licebit²⁷⁸. Per definitionem igitur Tataricam furtum erit, quando invito domino subtrahitur, quo is, qui subtraxit, opus non habuit. Quae definitionis angustia quin legem illam naturae de furtis tantum non plane subvertat, vix dubitare licet. Ac nulli sane talem legem fore optandam judico, cum saepissime evenire possit, ut ipsi eripiatur id, quo minime omnium carere velit, cujusque simile apud alium non inveniatur, aut ob custodiam domini id auferre prohibeatur. 15

§. 7. Quidquid tamen hujus sit, tota res perspicue expedire [sic!]* potest, si accurate observetur, aliud esse permissionem, aliud praeceptum; seu aliud esse legibus civilibus praecipere, aliud iisdem permittere seu non prohiberi. Haec enim invicem non adversantur, jure naturae esse interdictum, & legibus civilibus permissum. Nam permissio legis civilis non facit, ut actus aliquis non sit contra legem naturae, aut ut quis citra peccatum in DEUM eum possit admittere: sed duntaxat declarat, per potestatem 20
 civilem non prohiberi, qui eum velit committere, nec poena adfici, atquo in foro humano istis actibus eosdem concedi effectus, qui alias consequuntur actus etiam de jure naturae licitos atque legitimos. Sic apud Tataros non jubebatur quis alteri sua bona subtrahere, sed si id fecisset non plectebatur, nec à Magistratu ad restitutionem adigebatur; adeoque in foro isto eiusmodi subtractio instar legitimi modi acquirendi habebat. Idem de Laconicorum puerorum furtis judicandum, & de vicaria prolis procrea- 25
 tione; ubi sane nullum praeceptum neque maritum senem, neque juvenem admissarium ad id adigebat, sed si ipsi consensissent, leges non prohibebant, & eundem effectum concubitus illi in foro suo concedebant, quem alias cohabitatio maritalis habet, ut nempe liberi sic procreati pro legitimis ducebantur. An vero Magistratus talia recte possit permittere? alia quaestio est, quae dependet ex illa: An Magistratus civilis teneatur quaevis delicta contra jus naturae admissa punire? Quod in universum 30
 adfirmare non ausim. Quippe cum homini hominem ob jus naturae aut divinum violatum punire necesse sit, non quod auctoritas legislatoris peccato laesa per homines necessario sit adserenda, cum iste suum sibi peculiare tribunal habeat: sed quatenus absque ejusmodi poena societas honesta & pax inter homines conservari non potest. Quod si igitur summa potestas civilis judicaverit, eam quam dixi, societatem satis commode posse servari, etiamsi praecepto alicui juris naturae vis legis civilis non tribuatur, vix videtur eam teneri ad poenas de istius violatoribus sumendas, saltem ubi ob peculiare civi- 35
 um ingenium, aut alias rationes ex civili istius rei prohibitione majora incommoda videntur consecutura, quam ex ejusdem permissione. Quod si tamen civitas per modum praecipit & cum comminatione poenae subjectis suis injungat aliquid agendum, aut interdicit**, quod lex naturae interdicit aut praecipit, ei heic obsequium debere pernegamus. Ex quibus patet, pactum illud, quo se 40
 quis ad obsequendum summo imperio obligat, non esse adeo absolutum, quin involvat saltem hanc limitationem, quatenus quae praecipuntur legibus divinis & naturalibus non adversantur.

* Z, J, F expediri

** Z, J, C, F aut intermittendum

§. 8. Ex dictis & illud dijudicandum, legesné Decalogi de honorandis parentibus, de furto, adulterio, homicidio, falso testimonio²⁷⁹, sint naturales, uti communiter statuunt, an vero civiles, quod non nemo sentit. Equidem illud certum est, quatenus considerantur, prout à DEO per Moysen Judaeis sunt promulgatae, eas revera esse civiles; quia ipse DEUS in ea Rep. etiam civilis munere legislatoris fungebatur, ac habebant ea praecepta ibidem omnimodam vim legum civilium, poena in transgressores constituta, quam exigere penes Magistratum fuit. At quando illae leges quantum ad materiam suam considerantur, prout cum conditione humanae societatis necessario congruunt, adeoque omnes homines, etiam citra illam promulgationem Mosaicam obligant, revera sunt naturales. Nec obstat, quod illae pacta quaedam humana supponere videantur, puta, conjugium, proprietatem bonorum, constitutionem civitatis, judicia, quae pactis inter homines sanciantur. Nam ut talia pacta ab hominibus ineantur, ipsa lex naturae postulat, cum sine illis societas humana omnino servari nequeat. Ac omnino illae quoque leges naturae dici possunt, quae factum aliquod humanum supponunt, etiamsi exercitium istius facti, saltem heic & nunc, in arbitrio hominis situm sit²⁸⁰. At si quis pro statu naturae supponat bellum omnium in omnes, ac leges naturales vocet, quae in illo tantum statu obligant, tunc sane leges istas non esse naturales ex dicta hypothesi sequi fatemur. Enimvero de hac quid sentiendum sit, inferius exponemus²⁸¹.

§. 9. Consistit autem natura legis potissimum in hoc, ut sit norma notionalis actionum, quatenus ad voluntatem superioris alicujus debent formari. Dico *norma notionalis*, quia ad actiones duntaxat concurrunt notionaliter, dum intellectui repraesentat voluntatem superioris circa aliquid agendum aut omittendum²⁸². Haec enim ubi innotuit, statim in subdito exoritur obligatio juxta legem illam faciendi. Idque quia intelligit, eum qui istam injungit, potestatem habere detrectantem malo imposito adigendi²⁸³; quam potestatem actu eum exeriturum [sic!]^{*} inde constat, quod nemo actionis suae nullum esse effectum velle praesumat.

§. 10. Ex quibus consequitur, ut lex vim suam exerat, in eo, cui fertur, requiri cognitionem tum legislatoris, tum legis ipsius²⁸⁴. Quomodo enim obedientiam praestare quis possit, si neque cui parere debeat, neque ad quid teneatur noverit? Ubi tamen sufficit semel id cognovisse. Nam si quis semel cognitum id obliviscatur, ideo obligatione haut solvitur, eo quod bene poterat meminisse, si quam debebat parendi voluntatem habuisset. Et legislatoris quidem cognitio neminem facile potest fugere. Legum namque naturalium eum esse autorem, qui totius naturae est, nemo ignorabit, qui ratione uti noverit. Multo minus legum civilium lator civi obscurus est, quippe cum ille vel expresso civium consensu constituatur, vel tacito, dum illius sese imperio quoquo modo subjiciunt. Porro lex naturae quomodo ex contemplatione humanae conditionis cognoscatur, infra exponemus. Civiles autem leges per promulgationem innotescunt, in qua de duobus constare debet; unum est, quod leges procedant ab eo, qui summum habet imperium; alterum quae sit legis sententia. Prius cognoscitur, quando ipse, qui summo gaudet imperio, legem vel voce sua promulgat, vel per eos, qui sunt ab ipso delegati. Hos autoritate summi imperii leges proponere dubitandi nulla est causa, si constet, eos communiter ab imperante ad declarandam ipsius voluntatem adhiberi, si observent modum consuetudine receptum, si in usum judiciorum eae leges recipiantur, sique nihil contineant, quod summae ipsius potestati deroget. Nec credibile est, ministrum quempiam pro voluntate Principis venditaturum, quod revera non est, aut ejusmodi munus citra ipsius jussa usurpaturum; cum talia conanti nulla spes sit latendi, aut poenas tam protervi ausus effugiendi. Ut autem sensus legis recte percipiatur, promulgantibus incumbit, quanta fieri potest perspicuitate uti. De quibus si quid obscurum videatur, ejus interpretatio petenda est à legislatore, aut illis, qui ad jus secundum illas dicendum publice sunt con-

* Z exserturum

stituti. Illorum enim proprium munus est, leges ad singulos casus interpretando adplicare, seu declarare factis singularibus propositis, quidnam circa illa legislatores disposuerint.

§. 11. Quae porro subjecta²⁸⁵ legislator obligare voluerit, facile ex conceptis legum verbis percipitur. Nam in omnibus legibus subjecta obliganda designantur vel per expressam determinationem, quae fit aut signo universitatis, aut restrictione ad certi status homines, aut ad certa individua; vel per conditionem & rationem quampiam, quam quisquis subditorum legislatoris in sese deprehenderit, simul etiam intelligit, se illa lege obligari. In universum igitur lex obligat omnes legislatoris subditos, in quoscumque ratio legis quadrat, & ad quos materia ejusdem potest adplicari. Cum enim legislator censeatur voluisse harmoniam quandam per legem introducere aut conservare inter illos, quibus ea data est; & vero, si quidam subditorum, in quos ratio legis congruit, illa non tenerentur, dissonantia quasi inter istos maxima introduceretur; non censetur exemptus esse ullus à lege, nisi qui peculiariter sua privilegia protulerit.

§. 12. Caeterum quemadmodum ad obligationem alteri efficaciter injungendam requiritur, ut significetur ipsi, quid sit faciendum, & non impune fore, si quod injungitur non praestiterit; (frustra enim illi, cui per facultates naturales in contrarium ire datum est, quid praecipitur, si non plus mali sit ipsi expectandum praecepto impleto, quam neglecto:*) ita eadem quoque in lege deprehenduntur, nempe dum definiunt, quid sit necessario agendum, aut omittendum, (unde etiam quid licitum sit colligitur,) quid nostrum sit, quid alienum, quid ab alio exigere possimus, quid non, & similia; ac indicant simul, praeceptum intermittenti vel interdictum facienti malum esse paratum. Quod posterius tamen leges naturales paulo obscurius faciunt, dum non ita clare determinant, qualem poenam Numen ob eas violatas sit exacturum. Civiles autem leges id semper manifeste indicant, dum vel expresse determinant poenam, vel ea non definita innuunt, arbitrio legislatoris relictum, quod genus poenae & quantum velit exigere. Inde quoque intelligitur, quo sensu attribuantur legibus vis obligandi, vis directiva, & coactiva seu vindicativa²⁸⁶, scilicet non nisi notionaliter, i. e. quatenus voluntatem & decretum legislatoris indicant, & poenas ostentant, quas iste violatoribus legum sit imposturus. Proprie enim in ipso legislatore est potestas exigendi à subditis suis conformationem actionum ad normam ab ipso praescriptam, poenasque intentandi, & actu easdem infligendi. Cogere autem dicuntur legislatores qua tales, non quod per violentiam aliquam naturalem ita constringant hominem, ut diversum omnino facere nequeat, sed quod imposita peccantibus poena efficiant, ut nemo facile possit velle contra legem facere, eo quod poena reddat optabilius legi parere, quam eandem violare. Illa tamen naturalis libertas per leges voluntati semper relinquitur, ut siquidem periculo poenae se subicere placuerit, de facto contraria** legibus agere queat.

§. 13. Divisio legum respectu autorum fieri potest in *divinam* & *humanam*: divina ratione promulgationis iterum in *naturalem* seu generalem, & *positivam* seu peculiarem dispescitur²⁸⁷. Lex humana omnis *civilis* est. Quantum autem ad materiam, quaedam cum ipsa humanae naturae, quae talis, conditione manifeste congruunt, & ex ea fluunt; quaedam autem ex solo arbitrio legislatoris, tanquam peculiariter certo hominum statui congruentes oriuntur: quarum illae *naturales*, hae *positivae* vocantur²⁸⁸.

§. 14. Quid proprie lex naturae, quae ejus velut scaturigo, & quo indicio, quid juris esset naturalis, cognosceretur, inter eruditos non bene convenit. Jcti Romani vulgo definiunt jus naturae, quod natura omnia animalia docuit²⁸⁹. A quibus non multum abeunt, qui legem naturae vocant ordinem

* Statt „praecepto impleto, quam neglecto“ sollte hier vermutlich „praecepto neglecto, quam impleto“ stehen. Vgl. Oldfather, Übers. S. 155.

** F contrarie

illum à Creatore omnibus rebus insitum, quo quidque suae naturae congruentia agit, & ad finem sibi destinatum fertur²⁹⁰. Enimvero nos tale jus naturae quaerimus, quod rationalis hominis actiones dirigat. Id etsi ex contemplatione^{*} creaturarum caeterarum & modo agendi illis usitato illustrari possit: tamen cum pleraque agi ab iisdem videamus, quae ipsorum quidem naturae conveniunt, ab hominis autem natura abhorrent; nec unum animal deprehendamus, in quo omnia hominis officia adpareant, sed alia aliis usurpentur quae coetera refugiant; ex solius hominis propria natura jus illud eruendum, nec à brutis aut inanimatis idem arcessendum²⁹¹. Nec minus illi in obscuro juris naturae essentiam reliquerunt, quibus dixisse suffecit, illud esse, quod ratione temporis, loci, & hominum est universale²⁹². Plerisque in ipso Deo ideam & velut prototypum legis naturae quaerere visum fuit; qui tamen in duas discedunt partes. Nonnulli eam derivant à voluntate divina, quae cum sit libera, concludunt exinde, Deum legem naturae posse mutare, immo contrarium ejus praecipere, quemadmodum in positivis legibus fieri solet²⁹³. Alii autem in sanctitate & justitia Dei essentiali eam fundari adserunt, quae cum sit immutabilis, legem quoque naturae esse immutabilem concludunt²⁹⁴. Enimvero etsi nobis semper profanum fuerit visum, mortalem curiosius divina rimari velle, quam qua ipse Deus ducit; paucis tamen monere placet circa priorem quidem opinionem, quod sane quidem in arbitrio Dei positum fuerit, homini talem tribuere naturam, cui lex ista necessario competeret. Nam nulla adparet necessitas, quae Deum adegerit, ut aut omnino hominem crearet, aut cum obligatione ad legem naturae, secus quam bruta, crearet. At vero cum Deus naturam hominis ita formarit, ut ejus velut splendori conservando lex naturalis omnino esset observanda; hautquaquam fas est credere, eundem velle istam tollere aut immutare, quamdiu quidem naturae humanae nullam mutationem infert; adeoque posita humanae naturae constantia, etsi arbitrio divino tali modo formatae, lex naturae nullam admittit mutationem, secus ac illae leges, quae ita à voluntate divina dependent, ut ab humana conditione non necessario desiderari videantur. Quod ad posteriorem, etsi nemo tam absurdus sit futurus, qui adserere audeat, legem istam continere in se aliquid sanctitati & justitiae divinae repugnans: difficile tamen admodum probatu erit, legem naturae ita ad divinam sanctitatem & justitiam velut ad prototypum esse expressam, ut qua ratione sese Deus erga creaturas, & peculiariter adversus homines gerit, tales etiam sese homines invicem vi legis naturae gerere debeant. Quae enim ex sacra scriptura adferri possunt, hominem ad imaginem Dei conditum esse²⁹⁵, huc non faciunt. Nam & qui imaginem illam amisam fatentur, legis naturae sensum in hominis ratione remansisse agnoscunt. Inter homines sanctum vocare solemus, qui crassioribus vitiiis sese abstinet, & officii observans est. Ad isthunc modum sanctitatem in Deo concipere oppido quam temerarium foret. Justitia inter homines hisce fere capitibus absolvitur, neminem laedere, suum cuique tribuere. At vero quin Deus creaturae alicui etiam citra respectum ad antegressum meritum dolorificum quid possit inferre, immo omnino eam in nihilum redigere, dubitare non licet. Nec vero Deus ulli homini quidquam debere potest, ut eo negato injuriam fecisse dici queat²⁹⁶. Quas regulas justitia Dei punitiva observare soleat, supra captem nostrum est. Id saltem constat eam non usquequaque vestigia fori humani premere. Denique qui dicunt, jus naturae esse dictatum rectae rationis indicans alicui actui et ejus convenientia vel disconvenientia cum ipsa natura rationali inesse moralem turpitudinem aut necessitatem moralem, & consequenter ab autore Deo talem actum vetari aut praecipere²⁹⁷; satis bene caetera, nisi quod non exprimunt, quodnam sit fundamentum congruentiae & discongruentiae actuum illorum cum natura rationali. Id vero nos esse statuiimus, quod homo à Creatore factus sit animal sociale. Hanc enim proprie causam esse, cur quae dicuntur juris esse naturae ita cum natura hominis congruant, ut si contrarium fiat, velut vis ipsi illata videatur²⁹⁸, libro II. pluribus exponemus.

* J, F etsi contemplatione

§. 15. Heic porro probe observandum, quod & supra attingebamus, vulgo juris esse naturalis dici non tantum, quae eo jure sunt praecepta, sed etiam quae eodem non interdicta, aut permessa duntaxat²⁹⁹. Quod qui non accurate discernit, multis sese erroribus ac difficultatibus involvat necesse est. At si proprie velimus loqui, ea quae jure naturae non interdicuntur, extra illud jus sunt, & (nisi à lege positiva fuerint prohibita,) ad objectum libertatis humanae pertinent, qua illorum omnium potestatem habere agendi intelligimur, quae nullo jure vetantur, etsi fors naturae conditio ad unam contradictionis partem magis accedat, quam ad alteram. Isthæc porro, siquidem per legislatorem aliquem praeicipiantur aut prohibeantur, juris positivi esse dicimus; scilicet quae talia sunt, ut non necessario ex conditione naturae socialis fluant, aut quae in genere quidem natura suadet constitui, particulari tamen determinatione in arbitrio hominum relicta³⁰⁰. Nequaquam autem illud jus est positivum, quod ab aequitate naturali abhorret. Potest enim illud cum hac optime convenientiam habere, praesertim si referatur ad statum certarum societatum, non obstante, quod primario ex constituentium voluntate vim suam habeat. Sic & iste vocabulo abutetur, qui quaslibet leges civiles positivas quoque vocare velit, eo quod ut civiles sint duntaxat ex arbitrio & impositione civitatis habeant. Dependet autem vis legum positivarum, quis divinum & humanum jus refertum est, ab arbitrio legislatoris non in origine tantum, sed & in duratione, ita ut quamdiu iste eas valere vult, necessario ab ipsis subditis sint faciendae; quando easdem abrogat, etiam ubi nulla humanae conditionis mutatio obtingit, iterum actus isti liberi & indifferentes evadant. Unde in his ad solum legislatoris arbitrium est respiciendum, etsi fors ratio legis non adpareat. At contra leges naturales tantum mutabiles dici possunt in sensu diviso, i. e. hactenus, quod in arbitrio Creatoris situm erat, ita naturam hominis formare, ut hae leges necessario ipsi congruerent, quae congruentia durat, quamdiu nullam humana natura mutationem subit. Quia tamen ista legum naturae immutabilitas* est tantum ex suppositione conditionis humanae eodem tenore persistentis, non absurdum videtur dictu, Deum de istis quoque posse dispensare³⁰¹, ita tamen, ut tunc hominibus mera duntaxat istius actus executio speciali Dei mandato sit injuncta; sed quod nequaquam hominibus caeteris imitari, aut pro generali modo invicem agendi arripere licet.

§. 16. Dividuntur communiter leges naturae, in *Principia*, quae nos infra leges naturae fundamentales dicemus, quorum veritas & necessitas immediate ex ipsa naturae humanae conditione resultat³⁰²; & *Conclusiones*, quae ex his principiis per necessariam consequentiam aut subsumtionem deducuntur: quas inter quaedam clarius, quaedam obscurius ex principiis deduci possunt, aliae quoque ab iisdem propius, aliae longius absunt. Deinde inter praecepta juris naturae alia sunt *Absoluta*, quae quosvis homines in quovis statu obligant; alia *Hypothetica*, quae certum aliquem statum aut actum ab hominum arbitrio dependentem supponunt, seu quae versantur circa ea, quae voluntatem hominis consequuntur³⁰³. Multa enim dantur, quae quoad exercitium actus arbitraria sunt, seu ubi in arbitrio hominum situm est, actum aliquem suscipere velint an non; verum quando actus ille fuit susceptus, ex aliquo praecepto juris naturae necessitas moralis seu obligatio ipsum consequitur, aut ex eodem modus & circumstantiae determinantur. Sic v.g. etsi jus naturae non praeicipiat, ut ab altero quid emam; positio tamen me libere emere, idem jubet, ne alterius damno lucrum meum quaeram, nec in contractu eundem defraudem. Ex quo tamen non conficitur, omnes quoque leges positivas esse juris naturae; eo quod per consensum nostrum alterius nos summo imperio subdamus, cujus jussis ut pareamus, ipsa lex naturae praecepit³⁰⁴. Equidem illud certum est, mediante dicto praecepto jus naturae quoslibet obligare, ut legibus positivis superiorum suorum pareant, adeoque qui has neglexerint, in ipsam legem naturae peccare. Quo minus tamen illae leges naturales dici queant, inde

* Z immutabilis

est, quod in praeceptis hypotheticis juris naturae ratio ex conditione hominum universali petatur; quod in legibus positivis fieri nequit, sed ratio parendi ex sola potestate ac voluntate legislatoris sit desumenda. Adeoque leges positivae non sunt praecepta juris naturae hypothetica, sed ex praecepto hypothetico vim obligandi in foro divino mutuantur³⁰⁵.

5 §. 17. Caeterum uti jus naturae efficaciam obligandi habet à summo legislatore Deo, ita ut qui eam violarit, voluntati ipsius contravenisse censendum sit; ita nullum est dubium, quin penes eundem sit, violationem legis naturae, qua talis, vindicare. Enimvero quia paucis ea ingenii modestia, ut sola adversus Deum reverentia velint agere, quae natura jubet; quippe cum occultis plerumque viis vindicta sese divina explicet, quam plurimi contemnunt, quia^s deprehendere eam ubique nequeunt: paci
10 & societati inter homines conservandae sola lex naturae non sufficiebat, sed necesse insuper erat, pacto hominum constitui ex ipsis hominibus, qui in foro humano juris executionem administrarent³⁰⁶. Cum enim jus naturae peculiariter non determinet, quisnam alteri imperare, aut quis parere debeat, nec mensuram poenae inter homines sumendae describat; pacto sane inter se inito homines constituere debebant, qui in caeteros imperium obtinerent, cujus vi aliis agendi regulas praescribere,
15 & à transgressoribus earundem poenas exigere possent, prout bono publico expedire judicarent.

§. 18. Quaecunque igitur leges à summo imperio civili subditis observandae injunguntur, sub
comminatione poenae ab earundem violatoribus in foro humano sumendae, *Civiles* dicuntur. Hae
sive ex jure naturae aut positivo desumtae, sive ex mero imperantium arbitrio profectae, omnem
effectum, quo in foro civili pollent, ex vi summae potestatis, auctoritatem istis suam accommodantis,
20 obtinent. Et habent quidem in omnibus Rebusp. pleraque juris naturae, saltem ea sine quibus pax in ipsa societate stare non potest, vim juris civilis, seu in corpus legum civilium sunt relata³⁰⁷. Quod si autem aliqua lex naturae per imperium civile vim juris civilis non acceperit, obligat quidem illa homines, sed ita, ut ob eam violatam neque in civitate actio intendatur, nec poena ibidem infligatur, sed soli foro divino & conscientiae istius violatae persecutio relinquatur. Sic v. g. etiamsi ad officium gratitudinis per legem naturae quilibet teneatur, ita ut revera peccet, qui quantum in se fuit, gratitudinem
25 adversus benefactores non exhibuit: tamen ubi circa eam nihil est in leges civiles relatum, alter per vim fori civilis ad gratiam referendam adigi non potest. Quo proprie referendum illud Senecae: *Quam angusta res est ad legem bonum esse? Quanto laxius officiorum patet, quam juris regula? Quam multa pietas, humanitas, justitia, fides exigunt? quae omnia sunt extra publicas tabulas*³⁰⁸.
30 Ratio autem, cur non omnibus juris naturae praeceptis vim juris civilis contulerint legislatores, est, quia ipsis de his potissimum cura erat habenda, sine quibus tranquillitas interna Reip. omnino constare non poterat. Reliqua omittere visum, tum quod illorum executio immensam tribunalibus generatura esset litium segetem; tum quia bonis viris maximam suae laudis velut partem illibatam volebant relinquere, sola Numinis reverentia citra metum poenae ab hominibus imponendae recte egisse.
35 Quae laus perit, ubi discernere non licet, formidine poenae quis recte egerit, an solo amore recti. Ex quibus obiter perspicitur, vulgare illud; prodesse alteri neminem cogi, sed tantum obesse vetari, ad leges duntaxat civiles restringendum. In omnibus tamen civitatibus leges naturales juri civili succenturiantur, ut quando hoc defecerit circa casum aliquem, qui decisionem in foro humano omnino postulat, ad leges naturae, & analogiam ex earundem collatione resultantem decurratur; quo ipso
40 tamen id quod ex jure naturae velut mutuo sumitur, vim legis civilis accipit. Eandem cum lege naturae vim obtinet jus positivum divinum inter homines, scilicet ut legis civilis effectum per sanctionem summi imperii civilis sortiatur, alias in foro duntaxat divino obligaturum. Etsi apud Judaeos leges divinae per promulgationem divinam immediate vim legum civilium accipiebant, quod Deus istius

^s Z qui

Reip. peculiari ratione civilis quoque legislator esset. Ex dictis tamen hautquaquam consequitur, jura humana aliquid juri divino posse derogare, aut ex potestate humana pendere, quatenus divinae leges observari necesse sit. Nam quacunque humana lege homines obligatione divina praestandi praecepta haut possunt solvi; nec potestati fori divini quidquam derogatur, quo minus in delinquentes animadvertat, etiamsi forum civile poenae gratiam fecerit, cujus velut ambitum utilitas Reip. circumscribit³⁰⁹. Inde vere dictum est, utilitatem esse matrem juris scilicet civilis, qua talis, (non autem naturalis,) seu hanc dedisse causam ad illud constituendum. Nam nulla alia re, quam utilitate seu bono publico dijudicatur, quibusnam legibus naturalibus in hac vel illa Reip. [sic!]^{*} effectus juris civilis adsignandus, quibus non sit, quae constitutiones juri naturali superaddendae, quomodo poenae intendendae & remittendae^{**}; quibus fere capitibus jus civile absolvitur. Nec alia praeter isthanc adferri potest causa, cur in diversis Rebuspubl. aut diversis temporibus leges variant, nec iisdem delictis eadem ubique poena imponatur. Quo ipso tamen nihil sanctitati legis naturalis derogari, nec ipsum Magistratum peccare arbitramur, siquidem ideo praeceptum quoddam juris naturae poena quoque civili sancire supersederit, quod majus aliquid incommodum ex eo oriri videat, quam si circa istud suae quilibet conscientiae relinquatur; de quo jam supra monuimus.

§. 19. Objectum legum civilium in genere est omne id, quod à summa potestate humana efficaciter potest injungi. A quo propterea excluduntur actus mentis interni, circa quos ab hominibus nequidquam leges feruntur, quippe cum aliorum cognitionem hominum effugiat, (quamdiu id exteriores actus non indicant,) obsequium legibus praestitum sit, an minus. Nec est, quod de illis potestas civilis sollicita sit, à quibus quamdiu tales manent, tranquillitati publicae nullum periculum. Etsi quando in exteriores actus erupere, quam maxime quoque internus animi actus attendatur crimini aggravando aut elevando, ut ex iis patet quae de quantitate actionum infra dicimus^{***310}. Nec contraria legibus divinis praecipere penes civile imperium est, eo quod obligatio validior à lege divina proveniens, obligationi ab homine profectae & in contrarium tendenti nullum locum relinquat. De caetero cum sub directionem Magistratus civilis cadant praeter caetera finem hominis naturalem spectantia, saltem exteriora cultus divini, patet quoque tam circa illa, quam haec eundem leges posse ferre, quarum illae generali vocabulo civiles vocantur, aut seculares, hae *Sacrae* seu *Ecclesiasticae*. Hae sive immediate à potestate civili procedant, sive ab illis concipiantur, qui cultui divino exercendo peculiariter destinati sunt, omnem in Rep. auctoritatem à summo imperio civili mutuuntur³¹¹. Implicat enim summum habere imperium, & alium hominem in eadem civitate posse ferre legem de quacunque re, quae etiam invito isto sit valitura. At vero in ea, quae jam per legem naturae aut divinam positivam affirmative aut negative definita sunt, hactenus summo imperio civili potestas competit, ut utrisque legum civilium vim tribuere possit, aut non tribuere, prout è Republica videatur, & in legibus affirmativis, siquidem ista per naturam rei aut ipsius Dei arbitrio determinata non sint, earundem exercitio certas circumstantias, puta tempus, locum, modum & personas adsignare^{***312}.

§. 20. Illud quoque circa leges civiles observandum, in plerisque ita actus aliquos prohiberi, ut etiam, ubi contra leges exerciti fuerint, rescindantur. In quibusdam autem prohibetur quidem aliquid ne fiat, ast ubi factum sit non rescinditur, sed multa duntaxat aut poena aliqua injungitur ei, qui contra fecit, qua soluta actus pro legitimo valet; quae possunt dici leges imperfectae³¹². Inter ejusmodi leges, si curatius velimus attendere, quaedam instar tributi sunt, ita ut licentia aliquid agendi certo

* C Rep.

** Z quomodo poenae intendendae; quibus ...

*** C dicemus

**** C signare

pretio vendatur, & expresse in arbitrio subditorum relinquatur, utrum actum omittere, an multam solvere malint, quam etiam quandoque in antecessum deponere licet, actu post citra impedimentum exercendo. Quod hautquaquam in legibus paenalibus perfectis locum habet, ubi poena delinquentibus imposita hautquaquam equipollet impletiōni legis, sed potius eo spectat, ne ipse aut alii legem deinceps violent. Quaedam autem leges actum quidem non rescindunt, paenam etsi proprie dictam eum suscipientibus imponant. Cujus ratio est, quia indecentia major conspicitur in actu, quam in effectibus, & saepe incommoda, quae rescissionem sequuntur, majora sunt, quam incommoda ipsius actus, quando semel susceptus validus persistit. Idque contingit potissimum circa actus illos, quibus erga personam quampiam obligatio fuit contracta, de jure duntaxat naturali, non civili, valida, cui satisfieri non potest, nisi actus semel susceptus efficax maneat. At vero nulla est illa lex, quae tantum prohibet aliquid fieri, factum tamen non rescindit, nec poenam in transgressorem constituit. Quem in numerum aliqui legem Cinciam referunt, quae supra certum modum donare Advocato vetabat, donatum non rescindebat¹³. Enimvero cum nemo praesumatur actionis suae nullum voluisse effectum, sicuti talis lex extiterit, quae poenae mentionem expresse non faciat, arbitrariam poenam esse seu pro arbitrio judicis prout aequum videbitur, temperandam intelligitur.

§. 21. Solent quoque corpore legum civilium comprehendendi, ac vulgo legum nomine venire illae declarationes summi imperii, quibus duntaxat significant, quid in certo actus genere in foro civili licite admitti queat. Quae proprie leges non sunt, sed permissiones, quarum hic est effectus, non tam ut quis eos actus licite suscipere queat, quippe cum quaelibet legibus saltem non interdicta agendi cui-libet potestas sit; sed quod aut antea fuerint interdicti, aut quod dubitationes oriri poterant de eorundem licentia, ut de validitate obligationum, quae ex istis oriri possunt, certo constaret. At si hac ratione permittatur aliquid legibus divinis adversum, non hoc efficitur, ut istud citra peccatum suscipi queat, sed tantum, ut impunitatem in foro civili obtineat, & ibidem iisdem gaudeat effectibus, quibus alii actus liciti gaudere solent.

§. 22. Circa rectam adplicationem sententiae legis ad casus particulares, in qua officium judicis vertitur, diligenter observanda, quae communiter dicitur *aequitas*¹⁴. Haec in eo consistit, ut prudenter declaretur, casum aliquem peculiaribus vestitum circumstantiis à legislatore sub generali lege non fuisse comprehensum. Saepenumero enim contingit, ut ex litera legis in adplicatione ad casus speciales sequatur absurdum aliquod, eo quod legislatores eos ob varietatem ac multitudinem perspicere ac peculiariter excipere non potuerint. Cum autem nemo praesumatur absurda lege constituisse, intelligitur utique legislator tales casus noluisse comprehendere; adeoque non adversatur legislatori iudex, sed potius prudenter voluntatem ejus ex analogia & sensu caeterarum legum colligit, qui universalitatem literae per aequitatem restringit. Est & alia significatio aequitatis, qua ex aequo & bono disceptantur lites, quae legibus civilibus expresse non definiuntur, sed judici vel arbitro ex collatione juris naturae, aliarumque legum civilium decidendae relinquuntur. Privati denique qua tales invicem adhibere aequitatem dicuntur, quando quod ex vi legum civilium exigere poterant, ex lege humanitatis aut beneficentiae condonant, aut de jure suo aliquid remittunt.

§. 23. *Dispensatio* autem est, quando singuli certo in casu obligatione legis civilis, qua talis, per summam potestatem solvuntur, qui alias tenebantur. Hanc exercere penes legislatorem est, qui cum leges suas prorsus abrogare possit, utique etiam earundem effectum in certa persona suspendere potest. Differt autem dispensatio ab aequitate, quod hanc iudex omnino adhibere teneatur, adeo ut, si nudam legis literam secutus fuisset in casu, ubi aequitati locus erat, contra mentem legislatoris fecisse judicandus sit. At vero dispensatio ex mera legislatoris gratia dependet, quae non indulta nullam querendi causam praebet. Aequitas declarat, casum aliquem à legislatore sub generali lege non fuisse comprehensum; dispensatio autem personam, quae lege ea tenebatur, obligatione solvit. In dispensatione tamen indulgentiam prudentiam adhibebit legislator, ne dum vel promiscue eam

indulget, vim legis enervet, vel si citra gravissimas causas, reliquis qui sunt ejusdem conditionis, invidiae & indignationis causam praebat, quod aequales aequali gratia digni non fuerint habitus¹⁵.

§. 24. De *Jure Gentium* nunc quoque aliquid addendum, quod quibusdam nihil aliud est, quam jus naturae, quatenus illud inter se summo imperio non connexae gentes diversae observant, quae eadem invicem suo modo officia praestanda, quae singulis per jus naturae praescribuntur. De quo non est, quod heic peculiariter agamus, cum ea, quae de jure naturae, deque officiis singulorum tradimus, facile possint adplicari ad civitates & gentes integras, quae in unam quoque personam moralem coaluerunt. Praeter isthoc nullum dari jus gentium arbitramur, quod quidem tali nomine proprie possit designari¹⁶. Pleraque enim, quae apud Jctos Romanos, aliosque ad jus gentium referuntur, puta, quaedam circa modos acquirendi, contractus & alia, vel ad jus naturae pertinent, vel ad jus civile singularum gentium, quod istis in rebus cum legibus civilibus plurimorum populorum coincidit. Ex quibus tamen peculiaris juris species non recte constituitur, quippe cum ista jura gentibus inter se sint communia non ex aliqua conventionione aut obligatione mutua, sed ex placito peculiari singularum legislatorum in singulis civitatibus constituta, quaeque adeo ab uno populo inconsultis aliis mutari possint, ac saepenumero mutata deprehendantur.

§. 25. Solent denique sub nomine juris gentium venire illae consuetudines inter plerasque gentes, saltem quae cultiorum & humaniorum sibi famam vindicant, potissimum circa bellum tacito quodam consensu usurpari solitae. Postquam enim inter cultiores istas gentes maximum fuit decus habitum, bello gloriam quaerere, i. e. in eo praestantiam suam prae caeteris hominibus ostendere, quod quis multos homines auderet, & dextre calleret perdere, adeoque in non necessaria aut injusta bella est procursum; ne ambitionem suam invidiae nimis exponerent, usurpata omni licentia justis belli, humanitate nonnulla & quadam magnanimitatis specie bellorum atrocitatem temperare plerisque populis est visum. Unde consuetudines circa exemptiones certarum rerum & personarum à vi bellica, modus nocendi hostibus, modus tractandi captivos, & similia. Quae si quis legitimum gerens bellum neglexerit, scilicet ubi per jus naturae recte fieri possunt, nulli obligationi validae contravenisse dici potest, nisi quod ruditatis vulgo arguitur, quia non ad consuetudinem eorum, quae bellum inter artes liberales numeratur, sese composuerit¹⁷. Non secus ac imperitiae inter gladiatores accusatur, qui alterum non ex formula artis vulneravit. Igitur si quis justa gerat bella, solo naturae jure ea regere potest, nec ullo jure ad istas consuetudines, nisi sponte ob commodum aliquod suum velit, tenetur. At ei, qui injustis grassatur bellis, istae vel ideo sunt observandae, ut qualiscunque cum temperamento injurias inferat. Illi vero operam sane ludunt, qui quid communiter inter gentes, in bello potissimum, usurpari solitum colligunt, eaque de jure gentium licita esse concludunt. Quasi vero non minus injuste, crudeliter, avare factum sit, quod saepe factum deprehenditur ab iis, quae ideo scelera sua inter homines impune fuerunt, quia superiorem non habebant; quique ideo vehementer reprehensi non sunt, quod caeteri ab iisdem perpetrandis non abhorrerent. Et sane, si ex crebro gentium usu jus aliquod peculiare debet constitui, primum utique caput in eo erit de bellis per solam ambitionem, aut ob aspectum lucri licite gerendis, quibus apud plerasque gentes nihil frequentius.

§. 26. Quod vero Legatos attinet¹⁸, qui communiter unum ex praecipuis juris gentium capitibus constituunt, illi etiam ad hostes missi, siquidem speciem Legatorum, non speculatorum prae se ferant, quamdiu apud eum, ad quem missi sunt, in eundem hostilia non moliuntur, puta proditioes, seditioes & similia excitando, (etsi fors ordinario modo per tractatus domini sui commodum prae alterius quaerant,) ipso naturae jure sunt inviolabiles. Cum enim ejusmodi personae sint necessariae ad pacem conciliandam aut servandam, quam ipsum jus naturae omnibus modis honestis amplecti jubet, utique intelligitur etiam idem jus cavisse securitati earum personarum, sine quibus finis ab ipso praecipuus obtineri nequit. At vero quae alia communiter Legatis tribuuntur privilegia, iis praesertim, qui magis ad expiscanda alterius Reip. secreta, quam ob pacem constituendam aut servandam in

loco aliquo haerent, puta, quod eorum bona non debeant pignore capi ob eorundem debita, & similia; illa ex mera ejus, ad quem mittuntur, gratia & indulgentia pendent, quae si commodum videatur, citra violationem illius juris denegari* potest, nisi quatenus aliquid est dandum respectui, quod ipsius legati apud alium simili modo tractati fuerint.

- 5 §.27. In universum autem circa leges notandum, quasdam esse *affirmativas*, quasdam *negativas*: Illae cum requirant occasionem, quae non semper & ubique adest, intelliguntur obligare ad exercendam actionem, quando ea fieri potest, i. e. quando objectum & coetera agendi requisita adsunt. Inde reprehensionem hautquaquam meretur, qui ex defectu occasionis actionem alias legibus praeceptam intermittit; nec obsequium illius culpam debet, quem extremis connixum viribus moles negotii
10 oppressit, aut eventus citra propriam culpam destituit. At praeceptorum negativorum obligatio semper est velut uniformis, quippe quae postulat intermissiones actionum voluntariarum malarum, i. e. non entia, quae non indigent objecto, loco & tempore. Ex eodem fonte derivari quoque (ut id obiter addamus,) potest tritum illud: Factum negantis naturaliter nullam esse probationem, scilicet *directam*. Cujus ratio est, quia qui factum aliquod negat, dicit, factum, quod actor intendit, esse non
15 ens, quod nullam habet causam nec circumstantias. Omnis autem probatio ex causis, circumstantiis; & signis instituitur. Quod si tamen factum negetur certo loco & tempore, potest id per indirectum probari, nempe si ostendatur, illum qui arguitur facti, isto tempore, quo quid factum esse dicitur, alio in loco fuisse.

DEFINITIO XIV.

- 20 **Potestas est potentia moralis activa, qua persona aliqua legitime & cum effectu morali directo potest edere actionem.**³¹⁹

I. *Potentia naturalis, moralis.*

II. *Potestas agendi circa quae homini competat.*

III. *Quomodo, cujus potestas agendi ab altero*

dependet, voluntatem ipsius praesumere debeat?

IV. *Regulae de potestate.*

- 25 §. 1. Duplex est potentia agendi in homine: una *naturalis*, qua is per vires suas naturales potest edere actionem aliquam aut eandem intermittere, non considerato, recte ea fiat, an secus. Sic de facto homines possunt facere legibus interdicta, & intermittere iisdem praecepta: Potentia autem *moralis* in homine est, qua actionem voluntariam legitime possit edere, & cum effectu morali, i. e. ut actio illa congruat, aut saltem non repugnet legibus, & in aliis effectus morales possit producere³²⁰. Judicatur
30 autem homo habere potestatem ad agendum omne id, quod per potentiam naturalem ab eo agi potest, quidquid legibus non est interdictum, sive iisdem quoque praecipiat, sive indifferens relinquatur. Quin & saepe amplior est potestas, quam pro viribus naturalibus. At vero ad illa agenda potestas est adempta, quae ipsi legitime fuerunt interdicta sive à legislatore aliquo universali, sive ab alio, cui peculiariter in actiones ipsius imperium competit.
- 35 §.2. Enimvero communiter, quando quis edit actionem legibus praeceptam, non solet quaeri, an ejus suscipiendae habuerit potestatem; quippe cum omnibus, quibus lex aliqua, superiori lege non irrita fertur, potestas secundum eam legem agendi ex negotii natura simul collata intelligatur. Et de cae-

* Z, J, C, F denegare

tero, quando de eo, quod quis agit, constiterit, legibus id non repugnare, nemo amplius dubitat, quin legitime id agere queat. Ast vero quam maxime inquiritur in potestatem agentis, circa illas actiones, quibus effectus aliquis moralis apud alios est producendus, i. e. quibus alteri obligatio aut facultas ad aliquid agendam debet conferri. Irritus enim & nullus habetur actus, ubi potestas agendi defecit. Ubi tam observandum, quod jam supra monuimus, quemadmodum leges imperfectae ob commissum contra ipsas actum poenam quidem exposcunt, actum autem non rescindunt: Sic, quae legibus perfectis negatavis potestas agendi prorsus tollitur, legibus istis imperfectis non tam extingui, quam cum onere poenae aut multae concedi videtur. Porro non illa tantum licere dicuntur, quae neque divina neque humana lege sunt interdicta; sed & quae legi quidem divinae naturali aut positivae adversantia, jus civile permittit, i. e. in foro humano neque prohibet, neque punit. Illis quae respondet potestas interna, quae his externa vocatur, ejus effectus est impunitas in foro humano, & caetera, quae actus licitos consequuntur, etsi in foro divino ea potestas nequidquam allegari queat³²¹.

§. 3. Caeterum illi, cui potestas agendi aliquid ex alterius voluntate est petenda, ubi expressa voluntatis significatio deficit, videndum, ut dextre eandem conjiciat & praesumat³²². Quod fieri potest, si sequentes observet regulas. 1. Qui potestatem agendi ex alterius voluntate accipit, ubi per expressam voluntatem contrarium non est significatum, recte potest agere, quod isti ita est utile, ut majus inde incommodum sequi non videatur. In defectu enim signorum expressorum aliud ostendentium praesumitur, quemque velle commodum suum promoveri, quia id maxime est secundum naturam, quam praesumptiones communiter sequi solent. 2. Non recte contrarium ejus agitur, quod expresse fuit significatum. Idcirco enim expresse voluntas ostenditur, ne quis ex praesumpta voluntate diversum sequatur, quam quod ipsi fuit praescriptum. Nisi per generalem clausulam praesentis rei utilitatem aut necessitatem pro sua dexteritate sequi jussus fuerit. Hinc miles aut dux inferior, cui expresse est interdictum, nullo modo cum hoste manus conserat, non recte in pugnam descendit inscio supremo duce, etsi rem bene videatur gerere posse. 3. Qui agit sciente altero & facultatem habente nullo negotio dissensum significandi, ex silentio recte ipsius voluntatem praesumit. Inde est quod vota uxoris, filiae sub patris potestate constitutae, & servi ex lege divina valida erant, si maritus, pater aut dominus iis auditis siluisset. 4. Qui alteri quid agendum commisit, censetur consensisse in ea, quae ille extrema coactus necessitate agit, nisi vel leges istud interdixerint, vel expresse isto modo effugere necessitatem prohibitus fuerit, aut id, quod necessitas allatura erat, minus malum sit, quam quod eidem evitandae suscipitur.

§. 4. Denique circa potestatem duae istae observandae regulae; una: *Cui potestas est majus aliquid exercendi, est etiam minus exercendi*, scilicet sub majori illo contentum; seu qui potest majus, potest etiam minus. Qua ex regula Justinianus emendavit caput illud legis Aeliae Sentiae, qua prohibebatur dominus minor viginti annis manumittere servum, nisi vindicta apud consilium de causa legitima³²³; cum tamen isti eo tempore testamenti condendi, i. e. de omnibus suis bonis disponendi potestas esset; cur igitur testamento non possit servo libertatem dare? Etsi contingere possit, ut, quando potestas à sola concedentis voluntate pendet, alicui concedatur facultas majus agendi, negato minore, quod alias ordinarie sub majore comprehendi videbatur. Altera est; *Qui dat potestatem ad finem, censetur etiam, quantum in se est, potestatem ad omnia ea dedisse, sine quibus finis non potest obtineri*³²⁴. Alias enim idem vellet, ut aliquid eodem tempore fieret vel non fieret, quod est absurdum. Cum hac concidit fere tritum illud: *Necessitas finis jus seu potestatem facit in moralibus*.

DEFINITIO XV.

Affectiones actionis voluntariae sunt modi, quibus illa certa ratione denominatur aut determinatur.

I. Affectiones actionum quaenam?

II. Quid actio necessaria, quid licita?

§. 1. Affectiones immediate in ipsis actionibus spectantur, quemadmodum effectus immediate vel in objectis, vel in ipso agente. Sunt autem affectiones istae vel *denominativae*, vel *determinativae* seu *aestimativae*. Illae sunt qualitates, quibus actiones dicuntur *Necessariae* vel non *necessariae*, *licitae* vel *illicitae*, *bonae* vel *malae*, *justae* vel *injustae*. Quas uno vocabulo *competentiae* possis exprimere, quae spectatur, vel ratione subjecti, à quo actio procedit, unde eadem necessaria, licita, bona; vel ratione objecti, in quo terminatur, unde justa. Hae sunt *quantitates* & *actionum aestimationes*, quae proprio vocabulo carent. De necessario & licito heic paucis subjiciemus, de caeteris seorsim agemus.

§. 2. Actio *necessaria* est, quam ex lege aut jussu superioris omnino facere tenetur is, cui ea lex aut jussum est datum. Huic opponitur non tantum actio *vetita*, quae legibus fieri prohibetur, sed etiam *licita*, quam leges neque praecipunt, neque interdunt, sed quam suscipere aut omittere, in solo agentis arbitrio est relictum. Ubi observandum, quod jam supra monuimus, quasdam actiones dici posse *perfecte licitas*, quae neque divina neque civili lege sunt prohibitae; quasdam *imperfecte licitas*³⁵, quas legibus divinis prohibitas jus civile hactenus permittit, ut nullam illis in foro humano poenam imponat. Ex his quid actio sit illicita facile colligitur.

DEFINITIO XVI.

Actio bona est, quae cum lege congruit; Mala, quae ab eadem discrepat.

I. Formale bonitatis & malitiae.

III. An actio in individuo indifferens?

II. Actio bona est, quae omnia habet requisita; mala, in qua etiam unum deficit.

IV. Malitiae causa nequaquam in Deo quaerenda.

§. 1. Formalis ratio bonitatis & malitiae consistit in habitudine seu relatione determinativa ad normam directivam, quam dicimus legem,³⁶ (eam semper heic intelligimus necessitantem, non permittentem, &, si humana sit, juri divino non repugnantem.) Quatenus enim ex praescripto normae proficiscitur, & juxta eandem instituitur actio proaeretica, ita ut ad eandem exacte congruat, bona dicitur; quatenus contra praescriptum normae suscipitur, aut ab ipsa discrepat, mala, & uno vocabulo, peccatum nuncupatur. Porro uti quaevis norma directiva, v.g. pyxis nautica, causa dicitur rectitudinis itinerariae & perventionis ad portum, non tam quatenus navis eum secat cursum, qui cum directione ejus coincidit, quam prout ex praescripto ejusdem nauclerus cursum dirigit: ita lex dicitur causa rectitudinis in actione, non tam quia actio quacunque de causa suscepta ad illam quadrat, sed potissimum, quia ex legis dictamine & ex dependentia à lege, i. e. cum intentione obedientiae eidem praestandae proficiscitur. Unde si quis casu, aut alia inductus ratione, quam ut legi sese morigerum praebeat, id agit, quod in lege praecipitur, recte quidem (sensu magis negante, quam agente, i. e. non male) egisse dici potest, non tamen moraliter bene. Non secus ac is, qui fortuita sclopeti disposure avem dejecit, perite & artificiose jaculatus dici nequit.

§. 2. Caeterum cum lex determinet vel qualitatem seu dispositionem agentis, vel objectum, vel finem, vel denique certas circumstantias actionis; inde actio aliqua est moraliter bona aut mala, vel quia agens ita est dispositus, uti lex requirit, aut secus; vel quia actio dirigitur in objectum, eo fine iisque circumstantiis, quibus lege est dispositum, & contra. Ubi tamen notandum, ut actio aliqua sit bona, necessum esse tum ut secundum omnia requisita quasi materialia congruat ad legem, tum ut quantum ad formale non ex ignorantia ut alia de causa, sed ad praestandam obedientiam legi debitam sit exercita. Unde actio alias velut materialiter bona, ob intentionem malam agentis ipsi pro mala imputatur. Sic praemii nihil meretur, qui dum nocere intendit, prodest. Sic qui potestate sua legitima malo fine utitur, (v. g. iudex potestate sumendi poenas à noxiis ad satiandam privatam libidinem,) peccat. Etsi actio alias velut materialiter mala ob bonam intentionem agentis hautquaquam fiat bona. Inde est, quod nemo peccatis propriis possit uti velut mediis ad finem bonum adsequendum, ac non sint facienda mala, ut eveniant bona. Ut enim actio reddatur mala sufficit, ut vel in unico requisito materiali aut formali ad legem non congruat. Inde est, quod statim actio fiat mala si vel agentis qualitas, vel objectum, vel finis, vel aliqua circumstantiarum, vel intentio à lege discrepet. Ac non solum perfectum facinus, & quod finem suum obtinuit, sed etiam cogitatum duntaxat & inchoatum pro scelere reputatur²⁷, quod etiam interdum leges civiles eadem paena aut non multo leviori, quam consummatum plectunt, prout expedire iudicant, etiam intra primos conatus scelus aliquod reprimi.

§. 3. Ex dictis quoque colligitur, an actio aliqua moralis in individuo seu heic & nunc spectata, sit indifferens? ubi proprie non est quaestio de actionibus licitis, seu quae neque praeceptae legibus, neque interdictae sunt, quas indifferentes esse, seu neque bonas neque malas in genere morum extra dubium est: sed de illis, quas leges praecipunt aut vetant. Has in individuo indifferentes esse non magis fieri potest, quam ut inter congruere ad legem & non congruere medium detur²⁸. Ac vanum est, quod quidam dicunt, actionem quoad substantiam operis bonam esse posse, etiamsi finis legitimus ab agente non intendatur²⁹. Nam ad essentiam actionis quam maxime etiam pertinet finis, quippe cohaerens cum intentione, quae est principium maxime significans qualitatem actionis. Inde non modo peccatum est, referre actiones ad malum finem, sed id quoque, referre easdem ad diversum finem, quam qui legibus est praescriptus.

§. 4. Ishaec porro actionis bonitas & malitia uti formaliter in ea, quam dixi, convenientia & disconvenientia ad normam moralem consistit; ita efficienter unice ab illo dependet, cui ista actio lege praescripta aut interdicta exercetur. Hujus quippe determinatio actionem ita constituit in genere entium moralium, ut ipsi soli & non alii ea queat imputari. Inde inanis sane illos torsit metus, qui ne Deum omnium rerum creatorem peccati quoque autorem facere viderentur, peccati formalem rationem in privatione congruentiae cum lege collocarunt³⁰. Enimvero etsi positio cujuscunque formae privationem aut absentiam contrariae formae necessario inferat; tamen oppido quam falsus est opinionis, qui essentiam rei in ista privatione quaesiverit. Nec multum profecerit, qui norit, rectitudinem esse privationem curvatis, & curvatem rectitudinis. Vanus vero fuit metus, qui eos in talia adegit. Deum enim omnium entium physicorum creatorem esse indubium est; at moralium quoque & notionalium omnium qui creatorem eundem facere velit, oppido quam absurdum foret. Illos vero profana admodum ingenii prurigo agitat, qui egregium subtilitatis specimen autunt, Deum quoquo modo inter peccati causas immiscuisse. Nam cui aliquis entium moralium intellectus, nihil absurdius iudicabit, quam inquirere, an is sit causa actionis, qui eam lege prohibet, ac contra interdictum suum commissam punit. Quod vero Deus ad id concurrat, quod in ista actione physicum est, non magis ideo peccati causa dici potest, quam v. g. deformitatis in veste à sartore imperite confecta, qui pannum ad istam suppeditavit. Vocabulum autem causae in improprium, & à communi sensu alienam heic trahere significationem, est id agere, ne parum irreverens erga divinum Numen videaris³¹.

DEFINITIO XVII.

Actio justa est, quae ex proaeresi recte adplicatur ad personam, cui illa debetur.

I. *Iustitia universalis, particularis.*

II. *Distributiva.*

5 III. *Commutativa.*

IV. *Vindicativa.*

V. *Injustitia.*

VI. *Injuria quid proprie?*

VII. *Injuria fit ex proaeresi, ubi de Culpa.*

VIII. *Volenti non fit injuria.*

§. I. Iustitia duplici modo considerari potest, vel ut denominat personam, vel ut actionem. Ab illa non meretur titulum justitiae, nisi qui constantem & perpetuam voluntatem habuerit cuique tribuendi, quod ipsi debetur³²; ab hac etiam unica & solitaria actio, recte ad objectum adplicata, justa vocatur. De qua posteriori significatione nos heic magis, quam de priori erimus solliciti. Quando igitur alteri ex proaeresi tribuimus, quod ipsi debetur, seu* quando recte adplicamus actionem ad personam cui illa debetur, ea actio justa dicitur³³. Debetur autem aliquid alicui vel ex jure imperfecto, quod supra aptitudinem quoque vocari diximus, vel ex jure perfecto. Recta adplicatio actionum tam purarum, quam conjunctarum cum translatione alicuius rei ad personas, ad quam habendam his imperfectum duntaxat jus erat; ut & adplicatio actionum sub commercium non venientium ad personas, quibus ad istas habendas jus est, nobis vocabitur *Iustitia Universalis*. Ut, quando quis consilio, opera aut re agenti subvenit, & officia debita pietatis, reverentiae, gratitudinis exhibet, adversum quos ista exhibere tenetur. Haec justitia id tantum spectat, ut quod alteri quacunque ratione debetur, praestetur, non attendendo, num id, quod praestatur sit aequale causae illi, ob quam quid debetur, an minus. Sic gratitudinis officio satisficit, si quantum per facultates licet, reponatur, etiamsi beneficium fors longe supra fuerit. Sed recta adplicatio actionum, quae in commercium veniunt, aut quibus res aliqua in alium transfertur, ad quam iste jus habebat, *Iustitia Particularis* dicitur³⁴.

§. 2. Jus porro hoc oritur vel singulis ex pacto (tacito aut expresso) cum societate aliqua inito hoc fine, ut ipsius membra fiant; vel societati ex pacto eodem cum singulis, ut eos sibi membra adjungeret; vel denique circa res aut actiones alias in commercium venientes. Recta adplicatio eorum, quae ex pacto societatis cum membro, aut membri cum societate, fine jam dicto, debentur, vocatur *Iustitia distributiva*. Quandocunque enim quis in societatem recipitur, tale pactum expresse aut tacite initur inter societatem & membrum recipiendum, quod societas quidem velit huic ratam partem tribuere de bonis, quae societati, qua tali, competunt; membrum vero pro rata parte ferre onera, quae ad societatem qua talem servandam faciunt. Determinatio autem ratae partis de bonis socio adsignandis fit secundum aestimationem operae aut sumtuum impensorum ad societatem qua talem servandam, spectatorum in proportionem ad aliorum ejus societatis membrorum operam aut sumtus impensos. Uti contra determinatio ratae partis de oneribus membro imponendis fit secundum aestimationem commodorum, qu[ae]** illud ex societate percipit, spectatorum in proportionem ad commoda ab aliis membris à societate percepta. Inde cum ut plurimum unum membrum plus conferat ad societatem conservandam quam alterum, & unum quoque prae altero plus commodi ex eadem hauriat, facile patet ratio, cur in justitia distributiva sit observanda aequalitas comparata. Quae in hoc consistit, ut quomodo se habet dignitas seu meritum unius ad dignitatem alterius; sic se etiam habeat praemium unius ad praemium alterius. Sic v.g. si distribuenda sint VI. inter Cajum,

40 * C sed

** Z, C qui, J, F quae

Sejum & Titium, posito Titii merita superare merita Caji triplo, duplo Seji*, Cajo dandum erit I. Sejo II. Titio III. Nec ad hanc aequalitatem requiritur, ut praemium simpliciter exaequet meritum personae; sed sufficit, ut quam proportionem habet dignitas unius ad dignitatem alterius, eam etiam habeat portio** de re illa communi ad portionem alterius. Idem etiam in oneribus imponendis observatur. At vero quod quidam aequalitati respectivae, quae in hac iustitiae specie observatur, evertendae adferunt de meo distribuere me posse plus merenti minus, minusque merenti plus dare, modo id dedero, quod pactus sum, allato pronunciato Salvatoris ex Evangelio; id sane ad rem nihil facit³⁵. Nam in allegato exemplo ostenditur, non peccare in iustitiam commutativam, (quae contractum istum locationis conductionis regit,) qui ex liberalitate quibusdam largiorem merito tribuit mercedem, modo caeteris justam, quam pacti fuere, non deneget. Sed quid hoc ad nostram iustitiam distributivam, in qua de re, ad quam plures jus habent velut ratione quantitatis inaequale, rata portio assignanda? Vox autem distribuendi in isthoc exemplo occurrens, hautquaquam innuit, ad iustitiam distributivam id pertinere, sed plures fuisse mercenarios, quibus sua cuique merces fuerit danda.

§. 3. At vero recta adplicatio eorum, quae debentur ex pacto circa res & actiones in commercium venientes, vocatur *Iustitia Commutativa*. Ea pacta cum hoc spectent, ut pro re mea aut actione in commercium veniente ab altero accipiam rem aut actionem aequipollentem, facile adparet ratio, cur haec iustitia postulet aequalitatem simplicem, qua rei aut actionis in commercium venientis pretio alterius rei aut actionis pretium exacte, prout moralis aestimatio fert, respondere debeat.

§. 4. Enimvero, quae in imponendis poenis versatur, *Iustitia Vindicativa* dicta, cum neutra specie iustitiae particularis exacte quadrat. Sunt autem in delicto accurate distinguenda ipsa actionis malitia in se, & damnum alteri per eam datum, quorum illi proprie respondet poena, huic damni restitutio. In pensando damno ita proceditur, ut quod quis per alterius delictum minus habet, sive id adhuc penes delinquentem sit, sive perierit, id aut tantundem delinquenti adimatur, & addatur damnum passo; ita ut simpliciter sarciat ex bonis delinquentis, quod alter ipsius culpa minus habet. Circa poenam autem imponendam id quidem certum est, eam non posse infligi, nisi intuitu alicuius delicti; quando autem, & quanta qualisvè sit infligenda, non tam ex ipsa delicti natura, quam ex utilitate inde vel in ipsum peccantem, vel in societatem redundante est dijudicandum. Nam rationi repugnat, hominem homini quacunquē de causa mali quid imponere, in quo nihil nisi dolorem patientis spectet³⁶. Igitur quemadmodum ob servandam inter homines societatem praecipuis naturae legibus in cunctis fere civitatibus vis legum civilium fuit danda, ut etiam metu violentiae humanae ad eas servandas adigi possent, quibus alias reverentia Numinis parum efficax stimulus faciando officio erat futurus: ita omnis quoque poena in foro humano ad eundem scopum collineare debet. Adeoque cum natura neque quantitatem, neque qualitatem poenae definiat, nec omnino poenam homini de homine, nisi dicto respectu, sumere concedat; recte iustitiam administrabit vindicativam, qui poenas ad istum finem probe atemperaverit. Debetur itaque proprie poena non delinquenti, tanquam aliquid, quod non recte ipsi possit denegari (nisi fors quatenus ipse inde emendandus est,) sed societati; ac si eo casu, quo sumi debebat, intermittatur, non delinquenti injuria fit, sed societati, quae isthac impunitate aut maligna poenae dispensatione turbatur. In quantitate autem poenae, quam utilitas publica mensurat, (quemadmodum castigationes seu correctiones peccantis ingenium,) delinquenti non fit injuria, si tantam poenam, quanto delicto constitutam norat, subeat, (siquidem ad delinquendum ab ipso poenae exactore non fuerit impulsus:) etiamsi forte poena absolute spectata delicto gravior vide-

* Gemeint kann nur sein: „... Seji merita superare merita Caji duplo ...“

** J, F proportio

atur. Nam ejus periculi, quod quis, cum evitare id commode posset, sponte sibi accessivit, ut ab alio ratio habeatur, nullo jure postulare valet. Inde hautquaquam violari Justitiam Vindicativam arbitramur à duce; qui etiam ob gallinae raptum capitis poenam antea denunciata & promulgata exigit, siquidem tam acri poena securitati inermium consuli è bono publico judicaverit. Ubi vero iste, quem memoravi, finis non spectatur, aut alia ratione commodius obtineri potest, non modo poenam recte posse, sed etiam debere omitti judicamus.

§. 5. Ex dictis facile perspicitur, quid actio sit injusta, scilicet quae ex proaeresi prave ad personam adplicatur, cui diversa debebatur, aut quando denegatur alicui, quod ipsi debebatur. Injuste enim agimus, quando inferimus alteri quid mali, quod nobis inferendi potestas non erat; (bona autem ejus sunt naturae, ut cuivis etiam citra causam tribui possint, si id fiat citra fraudem tertii,) aut denegamus vel eripimus ei aliquid boni, quod ipsi debebatur; (nam mala, quae quis meritus est, citra injuriam ipsi non inferre possumus, si id aliis damno non sit.) Adeoque injusta actio vel infert, quod inferre non debet, vel aufert, quod auferre non debet, vel denegat, quod tribuere debebat. (Nam & moraliter pro actione censetur actionis debitae negatio sive intermissio.³³⁷)

§. 6. Solet autem injusta actio, siquidem alteri inferatur ex proaeresi cum laesione juris, quod alteri competit, uno vocabulo dici *Injuria*. De qua ut accurate percipiatur, sciendum, aliquem laedi posse triplici modo, vel ut denegetur, quod ipse debet habere, vel ut ipsi suum, quod jam habet, auferatur, vel ut mali quid inferatur, cujus inferendi alteri potestas non erat. Circa priorem modum observandum, deberi aliquid alicui vel ex mero jure naturae, ita tamen, ut ad ea perfectum jus non habeat, uti sunt officia humanitatis, beneficentiae, gratitudinis; vel ex pacto, eoque vel peculiari, vel contento in obligatione nostra ad leges civiles, qua nos adstringimus ad praestanda ea, quae leges civiles alteri exhibere jubent. Haec si denegentur alicui, proprie injuria dicitur; non autem si ista, etiamsi in jus naturae peccetur. Nec per ipsum jus naturae vi ad ista praestanda alterum adigere licet, saltem ubi imperium in istum non competit, nisi fors necessitas urgeat; quippe cum istorum genus officiorum requirat, ut sponte & citra metum poenae praestentur. Quo sensu verum est, injuriam non fieri nisi ei, cum quo pactum intercessit³³⁸. At vera quando alicui invito dedita opera malum infertur; sive erepto bono quopiam, quod jam possidebat, sive inflicto positive malo quopiam, semper injuria fit, sive pactum intercesserit, sive non. Id enim cuilibet homini natura juris tribuit, ne ab altero homini [sic!]* ipsi citra antegressum suum meritum mali quid inferatur; nec homini potestas est, ut ipse alterum non lacessitus laedat, nisi quantum necessitas imperii exercendi postulaverit.

§. 7. Ad injuriam quoque proprie dictam requiritur, ut ex proaeresi ea processerit. Inde non solent injuriae venire nomine ejusmodi laesiones, quae vel casu fortuito fiunt ab ignaro & invito; puta, si miles, dum jaculis se exercet in loco solito, transeuntem trajecerit, aut si putator in medio fundo ligna caedens, extraneum, cui nullum in eo loco versandi jus, improviso vulneravit: (Talia enim inter illa numerantur mala, quae forte fortuna immittuntur, ubi de nullo homine querela institui, aut restitutio damni postulari potest:) vel ex negligentia, quae evitari potuisset ab inferente, siquidem justam diligentiam adhibuisset, v. g. si quis propter viam publicam opus faciens praetereuntem laeserit, nullo edito signo, ut sibi cavere posset. Item si quis opus aliquod susceperit, supra vires positum, quo male confecto alteri damnum detur; cum nemo affectare debeat, in quo intelligit aut intel- ligere potest, imbecillitatem aut imperitiam suam aliis periculosam fore. Eiusmodi laesio Jctis communitur *Culpa* dicitur, quae est vel *levissima*, ubi incircumspecte & indeliberate deviat a illa diligentia, quam supra communem modum diligentes homines solent adhibere: vel *levis*, cum non praestatur diligentium in eo genere hominum solertia: vel *lata*, quando non adhibetur commu-

* J, C, F homine

nis industria. Culpa lata & levis in eo cum injuria conveniunt, quod obligationem faciunt resarciendi damnum per eam datum, quam levissima culpa non adfert, nisi quis expresse exactissimam & peculiarem diligentiam pactus fuerit. Sed & illae laesiones communiter ab injuriarum classe excipiuntur, ubi intentio duntaxat est semiplena, puta, quando quis ad laedendum alterum impellitur vel ex adfectu necessario, ut fame, siti, &c. vel ex adfectu naturali, ut amore, dolore, metu, &c. Etsi proprie ista intentionis remissio non omnem injuriae rationem tollat, sed duntaxat reatum temperet³⁹.

§. 8. Sed & invito debet fieri, quae dicenda est injuria. Nam volenti non fieri injuriam etiam communi sermone tritum est⁴⁰. Cujus ratio est, quia bonum, quod alteri volenti eripio, aut debitum, quod volenti non praesto, condonatum mihi ab eo censetur. At quis injuriam me fecisse dicet, si quod donatur acceperim? Nec pro malo reputari potest, quod quis sibi ipsi inferri vult, quippe cum malum abhorrentiam voluntatis necessario involvat. Ex quo etiam concludit nonnemo, antiquos quosdam barbaros, quibus senio confectos occidere, & ad dapis usum convertere solemne fuit, non fecisse injuriam, quod ex consuetudine, in quam communiter consenserant, adeoque volentibus mors inferretur. Etsi in hoc istos legem naturae violasse nemo inficias ibit, quod solo taedio molestiarum senectutis fata anticipare voluerunt. Ut nihil dicam, quam prorsus à communi sensu istius moris* atrocitas abhorreat.

DEFINITIO XVIII.

Quantitas actionum moralium est modus aestimativus, quo illae dicuntur quantae.

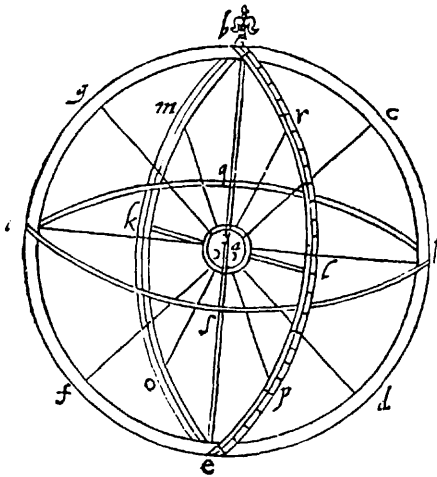
I. Aestimatio absoluta actionum moralium qualis?	X. Computatio quantitatis peccati.	
II. Determinatio Sphaerae moralis.	XI. Qualis cognitio hominibus sit circa quantitatem peccatorum?	20
III. Defectus actionum quoad executionem.	XII. Relativa actionum aestimatio ex eorundem objecto,	
IV. Objecta actionum divisibilia vel indivisibilia.	XIII. Ex statu agentium,	
V. Defectus actionum quoad intentionem.	XIV. Ex conditione actionis,	25
VI. Gradus intentionis.	XV. Ex effectu & circumstantiis.	
VII. Actio perfecte bona quaenam?	XVI. Repetitio an intendat actionem?	
VIII. Peccatum maximum quodnam?*	XVII. Quaenam officia alteri cedant, ubi utraque obiri simul nequeunt?	
IX. Peccata graduum remissorum.		

§. 1. Aestimantur actiones morales vel absolute & in se, vel relate & ad se mutuo. Aestimatione absoluta moralis actionis & quidem bonae praecise loquendo & quasi geometricae nulla est quantitas; sed ipsa bonitas velut in puncto consistit, & est quaedam quasi coincidentia cum lege & congruentia, cujus nulla est mensura. Unde etiam formaliter & praecise spectata actio bona non est altera melior, quippe cum recto non possit dari rectius, etsi materialiter & ratione objecti una sit praestantior & nobilior altera. Mala vero actio quoniam à lege declinat, distantiam aliquam omnino habet à

* Z mortis

** Z quidnam

lege, majorem, minorem, unde peccatum majeureitatis & minoreitatis rationem sortitur; quemadmodum una curvitas à rectitudine magis discedit quam altera. Est autem haec à lege distantia neque longitudo, neque latitudini, neque profunditati similis, quae rectitudine mensurari possit; sed habet instar anguli rectilinei, cujus magnitudo arcu circuli ex puncto crurum communi tanquam centro descripti, cruribus dictis intercepto, mensuratur. Etenim uti regula legis, quae praecise quid agendum sit, instar lineae rectae ductu suo monstrat, cruris primi rationem obtinet; ita voluntatis nostrae determinatio, quae legis regulae per conscientiam in angulari quasi puncto semper copulatur, alterum crus est, quod, si actio declinet à lege, certam distantiam velut angularem habet à crure primo, unde malarum actionum quantitas aestimatur. Sed ut circa punctum spatii quodcumque in quo duae pluresve lineae copulantur, infinitae plaga [sic!]* sphaerica ratione circumjectae concipiuntur, ad quas dictae lineae à se variis modis divergendo excurrere possunt; ita infinitae viae sunt, per quas à legis regula declinantes institui poterunt actionum malarum excursus. Unde non incongrue moralium actionum tractum instar sphaerae nobis imaginabimur, in cujus centro crurum anguli moralis tanquam radorum concursus; in superficie vero puncta plagarum, ad quas radorum est directio, notentur. Caeterum ut sphaera tribus distinguitur circulis quasi cardinalibus, quorum & circumferentiae, & plana, & diametri communes ad se mutuo perpendiculariter incidunt, quales in sphaera mundana sunt Horizon, Meridianus & Verticalis primarius; quorum ille tractum sphaerae longitudo-latitude-narium, iste crassitudinarium amplectitur; hic utrumque priorem in duas partes, & totam sphaeram in Hemisphaerium polare & antipolare dividit: ita similiter in sphaera morali tres notantur circuli quasi cardinales, quorum primus instar Horizontis terminos & objectum, circa quod versatur actio moralis, ipsumque exercitium repraesentat: secundus instar Meridiani mentis velut elevationem & intentionem agentis innuit: tertius instar Verticalis primarii utrumque priorem in duas dispescit partes, totamque adeo sphaeram moralem in hemisphaerium polare & antipolare disterminat⁴¹.

25 * J, C, F plagae

§. 2. Quod ut melius intelligatur, sit in adjecto schemate, quod sphaeram repraesentat rectam, circulus B H E I Horizon rectus; circulus B K E L Meridianus, heic oblique visus, & in ellipticam lineam degenerans; sicut & circulus H S I Q Verticalis primarius, in sphaera recta cum Aequatore coincidens. Sit communis Horizontis & Meridiani concursus B punctum polare arcticum, quod plagam polarem appellabimus; sitque alterum eorumdem circulorum commune, sed oppositum huic punctum E polare antarcticum, quod nobis heic dicitur plaga antipolaris. Concipiatur Deus scrutator cordium & oculatissimus actionum humanarum arbiter in centro sphaerae moralis A³⁴², tanquam in corde nostro, ex quo excurrat, & quidem à parte Dei radius legis A B velut Dei digitus, plagam polarem B tanquam Cynosuram actionum nostrarum praecise monstrans, positivo quidem dictamine, ut hoc fiat; alteram vero, & huic oppositam plagam antipolarem E velut opposita sua facie post se relinquens, & negativo dictamine, h. e. prohibitione, ne hoc fiat, serio monens. Porro ex eodem cordis meditullio tanquam sphaerae moralis centro concipiantur à parte hominis excurrere actionum moralium radii, & I. quidem fundamenti loco radius conscientiae, tanquam radius legis ectypus; qui si rectus est, cum radio legis archetypo perpetuo coincidit, &, uti quaedam imaginis divinae scintillula, ejusdem directionem ad plagam polarem participat. Quod si minus fuerit rectus, puta vel propter duritiem & opacitatem cordis reflexus, (quae est conscientia erronea,) vel propter circumfusam sibi atmosphaeram refractus, (quae est conscientia probabilis,) vel scintillatione fluctuans, (quae est conscientia dubia & scrupulosa,) illic ad oppositas plagas, isthic versus plagam quidem polarem, sed velut per ambages quasdam & non ita directe tendit; heic circa plagam polarem hic inde vacillat.

2. Radii actionum moralium formales, qui physice quidem, id est, quoad principium naturale, in puncto centrali A cum radio legis sunt continerini, hoc est, à DEO tanquam universali causa naturaliter movente simul dependentes; moraliter autem, i. e. quoad mobilitatis & tractus determinationem hominibus relictis, adeoque ex corde tanquam angulari puncto versus omnes plagas sphaerae moralis libere circumducibiles, adeo ut si homo velit, radius actionis moralis cum recto legis radio coincidere, vel ad latus alterutrum magis ac minus declinare, vel prorsus ad oppositum è diametro se convertere possit. Caeterum licet infiniti esse possint actionum radii; duo tamen sunt quasi cardinales, à quorum situ moralis quantitas potissimum dependet: unus eorum est velut Horizontalis, qui dici potest *radius Exsecutionis*; alter velut in Meridiano decurrens, *radius Intentionis*. Caeteri qui extra utrumque circulum cadunt, sunt quasi collaterales, & licitorum potius quam necessariorum rationem habent.

§. 3. Quibus sic determinatis, quod ad primum attinet, si ad ipsam plagam polarem in Horizonte incidat radius Exsecutionis, nullam habebit à regula legis declinationem Horizontalem, & eatenus non erit peccatum. Quod si ab ea plaga declinet, ratione exsecutionis peccatum erit, & quidem si actionis radius ad oppositum punctum E se convertat, hoc est, si homo non tantum quod lex jubet omittit, sed & simul ejus contrarium, quod lex opposita facie prohibere intelligitur, patrat, maximam dicemus actionis à lege declinationem Horizontalem. Sin radius humanae actionis ad punctum H vel I excurrat, ubi perpendicularis est ad lineam Syzygiarum conjunctionis & oppositionis cum lege B E, nec magis in positivam B, quam negativam partem E propendet, i. e. si, quod lex jubet ut fiat, tantum omittit, mediam à lege declinationem Horizontalem dicemus & peccatum omissionis. Quod si radius actionis inter B & H, vel inter B & I consistat, v. g. in puncto C vel G, ubi propius ad B quam ad E accedit, fieri quidem dicemus, quod lex jubet*, sed imperfecte, dum non omne, quod in illa lege jubetur, actio exprimit, sed aliquantum, plus, minus, omittit. Quod peccatum crimine omissionis tanto minus judicandum, quanto minus actio omittit. Sin radius actionis inter H & E constituatur,

* Z quod illa lex jubet

v. g. in puncto D vel F, ubi propius ad E, quam ad B accedit, i. e. ubi non tantum omittitur, quod lex jubet, sed aliquantum etiam eorum, quae lex insimul prohibet, non tamen prorsus è diametro oppositum, actione exprimitur, commissionis jam peccatum est, & tanto quidem majus, quanto radius actionis ad oppositum propius accedit.

§. 4. Heic autem notandum, quod objecta legum, quae velut in Horizonte locantur, sint in duplici potissimum differentia. Quaedam enim sunt *indivisibilia*, quaedam *divisibilia*; i. e. quaedam ita sunt comparata, ut necesse sit, ea aut tota exprimi per actionem, aut prorsus omitti, aut penitus contrarium fieri; in quibusdam autem etiam aliqua duntaxat pars potest exprimi, reliqua omitti, aut aliquid duntaxat oppositi fieri. Et in his iterum aliquid discriminis occurrit. Quaedam enim objecta legum divisibilia comprehendunt ea, in quae dividi possunt, *velut species*. Sic affirmativa lex quinti praecepti est, succurre necessitatibus corporis proximi tui. Haec comprehendit sub se velut species conservationem vitae, membrorum, sanitatis, aversionem dolorum, suppeditationem alimentorum tempore famis, &c. Opposita vero lex, quae prohibet laedere corpus proximi, comprehendit sub se homicidium, mutilationem, vulnerationem, verberationem, &c. Sic sexti praecepti lex affirmativa, quae castimoniam jubet, sub se continet puritatem cogitationum, verecundiam sermonis ac gestuum, puritatem corporis, &c. lex opposita impudicitiam prohibens complectitur adulteria, scortationem, gestus ac motus impudicos, verba obscaena, &c.³⁴³ Heic verbi gratia, verba impudica non habent ad adulterium instar gradus, nec puritas animi ad puritatem corporum, proprie loquendo. Sed quia legislatores compendii gratia sub uno actu generali multos actus speciales voluerunt comprehendere, inde radius executionis aequae incidet in punctum B, si quis puritatem verborum conservet, quam si puritatem corporis; & contra idem radius aequae incidet in punctum E, si quis proximo praeter fas colaphum inflixerit, quam si eundem occiderit. Adeoque harum actionum, ut & earum, quae obiectum habent indivisibile, declinatio horizontalis non potest esse, nisi per quadrantem aut semicirculum, id est, ubi non fit, quod lege praecipitur, aut omittendum id est, aut contrarium faciendum. Ast vero quaedam objecta legum ita sunt divisibilia, ut ea, in quae dividi possunt, contineant *ad modum partium integralium*. Ubi non statim radius executionis per integros quadrantes declinat, sed in gradus intermedios potest incidere, quorum tot possunt constitui, in quot partes notabiliores obiectum dividere quis velit. Sic v. g. quando operario pro labore debeo XXIV. si prorsus mercedem illi denego, radius executionis cadet in verticalem primarium: si partem duntaxat tribuam, reliquo subtracto, radius eo propius ad polare punctum verget, quanto minus de debiti summa detraho. Verum tales gradus tantum in hemisphaerio polari existere posse videntur. Quando enim radius executionis in alterum hemisphaerium inciderit, i. e. si operario praeter denegationem mercedis aliquid praeter fas subtraham, prorsus alterius speciei fit actio, quae priorem haut contingit, sed peculiari lege prohibetur.

§. 5. Quod alterum concernit, si radius Intentionis in ipsum punctum polare inciderit, nullam habebit actio declinationem à Lege meridianam, id est, nullam poli elevationem aut depressionem, nullamque adeo obliquitatem intentionis. Quod si radius Intentionis in Meridiani quidem semicirculo polari maneat, & ita ad polum quidem vergat, linea aestimativa per verticale punctum & per intentionis plagam ducta, (uti illi solent aestimare, qui extra sphaeram sunt, & ad Horizontem tanquam visionis terminum omnia referunt;) nec tamen prorsus in ipsum punctum polare B inciderit, intentio quidem ferri dicitur in id quod lex jubet, sed cum remissione, tanto quidem majore, quanto radius intentionis propius ad Verticalem primarium accesserit. In eo enim constitutus radius A K, A L, cum perpendicularis sit ad lineam Syzygiarum B E, nec magis in B quam in E propendat, neque intentionem ejus quod lex jubet, neque oppositi habebit homo. Atque ita quando fit, circa quod lege est dispositum, ex Ignorantia, aut Coacte factum esse intelligitur. Quod si fuerit actionis radius intra puncta Meridiani K B, vel L B, intentio quidem feretur in id, quod Lex praescribit, sed cum remis-

sione majore vel minore, prout ab ejusdem negatione ad summam intentionem magis vel minus, secundum diversos gradus, radius accesserit.

§. 6. Gradus porro intentionis³⁴⁴ notabiliores in utroque hemisphaerio non inconcinne constitui possunt duodecim, quos in schemate limbus Meridiani repraesentat. Etsi ei, qui plures aut pauciores velit constituere, dicam hautquaquam simus scripturi. Quando itaque à puncto L versus B se movere incipit radius humanae intentionis, in aliquem horum graduum incidat necessum est, qui hoc se ordine videntur excipere. 1. Species actionis bonae in animum admissa. 2. Simplex adprobatio ejus tanquam honestae. 3. Deliberatio an heic & nunc sit facienda. 4. Inclinatio in actionem per extrinsecam violentiam excitata. 5. Inclinatio in actionem ob metum damni. 6. Inclinatio in actionem improviso ex commoditate occasionis blandientis excitata. 7. Inclinatio in actionem qua utilem, i. e. ob praemium. 10
8. Intentio semiplena languida & facile mobilis fine legitimo, i. e. ad obedientiam legi praestandam. 9. Intentio semiplena cum impetu conjuncta. 10. Intentio plena facile mobilis, h. e. quae diverso objecto proposito facile possit mutari. 11. Intentio plena difficulter mobilis. 12. Intentio plena firmissima, quae praecise in punctum B incidit. Quando autem à puncto L versus punctum E disceditur, totidem quoque occurrere videntur gradus. 1. Species peccati in animum admissa. 2. Simplex adprobatio peccati tanquam utilis aut jucundi. 3. Deliberatio an sit faciendum. 4. Inclinatio in peccatum per extrinsecam violentiam excitata. 5. Inclinatio in peccatum ob metum damni. 6. Inclinatio in peccatum per seductionem aliorum ex inconsiderantia. 7. Inclinatio in peccatum ob utilitatem adparentem. 8. Intentio semiplena, languida & facile mobilis ex inobedientia. 9. Intentio semiplena cum impetu seu adfectu conjuncta. 10. Intentio plena facile mobilis. 11. Intentio plena difficulter mobilis. 12. Intentio plena firmissima, quae in ipsum punctum E incidit. Fatemur tamen priores tres gradus utrinque esse potius actus quosdam velut praeliminares ad eliciendam inclinationem seu intentionem, quam gradus intentionis proprie dictos. Igitur si jam in eodem Meridiano progrediens radius intentionis incidat in antipolarem ejus semicirculum K E L, qui oppositum ejus, quod lex praescribit, puncto E complectitur, intentio in oppositum ferri intelligitur; & quidem si radius punctum E praecise monstret, summa intentione totum oppositum perpetrabitur. Quod si in eodem Meridiano semicirculo radius actionis incidat in puncta intermedia, quorum insignes differentiae gradibus sunt notatae, minore vel majore intentionis remissione fieri dicetur actio, prout gradus, in quem radius incidit, propius vel longius à puncto E abfuerit.

§. 7. Ex hactenus dictis adparet; I. Ut actio sit perfecte bona, requiritur, ut uterque radius tam Executionis, quam Intentionis praecise incidat in punctum B, i. e. ut non tantum omnia fiant, quae lex praescribit, sed etiam, ea intentione atque animo, prout lex requirit. Equidem qui in Rep. hominum homines leges ferunt civiles, ut plurimum adquiescunt, si actus legibus praescripti fiant, quaecunque demum agentium sit intentio; quippe cum legibus suis respiciant utilitatem Reip. quae plerunque ex actus exteriori exercitio sufficienter resultat, licet agens eam fors directe non intendat. Etsi contra circa actiones legibus contrarias quam maxime de intentione agentis sollicita sint fora humana, adeo ut raro poenam imponant, ubi dolus malus abfuisse probatur. Ast Deus, qui lege sua animos hominum in sui obsequium maxime voluit devincire, non tam actum exteriorum aestimat, quam intentionem agentis, qua sese ad obsequium legis determinat. Inde est, quod in illo legis divinae compendio jubeamur DEUM diligere ex toto corde, ex tota anima, totisque viribus, & proximum sicut nos ipsos³⁴⁵.

§. 8. II. Si uterque radius tam Executionis quam Intentionis praecise feratur in oppositum punctum E, maximum est peccatum in isto genere, nempe quando non solum directe oppositum ejus, quod lege jubetur, sed etiam cum ea intentionis firmitate fit, quam lex alias ad obeundam actionem bonam requirebat.

§. 9. III. Quod si alteruter aut uterque horum radiorum à puncto B declinaverit, ita tamen, ut adhuc uterque in hemisphaerio polari maneat, in se quidem actio erit non bona, inter homines tamen

utcumque pro bona censebitur. Qui etiam actionem in qua uterque radius propius à puncto B abfuerit, dicere solent meliorem actione ejusdem speciei, in quo radii à dicto puncto longius abfuerint: etsi proprie ista minus mala sit dicenda quam haec. At quando uterque radius in hemisphaerium antipolare incidit, ne in humano quidem foro quidquam bonitatis tali actioni inesse judicabitur. Contin-

5 git vero etiam, ut radius Executionis incidat in hemisphaerium polare, radius Intentionis in antipolare; & contra. Illud fit, quando actio ratione objecti bona suscipitur fine malo; ut si quis cum intentione alterum vulnerandi gladio dissecuerit vomicam alias incurabilem, qua secta iste sanitati restituatur. Hoc evenit, quando ex conscientia erronea cum intentione bona actio suscipitur, quam agens bonam putabat, licet in se mala sit.

10 §. 10. Caeterum determinatur quantitas actionis malae ex quantitate anguli, quem uterque radius executionis & intentionis facit cum radio legis; qui quo major est, eo majus etiam fit peccatum, & contra. Adeoque attendendum est non solum, quantum quis actionis praeceptae omiserit, aut vitatae praestiterit, sed etiam qua intentione idem fecerit. Et quidem conjungenda est quantitas utriusque anguli. Sic ponamus semicirculum Horizontis complecti gradus 24, Meridiani quadrantem 12. Hoc modo si uterque radius incidit in punctum E, peccatum intelligitur esse graduum 36. Si radius Executionis incidit v. g. in gradum 15, Intentionis in 9, peccatum erit graduum 24, & sic deinceps. Sed cum peccati absolute spectati quantitas potissimum ex intentione crescat vel minuatur, ideo isthaec quoque in illa determinanda cumprimis erit respicienda.

§. 11. Ex dictis ista quoque fluunt consectaria. I. DEUM in centro sphaerae constitutum minutissimam etiam aberrationem accuratissime notare, nec vergentia tantum esse contentum, sed requirere omnimodam actionis cum regula legis coincidentiam, tam quoad radium Executionis, quam Intentionis. Quo rite expenso nemo erit, qui coram DEO probitatem suam jactare sustinebit. 2. Judices humanos, cum positi sint extra centrum sphaerae, i. e. cum agentis cor penetrare nequeant, non adeo accurate judicare posse de actionum quantitate. Praeprimis quia intentionem agentis, quae tamen maxime huc facit, non possunt cognoscere, nisi ex signis in sensus incurrentibus, quae nunquam absolute infallibilem gignunt scientiam de iis, quae intus fuere voluta. Hinc isti actionum qualitatem aestimant duntaxat sensualiter, i. e. prout sagacitatis humanae conditio permittit. Non secus ac in Astronomicis quae ultra decades minorum secundorum excurrit parallaxis pro insensibili judicatur, & visus locus cum vero coincidere supponitur, licet indefiniti adhuc arcus minores inter utrumque intercedant³⁶; scil. quod oculus noster non consistat in puncto, sed crassis humoribus & pluribus lentibus, in quibus radiorum fit refractione, sit circumdatus, ut tantam subtilitatem percipere haut valeat. Sic in foro humano, quae acumen iudicii nostri fugit intentionis, quin & executionis declinatio non attenditur, juxta tritum illud: minuta non curat Praetor³⁷. Quin illic circa actiones malas vix in plures dividi gradus intentionem audias, quam duos, plenam scil. & semiplenam. 3. Actionis bonae formaliter & in se nullum omnino esse meritum; malae vero tanto majus esse demeritum, quanto radius uterque à puncto B longius recesserit. Et is defectus formalis actionis, nisi condonetur, satisfactione aequivalente erit compensandus. Atque isthaec quae hactenus diximus, ad singulas actiones morales applicari possunt & debent.

§. 12. Relate & ad se comparatae actiones aestimantur, prout haec praestantior aut deterior vel nocentior altera dicitur, & quantum ad bonas, prout una alteri cedere debet, quando utraque simul expediri nequit. Determinatur autem haec quantitas relativa actionum I. *Ex earundem objecto*. Prout enim hoc est nobile & pretiosum, ita praestans quoque & nobilis censetur actio prae altera, cujus objectum minus est tale; & contra eo gravior ac deterior habetur actio, quo praestantius bonum fuerit violatum. Inter ista autem objecta uti nobilitate immensum excellit Deus O. M.; ita merito prae caeteris maxime detestanda habetur actio, quae directe in ipsius contumeliam tendit. Ejusdem autem cultus in animo potissimum consistens uti universae vitae actum temperare debet; ita ipso volente

actiones illae, quae externus in ipsum cultus expromitur, cedunt his, quae insignem aliquam hominibus utilitatem adferunt. Proximum ab his gradum obtinent, quae universam hominum societatem, post, quae publicam civitatis tangunt. Inde singuli succedunt. Circa hos Christianam fidem professi maximum censemus bonum salutem animae aeternam, maximum malum ejusdem perditionem. Hanc excipit vita, quae fundamentum bonorum omnium temporalium. Pari fere passu cum vita ambulans pudicitia, honestas civilis seu fama, & quaecunque ita ad vitam sunt necessaria, ut sine illis aut prorsus non servari, aut non nisi miserrima trahi queat. Quo pertinent membra non vitalia, quae nobilitate usus sui aestimantur. Inter caetera bona, quae vitam duntaxat reddunt ornatiorem & jucundiolem, & quae ea utcunque carere possit, animi bonis cedunt bona corporis, & his bona fortunae. Enimvero pleraque bona aut mala varias admittunt intensiones & remissiones pro subjectorum, quibus exhibentur & inferuntur, disparitate quoad statum, felicitatem vel infelicitatem, aetatem, tempora seu necessitates, peculiarem adfectum, quo inclinantur in particulare aliquod bonum, vel à certa mali specie abhorrent, &c. quae omnia accurate observantur in determinatione meriti actionum indebitarum, nec non ex parte circa poenas imponendas.

§. 13. II. *Ex statu & conditione agentis.* Quo facit tritum illud: Omne animi vitium tanto conspectius in se crimen habet, quanto qui peccat major habetur. Sic idem specie peccatum notorium à sacerdote commissum gravius censetur eo, quod ab alio. Sic ab hoste exhibitum beneficium majus judicatur eo, quod ab amico; & contra ab amico profecta injuria gravius afficit, quam ab hoste illata. Et à sordido aliquo homine illudi gravius, quam ab aequali aut majore; à liberis & servis propriis, quam ab alienis. Nec parum interest, mulier an faemina, vir an adolescens & puer, senex an juvenis, magistratus an privatus, vir praeclarus an obscurus, barbarus an culta ex gente aliquid faciat. Naturalis enim animi firmitas actionis malitiam aggravat; uti ejusdem imbecillitas ipsarum bonitatem illustrat. Et status splendor malefactoris turpitudinem, ejusdem obscuritas praeclare factis admirationem foeneratur.

§. 14. III. *Ex conditione actionis,* prout facile aut difficulter potuit exerceri. Bona actio, caeteris paribus, quo difficilior, eo pulchrior; mala contra quo facilius vitatu, eo deterior censetur alia actione ejusdem specie, cui ista conditio non adfuit. Huc quoque facit, an animus agentis affectu vacuus fuerit, an iisdem agitur. Nam hi ubi in objectum actionis tendunt, eandem faciliem, si in contrarium, difficilem reddunt. Quos inter, qui mali specie excitantur, acriores plerumque subdunt stimulos, certe plus favoris aut miserationis habent, quam quos boni species irritat. Inde multum differt, quantum ad turpitudinem, perjurium ex metu mortis commissum, quam quo lucri causa depositum abnegatur. Et fur famis aut egestatis causa aliena surripiens minus turpis habetur, quam qui per insatiabilem auri cupidinem alios expilat. Nec parum refert, recentine adfectu, an diu concocto quid feceris; quippe cum recentes impetus violentius ruant, eoque difficilium, iisdem non abripi; quos mora temporis imperio rationis magis reddunt obnoxios. Sic etiam qui primus in aliqua civitate peccatum quoddam committit & velut docet, gravius peccat, quam cui peccantium circumstans frequentia pudorem eripuit.

§. 15. IV. *Ex effectu & consequentibus actionis* bonis aut malis, quorum illa, quo praestantiora & majora, eo praestantior actio; haec, quo plura & graviora, eo deterior censetur alia ejusdem speciei, quam ista non consequuntur. V. *Ex circumstantiis loci ac temporis,* quae facta non parum gravant aut elevant. Sic idem peccatum in loco publico & coram arbitris commissum gravius est, quam quod occultari studetur; tum quod quae teguntur saltem exemplo minus noceant, tum quod valde intensa judicetur fuisse malitia ejus, qui peccatum suum ostentat, & ex eo gloriam aucupatur. Sic cum rebus ad cultum divinum spectantibus reverentia aliqua debeat, foedius est in templo stuprum committere, quam in caupona. Sic in consessu judicum pulsari gravius est, quam intra privatos parietes. Sic qui profesta die inebriatur, caeteris paribus, minus peccatum admittit, quam qui die precibus aut poenitentiae peculiariter destinato helluat, &c.

§. 16. Repetitio autem rarior aut frequentior ejusdem specie actionis in se non reddit actionem meliorem aut deteriore, nisi quatenus indicium est, eam ex habitu proficisci. Qui cum circa actiones morales maxime attendatur, (quippe cum ex habitu susceptae actiones cum plena plerunque intentione fieri intelligantur,) satis claret, cur communiter praestantior censeatur actio bona, quam quis saepe ante ediderant, illa, quae nunc prima aut a[lt]er[is] vice exercetur; scilicet quod haec non tam plena cum intentione, uti illa suscepta judicetur: item cur mala saepius repetita gravior judicetur, quam quae semel aut bis tantum ab eodem fuit commissa³⁴⁸. Non obstante, quod habitus bonus actionem bonam facitet, malus contra difficultatem à mala actione abstinendi pariat. Nam labor in comparando habitu bono facit, ne minoris sit actio facile & cum voluptate à bono exercita; & eo majus est odium mali, quod male agendo effecerit, ut vix aliter quam male possit agere. Id quod etiam in irrogatione paenarum ab hominibus facta observatur. Facilius enim venia donatur, aut levius plectitur, qui prima vice deliquit, (nisi forte enorme sit flagitium,) quam qui saepius ad eundem impingit lapidem, idque ob intensionem proaereseos, ex qua tale delictum adparet susceptum. Quandoque etiam priorum venia delictorum à futura emendatione tanquam conditione suspenditur, quae ubi deficit, cum repetiti illius peccati vindicta antegressorum quoque omnium poena simul exigitur. Unde adparet, quo sensu verum sit illud vulgare: Nunquam crescit ex postfacto praeteriti delicti aestimatio³⁴⁹.

§. 17. Quantum autem peculiariter comparationem actionum bonarum & officiorum concernit, de iis, quodnam alteri cedere debeat, ubi simul utrumque expediri nequit, facile poterit ferri iudicium, si sequentia observentur³⁵⁰. 1. Semper affirmativum praeceptum cedit negativo, i. e. nemo potest recte aliquid agere à lege naturae praeceptum, ut simul necessario agat aliquid ab eadem interdictum. Cujus ratio est petenda ex natura praeceptorum affirmativorum & negativorum, quod horum obligatio sit perpet[ua] uniformis & aequabiliter efficax, illorum autem occasionem supponat, quae adesse non intelligitur, ubi quid citra legis violationem fieri nequit. Unde talia moraliter impossibilia judicantur. Hinc nemo potest alterum injuria afficere, fidemvè fallere, ut vel suum suorumve commodum promoveat, aut gratitudinis & beneficiorum materiam nanciscatur. 2. Obligatio perfectae mutuae homines utrinque respicienti cedit obligatio imperfectae mutuae. Sic quae ex contractu debentur potius solvenda sunt, quam quae ex promisso gratuito aut lege gratitudinis, si utraque simul expleri nequeant. 3. Lex beneficentiae cedit legi gratitudinis, caeteris paribus. Quia prius velut jus aliud & favorabilius est gratitudini in istud objectum, quam beneficentiae; quippe cum illa requirat ut reddas, haec ut prior des; adeoqua [sic!]* tali casu ob concurrentem gratitudinis necessitatem beneficentiae objectum deesse intelligitur. Quod eo usque valet, ut beneficentia etiam propinquis nostris exhibenda post gratitudinem esse debeat, nisi ista forte cum arctiore aliquo debito sit conjuncta. 4. Inter illos, quibus ex affirmativo praecepto aliquid debemus, vim duntaxat legis naturalis, non civilis habente, propinquitatis personarum praevalet, quae communiter ista habetur, ut post propriae curam personae sequantur liberi, parentes, propinqui, & denique quilibet homines, ac inter hos prout vel indigentia laborant, vel prout aliis deinceps utiles videntur futuri, si ipsi à nobis adjuventur. Ubi à prioribus semper subsequentes excludi intelliguntur in pari indigentiae aut auxilii genere. Etsi major beneficii necessitas in posterioribus priores etiam cedere faciat, praesertim ubi his alia vice commodius satisfieri potest.

* Z, J, C, F adeoqua

DEFINITIO XIX.

Effectus actionis moralis dicitur id, quod ab ea producitur.

I. *Effectus actionum formalis.*II. *Effectus materialis*

§. 1. Nos heic potissimum attendimus effectum actionum bonarum & malarum qua talium, qui est vel *formalis* vel *materialis*; ille iterum est vel *internus* vel *externus*. Internus effectus actionis bonae est adprobatio conscientiae consequentis in illius actus recordatione se suaviter delectantis. Internus effectus actionis malae est condemnatio conscientiae consequentis, & perturbatio animi cum anxietate in facinoris contemplatione haerentis, & conscios cum pudore aversantis. Effectus actionis bonae externus est adprobatio istius facta ab hominibus probis, ac potissimum ab eo qui actionem illam praecepit, item bona existimatio & honor. Effectus externus actionis malae est improbatio istius facta ab eo, qui illam vetuit, aliisque viris bonis; item mala existimatio & ignominia.

§. 2. Effectus materialis actionis bonae proficuae, & quidem indebitae est *Meritum*; malae *Demeritum*; quorum illud pensatur per *mercedem* & *praemium*, hoc consequitur *Poena*.

DEFINITIO XX.

Meritum est qualitas moralis aestimativa in hominem ex actione indebita resultans, secundum quam illi debetur bonum aequipollens ab eo, in cujus gratiam ista actio fuit suscepta.

I. *Ex actione debita nullum est meritum,*III. *Quid merces, quid praemium?*II. *Sed ex indebita duntaxat.*

Fundamentum & velut scaturigo meriti est praestatio operis indebiti, seu ad quod à nobis habendum alteri, in cujus gratiam id praestatur, jus non erat³⁵¹. Si enim alteri ea duntaxat exhibeo, ad quae exhibenda perfecte obligor, ita ut iste potestatem habeat à me eadem exigendi, utique patet, eo ipso dum illud praesto, me tantum explere debitum atque obligationem meam, ac in ipsa actione nihil velut redundans esse, ex quo meritum mihi queat enasci. Unde constat, mortali nullum omnino meritum adversus Deum esse posse, etiamsi demus, ipsum perfecte legem divinam posse implere, adeoque Deum nullo modo fieri posse hominum debitorem, nisi ex gratuita promissionis veracitate, quae ipsa tamen nulli homini jus confert. Sic & caeterae actiones, quae ab hominibus nobis pro imperio injunguntur, non possunt nobis immediate gignere meritum adversus eum, qui injunxit. Etsi tam Deus quam homines, qui aliquem perfecte possunt obligare, saepe certa quaedam bona soleant constituere & conferre iis, qui jussa sua impleverint, ad excitandam obsequii promptitudinem; ad quae exhibenda non ex merito agentis, aut tanquam ex contractu, sed vi promissionis liberalis tenentur. Unde ea non mercedis aut praemii debiti, sed doni aut praemii gratuiti nomine veniunt.

§. 2. Supersunt igitur ad acquirendum adversus homines meritum illae actiones, quae ipsis non debebantur, sive nulla prorsus obligatio ad eas praestandas adstringebat, sive natura quidem easdem suscipi jubebat aut suadebat, adplicatione tamen ad individua in nostro relicta arbitrio, sive jure saltem civili non praecipiebantur. Ratio horum est, quia quae alteri perfecte debeo, ad ea ipse jam habet jus, adeo ut si illa praestem, proprie nihil mihi decedat de eo, in quod ipse pro praesenti tempore jus habeo; quippe cum, ubi eadem retinero aut negavero, injuriam alteri faciam. Quod satis ostendit,

ea istius jam esse, ac nequaquam amplius mea, adeoque illis exhibendis nullum merito relinquere locum. At vero quando extra obligationem perfectam aliquid alteri praesto, illud utique cum mihi decedat, alterique ad crescat, relinquit apud me jus perfectum aut imperfectum ad habendum ab altero, in quem istud fuit collatum, quod pretio ejusdem aequipolleat. Et hoc ipsum meritum est.

- 5 §. 3. Meriti expletionem quando expresse stipulamur, *Merces* proprie dicitur. Sed quando expletio illius, quantum ad modum, tempus & quantitatem in arbitrio & aequitate alterius relinquuntur, *Praemium* vocatur. Quod est vel res corporalis, ut pecunia, ager, domus, &c. & incorporalis, ut concessio immunitatum, privilegiorum, certorumque jurium; vel moralis, ut honor, laus, &c. vel notionalis, ut statuae, inscriptiones, coronae & similia³⁵².

DEFINITIO XXI.

Demeritum est qualitas moralis aestimativa, ex actione mala in hominem resultans, qua tenetur pensare damnum alteri ista datum.

I. <i>Qui laesit alterum, tenetur ad restitutionem damni & cautionem.</i>	VII. <i>Pro alio nemo potest puniri.</i>
15 II. <i>Qualis cautio requiratur de jure naturae?</i>	VIII. <i>Ad quam mensuram poenae imponendae?</i>
III. <i>In civitatibus cautio praestatur per Poenam.</i>	IX. <i>Lex divina an mensura poenarum inter homines?</i>
IV. <i>Fines poenarum.</i>	X. <i>Quid de talione judicandum?</i>
V. <i>Poenae quotuplices?</i>	XI. <i>Quae aequalitas in poena observanda?</i>
20 VI. <i>Ad poenam nemo tenetur.</i>	XII. <i>Quaenam obligatio Magistratui ad poenam sumendam?</i>

§. 1. In quibuslibet peccatis, saltem quae ad alium terminantur, duo inveniuntur; ipse defectus seu distantia à norma legis secundum executionem vel intentionem, & damnum alteri per id directe aut indirecte datum³⁵³. Quid circa utrumque in foro humano observari solet & debeat, nobis heic dispicere labor est, nam Tribunalis Divini edicta uti excutere non est nostrum, ita isthaec eo trahi nolumus. Certum igitur est, quemlibet hominem ex lege illa naturae de non inferendo alteri, per quod pax & societas humana turbetur, teneri ad pensandum alteri damnum sua culpa quoquo modo datum, &, si ex malitia id processerit, cautionem de non offendendo in posterum dare.

§. 2. Inter eos porro, qui nulla civili lege nexi, solo naturae jure inter se utuntur, ad nullam aliam videtur cautionem praestandam idem jus naturae obligare, siquidem quis poenitentia ductus, sponte & non vi adactus, ad damnum pensandum sese obtulerit, quam ut simplici adseveratione, vel etiam juramento fidem suam obstringat de omittendis in posterum offensis. Idque quia isthaec poenitentia sufficienti est indicio de mutatione animi ac firmo proposito ab injuriis sese deinceps abstinendi³⁵⁴. Adeoque si qui damnum acceperat, isthac contentus esse nolit, sed ex iniqua diffidentia aut asperitate quadam animi per vim ampliolem velit cautionem extorquere, cum per legem naturae alter ad eam non teneatur, culpa violatae pacis penes ipsum haerebit, ac recte vi alter resistere potest illi, qui ex vindictae cupidine, aut nimio metu aequa satisfactione contentus esse non vult. Quo casu fit, ut, qui injuriam intulit, justum, qui accipit, injustum bellum gerat. Verum ubi per vim quis ad satisfaciendum est adigendus, cum id ipsum satis obstinationem ejus in malitia ostendat, nec satisfactio obtineri possit, nisi offensus viribus laedentem superaverit; penes victorem est, quali cautione securitati suae quam rectissime judicet prospectum. Ubi non tantum ad ereptionem armorum, demolitionem aut

occupationem locorum munitorum, ad obsides, perpetua vincula & similia potest procedi, sed etiam ad ipsam mortem, siquidem satis constiterit libertati restitutum exitium nobis intentaturum, nec commodius remedium sit eidem evitando. Caeterum ad hujusmodi cautionem praestandam aliquem teneri proprie dici non potest; quia ista in eo, à quo extorquetur, supponit & involvit vitium aliquod animi, & peccatum in legem naturae, scilicet denegationem spontaneae satisfactionis, ac violentiam peccati sui defensionem.

§. 3. Enimvero civitates uti sunt institutae societati inter homines firmioribus adstringendae vinculis; ita quas ipsae ferunt leges eo tendunt, ut non tantum civibus praescribatur, quid cuique sit tribuendum, & quomodo cuique damnum alterius culpa aut malitia datum pensandum; sed etiam quibuslibet, quantum fieri potest, in antecessum velut caveatur de injuriis & damnis non accipiendis, *Poenis* scilicet in delinquentes constitutis. Praeprimis cum rarissime inveniantur, qui ad injuriae suae pensionem citra vim aut metum descendant, nec sine turbis dentur damna & injuriae, si vel maxime post sponte eadem sarciantur. Maxima igitur & commodissima cautio de securitate, quam quidem societatis humanae conditio fert, est ista, ut per poenam damnosius sit alteri nocuisse, quam non nocuisse. Ad istum finem omnes poenae, quas homines de hominibus sumunt, tendere debent. Nam ut homines nihil praeter dolorem in eo qui punitur, spectent, tum humanae mansuetudini naturae repugnat, tum prorsus est inutile: ac non nisi puerorum ac muliercularum est, ex malo laedentis solatium dolori suo accessere. Unde parum cum ratione congruere videtur, quod apud nonnullas civitates v. g. in homicidio penes occisi cognatos est, homicidae poenam condonare aut relinquere, quasi non ob exemplum, sed mulcendo ipsorum luctui hominem jugulari par sit.

§. 4. In civitate igitur, praeterquam quod per summam potestatem, qui deliquit, adigitur, ut alteri damnum datum resarciat, quantum natura admittit, de futura securitate omnibus cavetur, per inflictionem poenae cujus asperitate omnes à peccatis absterreantur. In quibus imponendis respicitur utilitas tum ejus, cujus intererat non esse peccatum, tum coeterorum promiscue omnium, nempe ne in posterum iste aut hi tale quid patiantur ab eodem aut ab aliis³⁵⁵. Quorum prius effici potest, si vel tollatur qui deliquit, vel si vires nocendi auferantur, vel si malo suo dedoceatur delinquere. Ne ab aliis laedatur, poena facit aperta & conspicua, quae per exemplum aliis terrorem incutit. Quae autem inflictiones dolorum praeter emendationem ejus, qui peccavit, nihil aliud spectant, poenarum nomine vix recte venire possunt; etsi pleraeque poenae, quae intra supplicium capitis subsistunt, istum quoque effectum simul producant.

§. 5. Possunt autem poenae tripliciter dividi, nempe in *reales*, quae luuntur corpore vel aere, quo pertinent quoque remotiones ab officio lucroso qua tali: *morales*, uti sunt objurgatio, relegatio, ignominia, infamia, diminutio capitis, &c. & *notionales*, uti sunt nominis & effigiei in patibulum suffixio, demolitio statuarum, erasio nominis ex tabulis alicujus societatis aut operibus ab ipso statutis, adjecta eidem nota ignominiosa, & similia. Quae omnia ideo adplicantur, ut illi, cui infliguntur passionem aliquam adferant. Hinc etsi quibusdam pro poena imponi soleant opera laboriosa; spectantur tamen eadem, quatenus agenti molesta sunt, adeoque pro passionibus heic reputantur.

§. 6. Ex quibus colligitur, quare haut recte dici possit, ad poenam aliquem teneri, seu poenam ab aliquo deberi; quia poena significat aliquid, quod invito est imponendum, & involvit abhorrentiam voluntatis ab illa³⁵⁶; (alias enim non esset apta ad finem suum, nempe intuitu sui homines à maleficiis abstertere.) At vero ad quae proprie tenemur, talia esse intelliguntur, ut ad ea praestanda sponte ac lubentes moveri debeamus. Unde adparet ratio, quare v. g. quando in eodem vallo extruendo idem opus faciunt rusticus aliquis imperio domini, & maleficus ad id condemnatus, huic opus illud poena sit, illi non item; quia ille ex obligatione, adeoque sponte id facere intelligitur, alteri vero tanquam aliquid ab ipsius voluntate abhorrens istud imponitur. Sic nec ille poenam patitur, qui dum pro altero fidejussor fit, solvere multam cogitur. Nam occasione quidem peccati alterius damnum sustinet, sed

ita, ut alterius peccatum non sit causa proxima, cur damnum sentiat, sed propria voluntas, qua sese per fidejussionem obligavit. Ex quibus itidem conficitur, quemadmodum quis, ubi damnum à se datum sarcivit, quod quidem sarciri potuit, hautquaquam seipsum deferre tenetur, quo poena legis statuta in ipsum decernatur, ita ob eandem rationem occultatione aut per fugam eandem recte declinare potest. Denique cum illud, quod mihi ipse infero, invito accidere nequeat, patet quoque neminem à seipso poenam posse exigere: ac cum invitus ad poenam ferendam cogi nisi à superiori nequeat, neque illum poenae humanae posse subijci, qui in civitate aliqua superiorem non habet.

§.7. Caeterum quemadmodum omnis poena supponit delictum seu demeritum, ita ut contra naturam sit aliquem ob factum quoddam puniri, quod ipsi non potest imputari³⁵⁷: Sic poena vocari nequit dolor ille aut damnum, quae ex alterius poena consequenter in illos redundant, qui nihil deliquerunt. Nam uti per poenam alii à peccando deterrendi sunt, ita directe quoque intuitu delicti imponi debet poena; & qui in altero poenae rationem habiturus est dolor aut damnum, delictum proprium tanquam causam respicere debet. Unde poena non est dolor ille, quem quis ex poena propinqui aut amici sui capit, nisi ipse fors ad istius delictum concurrerit. Sic proprie non puniuntur liberi, quando pater ob suum delictum pecunia aut amissione feudi multatur; praesertim cum isthac ratione liberis non directe damnum detur, ablato eo ad quod jus proprium habebant, sed duntaxat per consequentiam damnum illud veniat, nempe dum non habent, quod habituri alioquin fuissent, cessante nimirum conditione, sine qua jus non habebant; quae erat, ut ea bona à parentibus ad mortem usque essent conservata. Sic quando parentibus ob delictum in servitatem redactis, liberi ex illis post nati servi quoque fiunt, in his nequaquam poenae rationem habet servitus, sed infortunii duntaxat; praesertim cum nemo, antequam sit, jus habere possit, ut tali & non alia conditione nascetur. Quemadmodum nec infans in utero matris existens, siquidem dum mater plectitur, ipse quoque vitam aut libertatem amittat, proprie punitus dici potest. Etsi merito leges multarum civitatum vetent praegnantem foeminam capitali supplicio affici, foetu nondum in lucem edito. Et Romanae leges constituunt, si libera conceperit, dein ancilla facta ob delictum pariat, eum, qui nascitur liberum esse. Illae autem locutiones impropriae sunt, quibus v.g. extreme pauper aut morbidus à parentibus in poenam natus dicitur.

§.8. Porro uti naturae quam maxime conveniens est, quemlibet decisionem controversiarum suarum cum altero cuiquam tertio incorrupto committere: ita qua ratione cuique de sua securitate sit cavendum, seu qui modus esse poenae debeat, commodissime à tertio determinatur; quod amoris proprii teneritas laesione irritata communiter in laedentem asperius nos animadvertere subigat, quam per rationis iudicium alias nobis sufficere poterat. Quorum utrumque cum in civitatibus sit penes eos, qui summo in iis imperio gaudent, in eorundem quoque arbitrio est positum, quibus peccatis quas & quantas poenas injungere velint. In determinatione autem quantitatis poenarum, etsi omnino defectus formalis actionis, praeprius quoad intentionem sit respiciendus, ita ut diverso modo tractentur, ex imbecillitate aut per malitiam delinquens; per adfectus, quos statim paenitentia sequebatur, abreptus, aut deliberato ex consilio ad facinus accedens: tamen ut eadem semper inter poenas sit proportio, quae est inter objecta per delictum violata non est necesse³⁵⁸. Quippe cum ratio peccatum aliquod omittendi proprie non resultet ex nobilitate vel ignobilitate objecti, sed ex potestate & decreto legislatoris, cuius voluntati aequè contrariatur, qui circa minus objectum, quam qui circa majus peccat. Etsi heic non ita merum suum arbitrium sequuntur legislatores, aut sequi debent, sed poenas intendunt aut remittunt, prout Reip. aut praesentium temporum multum aut parum interest, peccatum aliquod non committi. Sic extrema poena potest affici, qui etiam in minimo gradu illius sceleris deprehenditur, quo maxima damna inferri queunt. Inde quoque adparet ratio triti istius: Crescentibus seu increbrescentibus delictis exasperandae sunt poenae. Sicut contra ubi vitium aliquod in mores abiit, ut propter delinquentium multitudinem poenae exigendae locus non restet, nisi

per supplicia civitatem prorsus exhaurire velis, aut evertere, Reip. necessitas paenas remitt[i]* jubet. Quod fieri non posset, si talem fingamus justitiam vindicativam inter homines, quae competentem in se delicto poenam semper quibusvis promiscue infligi jubeat, & non potius, quae temporibus atque usui se Reip. accommodet; praesertim cum nullo alio respectu necesse sit hominem ab homine poenam ob quodvis delictum sumere, nisi ut societas humana servetur. Sic ingruente bello, si alii idonei desint, quis dubitet, duci strenuo exilium aut capitis supplicium merito poenam esse remittendam, ideo quod opera ipsius isto tempore Respubl. commode carere nequeat?

§. 9. Ut autem semper in omnibus Rebus. illa delictis poena imponatur, quae lege divina exprimitur, necessarium non arbitramur. Idque quia ista civilis erat lex Judaeorum, in qua quae adjectae erant poenae, ex genio istius populi ac Reip. per positivam Dei dispositionem determinabantur. Sed cum diversorum populorum diversa sit conditio, ad hanc quoque poenas attemperari convenit. An vero isthaec ad capitalem quoque homicidii poenam in divinis literis expressam adplicari debeant merito dubitari potest, cum ea non uni Judaeorum populo, sed universo hominum generi lata videatur. Cujus sane poenae ratio claret, quod cujus tanta est malitia, ut sanguinem humanum effundere ex deliberato consilio non vereatur, ob illo caeteris hominibus non possit satis caveri, nisi idem vita exturbetur. Inde uti merito mitius puniri possunt, qui ex intentione duntaxat semiplena caedem commiserunt, quam mox paenitentia sequebatur; ita malitioso homicidae, tanquam qui fundamentum humanae societatis subversum sit, parcendum non est, nisi maxima fors Reip. necessitas id exegerit. Quo ipso tamen legem illam divinam hautquaquam violari putamus, tum quod omnis poenae determinata quantitas sit juris positivi, quod ad necessitates Reip. attemperari par est; (qui casus etiam in ista lege divina merito exceptus praesumitur;³⁵⁹) tum quod, si vel maxime interdum ejusmodi homicida hominum effugerit paenam, divina tamen plerumque vindicta ita eum soleat persequi, ut casu aliquo violento vel alterius hominis ferro quacunque via, vel ex alio crimine plexus cruenta morte pereat³⁶⁰. Et sane videtur ea homicidii poena non tam constituto per modum legis civilis hominibus data, quam declaratio vindictae ab ipso Deo per homines aut alios casus tragicos in homicidas exercendae, si vel maxime severitatem fori humani effugerint.

§. 10. Nec illud necessarium putandum, ut idem quis patiat, quod alteri intulit, seu ut per talionem delicta semper vindicentur. Nam plurima sunt, in quae ejusmodi genus poenae omnino non quadrat. Qua ratione enim per talionem commode punias adulterium, stuprum, faedos concubitus, crimina laesae majestatis, & similia?³⁶¹ In plerisque autem criminibus ista poena esset justo levior, nec satis attingeret finem poenarum, qui est cautio de securitate singulorum. Isthac enim ratione audaciae conditio longe esset melior, quam innocentiae, siquidem illi nihil plus metus à legibus, quam huic à facinorosorum malitia foret³⁶², superante insuper spe fallendo, aut per fugam, vel alia ratione poenam declinandi.

§. 11. In hoc tamen, quantum fieri potest, aequalitas in poenis observanda, ut aequaliter peccantes aequalia patiantur, nec quod in uno plectitur delictum, alteri citra gravissimam causam condonetur; quippe cum ejusmodi inaequalitas periculosis Rerump. turbis materiem soleat praebere³⁶³; & effectu suo caret poena, quae non publico, sed privatae libidini data videtur. Caeterum aequalitas isthaec intelligenda est de eodem delicto, non de diversis. Nam saepe numero delicto, quod in se levius videtur, in foro humano gravior est poena constituta, & contra, ex necessitate Reip. aut arbitrio legislatorum; quam inaequalitatem reus, tanquam inique secum agatur, hautquidquam potest allegare; quippe quam praescivit, & dum se Magistratui subjecit, ipse adprobasse censetur. Sic v. g. etsi furti crimen in se longe levius sit homicidio; nullam tamen fur querendi causam habet, si ipse, qui cum

* J, F remittere [sic!]

homicida aequalia non commisit, aequalia tamen cum eodem, nempe capitale supplicium, patiatur⁶⁴. Cujus ratio est, quia poena vel seorsim singulis delictis imponitur ea quantitate, quam usus Reip. postulare videtur, nec ad aliorum peccatorum diversi generis poenam necessario debet attemperari, ita ut quam rationem unius delicti gravitas ad gravitatem alterius delicti habet, eandem etiam eorundem poenae inter se habeant. Scilicet quia mensura poenarum in foro humano non est sola peccatorum gravitas in se, sed eadem conjuncta cum respectu ad usum Reipublicae. Sic multa quoque sunt delicta, quorum unum etsi altero gravius, aequae tamen morte vindicatur, quia morte gravius supplicium inveniri nequit, nisi quod interdum, ubi atrocius fuit peccatum, morti cruciatus praemittantur. Caeterum ut idem peccatum peccantibus aequalis poena recte imponatur, omnino ad conditionem personarum est respiciendum, quae poenam vel maxime intendit aut minuit⁶⁵. Sic quae ignominia vili alicui homini exiguum est malum, virum insignem vehementissime afficit; & quae multa copioso alicui levis erit, tenuem omnibus fortunis evertet. Quae accurate illi observanda, cui istiusmodi poenas rite attemperare cordi est.

§. 12. Ex quibus omnibus facile intelligitur, quousque Magistratui incumbat obligatio ad sumendam poenam; scilicet ut tam in ipso poenae exercitio, quam in ejus determinatione secundum quantitatem bonum civitatis promoveatur; quod ubi contrarium suadet, non est credendum, ad poenam sumendam omnino eundem teneri⁶⁶. Adeoque si quis injuria adfectus Magistratum super ea implonaverit, siquidem restitutionem damni obtinuerit, Magistratui autem ob tempora Reip. poenam insuper laedenti infligere consultum non videatur, hautquidquam ejus delicti reatum iste in se derivat; nec

habet laesus, quare ob denegatam sibi justitiam queratur, quod dolori aut vindictae suae litare non potuerit. Sic quando quis in una civitate peccans in alteram confugerit, Magistratus hujus civitatis tenetur quidem curare, ut iste de damno dato satisfaciat; ad supplicium autem ut eum dedat, aut ut ipse eum plectat, necessum non est, nisi certae id rationes in utilitatem Reip. vergentes persuaserint; praesertim cum priori civitati adhuc facultas sit moralibus & notionalibus in ipsum poenis grassandi.

Haec de actionibus humanis in genere. *Specialem* earundem considerationem angusti operis limites excludunt.

SAMUELIS PUFENDORF ELEMENTORUM JURISPRUDENTIAE UNIVERSALIS LIBER II.

AXIOMA I.

Quaelibet actio ad normam moralem dirigibilis, quam penes aliquem est fieri vel non fieri, potest ipsi 5
imputari. *Et contra:* Id quod neque in se neque in sua causa penes aliquem fuit, non potest ipsi imputari, (scilicet ex debito, bene tamen ex gratia imputantis, si fuerit bonum aliquod.)

I. Ordo hujus libri.	VII. Quaenam possint imputari?
II. Imputatio ex gratia, ex debito.	VIII. Actiones aliorum quomodo nobis imputentur?
III. Imputatio nuda, efficax.	IX. De communicatione actionum.
IV. Efficaciter quinam imputare possint?	X. Imputatio an tendat retro?
V. Diversimode imputantur bonae & malae actiones.	XI. Quaenam intermissiones actionum imputari possint?
VI. Quaenam non possint imputari?	

§. 1. Postquam Definitiones rerum Jurisprudencia Universali contentarum pro ratione instituti 15
nostri libro superiore illustravimus, consequens est, ut hoc libro dispiciamus de *Principiis*, ad quae ultimo in demonstrationibus juridicis ascenditur. Praeter communia igitur axiomata, quae ex prima philosophia petita hinc inde per isthoc opus occurrunt, duplicia deprehenduntur hujus disciplinae Principia propria, *rationalia* scilicet & *experimentalia*. Illorum veritas, certitudo atque necessitas ex ipsa ratione fluit absque singularium perceptione aut instituto discursu, nudo duntaxat mentis intuitu. 20
Horum vero certitudo ex singulorum constanter sibi respondentium collatione ac perceptione intelligitur. Quae *Observationes* nobis dicentur, uti illa *Axiomata*⁶⁷. Caeterum cum homo in hoc mundo sit magis agendi quam contemplandi causa, adeoque magis necessarium ipsi sit recte agere quam subtiliter contemplari res, quas mentis duntaxat obtutu obire licet; inde non citra peculiarem Creatoris providentiam factum est, ut theoreticarum veritatum certitudo operose ut plurimum, & velut per 25
prolixam consequentiarum seriem ex principiis primis foret eruenda: practicarum autem rerum certitudo paucissimis, usque maxime perspicuis facillime staret fundamentis, ex quibus pleraque facili negotio deduci queant. Scilicet ne quis, etiam cui exigua ingenii vis, peccatis suis isthanc posset obtendere excusationem, quasi per obscuritatem rerum, quid agendum foret intelligere non licuerit. 30
Inde non videntur nobis plura hujus disciplinae statuenda principia rationalia, quam duo, nempe quod *de illis actionibus homini sit reddenda ratio, quae penes ipsum est fieri vel non fieri, & quod agendi obligatio per potestatem alterius nobis injungi queat*. Quibus si quis addat quae per communem sensum & experientiam sunt manifestissima, nempe homini, cui à natura datum *res intelligere, & ex intrinseco voluntatis motu ad agendum se movere posse, à DEO, cujus imperio absolute subest, injunctum esse socialem agere vitam, & quae ad eandem tuendam ex dictamine rectae rationis faciunt observare;* in proclivi erit cuilibet cognoscere, quid sibi agendum aut omittendum, praesertim 35

postquam per imperia civilia, *quas constitui socialis necessitas vitae exigebat*, civilibus quoque legibus pleraque ista fuerint sancita.

§. 2. Imputatio igitur est, quando actionis ab aliquo immediate vel mediate proficiscentis, vel in ipsum ab altero exercitae effectus morales in ipso actualiter haerere, & vim suam exserere declarantur ab eo, quem actio illa spectat. Faciunt autem communiter imputationem duplicem, ex gratia & ex debito. Illa est, quando quis in alterum effectus actionis cujusdam tertii quos alias iste sibi jure adserere non poterat, ex benevolentia derivat¹⁶⁴. Qualis imputatio circa favorabilia duntaxat locum habet, circa odiosa non item. Quemadmodum enim ea bonorum est natura, ut etiam gratis recte alicui, & citra causam exhiberi queant, mala autem citra praecedens demeritum inferri non possunt: ita si quis alteri bonum aliquod sub nomine beneficii puri conferre nolit, licebit id sub titulo imputatae actionis alicujus, quam alias iste sibi vindicare non poterat, facere. At malum aliquod alteri imputare hautquidquam licet, nisi ipse facto se suo reatus participem fecerit. Sic v.g. recte Princeps filio nullis meritis conspicuo benefacta paterna potest imputare, eorumque intuitu ipsi honores alias non debitos conferre. Ast haut ita innocens filius paterna delicta luere debet. Nam poenae rationem proprie non habet, quando occasione feloniae à parentibus admittae feudis carere coguntur liberi. Ad ea enim jus non habent, nisi postquam à parentibus illaesa ipsi fuerant tradita. Nobis autem de posteriori imputationis genere potissimum haec sermo est, ubi causa imputationis in eo, cui quid imputatur, haeret.

§. 3. Imputatio quoque dividi potest in *nudam* seu simplicis adprobationis & improbationis, & *efficacem*. Illa est, qua nude tantum actionem aliquam adprobamus aut reprobamus, ita ut nullus inde in agentem effectus redundet. Quae imputatio fieri potest à quibuslibet, sive eorum intersit, sive non. Haec est, per quam effectus actionis in agente vim suam exserunt, de qua haec nobis agendum.

§. 4. Longe autem diversa sunt, *actualis imputatio*, & *immutabilitas*, ut ita dicam, seu actu imputari, & recte posse imputari. Non enim omnes actiones, quae imputari possunt, etiam semper agenti imputantur, aut necessario imputandae sunt; sed ut fiat actualis imputatio, eaque efficax penes illum est, cujus interfuit actionem fieri vel non fieri. Qui ubi actionem aliquam imputabilem vel ab initio non imputavit, vel post imputare desiit, omnes effectus morales in agentem ex illa actione alias redundaturi expirant. Ubi tamen notandum, quando plurium interest, actionem aliquam fieri vel non fieri, si unus eorum actionem illam non imputaverit agenti, caeterorum juri, quod quidem post illam imputationis velut condonationem remanet, nihil inde decedere. Sic illi qui injuriam mihi intulit, possum quod meum interest, condonare; nequaquam tamen ea ratione tollitur jus Magistratus, neque jus DEI, quod ex ista actione adversus delinquentem ortum ipsi fuit. Sic etiamsi DEUS alicui veniam imputationis per remissionem fecerit, jus tamen hominum ea ratione nequidquam tollitur. Nam v.g. homicidam, cui DEUS jam delictum remisit, & accusator judicio persequi, & Magistratus capite potest plectere. At quod omnes, quorum interest, non imputant, quoad effectus morales pro non facto censetur, quippe qui non sequuntur, nisi ex arbitrio eorum quorum interest. Interest autem actionem aliquam fieri vel non fieri eorum, qui vel sunt objectum actionis, vel directores, i. e. adversum quos actio aliqua suscipitur, aut quibus bono vel malo ea est, & quibus competit potestas actionem dirigendi. Sic si injuriam à me alteri factam & is, cui facta est, & Magistratus mihi condonaverit, non habet ullus praeterea hominum, quod mihi ea de causa negotium facessat.

§. 5. Discrimen tamen observandum est circa imputationem bonarum & malarum actionum. Mala actiones agenti semper ab iis, quorum interest, quando ipsi volunt, imputari possunt; eo quod & illas prohibenti jus est, ne eas fieri impune pati cogatur, & cuilibet alteri, ne easdem citra praecedens aliquod factum suum admittere teneatur. Actiones autem bonae sunt vel debitaе, vel indebitae. Illas imputatio duntaxat, quam nudam jam dicebamus, ab iis, quorum interest sequitur. Qui enim non nisi quod debuit praestitit, bene quidem egit, praeterea autem nihil meretur. Indebitae autem

antehac actiones efficaciter possunt imputari. Quippe quae aptae sunt gignere effectus morales tam in agente, quam in eo, in cuius gratiam & usum exercentur. In illo, ut accipiat jus pensationem operae exigendi; in hoc, ut obligationem contrahat alteri operam pensandi. Ut tamen ea obligatio actus enascatur, necesse est non tantum in agente adsit intentio alteri boni quid faciendi, sed etiam ut ex voluntate expressa vel praesumpta alterius, in cuius usum tendit actio, sit suscepta. Alias quae invito obtruditur, operae imputationem recte velut repellere possum. Quod si eorum, quorum interest, consensu determinetur, quanti aliquid sit imputandum, pactum fit, in quo terminum suum attingit imputatio, nec quo ulterius ista in re tendat, habet. Adeoque ubi quis actionis suae aestimationem pacto expressam acceperit, nihil praeterea illi, quod imputari possit, ibi relinquitur.

§. 6. Porro fundamentum imputabilitatis, seu ut actio agenti possit imputari, est, quod illa penes agentem, ut fieret vel non fieret fuit⁶⁹. Postquam enim homini ita non erat vivendum, ut quidquid libitum foret, facere ipsi liceret, nullo cuiusquam respectu habito; proximum erat, ut de his actionibus ratio posset ab ipso repositi, quas faciendi vel omittendi facultatem ipse habebat. Unde patet, non posse alicui imputari, 1. Ea quae contingunt ex necessitate physica, nec ea, quae ex causis naturalibus, nisi quatenus forte quis effectui illi producendo activa passivis adplicuerit, aut causam ista dirigentem aliqua ratione moverit ad effectum istum determinandum; ut si quis v.g. precibus à DEO impetret, ut in siccitate pluvia cadat. 2. Actiones facultatum vegetantium in se; nisi hactenus, quod quis objectum ipsis suggesserit. Sic ex eo, quod quis à natura praeditus est corpore robusto, vegeto, procero &c. nemo ut sibi quid immediate imputetur, postulare potest. Et contra, nemini corpus imbecillum, fragile, pusillum recte vitio dari potest, siquidem nulla ipsius culpa haec intervenit. Quo pertinent & caetera, quae à natura citra nostram operam adsunt, puta, quod quis natura gaudet ingenio vegetiori aut tardiori, sensibus acrioribus aut hebetioribus, &c. 3. Actiones coactas, i. e. quibus quis membra sua commodare cogitur aut adplicare per inevitabilem vim robustioris, quae ut sibi adferri posset, ipse in culpa non fuit. Quemadmodum enim nemo jussu aut imperio suo vel alia ratione alterum potest obligare, ut sponte agat aliquid legibus contrarium; ita si per vim membra istius adplicuerit ad actum aliquem alias illicitum, efficere non potest, ut id ipsi recte imputetur. Inde nemo ab altero ad peccandum cogi potest, modo ipse peccare nolit. Sic v.g. etiamsi virgo cogatur per vim commodare membra sua libidini actionis validioris, cuius violentiam à se amoliri nequit; ipsi tamen ea de causa nihil potest imputari, nisi fors propria culpa in eum se conjecerit locum, ubi vim sibi allatum iri probabiliter praeviderat. 4. Quae per vires nostras neque prohiberi, neque promoveri aut effici possunt, siquidem illa impotentia per culpam nostram non fuerit contracta. Inde illud vulgare: Impossibile nulla datur obligatio, seu ad impossibile nemo tenetur. Et quemadmodum quod quis non praestitit ea, quae ipsi impossibilia fuerunt, (siquidem ipse in culpa non fuit, quod talia forent,) aut quod non adprehendit ea, quae ingenio suo sunt superiora, ipsi nihil potest imputari, & consequenter idcirco poena in ipso locum non invenit: (unde & illud efficitur, materiam legum possibilem esse debere illis, quibus eae feruntur:) ita nemo sanus impossibilia alicui praecepisse censetur. Unde in legibus humanis, in testamentis & in contractibus à proprietate literae receditur, si ea quid impossibile involvat. Sic mera quoque infortunia non imputantur, nisi si quis ad ea praestanda peculiariter sese obligaverit. 5. Actiones eorum, qui continuo rationis usu non gaudent, nisi sua culpa eam corruerint; ut sunt furiosi, quorum actus moraliter habentur pro nullis; item infantes, priusquam ratio dilucidius exserere sese incipiat. 6. Quae ex ignorantia concomitante aut efficaci invincibili in se & in sua causa fuere commissa.

§. 7. Contra autem imputari possunt non tantum facta, quae ex praevia scientia & plena ac deliberata intentione fiunt; sed etiam quae ex semiplena, puta, quando vehementiori affectu animus fuit concussus. Istum enim in ordinem redigere per rectum rationis usum homo poterat; nec invitam istam actionem proprie reddit, nisi fors objectum, quo idem excitatur, terrorem inferat humana constantia

superiorem. Inde ridicula foret excusatio furis, rem ita sibi vehementer arrisisse, ut ea abstinere non potuerit. Quemadmodum nec ea ab imputatione sunt exclusa, quae ex habitu proficiuntur, qui ita firmiter animum in unam partem disposuit, ut fere non possit quis non aliter agere, ac saepe ignoret, quando vitiose agit. Nam penes ipsum erat, ne talem habitum contraheret. Possunt quoque imputari non ea tantum quae pro praesenti tempore ut fiant vel non fiant in nostra sunt potestate, sed etiam, quorum perficiendorum facultas nobis antea adfuit, nostra autem culpa est amissa; seu quae pro praesenti quidem statu sunt impossibilia alicui, ut tamen ipse in culpa fuerit, quo minus ea jam praestare possit. Sic illi, qui se eo conjecit sua culpa, puta per petulantiam aut inutilem curiositatem, ubi adhibita diligentia debita providere poterat fore ut vis sibi adferretur, possunt imputari actiones istae malae, ad quas in eo statu fuit adactus. Qui enim sponte admisit actum aliquem, censetur etiam consensisse in ea omnia, quae ex actu illo consecutura providere poterat; adeoque qui tenetur de actu, tenetur etiam de his, quae vi actus sunt consecuta; etiamsi, ubi semel actus iste fuerit commissus, effectus exinde pendentes ab ipso non amplius possint inhiberi aut sisti. Immo licet quis efficaciter ignoret, ex actu suo illicito, quem sciens committit, emersura, quae deinceps emergunt, non tamen ab omni imputatione istorum consequentium liber erit. Quamvis haec imputari nequeant, quae extraordinariae & praeter communem rerum cursum actum aliquem sunt secuta, ac quae futura omnino erant, etsi actus ille nunquam praecessisset. Ex isto fonte fluunt ista vulgata: censetur quis sibi inferri voluisse, quod sciens non avertit, cum commode posset; nec morali iudicio illud aestimandum periculum videtur, in quod se quis ipsum conjecit, aut unde sese eximere potest. Item: Semper qui dolo fecit, quo minus haberet, pro eo tractandus est, ac si haberet; & qui per luxuriam aut ambitionem opes suas dissipavit, nullo cum effectu allegat impossibilitatem solvendi adversus creditores. Denique & illa possunt imputari, quae ex ignorantia voluntaria seu consequente, sponte aut per supinam negligentiam contracta, vel quae ex ignorantia juris seu universalium commissa fuerunt; praepriis illa, quae procedunt ex ignorantia communium praeceptorum juris naturae, utpote quae ab homine, rationis usu gaudente, non possunt invincibiliter ignorari; etsi ubi per inadvertentiam ignorantia obrepit, ob absentiam doli mali à tanto quis excusetur.

§. 8. Non autem illae duntaxat actiones nobis sunt imputabiles, quae immediate à nobis proficiuntur, sed & quae ab aliis suscipiuntur, ut nos quoque ad easdem concurramus³⁷⁰. Alias enim effectus morales actionum malarum non transeunt de persona in personam citra alterius factum aut omissionem culpabilem. Sic igitur imputari nobis possunt, quae jubemus, quibus consilium adhibemus, consensum requisitum praebemus, ubi receptum facinori praestamus, scientes adjuvamus, veniam concedimus, absque qua alter agere non poterat, non impedimus cum possemus & deberemus, exemplo nostro alterum ad factum accendimus; quod alias omissurus erat, &c. Idque in solidum, si istud alias omnino futurum non erat, siquidem citra nos aut alium, qui similem praestitisset operam, fuisset; vel in tantum, pro modo influxus in istam actionem. Inde trita illa: Quod quis per alium facit, ejus ipse autor censetur: Nostra facimus, quibus auctoritatem nostram impartimur: Quod jussu nostro cum aliis circa res nos spectantes ab altero gestum est, nos ipsos obligat. Item; Quaelibet actio ab altero executioni data, quam citra nos omnino non suscepisset, nec suscipere potuisset, quoad effectus morales pro nostra censetur.

§. 9. Observandum autem est, quod aliorum facta tum demum aliis possint imputari, si communitio quaedam circa eadem ipsi invicem intercedat. Id quod fit duplici modo; vel si peculiariter circa certum aliquod factum producendum concurrant, licet modo agendi diverso, v. g. ut alter concurrat physice, alter moraliter, quod in plerisque jam enumeratis contingit; vel si corpus aliquod constituent, pacto ita inter se colligatum, ut quicquid totum corpus, qua tale, vult, omnes & singuli quoque de illo corpore velle intelligantur, eo quod singuli voluntatem suam circa ea, quae totum corpus spectant, à corporis voluntate, aut eorum, qui id regunt, prorsus suspenderit. Nam, uti alibi latius

ostenditur³⁷¹, qui in societatem aliquam coeunt, unius personae moralis instar habentem, omnes & singuli sese obligant, quod rata habere velint, quaecunque ista persona aut concilium, in quod potestas pro arbitrio publica societatis negotia expediendi fuit collata, circa res societatis egerit, adeoque quod istius actus pro suis sint agniti. Quae non magis merae sunt fictiones Juris, quam quod omnes societatis comprehensi unius jussis possunt obligari. Inde est, quod singuli socii ob debitum nomine societatis contractum tenentur³⁷². Ita Syndicus quod egerit nomine populi, toti populo, à quo ille fuit constitutus, imputatur. Sic ubi Princeps aut Resp. alteri bellum fecerit, singuli sub ista Rep. viventes pro hostibus habentur. Sic ubi Magistratus jus non reddendo privatorum debita sua fecerit, pignorationes & repressaliae in quemvis de illa civitate possunt adhiberi. Sic in exemplo Davidis, ob cuius factum populus pestilentia plectebatur³⁷³, non necesse est ad jus Dei absolutum confugere, qui cum semper causam mortis in homine inveniat, eam ipsi, quando libitum fuerit, possit imponere; sed quia iste actus, nempe explorare vires populi, ad actus Principis qua talis spectet, ex constitutione civitatum populus quoque in istum actum consensisse intelligitur. Zedechiae autem perjurium ob eandem rationem universo populo fuit imputatum, ob quam, Rege bellum alicui faciente, universus populus pro hoste habetur³⁷⁴. Circa factum autem Alexandri Branchidarum gentem excidio dantis, quorum majores Miletum prodiderant³⁷⁵, non illud sufficit dixisse, quod illi reatus, qui ex singularibus personis in civitatem derivantur, iisdem extinctis expirent; quia iisdem continuari possunt, quamdiu factum istud à civitate defenditur, aut alteri satisfactionem postulanti ea non praestatur: sed illud potius dispiciendum, an cum isto populo hactenus Graecis aliquid commercii intercesserit, ex quo adparere queat, delicti hos ac debiti inde orti veniam istis fecisse. Quorum enim imputatio semel remittitur, ea postmodum repeti nequit. Quod si ex tempore delicti inter ipsos nunquam commercia pacis fuere exercita, etiam dudum extinctis facinoris autoribus, satisfactio de dato damno posci potuit; quam si isti negarent, qui in eorum jura atque bona in eodem corpore morali successerant, jure belli in ipsos eadem statui potuerunt exempla, quae autores facinoris erant meriti.

§. 10. Id quoque heic notandum, futuri alicujus facti imputationem non posse retro velut tendere³⁷⁶, nisi forte futurum illud factum à praesenti aliquo aut praeterito nostro actu, tanquam effectus à causa necessaria dependeat, ita ut cui causa imputari potest, eidem quoque necessarius effectus imputeretur. Equidem istud haut absurdum, per imputationem ex gratia futurum aliquod factum ipsius vel alterius effectus in aliquo velut in antecessum exserere; eo quod, cum cuilibet beneficium gratis dare liceat, penes benefactorem sit sub aliquo titulo id ipsius impertiri. At cum malae actiones non nisi ex debito queant imputari, inconveniens prorsus est, retro eas imputari aliis, quibus nulla futuri istius facti notitia, nulla obligatio id intermittendi, nulla denique cum eo, qui factum illud commisit, actionum communio fuit.

§. 11. Ex eo autem, quod non entis nullae sunt affectiones positivae, facile patet, non posse efficaciter imputari nudas intermissiones actionum moralium malarum & legibus interdictarum. Unde nemini quidquam debeo, quod me injuria non affecerit. Imputari tamen possunt intermissiones actionum legibus civilibus licitarum, etsi mero jure naturae fuerint prohibitae, siquidem illae in alicujus gratiam peculiariter intermittantur. Nam omnino mihi debet, in cuius gratiam ipse potestate mea etiam imperfecta non utor. Nihil autem notius, quam imputari intermissiones actionum debitarum & legibus praeceptorum, etsi praeterea quis nihil mali fecerit. Ratio horum est, quia intermissiones istae quas memoravimus, excepta prima, pro entibus moralibus positivis censentur, adeoque positivos quoque effectus producere aptae sunt³⁷⁷.

AXIOMA II.

Quilibet potest sibi subjecto efficaciter, seu cum obligatione praestandi injungere ea, ad quae sua in ipsum potestas sese extendit.

I. *Actiones hominis necessarias facit potestas alterius.*

III. *Unde potestas fiat legitima?*

II. *Unde potestatis efficacia?*

IV. *Potestas, in quam nunquam fuit consensus expresse aut praesumte nulla est.*

§. 1. Quod homo possit ad certam normam actiones suas componere, inde est, quia talem à natura sortitus fuit animus, qui non necessario uno semper modo ageret, sed in utramque contradictionis partem flexilis foret³⁷⁸. Ast ut idem quoque debeat, ex eo est, quia, praeter dominium Dei generale, naturae humanae conditio hominum quoque in se invicem imperia constitui jubebat, quae illis, quos complectuntur, necessitatem adferre queant actiones suas certo modo determinandi. Fit autem actio aliqua homini necessaria ex potestate superioris, qui ubi declaravit, quid ab altero fieri vel non fieri velit, eas habet vires, ut ipsum ab iis faciendis fors abhorrentem, formidine mali alicujus adigere queat, aut certe jussa violantem malo afficere. Alias enim nulla obligatio hominem eo potest dispo- nere, ut omnino rem aliquam non velit aut possit facere, i. e. ut non amplius gaudeat naturali libertate contrarietatis aut contradictionis; sed haec saltem libertas illi semper relinquitur, ut vel obsequium eligere vel periculum poenae subeundae queat.

§. 2. Caeterum revera non nisi in vim seu facultatem poenam infligendi ultimo efficaciam suam resolvit potestas, à qua obligationes generari aptae sunt³⁷⁹. Reliqua omnia imbecilliori vinculo voluntatem stringunt, quam ut ipsam in stabilem actionum suarum harmoniam temperare queant. Propria decreta neminem diutius tenent, quam ipsi collibitum fuerit. Spes futurorum bonorum plerosque languidius movet, quam ut praesentes suscipere labores, aut praesentia negligere commoda velint. Et paucos admodum invenias, qui ubi facientem nil nisi obsequii laus, negligentem praeter famam inobedientiae nihil mali sequatur, perpetuo uniformiter agere velint, & quidem plerunque contra libidinem voluntatis, tantum ideo, ut alteri constanter paruisse dicantur. Denique precaria est omnis imperiorum vis, nisi imperans ejusmodi polleat viribus, ut alteri gravius conciliare malum queat non parenti, quam molestia suscipiendorum necessario jussorum ipsius iudicatur.

§. 3. Enimvero ne quis, dum ad alterius hominis sese arbitrium componere adigitur, de injuria sibi facta queri possit, necesse est, ut ista potestas quoque sit legitima, i. e. ex voluntate expressa aut probabiliter praesumta ejus, cui imperatur, quaesita & constituta. Nam ob naturalem hominum inter se aequalitatem, de qua deinceps plura dicemus³⁸⁰, non potest uni in alterum potestas oriri, nisi ex alterius consensu, qui vel expresse significatur in pacto, ut in subjectione civili, vel ex pacto velut tacito praesumitur, uti fit in servitute statum belli subsecuta, & subjectione filiali³⁸¹. At vero ubi semel alterius potestas consensu nostro fuit constituta, etsi postea eadem displicere incipiat, detrectari amplius nequit, eo quod alteri jam jus fuit quaesitum, quod ipsi invito auferri lex naturae hautquidquam admiserit.

§. 4. De caetero autem nemo alteri potest quid efficaciter injungere per modum praecepti, in quem nihil potestatis legitimae habet. Utcunque enim quis ipsum per solam vim citra omnem ipsius consensum aliquantisper constrictum teneat; quandocunque tamen occasio arriserit, recte jugum excutere, & in libertatem sese vindicare poterit; id quod illis hautquaquam licet, qui in subjectionem sui consenserunt. Caeterum ex dicto axiomate isthaec fluunt consectaria, quae sese per universam juris materiam diffundunt: *Quicquid lex jubet est faciendum. Quidquid lex prohibet est omitendum. Quilibet tenetur praestare jussa ejus, qui potestatem in ipsum obtinet, quousque illa sese extendit.*

OBSERVATIO I.

Homo de rebus adprehensis vi intellectus recte judicare potest.

I. <i>Intellectus facultas repraesentativa non est libera.</i>	V. <i>Conscientia quotuplex?</i>
II. <i>Quatenus religionem alicui injungere possint imperia civilia?</i>	VI. <i>Conscientia Recta. Probabilis,</i>
III. <i>Intellectus judicium.</i>	VII. <i>Erronea.</i>
IV. <i>Quae regulae sequendae in deliberatione circa res utiles qua tales?</i>	VIII. <i>Dubia.</i>
	IX. <i>Ignorantia quotuplex?</i>

5

§. 1. Intellectus in homine duae sunt velut facultates, quas circa actiones voluntarias exserit, *repraesentativa & judicativa*. Per illam velut in speculo objectum voluntati sistitur, & quae in ipso ratio sit bonitatis ostenditur. Haec facultas cum in earum classe censeatur, quas communiter naturales vocant, contradistinctas liberis, adeoque penes hominem non sit aliter res adprehendere, atque earum imagines intellectui sese offerunt; facile patet, nec circa eam legibus disponendi locum relictum, nec id quod quis rem aliquam vel omnino non adprehendere, vel non aliter valet, imputari posse. Under longe iniquissimum est, poena proposita aliquem velle adigere, ut rem aliquam secus credat, quam eam se habere novit; quippe cum adsensus seu fides non possit non respondere speciei ab intellectu adprehensae. Quod tamen ita est restringendum, nisi supina alicujus negligentia in causa fuerit, dum rei oscitanter attendit, alias debitum adhibendo studium veram rei imaginem adprehensurus. Adeoque circa hoc, ut quis rem aliquam recte animo concipiat, haecenus duntaxat legibus & obligationi locus esse potest, ut informationem circa eandem admittat, & meditationi sedulo operam det. Sed & illud fieri potest ac saepe solet, ut licet impune sit, peculiarem circa rem quampiam animo opinionem fovere, poena tamen in eum constituatur, qui istam palam protulerit, aut in vulgus spargere laboraverit.

15

20

§. 2. Ex hisce diducendum, quousque Magistratui circa religionem hominibus injungendam vim adhibere conveniat. Scilicet cum persuasio circa res divinas formetur ex adprehensione intellectus, cujus modus hominis arbitrio nequaquam subjacet, facile patet non posse aliquem cogi, ut rei alicui adsensum praebet, aliter quam ea se intellectui ipsius offert. Huic igitur fini non nisi placida suasio- num locum habent; frustra sunt tormenta atque vis, queis fortasse simulata confessio extorquebitur, verus adsensus hautquidquam poterit. Quanquam ad id poenis compelli quis potest, ut informationem admittat, & media usurpet, quae alias adsensus istarum rerum plerunque sequi solet. Ubi autem ista nihil proficiunt, frustra imperium civile heic adhibetur; praesertim cum ad id, ut quis religioni Christianae adsensum praebet, gratia peculiaris divinitus concessa requiratur. Enimvero quia Reip. haut parum interest, quibus formulis religio publice proponatur, ac tranquillitati civitatis maxime proficuum, si omnes cives eundem sensum circa religionem, cujus magna vis in concitandis aut molliendis animis est, palam profiteantur; recte potest Magistratus, etiam sub comminatione poenae in foro civili sumendae omnibus ipsorum jurisdictioni subjectis interdicere, ne in publica aut privata doctrina quidquam proponant formulae illi adversum, quam Magistratus tanquam principio fidei congruam civibus sequendam promulgavit. Cui fini etiam in nonnullis receptum regionibus, ad munera publica admo- vendos in certam de religione confessionem sacramento adigi, quo obligantur, quamdiu istius Reipubl. membra manent, nihil publice docere aut prae se ferre, quod eidem confessioni adversetur³⁸².

30

35

40

§. 3. Per facultatem judicativam intellectus discernit ac dictitat, quid, quando & quomodo sit agendum, ac de mediis ad finem maxime accommodis consultat. Vocatur alias ista facultas ratio prac-

tica & iudicium practicum; (nam quae in nuda rerum contemplatione intellectui vis sit, nostrum jam non est disquirere.) Haec facultas cum sit velut fax actionum humanarum, quae ubi rite non praeluxerit, labi hominem necesse est; & vero eadem diligenti cultura & meditatione in rectitudinem possit fingi, ne ex ipsa delinquendi oriatur causa³³; magnopere certe homini elaborandum, quo ita iudicium istud formet, ut examussim respondeat sensui atque intentioni illius, cui actiones suas adprobare tenetur.

§. 4. Caeterum etsi nobis heic maxime de bono ac malo, iustoque & iniusto agere propositum sit, disquisitione de utili & inutili ad aliam disciplinam rejecta³⁴; tamen non abs re erit paucis quoque attingere, quae regulas in deliberatione circa utile iudicium intellectus respicere debeat. Quippe cum saepe alicui iungatur obligatio eo modo agendi, prout maxime expedire ipse iudicaverit; ubi sane male egit, qui per imprudentiam, quod minus utile erat, suscepit. In deliberationibus igitur, quae circa talia institui solent, ad quae necessitate aut obligatione determinata non adstringimur, (necessitas quippe deliberationem excludit, & obligatio determinata solam executionem agentis relinquit:) id velut pro fundamento supponitur, ne quid suspiciatur [sic!]*, ex quo morali aestimatione tantundem mali ac boni, aut etiam plus mali quam boni videtur oriturum. Cujus ratio in propatulo est. Tantum enim de cuiusque rei bonitate decedit, quantum illa mali habet adjunctum, adeoque exiit rationem boni, si aequale fuerit malum. Atqui suscipiuntur ejusmodi res, de quibus jam loquimur ideo, ut emolumenti quid inde nobis adquiramus. Inde porro sequentia fluunt consecutaria. 1. Si res, de qua deliberatur, aequalem morali aestimatione efficaciam habere videatur ad bonum & ad malum, ita demum est eligenda, si bonum aliquanto plus habeat boni, quam malum mali. 2. Si videatur aequale esse bonum & malum, quod à re, de qua quaeritur, possit procedere, ita demum erit eligenda res, si efficacia ad bonum, quam ad malum major sit. 3. Si videatur & bonum & malum esse inaequale, nec minus inaequalis rerum efficacia, res ita demum est eligenda, si efficacia ad bonum major sit collata efficaciae ad malum, quam ipsum malum est collatum bono, aut si bonum sit majus comparatione mali, quam efficacia ad malum comparata ad bonum. 4. Si utriusque rei tam bonum quam malum, ut & efficacia ad utramque sit invidens, utraque erit abstinendum, si fieri possit. 5. Etiam quae proposito nostro per accidens accedere posse videntur, attendenda sunt, nisi multo majus sit bonum, quo nostra actio tendit, quam malum id quod metuitur: aut in pari bono & malo multo major sit spes boni, quam mali metus.

§. 5. Peculiariter autem iudicium intellectus circa actiones moraliter necessarias, quatenus iste cognitione legum est imbutus, *Conscientia* vocatur. Etsi hoc quoque nomine insigniatur iudicium velut reflexus intellectus de actis, adprobrans bene, damnans male facta, cui comes sequitur tranquillitas aut inquietas animi, prout cuique ista testimonium fert. Differentiae causa eam vocare possumus *conscientiam consequentem*, eo quod facta hominum sequatur, & sub examen eadem revocet; alteram vero *conscientiam antecedentem*, quae antecedit facta, dicitans, quid bonum, quid malum, & ideo agendum vel omittendum sit.

§. 6. Habet autem sese Conscientia vel recte vel minus recte. Ea quae recte sese habet, vel certo scit se taliter habere, vel opinatur duntaxat. Illa vocatur *conscientia recta*, haec *probabilis*³⁵. Recta est, quae faciendum aut omittendum dicit, quod faciendum omnino est, seu quae cum jure divino & humano certo & indubitato sese consentire novit. Probabilis nititur opinione extracta ex rationibus, quae non evidenter infallibiles, sed probabiles tantum putantur, ita ut non impossibile statuatur, oppositam partem veram esse posse, quamvis ex praesentibus rationibus id non adpareat. De con-

* Statt „ne quid suspiciatur“ (daß nicht etwas geargöhnt wird) sollte hier vermutlich „ne quid suscipiatur“ (daß nicht etwas unternommen wird) stehen. Vgl. Oldfather, Übers. S. 222.

scientia recta sciendum, quod omnis actio spontanea, quae fit contra eandem, & omnis ommissio actionis, quam eadem necessariam dicitur, sit peccatum. Quippe cum conscientia recta & sensus legis à legislatore intentus sibi invicem respondeant, adeoque quae contra illam fiant, ab hac quoque discrepent. Idem iudicandum de conscientia probabili, quae quoad rectitudinem cum conscientia recta coincidit, differt autem duntaxat quoad evidentem & immotam cognitionem suae rectitudinis. Pro informanda hac conscientia sequentia notare convenit. 1. In conscientia probabili, circa res per obscuriorem consequentiam ex legibus potissimum naturae deducendas, duabus sententiis propositis, quarum cum neutra legi adversetur, una tamen firmioribus rationibus nititur, altera tutior videtur, utralibet suscipi potest. 2. Duabus sententiis propositis, quarum altera infirmioribus rationibus nititur, altera tutior videtur, recte tutior illi praefertur. 3. In conscientia probabili vir doctus eam sententiam sequi potest, quae sibi probabilissima videtur, etsi aliis fors talis non videatur. 4. Indoctus tutissime sequitur sententiam prudentiorum. 5. Alterius imperio obstrictus recte potest illud jussu superiorum agere, quod illicitum certo non novit, etiamsi non ita probabile sibi videatur. 6. In rebus parvi momenti, si utrinque sint probabilia argumenta, utrumlibet potest eligi. 7. In rebus magni momenti, si utrinque se ostendant argumenta probabilia, praeferrenda est pars tutior. Inde probatione criminis illiquida praestat absolvere quam condemnare, si non sufficiat tò non liquet.

§. 7. Quae minus recte se habet, vocatur *Conscientia Erronea*, dissentiens scilicet à jure divino aut humano per errorem ex bonitatis adparentis umbra conceptum; seu quae id faciendum aut omittendum iudicat, quod faciendum vel omittendum non erat³⁸⁶. Est autem error, in quo conscientia versatur vel *invincibilis*, quem quis omni diligentia moraliter possibili discutere non valuit: vel *vincibilis*, quem adhibita diligentia moraliter possibili discutere debuit ac potuit. Circa hanc conscientiam notandum 1. Si conscientia versatur in errore vincibili circa rem malam, peccat, qui secundum eandem agit. Ratio est, quia actio vera discrepat à lege, & iste verum legis sensum cognoscere tenebatur. 2. Si Conscientia versatur in errore vincibili circa rem malam, peccat, qui sponte contra eandem agit. Etsi enim heic velut materialiter fiat, quod in se est faciendum; tamen quia intentio agentis repugnat legi, cui suam congruere conscientiam arbitratur, ista actio pro peccato ipsi imputabitur; quippe cum intentio mala agentis faciat actionem, quae materialiter velut non est contra leges, malam videri adversus agentem. Unde quoque adparet, ex iudicio intellectus erroneo non posse actiones rectas procedere; & ei, cui falso persuasum est, aliquid esse injustum, id tantisper pro illicito haberi, quamdiu persuasionem istam non corripuit³⁸⁷. Sic peccat, qui violat religionem falsam, quam ipse pro vera habet. Sic quantum in se fuit, adulterium commisit maritus; cui pro aliena, cum qua rem habere decreverat; propria uxor se subiecit, & vice versa³⁸⁸. Sic parum ad furis nomen illi deest, qui clam, dum alterius res surripere aggreditur, in proprias res imprudens aberravit. 3. Cujus conscientia tenetur errore invincibili circa rem in se indifferentem, i. e. si persuadet sibi, rem aliquam esse vitetam, quae tamen est licita, peccat, si contra eam conscientiam faciat, non si secundum eandem; seu, peccat si eam rem suscipiat, non si intermittat.

§. 8. Quod si vero iudicium intellectus anceps haereat, & discernere nequeat, utri parti contradictionis adsensum applicare debeat, vocatur conscientia *Dubia*. De hac scias, quod neque secundum neque contra eam sit faciendum, quod utrinque peccatum committatur³⁸⁹. Neutro enim modo ipsius intentio cum sensu legis congruit, id quod tamen ad actionem bonam requiritur. Agere enim constituit, etiamsi id, quod agit, sit contra leges, adeoque quantum in se leges violat. Cum hac cognationem habet, quam vocant, conscientia *scrupulosa*, quando anxia formido iudicium intellectus comitatur, ne forte id ipsum malum sit quod bonum aliquis existimaverit, & contra. Ejusmodi porro scrupulus ubi probabilibus rationibus nititur, actio erit suspendenda, donec eximatur; qui autem ex molli quadam superstitione oritur, negligendus atque animo ejiciendus est.

§. 9. Absentia cognitionis in intellectu vocatur *Ignorantia*, quae, quantum ad institutum nostrum; dividitur vel *ratione influxus in actionem*, vel *ratione originis*. Priori respectu est duplex; alia est causa eius, quod ignoranter fit, alia non. Illam possis vocare *efficacem*, hanc *concomitantem*. Illa negat in intellectu eam cognitionem, qua praesente actio fuisset impedita: ut si Abimelech duxisset Saram, quam nunquam voluisset ducere si maritatum eam nosset³⁰: Haec negat cognitionem, quae factum non impediisset, ita ut aliquis nihilominus illud facturus fuisset, etiamsi cognovisset, quod ignoravit: Ut si quis inopinato hostem suum occiderit, quem nihilominus voluisset occidere, etiamsi scivisset, in eo istum loco esse, quo ipse telum fortuito contorquet. Tale factum proprie dicitur committi *ab ignorante*, uti id, quod ex ignorantia efficaci proficiscitur, simpliciter *ex ignorantia*³¹. Ast ratione originis ignorantia dividitur in *Voluntariam & Involuntariam*; illa quibusdam etiam vocatur *Consequens & Vincibilis*, haec *Antecedens & Invincibilis*. Illa, (sive sit directe volita & affectata, sive per oscitantiam contracta) est, cum quis ignorat, quod scire potuit ac debuit: Haec, cum quis ea ignorat, quae nec scire poterat in hac vel illa re, nec scire tenebatur. Alii illa vocatur ignorantia Juris seu universalium, uti haec Facti seu particularium. Ignorantia porro invincibilis est talis vel *in se, sed non in sua causa*; vel *in se & sua causa simul*. Illa est, quando quis in ipsa quidem actione ignorantiam, ex qua actio illa procedit, vincere nequit; in culpa tamen est, quare in talem ignorantiam incideret. Sic saepe, qui per ebrietatem peccat, plane nescit quid agat; est tamen in culpa, quare istud nesciat³². Haec est, quando quis non tantum ea ignorat, quae scire ante actionem non potuit, sed etiam in culpa non fuit, cur in ista haereret ignorantia, aut in eandem incideret.

OBSERVATIO II.

Homo ex principio interno potest se movere ad actionem aliquam suscipiendam vel omittendam.

I. <i>Voluntatis actus.</i>	VII. <i>Voluntas cogi nescia.</i>
II. <i>Actio spontanea.</i>	VIII. <i>Voluntas potest se conformare ad normam,</i>
III. <i>Actio permissa.</i>	IX. <i>Unde obligationis est capax.</i>
25 IV. <i>Coactio.</i>	X. <i>Voluntas, qua obligatio deficit, est libera.</i>
V. <i>Liberum arbitrium.</i>	
VI. <i>Voluntas imperat hominis facultatibus.</i>	

§. 1. Homo cum à Creatore formandus esset animal per leges gubernandum, voluntatem habere debebat, actionum suarum internam moderatricem; scilicet ut objectis propositis & cognitis ex principio intrinseco citra necessitatem aliquam physicam ad ea sese moveret, & eligere posset, quod sibi maxime congruum videretur. Ea sese per duas velut facultates exserere concipitur, per quarum unam agat *sponte*, per alteram *libere*. Spontaneitati communiter attribuuntur certi actus aut motus*, quorum quidam interiores, qui *Eliciti*, quidam exteriores, qui *Imperati* vocantur. Actus elicitus sunt, qui à voluntate immediate producuntur, & in eadem recipiuntur. Eorum alii occupantur circa finem, ut *Volitio*, *Intentio*, *Fruitio*; caeteri circa media, ut *Consensus*, *Electio*, & *Usus*. *Volitio* dicitur actus voluntatis, quo ipsa simpliciter fertur in finem, non habito respectu, an iste sit praesens an absens:

* J, F certi actus, quorum ...

seu quo simpliciter ipsi probatur finis. *Intentio* seu proaeresis est desiderium efficax finem obtinendi: seu est actus voluntatis, quo efficaciter fertur in finem absentem, eumque consequi nititur⁹³. Hujus etsi plures dentur gradus, vulgo tamen ea dividitur duntaxat in plenam & semiplenam. Plenam intentionem vocant, qua voluntas re sufficienter expensa nec per affectuum vehementiam abrepta in aliquid fertur. Hanc, ubi sufficiens deliberatio non adfuit, aut adfectuum turbine ratio concussa⁹⁴. 5
Fruitio est quies seu delectatio voluntatis in fine jam obtento & praesente. *Consensus* autem dicitur simplex adprobatio mediorum, quatenus utilia iudicantur ad finem; quae *Electio*, ubi in potestate nostra sunt sita, ad finem obtinendum destinata, & *Usus* applicat. Actus imperatos vocant, qui ab aliis animae facultatibus executioni mandantur.

§. 2. Ad actiones autem *spontaneas*, quae scilicet suscipiuntur ex interno motu voluntatis cum 10
 praevia cognitione, referendae quoque sunt, quas mixtas vulgo vocant, quando minus malum non-morale, inutile vel injucundum, suscipitur ad evitandum majus malum, quod aliter declinari nequit. In lucro enim est ponendum, quodcumque de graviori malo alias inevitabili detrahi potest; adeoque hoc casu minus malum revera redditur adpetibile, & in quod voluntas pro praesenti statu sponte feratur; utpote cui declinatio mali totius, aut partis duntaxat boni instar sit. Inde tritum illud est: Ex 15
 duobus malis non-moralibus minus est eligendum, si alterutrum subire necesse sit. Sic etsi v. g. projectio mercium in mare in se non sit aliquid adpetibile; accedentibus tamen certis circumstantiis revera adpetitur, puta, si vitam aliter, oborta tempestate, servare nequeo. Praestat enim mercium jacturam facere, quam una cum illis vitam perdere⁹⁵. Judicandum est autem de actionibus non tantum 20
 ex objecto nude spectato; sed etiam ex fine & circumstantiis, quae heic & nunc adsunt; quippe quarum multae ipsam actionis essentiam ingrediuntur, & quarum unica saepe totam ejusdem naturam determinat.

§. 3. Caeterum dependent actiones spontaneae à voluntate vel *directe*, quae proprie dicuntur *volitae*, quas positivo influxu producit voluntas; vel *indirecte*, quae *permissae* dicuntur, scilicet quae cum 25
 ab aliis suscipiantur nobis non directe volentibus aut jubentibus, nostrae tamen censentur, quatenus eas, cum possemus, impedire negleximus eo modo, quo debebamus. Caeterae autem quae permissiones audiunt, nihil moralitatis involvunt; quippe cum sint purae negationes actionum moralium. Ut quando Deus dicitur peccata permittere, ad quae prohibenda non tenetur eo modo, quo omnino fieri non possent. Aut quando per jocum dicimur permittere, quae ex necessitate absoluta aut physica fiunt. Sic nihili quoque est permissio actionis ab altero susceptae, quam prohibere supra vires 30
 est; (siquidem prohibendi impotentia per culpam nostram non fuerit contracta:) ut & permissio actionis susceptae nobis ignorantibus: aut permissio actionis bonae, quam de facto prohibere quidem poteram, sed non debebam. Enimvero quando permitto seu concedo v. g. famelico uti meo cibo, ea est actio directe volita. De permissione autem legislatorum libro superiore dictum.

§. 4. Porro quemadmodum spontaneum duo involvit, intrinsecum voluntatis motum, & praeviam cognitionem: ita quod ipsi opponitur *Invitum* notat, tam quod ab extrinseco principio per vim locomotivae nostrae cum reluctance voluntatis imperatur, quam quod ex defectu cognitionis procedit⁹⁶. De hoc jam superius dictum, illud autem peculiariter solet vocari *Coactum*. Sub quo nomine nobis proprie non habentur illae actiones, quae evitando majori malo suscipiuntur, etsi non nisi praesens necessitas easdem adpetibiles faciat; sed istae duntaxat, ad quas ab extrinseco principio validiore adigitur quis membra sua adplicare, ita ut aversionem ac dissensum suum signis aut praecipue 40
 reluctance actuali ostendat. Qualis in foro civili adfuisse praesumitur, circa quaslibet actiones aut passiones, quae communiter sponte admitti non censentur, ubi omnia signa actualis consensus deficiunt; quae nonnullis dicitur *reluctatio Interpretativa*. Ut quando in lege divina invita vim passa iudicatur virgo, cum qua in agro remotis arbitris quis concumbit⁹⁷. Est autem coactum aliquid *vel in se*, 45
sed non in sua causa, quando quis in tali statu versatur in praesens, ut vim allatam repellere nequeat,

in culpa tamen fuit, ut in istum statum perveniret; vel *in se & in sua causa simul*³⁹⁸, quando quis etiam in culpa non fuit, ut in talem perveniret statum, quo per vim ad aliquid cogi posset.

§. 5. *Libertas* est facultas voluntatis, qua positus omnibus ad agendum requisitis ex pluribus objectis propositis unum vel aliqua potest eligere, reliqua rejicere; aut uno proposito id admittere vel non admittere, agere vel non agere. Peculiariter autem facultatem ex pluribus objectis unum vel aliqua eligendi, libertatem specificationis seu contrarietatis; facultatem autem circa unius duntaxat objecti electionem aut rejectionem versantem, libertatem contradictionis seu exercitii vocant. Superaddit igitur spontaneitati libertas tum indifferentiam suorum actuum quoad exercitium, ita ut voluntas alterum actuum suorum, nempe *tò velle & nolle* non necessario eliciat; sed circa objectum propositum particulare utrumlibet elicere possit, etsi fors ad hunc magis quam ad illum propendeat: tum liberam determinationem, ita ut voluntas ex intrinseco impulsu alterutrum actuum suorum, *velle aut nolle* heic & nunc eliciat.

§. 6. Constat autem voluntatem velut imperium gerere inter facultates hominis, quae quidem illius directionis sunt capaces. Sunt enim, quae omnino istud liberum voluntatis regimen respuunt; uti vires animae vegetantis, naturalem agendi modum servantes, quem homini immutare, aut actionis earundem exercitium, positis omnibus ad agendum requisitis, suspendere non conceditur. Objecti tantummodo adplicatio ipsi relicta, quae cum mediante locomotiva contingat, penes voluntatem est, hanc in ipsarum ministeria citius aut tardius destinare; ita tamen, ut tempora, quando natura objectum adplicari desiderat, non ex voluntatis arbitrio dependeant. Sic fames & sitis urgent, non quando homini placet, sed quando crassius aut liquidius alimentum absumentum. Sed & objectum congruum aut minus tale ipsis praebere potest homo, ex quo istae incrementi aut decrementi materiam capiant; ita tamen, ut adplicato semel objecto, voluntatis regimini locus non amplius supersit. Sic in arbitrio hominis situm, boni vel deterioris succi cibum stomacho suppeditare; ast hic ingestum semel alimentum modo naturaliter sibi insito, non ad arbitrium hominis digerit. Sensus interni & externi, organo recte disposito, non possunt non objectum admotum percipere, ac de eo, prout ipsis adparet, judicare; etsi interveniente locomotiva voluntas iisdem objecta admoveere vel subtrahere potest. Quae eadem ad intellectum adplicare licebit. Enimvero in locomotivam voluntas absolutum exercet imperium, non solum quando ita sibi relicta est, sed & ubi ab appetitu sensitivo impellitur. Nam & in hunc voluntati* est imperium, etsi non ita quietum, quin identidem tumultibus in eo adfectus insurgant, quos reprimendis magno nisu opus est. Nunquam tamen victoria ipsi desperanda, ubi vires suas recte adhibuerit, etiam ubi per moram temporis aut consuetudine invaluerint. Ast in illis, quos per morbum mens est mota, nec rationi amplius locus datur, nec actiones talium pro humanis censentur.

§. 7. Sed & illud in proparulo est, voluntatem neque à principio extrinseco neque intrinseco ita posse cogi ad aliquod sibi conveniens aversandum, aut disconveniens adpetendum, ut nulla prorsus libertas, saltem exercitii, ipsi relinquatur. Vis enim externa non id proprie efficit, ut in id feramur, à quo voluntas nostra abhorret, sed vel proposito majori malo minus malum adpetibile, adeoque voluntati conveniens reddit; quemadmodum lucrosam parte duntaxat soluta toto debito liberari: vel illud persuadet, ut rei alicujus adpetitionem & aversionem signis exterioribus mentiamur. Caetera omnia quae blandis illecebris voluntatem delinire, aut per aspera terrere aggrediuntur, nullam obsequii necessitatem adferre possunt. Equidem bonum in genere semper voluntas adpetit, malum aversatur. At nullum particulare bonum est, etiam iudicio intellectus commendatum, quin illud adhuc possit negligere³⁹⁹. Quemadmodum & id, quod ratio malum morale iudicavit, adpetere potest; prae-

* C voluntatis

valente boni specie per iudicium sensuum commendata, quae isti malo est adjuncta. Sic quacun- que animus induatur obligatione, id tantum efficit, ut secundum eam tibi agendum ratio iudicet, non ut in contrarium omnino tendere de facto nequeas.

§. 8. Ex quibus facile quoque adparet, homini datum esse ad normam notionalem dirigere actio- nes à voluntate immediate dependentes, vel ejusdem imperio subjectas. Cum enim voluntas sit libera 5 facultas, cujus actus neque quoad specificationem, neque quoad exercitium naturali necessitate adstringantur; nec quae ad unum agendi modum sibi semper similem determinetur, sed intrinseco velut impulsu ad agendum sese moveat, ac ipsa actionis suae modum designet: manifestum sane est, si regula aliqua certum agendi modum monstrans innotescat, (semper enim praecedens cognitio 10 intellectus requiritur, & fieri non potest, ut actiones quis suas conformet ad normam, quam ignorat;) posse ipsam actus suos elicere, & caeteras facultates sibi obnoxias ad praescriptum istius regulae diri- gere, si libitum fuerit. Circa quam tamen regulam praesupponitur, ut non pugnet cum universali voluntatis inclinatione, id est, ut non praecipiat voluntati aliquid adpetere, quod naturae ipsius 15 adversatur, aut aversari, in quod naturaliter fertur; seu ne jubeat aversari bonum qua tale, aut adpe- tere malum qua tale. Istud enim ut fiat impetrari ab ipsa nullo modo potest, etiamsi actus exteriores 15 id, quod inclinationi voluntatis contrarium est, simulare queant.

§. 9. Cui consequens est, ut hominis voluntas sit apta recipere obligationem à principio extrinseco, ut ex praescripto istius actuum suorum specificationem & exercitium, agendique modum determi- net. Sane enim obligatio praesupponit naturalem facultatem agendi & non agendi, quam si quis per 20 necessitatem aliquam physicam ita determinet, ut ad modum causarum naturalium in diversa prorsus niti nequeat, omnem actionum ipsius moralitatem extingueret: quemadmodum & qui non nisi vinculis physicis homines coërceret, ad brutorum ipsos conditionem redigeret. Ast ubi moralia voluntati vincula injiciuntur, i. e. ubi indicatur quid agendum sit, ni periculo alicujus mali subeundi sese exponere velit, ab eo, cui malum istud imponendi potestas est; tunc utique, licet naturalis facul- 25 tas in contraria tendendi supersit, morali tamen necessitate libertas ipsius includitur, ut ex iudicio rectae rationis semper id potius, quod praescriptum fuit, quam contrarium ejus agendum videatur.

§. 10. Ast vero qua obligatio deficit, voluntas libera esse intelligitur, & habere potestatem agendi omnia ea, quae per vires naturales ab eadem effici possunt. Quin & ubi sese ad aliquid semel deter- minavit, ni lex aliqua obstiterit, proprium decretum eam vim hautquidquam habet, ut recte id, quan- 30 docunque libitum sit, mutare aut tollere nequeat. Quae mutatio contigisse censetur non solum, quando quis eam expresse significavit, sed etiam cum quid fecit, quod cum prioris voluntatis decreto stare non potest. Sic si certa pugna sit inter instrumenta conventionum de eadem re, quod posterius inter contrahentes placuit, prioribus derogabit; quia uno tempore nemo contraria voluisse potest; & ea est natura actuum, qui à voluntate pendent, ut novo actu voluntatis inde discedi possit, sive con- 35 junctim, ut in contractibus & pactis, quae utriusque partis consensu dissolvi possunt, nisi per legem superioris irrevocabilia sint facta; sive *μὴ ἀμετάθετος* seu ex una parte, ut in testamentis, & legibus humanis positivis⁴⁰⁰. Ubi tamen observandum, decretum, quod non nisi certo aliquo statu aut con- ditione praesente condi potest, post illa sublata non posse rescindi à condente, ubi semel rite condi- tum fuit. Sic quam legem Princeps tulit, ubi imperio abiit, tollere nequit. Nec obstat, si praecedente decreto dictum sit, deinceps condendum fore irritum. Recte enim ille: Absurdum est, per statutum 40 praecedens statutum aliquod futurum velle frustrari. Absoluta enim potestas seipsam constringere nequit, neque, quod natura revocabile, figi potest⁴⁰¹. Non magis, quam si quis testamento suo decla- raverit, quod si novum testamentum conderet, id irritum esset. Etsi enim ejusmodi clausula prae- sumptionem possit fors gignere, in posteriori testamento veram voluntatem non fuisse expressam; tamen si haec ea clausula revocetur, omnino prius vanum erit. Sic quod Principibus non infrequens 45 est, constitutionibus quibusdam expresse addere, etiamsi peculiari rescripto quid istis adversum jus-

serint, ei tamen à Magistratibus aut Judicibus non esse parendum; id non eum habet effectum, quasi ista abrogare iterum nequeant⁴⁰²; sed potius significant, posteriora rescripta non esse seria, aut sibi per imprudentiam excidisse; ac subtili hac arte procacium impudentiam petitorum amoliuntur, queis aperte negare non sustinebant. Bene tamen observandum, ita demum decretum voluntatis propriae posse revocari, nisi per id collatum sit alteri cuidam jus aliquod, quod invito eripi non debeat. Inde adparet, cur v. g. in renunciationibus, quando quis jure suo in alterius gratiam cedit⁴⁰³, haec soleant verba adhiberi: Contra hoc instrumentum à me aut meis haeredibus nihil tentari debet, & si fors fiat, irritum & nullum habendum. Per hunc enim actum jure meo abdo, & id in alium confero. Unde sane, si quid contrarium isti renunciationi in posterum decernatur, id nullum erit; scilicet, quia nihil mihi amplius in illam rem juris; & sine effectum de re aliena disponere aggredior.

OBSERVATIO III.

Homo per naturam destinatus est ad agendam vitam socialem cum hominibus.

I. Quilibet homo sese maxime amat.

III. IV. V. Respondetur ad argumenta eorum, qui hominem naturam animal sociale negant.

II. Eidem naturae necessitatem & desiderium societatis colendae implantavit.

VI. Vita non-socialis est vita bestiarum.

§. 1. Habet hoc commune homo cum omnibus animantibus, queis, ut esse se sentiant, datum fuit, ut se maxime amet, seipsum studeat omni ratione conservare, quae bona sibi videntur acquirere nitatur, mala repellere⁴⁰⁴. Et communiter quidem iste cujuslibet erga seipsum amor tantus est, ut quaevis inclinatio erga quemvis alium hominem ipsi cedat. Videntur equidem interdum aliqui teneriore adfectu alios amplecti, quam seipsos, ac magis gaudere ipsorum bonis, quam propriis: magisque eorundem malis dolere, quam suis. Sic saepe parentes, quem liberos suos sentire dolorem vident, in seipsos mallent translatum. Sic multos aequo animo mortem oppetiisse constat, ut alios peculiari sibi vinculo nexos servarent. Enimvero id factum, vel quia ob arctam necessitudinem aliorum bona aut mala pro suis duxerunt, vel quia ista adfectus aut fidei jactantia peculiare aliquod bonum sibi comparatum ivere. Sic parentes quidam effusius laetantur liberorum suorum bonis quam propriis; quia duplicari bonum judicant, quod ipsos pariter atque ex se natos adficit⁴⁰⁵. Sic proprio saepe dolore nobis adamati vellemus dolorem redimere, quod gravius velut sauciet telum per tam amicum corpus nos petens. Et qui pro alio perire non recusat, vel tantum gloriae ex isto facto sperat, quod vita bene emi judicet; vel eo extincto id in se malum timet redundaturum, ut vita sibi non amplius sit exoptanda.

§. 2. Enimvero parum homo abfuturus fuisset à belluis, nec multo cultiorem aut commodiorem quam ipsae vitam degeret, ni altera quoque per naturam insita ei foret inclinatio, ut in societate sui similium versari gauderet. Quod manifestius est, quam ut pluribus ostendi debeat. Perpetua solitudine homini nihil tristius. Soli inter animantia datum articulado sono animi sensa aliis posse exponere, quo nullum aptius instrumentum societati contrahendae aut servandae. In nullo animantium genere unius commoda ab aliis tantum possunt promoveri, quantum hominum à se invicem. Vitae humanae ea indigentia, ut, non conspirantibus in mutuam operam pluribus, maligne admodum servari possit. Imbecillitas hominum recens natorum major est, quam ullius alterius animantis; & cum caeteris pauci dies aut menses sufficiant ad id, ut sibi ipsis de victu prospicere queant, illis vix anni aliquot sufficiunt. Adde quod bestiis victum ubivis obvium terra exposuit, sed quae homini congruunt,

industriam plerunque & cultum desiderant. Et tamen minima isthaec est pars, ut quis nominis humani dignationem mereatur, victum posse ventri suggerere. Quid? quod non solum bestiis praeda essemus futuri, sed & belluarum more in nos ipsos invicem grassaturi, ni in pacificam societatem omnino coire nos natura jussisset⁴⁰⁶.

§. 3. Ast ne quem forte moveant rationes eorum qui isthaec tam clara negare sustinent, sciendum. 5
1. Duae hasce inclinationes, quibus homo seipsum amat, & societatem adpetit, ex intentione naturae ita temperari debere, ne per illam huic aliquid decedat. Scilicet homini ita sui amorem natura commendavit*, ut ne tamen propter eundem aliquid committat, quod inclinationi ad societatem repugnet, vel ipsam societatis naturam laedat. Quod ubi per affectuum exorbitantiam negligit, & suum quaerit commodum cum iniqua aliorum laesione, enascitur quidquid est turbarum, quibus homines 10
inter se colliduntur. 2. Ut certa individua in certam coeant societatis speciem, id fieri vel ob peculiarem ingeniorum, aut aliarum qualitatum congruentiam, vel quod finem aliquem peculiarem magis apud hos, quam illos obtinere se posse putent. Nequaquam autem necesse est, ut omnes homines in unam coalescant societatem, in qua omnes inter se sint aequales; sed sufficit, si iidem in plures ac distinctos sese congregent coetus, qui tamen inter se hautquaquam insociabiles omnino sint, sed laesionibus iniustis invicem absteineant, & quantum per arctiores possunt obligationes, commoda & bona invicem communicent. 15

§. 4. His positis non difficulter responderi potest ad id, quod quidam disserunt⁴⁰⁷: Verum quidem esse homini per naturam, seu quatenus est homo, id est, statim atque natus est, solitudinem perpetuam accidere molestam; infantes ad vivendum, adultos ad bene vivendum aliorum indigere ope; 20
hominesque mutuos congressus natura cogente adpetere. Enimvero societates civiles non meros congressus, sed foedera esse, quibus ineundis fides & pacta necessaria sint. Horum ab infantibus quidem & indoctis vim, ab iis, qui damnorum à** societatis defectu ortorum inexperii sunt, utilitatem ignorari. Unde fieri, ut illi, quia quid sit societas non intelligunt***, eam inire non possint, hi autem, quia**** nesciunt, quid prosit, non curent. Ergo omnes homines, cum sint nati infantes, ad societatem ineptos natos esse, plurimos per omnem vitam tales manere: disciplina autem, non natura, hominem aptum fieri ad societatem. Sed facile patet objectionis colorem fere oriri ex cavillatione vocabuli graeci πέφυκε⁴⁰⁸, quod Latinis interpretibus solemne est vertere *aptus natus est*, quo proprie significatur naturalis inclinatio ad aliquid, cum naturali potentia recipiendi actualem aptitudinem illi rei exercendae; etiamsi ista actualis aptitudo non statim per nativitatem insit, sed per industriam demum sit introducenda. Sensus itaque triti istius; homo natura est animal sociale, hic est: hominem à natura destinari ad societatem sui similium, eamque***** ipsi quam maxime congruam esse atque utilem; eundemque tali praeditum ingenio, ut per culturam possit recipere aptitudinem recte versandi in ista societate; immo hunc ex societatibus vel praecipuum enasci fructum, ut recens nati, quibus per naturam actualis istarum rerum intellectus non est insitus, in istis in idonea earundem 35
membra efformentur. Nec intra connubia aut familias ista aptitudo consistit, sed etiam ad civitates constituendas sese extendit; ubi plures familiae securitatis & copiosioris vitae causa coeunt, communique consilio societatis negotia administrant, sub certis imperandi & parendi legibus⁴⁰⁹. Quales societates natura omnino inter homines esse voluit; etsi hoc in arbitrio hominum fuerit relictum, adeoque per pacta determinandum, quae individua cui societati sint adjungenda, aut quis iisdem 40

* J, F commodavit

** J, F damnorum societatis defectu ortorum

*** F intelligant

**** F hi autem, qui nesciunt

***** F eumque

gubernandis praeficiendus. Nec ideo civitas in se naturae congrua esse desinit, quod multi per vim injustam & scelera ad ejus gubernacula nitantur. Verum uti civitatum complures dantur formae particulares; ita diversa hominum ingenia diversis formis magis congruunt. Quod si vero alicujus ingenium conditiones aequas, sine quibus societas coalescere aut stare non potest, accipere per superbiam dedignatur, hautquaquam id indicio est, hominem non esse animal sociale; sed istum vel minus aptum esse ad vivendum in peculiari aliqua societatis specie, puta, in qua omnes aequo fruuntur jure; vel vitiose proprio amori plus justo indulgere, quem tamen cum inclinatione ad societatem placide conspirare natura jubebat. Id vero nullius momenti, quod adfertur, commoda vitae magis dominio posse juvari, quam mutua opera. Nam nec stabile dominium ullum sine societate est; nec ut omnes homines in alios homines dominium habeant omnino fieri potest.

§. 5. Quod autem ulterius objicitur; Si homo amaret hominem naturaliter, id est, ut hominem, nulla ratio reddi posset, quare unusquisque unumquemque non aequè amaret, ut aequè hominem; aut cur eos frequentaret potius, in quorum societate sibi prae aliis honor defertur & utilitas⁴¹⁰; ad id sciendum; Omnes quidem homines naturae inter se similitudinem conciliasse, adeo ut revera generalis illa amicitia ex communi natura resultans, communis quoque omnibus esse debeat, nisi si quis forte sceleribus ea sese indignum reddiderit. Enimvero ad communem istam naturam complura accedunt, quae in causa sunt, cur hic magis amet hunc quam illum, puta quod ingeniorum major sit inter ipsos circa peculiare inclinationes congruentia, vel quod propius eorum origines distent. Tunc autem nulla ratio posset reddi, si velut fungi è terra omnes homines simul essent enati, nulla invicem cognatione⁴¹¹; aut si omnimodam inter se similitudinem ingeniorum haberent. Qualis hominum status uti nunquam extitit; ita ex illius suppositione contra id, quod res ipsa ostendit, nihil concludi potest. Caeterum ideo eos libentius frequentat homo, in quorum societate ipsi potius quam alteri defertur honor & utilitas, quod quisque commoda sua amet. Id quod hautquaquam naturae repugnat, modo harmonia societatis pro istum amorem non turbetur. Nec enim ideo societates colere natura nos jussit, ut nostri curam negligeremus; quippe cum illae vel maxime id efficiant, ut per mutuam auxilii atque bonorum inter plures communicationem nostris bonis eo commodius possemus prospicere. Ac licet quis, dum societati alicui sese adjungit, primario suum, secundario sociorum commodum spectare soleat; nihil tamen obstat, quo minus debeat ita proprio studere commodo, ne commodum societatis laedatur, singulisvé membris injuria inferatur; aut interdum neglecto proprio commodo bonum societatis curare. Et nihil ad rem facit, quod adfertur, originem magnarum & diuturnarum societatum, id est, civitatum, non à mutua hominum benevolentia extitisse, sed à mutuo metu; (vocabulo hoc pro quolibet prospectu ac praecautione futuri mali sumto.)⁴¹² Nam id vel maxime naturae humanae conditioni congruit, ut cum singuli aut pauci injuriis essent expositi, plures inter se uniti contra mala sese munirent; nec solus hic civitatum finis aut usus, malum declinare. Nec id requiritur ad hoc, ut societas aliqua naturae congrua dicatur*, ex sola benevolentia mutua coaluisse; quae tamen neque in civitatibus constituendis prorsus abest: quippe cum illi saltem, qui prima velut fundamenta civitatum ponunt, plerique mutua benevolentia invicem jungantur, etsi fors alii deinceps ex metu his sese associare compellantur.

§. 6. Operae pretium est autem considerasse, quamnam conditione victuri essent homines, si omni destituerentur obligatione à natura ad colendam inter se societatem; vel si non essent animalia socialia. Ubi sane adparet, cum nullum ipsis jus invicem fuerit intercessurum, futurum fuisse ut quilibet in quodlibet aequale caeteris jus habuerit; ac sine ulla injuria potuerit quilibet cuilibet inferre, quod ad conservationem suiipsius facere videretur, quantum vires cujusque id admississent; ex quo ori-

* C dicitur

turum fuisset bellum omnium adversus omnes, quae ipsissima est bestiarum vita⁴¹³. Quemadmodum enim, ideo, quod homini cum brutis nulla juris communio intercedit, cuiuslibet, (ubi removeas respectum, quo in bruta jam certi homines jus sibi prae aliis quaesivere,) quodlibet animal, ubi libitum fuit, vel occidere, vel ad ministeria praestanda cogere licet, quantum per vires conceditur, citra injuriam bruto illatam: sic si nulla mihi adversus ullum hominem esset obligatio, posita naturali facultate alterum laedendi vel etiam occidendi, liceret mihi utique vitam ac membra mea quantum possem tueri, omniaque media eo inservientia adhibere, quorum ad finem aptitudinem penes me solum esset judicare; adeoque possem non tantum mihi vindicare ea omnia, quae conducere mihi judicasset, sed etiam quemcunque hominem occidere, debilitare aut alio modo constringere, siquidem id securitati meae expedire videretur; cui utique in tali statu, nulla obligatione mutua existente, nisi per vim, prospicere non possem. Atque idem cum cuiuslibet in quemlibet licuisset, quid aliud, quam rapaces in proprium genus belluae fuissent homines? Enimvero cum in tali statu homines nunquam extiterint, nec ex intentione Creatoris unquam existere debuerint; incongrue admodum, & vix citra contradictionem hic vocatur status naturae. Unde quoque incommoda ex tali statu resultantia directe non debent substerni pro fundamentis legis naturae, (etsi revera, ne iste status inter homines existat, lex naturae facit;) sed illud potius, quod Deus directe destinaverit hominem ad colendam vitam socialem⁴¹⁴. Haec enim nisi fuisset directa DEI intentio, non magis necessarium fuisset hominibus ob incommoda ex vita non-sociali orta invicem pacta inire, quam caeteris animantibus cum ursis, lupis aut leonibus ad evitanda incommoda vitae, quae ipsis degitur, non-socialis. Nec est, quod rege-
 5
 10
 15
 20
 Creator, nisi societati colendae eos destinare voluisset.

OBSERVATIO IV.

Homini ita curam sui agendam recta ratio dicitur, ut ne societas humana turbetur.

I.	<i>Lex naturae innotescit per dictamen rationis.</i>	XVII.	<i>An subditos hostis corrumpere liceat?</i>
5	II. <i>Quomodo limitandum illud; quod tibi non vis fieri, alteri ne feceris.</i>	XVIII.	<i>Temperamenta licentiae bellicae.</i>
	III. <i>Obligatio legis naturae unde?</i>	XIX.	<i>Bellum componendum; quantum fieri potest.</i>
	IV. <i>Leges naturae fundamentales.</i>	XX.	<i>Qualis cautio de non offendendo in posterum exigenda?</i>
V.	<i>An ex solo amore suiipsius leges naturae derivandae?</i>	XXI.	<i>Lex naturae de colenda pace & exercenda humanitate.</i>
10	VI. <i>Quid in necessitate propria liceat in alterius vitam?</i>	XXII.	<i>Qua ratione homines invicem aequales?</i>
	VII. <i>Aut res?</i>	XXIII.	<i>Lex naturae generalis de non laedendo jure alterius.</i>
	VIII. <i>Leges naturae circa conservationem suiipsius.</i>	XXIV.	<i>Leges de non violando alterius corpore.</i>
15	IX. <i>An lex naturae & instinctus circa idem objectum versari possint?</i>	XXV.	<i>De non violanda pudicitia.</i>
	X. <i>Quid homini liceat in propriam vitam?</i>	XXVI.	<i>De non diffamando.</i>
	XI. <i>Ex cura propria salutis licitum fit bellum.</i>	XXVII.	<i>De non moechando.</i>
	XII. <i>Defensio propria quando locum habeat?</i>	XXVIII.	<i>De non laedendis rebus alterius.</i>
20	XIII. <i>Quousque progredi possit?</i>	XXIX.	<i>De servandis pactis.</i>
	XIV. <i>Bellica vis medium extraordinarium hominibus invicem agendi.</i>	XXX.	<i>De restituendo damno dato.</i>
	XV. <i>Bellum non ex quibuslibet causis recte suscipitur.</i>	XXXI.	<i>De provocando ad arbitros.</i>
25	XVI. <i>Quid in hostem liceat?</i>	XXXII.	<i>De recte judicando.</i>
		XXXIII.	<i>De gratitudine.</i>
		XXXIV.	<i>De recte adhibendis signis, ubi</i>
		XXXV.	<i>De mendacio.</i>
		XXXVI.	<i>De Interpretatione signorum.</i>

§. 1. Etsi, quando in lucem homo prodit, nulla rerum cognitione animus ipsius deprehendatur imbutus; ita tamen dispositum ipsius intellectum formavit DEUS, ut postquam cum aetate ipsius se vires exserere caeperint, ex inspectione rerum naturalium notiones quasdam concipiat, uberiori scientiae post superstruendae inservientes; & ex contemplatione sui agnoscat, quas actiones ipsum tanquam naturae suae congruentes Creator obire voluerit, & quas vitare, tanquam eidem repugnantes⁴⁵. Circa illas aliorum est occupari; nobis de posteriori paulo curatius heic dispiendum. Per experientiam igitur constat, quod ubi ex infantili ignorantia sese rationis lumen in homine paulo clarius exserit, atque ad contemplationem suae naturae se convertit, ratio ipsi per adfectus aut vitiosos habitus non corrupta, dicitur, par quidem esse, ut ipse se, quantum potest, curet & conservet; quia tamen à Creatore ad societatem cum aliis hominibus colendam destinatum sese animadvertit, necessum esse, ita curam sui temperare ne cum aliis insociabilis fiat, aut ne societas inter homines turbetur. Id ipsum est, quod vocamus legem Naturae. Haec, uti dictum, ex consideratione naturae & conditionis humanae absque adminiculo aliquo supernaturali innotescit. Nec ideo ea natura nota esse desinit, quod aut multis haut ista ingenii vis, ut proprio ratiocinio eandem investigare queant, aut quod istius notitia plerisque per informationem aliorum adquiratur. Sufficit enim, quod ingeniorum saltem mediocrium eam eruere possit perspicacitas; caeteri autem, ubi ejus, docentibus aliis, adquisitam notitiam cum naturae suae conditione contulerint, perspicere queant, necessario sibi hanc

legem congruere. Ac uti per legem naturae humana societas coalescit & conservatur; ita hic haut minimus societatum jam constitutarum fructus est, ut in ipsis per aliorum institutionem, atque ipso exercitio legem naturae etiam hebetiores addiscant.

§. 2. Qui vero valde commendatur modus facile in plerarumque cognitionem legum naturae perveniendi; scilicet, ut facturus quid in alterum cogitet, se illius loco poni, quicum est agendum, & alterum vicissim ipsius loco constitutum; ita est restringendus, ut isto casu consideretur, non solum quid inferri nobis placeat aut displiceat; sed etiam quae alteri obligatio aut necessitas nobis quid inferendi incumbat. Adeoque tritum illud; *quod tibi non vis fieri, alteri ne feceris*, hactenus duntaxat valet: quemadmodum tibi non vis fieri, ut alter quid ingrati tibi inferat, ad quod per obligationem aliquam aut necessitatem non adigitur; seu, quod eodem recidit, uti tibi non vis fieri ab altero, quod sit injustum aut inhumanum; ita tale quid tu alteri ne intuleris. Qua ratione per dictum illud iudex sane non impeditur, quo minus de sentibus supplicium sumat; etsi ipse sontium loco constitutus supplicium effugere, aequè ut illi, sit desideraturus. Sic circa illud ab ipso SERVATORE prolatum: quidquid volueritis, ut alii vobis faciant, id iis ipsi quoque facite⁴⁶; itidem cogitandum est, non solum quid ab altero nobis fieri gratum sit futurum; sed etiam, quid iste alter commode facere possit. Unde hautquaquam oportet me servo meo calceos purgare, quia volo, ut ipse mihi eos purget. Et injungitur isto praecepto justitiae ac humanitatis potissimum exercitium; quae sane humanitas hautquaquam requirit, ut aliquid alteri dem, quo ipse citra magnum meum incommodum carere nequeo, aut praestem, quae vel ipse commode praestare non possum, vel quae alteri, ut à me praestentur, adeo necessaria non sunt.

§. 3. Obtinet autem dictamen illud rationis, seu lex naturae, vim obligandi homines ex autoritate Creatoris, tanquam supremum in ipsos imperium gerentis. Qui cum hominis naturam ita formarit, ut ad societatem colendam ipsum esse destinatum satis adpareat, eaque de causa eidem animum istarum fecerit notionum capacem; intelligitur sane eundem quoque voluisse, ut homo fini ab ipso praescripto sese attemperet. Adeoque cum per legem naturae iste finis obtineatur, obligasse quoque ad eam servandam, tanquam medium non ex arbitrio hominum inventum, ac ex eorum libidine mutabile, sed expresse ab ipso DEO huic fini adsequendo constitutum⁴⁷. Qui enim alicui pro imperio injungit finem, censetur quoque eundem obligasse ad usurpanda illa, quae fini obtinendo sunt necessaria. Ac habuissent perfectam vim obligandi hominem leges naturae, etiamsi Deus eas nunquam in verbo quoque suo revelato proposuisset; nec eo minus leges sunt, quod videntur tantum conclusiones quaedam ratione intellectae de agendis & omittendis, non autem orationes ejus, qui aliquid fieri vel non fieri jure imperet. Tenebatur enim homo Creatori suo obtemperare, etiamsi peculiari revelatione auctoritatem ipsi suam non ostendisset; quippe cum alias imperio summi rerum Arbitri subjectum se etiam citra istiusmodi revelationem sentire posset: & lex est decretum superioris, quacunquè demum ratione subdito innotescat, sive per signa notionalia seu orationem voce aut scripto expressam promulgetur, sive ex conditione naturae aut negotii, quod gerendum, ratiocinando sit colligenda & praesumenda. Ac nemo negaverit, eos quoque, quæ Scripturae Sacrae nunquam innotuerunt, in legem naturae peccasse; quod dici non posset, siquidem ea vim legis ex promulgatione per Scripturas facta mutaretur.

§. 4. Sunt autem leges naturae fundamentales, & ex quibus reliquae omnes fluunt duae: 1. *Ut quilibet vitam & membra sua quantum potest tueatur, seque ac sua conservet.* 2. *Ut ne perturbet societatem humanam, seu, ne faciat aliquid, quo minus tranquilla inter homines societas esse queat.* Hae ita inter se conspirare, & invicem velut implexae esse debent, ut in unam velut coalescant legem, scilicet: *Ut ita quisque conservare se studeat, ne societas inter homines turbetur.*

§. 5. Equidem sunt, qui ex sola priore lege reliquas omnes satis argute deducunt. Scilicet cum, remota omni societate inter homines, quilibet in quaelibet aequale esset jus habiturus, ex quo bellum

omnium adversus omnes fuisset oriturum; qui tamen status conservationi & securitati hominum
 quam maxime repugnet, ac infinitas secum molestias atque miserias trahat: Igitur quaerendam esse
 pacem, quatenus ejus habendae aliqua spes affulserit; ubi haberi ea non possit, quaerenda belli auxi-
 lia⁴¹⁸. Adeoque jus in omnia non esse retinendum, sed pactis, quae omnino standum, societatem
 5 mutui auxilii causa constituendam, & sic deinceps. Enimvero cum supra ostensum fuerit, naturam
 directe hominem sociali vitae destinasse; ita ut, licet peculiari se vinculo particulari alicui societati
 adstrinxerit, cum omnibus tamen, etiam qui extra istam degunt, hominibus quantum per ipsos lice-
 ret universalem pacem coleret, & quae commode posset, humanitatis officia exhiberet; merito quo-
 que socialis vitae conservatio pro fundamento legibus naturae substernitur; non vero secundario
 10 assumitur tanquam aliquid, ad quod suscipiendum homines ex accidenti fuerint compulsi. Unde
 incongruum quoque est, ex dictamine rationis, praecisa suppositione socialis vitae, velle derivare jus
 aliquod naturae primaevum; quippe cum omnia, quae isthac modo colliguntur, ad socialis vitae natu-
 ram necessario sint attemperanda. Ac ponamus populum aliquem, internam inter se pacem colen-
 tem, istis pollere viribus, ut reliquis omnibus queat esse metuendus; adeoque ab aliis laedendis haut-
 15 quamquam isto metu reprimatur, ne fors sua in ipsum exempla statuatur: si talis populus in aliorum
 imbecilliorum personas aut res pro lubitu grassaretur, ageret, raperet, occideret, in servitum abstra-
 heret alios, prout sibi expedire judicaret, quis non agnoverit directe ab his jus naturae violari? Aut
 quis à caetu luporum eosdem differre dixerit? Et poterat tamen (quod supponimus,) populus iste se
 conservare, etiamsi fors nullum adversus alios jus adhiberet⁴¹⁹. Quin praepremis ad violandum jus
 20 naturae inducit illa persuasio, aliquem sibi ipsi sufficere; salutis suae abunde prospectum; non esse,
 quod reliquorum officia mereri studeat. Nec ex alio fonte profluxit consuetudo, multis olim popu-
 lis recepta, exteris atrociniis infestandi, & piraticam exercendi; eo quod civibus se tantum suis
 obstrictos putarent, extraneis nullo juris vinculo obligari; adeoque cum civibus tantum suis pacem,
 cum caeteris omnibus bellum esse. Stat ergo, uti vita hominum sine societate bestiarum vitae similis
 25 est futura; ita legem naturae in eo praecipue fundari, quod socialis inter homines vita sit conservan-
 da⁴²⁰. Et usque adeo adsertioni nostrae non repugnat, ut potius eandem firmiter adstruat naturae
 nostrae conditio, quae, etiamsi nulla naturae lege ad colendam societatem adstringeremur, sponte
 eam instituendam suaderet, ob commoda ex eadem fluentia, & effugiendis incommodis, quae vitam
 non-socialem comitantur.

§. 6. Dispicendum vero heic, an non illa lex de conservando seipso sine turbatione societatis aut
 laesione alterius, per necessitatis casum restringatur; seu, an non alterius corpus aut res laedere liceat,
 siquidem ego me ac mea aliter servare nequeam? Ubi illud heic supponimus, teneri quemlibet, extra
 aequalem necessitatem positum, ex lege humanitatis alteri in extrema necessitate constituto pro viri-
 bus succurrere; idque subsidium necessitatem eodem fere modo vindicandi potestatem facere, quo
 35 ea, ad quae jus habemus; manente tamen obligatione restitutionis, saltem per modum gratitudinis,
 ubi praesens necessitas remota fuerit. Merito enim ea vis necessitati tribuitur, ut praevaleat ratio-
 nibus illis, quibus alias, quae ex humanitatis lege debentur, non per vim vindicare jubemur⁴²¹. Potissima
 autem controversia est, an necessitas alicui det licentiam in vitam alterius in vitam alterius? Ubi de distinctis casibus
 distincte est judicandum. Ac primo quidem, si v. g. Princeps, aut cui alias in vitam meam quocunque
 40 modo in praesens statuendi vis est, me jubeat alterum, de cujus innocentia mihi constat, interficere,
 ni ipse velim interfici; sane siquidem meram duntaxat executionem mihi injunxerit, vix dubitabit
 quispiam, quin vitae meae servandae manus meas isti ministerio recte commodare queam⁴²². Nulla
 quippe ratio est, quare vitam meam prodigam, altero nihilominus per alios tollendo, praesertim cum,
 qui eam mihi necessitatem admovet, totum sibi factum vindicet, nec ullam reatus partem in me deri-
 45 vare videatur. Etsi merito tale ministerium deprecor, ubi id citra ingens periculum effugere licet,
 etiam ubi sola mihi executio mandatur. At vero alius casus est, si Princeps mortem interminatus

jubeat, innocentem sua sententia tanquam sontem condemnare. Nam hac ratione iudex officii sui violationem commodat ad praebendam occasionem speciosam in insontem tanquam noxium saeviendi, adeoque magnam reatus partem in se derivat. Cujusmodi facti turpitudinem vir bonus etiam cum periculo vitae effugere praeclarum ducat. Dantur praeterea alii casus, quibus, ut vita mea servetur, alterius vita probabiliter mortis periculo exponi possit, non quidem directa intentione, sed indirecte & consequenter. Sic v.g. quando duo sumus in praesenti vitae periculo, ut aut utrique simul sit pereundum, aut unus duntaxat servari queat, alteri sane alias perituro fata admovere licet, ne ipse cum eo perire cogar. Sic in naufragio, ubi tabulam ego occupavi duorum non capacem, si quis adnataans eidem se quoque injicere velit, me simul secum perditurus, nihil obstat, quo minus quavis violentia eundem à me rejiciam⁴²³. Sic quando duobus fugientibus hostis necem intentans instat, unus vel ponte post se dejecto, vel porta clausa alterum in praesenti vitae periculo destituere potest, si uterque simul servari nequeat⁴²⁴. Pari modo si robustior aliquis mortem intentans me persequatur, ac in via, qua fugiendum, forte quis occurrerit, cui alias ab isto nihil periculi, siquidem admonitus non cesserit, aut id temporis locive angustia non admiserit, licebit sane illum prosternere, & per ejusdem stragem fugam capescere; etiamsi probabiliter ex isto impulsu corpus ipsius vehementer adpareat adfligendum; nisi forte persona obstans ejusmodi sit, ut mihi etiam probabile vitae periculum potius sit subeundum, quam ut ipsa mei causa graviter laedatur. At vero si quis petulanter aut inhumane mihi obstiterit, & viam fugiendi indulgere renuerit, eum directa quoque intentione tanquam hostem occidere possum; siquidem leviori modo non possit amoveri. Quod si vero v.g. in naufragio plures in cymbam insilierint, quam illa ferre possit, ita ut si caeteri servari velint, necessario unus pluresve sint projiciendi, posito omnes heic aequali gaudere jure, sorte erunt ducendi, qui projiciantur; si quis sortiri detrectaverit, tanquam qui omnium perniciem quaerat, absque ulteriore mora praecipitari poterit⁴²⁵. Quos casus, & si qui his similes occurrunt, qui probe expenderit, hautquaquam metuet, ne ex hisce sequatur; posse quoque alterius vitae noceri, ut membrum aliquod servetur; & ne eo usque tandem res perveniat, ut quaevis incommoda nostra alterius damno recte depelli arbitramur. Nam neque qui servandae vitae favor adest, caetera aequae bona comitatur; ac nulla lex humanitatis jubet, ut ejusmodi incommoda aequali aut majori meo incommodo ab altero avertam; unde nullo colore vis heic ab altero adhiberi potest.

§. 7. Ast quando tantum circa res alterius versatur necessitas, seu quando vita nostra non nisi per res alterius servari potest; vix est dubium, quin illae per vim & invito domino, quem eadem necessitas non urget, ubi aliud medium non succurrit, vindicari possint. Idque non ex exceptione aliqua, in pacto proprietatem initio constituente addita aut subintellecta, ut in casu necessitatis communio rerum rediret, sed ex ratione modo dicta⁴²⁶. Unde si quis per vim tali necessitate oppressum rei suae usu prohibuerit, proprie injuriam intulisse non dicitur, sed in caritatis duntaxat legem peccasse; quorum prius tamen necessario dicendum foret, siquidem expirante hoc in casu proprietate, indigentia aequale cum possessore in rem jus daret. Neque tamen domino injuria fit, dum officium alias à volente praestandum, ob necessitatem ab invito extorquetur, praesertim restitutione saltem per modum gratitudinis suo tempore facienda. At vero quemadmodum in pari casu indigentiae sibi quisque naturaliter est proximus; ita eripere quoque per vim mihi alter non potest rem meam, quo ego aequae ac ipse opus habeo. Unde etiam minus cum veritate congruere arbitramur; debitorem in extrema necessitate destitutum non teneri rem debitam, statuto exhibendi eam tempore praesente, restituere creditori, aequali necessitate laboranti. Certum enim est, creditorem hoc in casu debitori rem sibi debitam per vim jure eripere posse. Atqui absurdum videtur, alicui competere jus alteri rem quampiam per vim directa cum intentione eripiendi, siquidem in isto altero nulla insit obligatio eam rem ipsi tribuendi. Nam quod necessitas res communes faciat, jam negavimus; & quod affertur, possidentis conditionem esse meliorem, valet duntaxat, quando petitoris jus nondum liquido est proba-

tum. Iste autem casus parum dubitationis habet, an incendio exorto vicini aedes dejicere liceat, ut meae serventur. Nam per istam dejectionem vicinus ex me proprie nihil damni patitur, cum eae alias sint conflagaturae; nec querendi causam habet, quod manu potius hominum, quam flamma procurberint, ut ea ratione à vicinis damnum averteretur.

5 §. 8. Ex priori autem fundamentali lege haec generalis profluit: *Quilibet debet omittere ea, quae vel rationis usum debilitant, vel corpori noxam aut labem inferunt.* Hujus legis exercitium, etsi immediate in propria cujuslibet persona terminetur; omnino tamen etiam respectum aliquem ad conservationem societatis involvit⁴⁷, & in ipsius usum consequenter redundat, dum vel ipsa membra, quae societas constat, se conservare jubet, aut ita se attemperare, ut ne sibi juxta ac societati oneri sint. Immo vix opus fuisse videtur hac lege, & suo quemque instinctui natura circa curam sui relinquere poterat, nisi sociali hominem vitae colendae destinare voluisset. Porro ex isthac lege promanant praecepta juris naturae *de componendis & sub imperium rationis redigendis affectibus*⁴⁸, quippe qui rectum de rebus judicium ferre impediunt, & frequenter in ea abripiunt quae nobis aliisque sunt noxia*: *de fugienda ebrietate*; utpote quae praeter noxam corpori illatam mentem de statu suo deturbare solet. Adeoque efficit, ut in contraria legi naturae tendamus, quae ad sui observationem omnino rationis usum desiderat. Nihil autem interest, utrum contra officium directe quis faciat; an id suscipiat volens, per quod ineptus officio suo obeundo reddatur. Item *de fugienda Venere irregulari*, seu faedis illis commixtionibus, cum eodem sexu aut diversis speciebus, quae turpem corpori animoque labem adspargunt, violata tam pudendis actibus humanae naturae dignitate; praeterquam
20 quod directe fundamenta societatis humanae subversum eunt, quae sine propagatione speciei durare nequit. Et denique *de non mutilandis membris*, (nisi fors ob salutem totius corporis,) & *vita non projicienda, non reposcente eandem natura aut obligatione.* Sed quod membrum aliquo morbo aut casu jam corruptum à corpore separari possit, ne contagio totum corpus inficiat ac perdat, extra dubium est.

25 §. 9. Caeterum sunt, qui haec controversiam movent, quasi isthaec lege naturae non praecipiantur, ideo quod instinctus atque adpetitus sensitivus in talia jam antea satis valide feratur; nec necessarium fuisse, ut ad ista per legem naturae homo obligaretur. Intelligunt autem haec non tantum conservationem sui, sed etiam adpetitum societatis, ac matrimonii, curam atque educationem sobolis; quae antiquis nonnullis prima naturae dicta fuere, circa quae hactenus duntaxat rationi locus sit, ne
30 per ea injuste alter laedatur. Enimvero usque adeo non sequitur, jus naturae ista non praecipere, quia instinctus naturalis in ea jam antea sat acriter feratur, ut potius naturam eadem, tanquam seminarium generis humani servantia, quam maxime observari voluisse luculenter adpareat; dum velut diffisa soli rationis dictamini, eidem succenturiari jussit instinctum naturalem ita vehementem, ut difficulter admodum homo in contraria niti possit. Quod si enim accurate expendantur molestiae, quae vitam
35 humanam necessario comitantur, longe excedentes exiguum illud & vile voluptatum; ac quam multis vita producat, ut fortunae materiam saeviendi praebant: quotusquisque non primo quoque tempore vitam hanc abrumperet, si sola ratio eam servari suaderet, nec instinctus naturalis ejus amorem tam anxie commendaret? Prorsus uti quotidie plurimos peccare videmus contra illas naturae leges, quae sola ratio dicitat. Sic quotusquisque liberis operam daret, qui saepe materiam dolendi,
40 aut saltem certissimam curarum ac laborum causam praebent, ni super rationem etiam inclinatio naturalis eo propelleret? Intercedente praeprimis actu tam parum decoro, & consortio mulierum, quod sapienti vile juxta ac taediosum citra istas illecebras foret. Novimus quidem longe distinctissima esse; instinctum naturalem & dictamen rationis seu legem naturae⁴⁹. In compluribus etiam haec duo

* J, F obnoxia

in contrarium tendunt, ita ut instinctus ab honestate abducat, quam ratio suadet. Quem rationi reluctantem uti homo superare debet; ita superare posse est animi non degeneris. Ast illum instinctum, qui cum rationis dictamine conspirat, retundere furiosus est. Adeoque non omnem instinctum naturalem superare cum laude conjunctum, sed illum duntaxat, qui dictamini rationis oblectatur. Et quanquam solus instinctus nunquam ad aliquid agendum obligat; contingit tamen, ut ad aliquid obligemur, ad quod per instinctum quoque inclinamur, quia idem rationis quoque dictamen praescribit. Quemadmodum & bruta ideo hautquidquam juris capacia dici possunt, etiamsi solo instinctu ad ea ferantur, quae ad individui aut speciei conservationem faciunt. Nec vero ideo excusatur mater à peccato in legem naturae, quae prolem occidit infamiae vitandae causa, licet instinctum erga prolem alio instinctu, nempe abhorrentia ab infamia superet⁴³⁰. Nam non solo matris instinctu, sed etiam lege munita erat infantis vita; & nosse mater debebat, minoris esse infamiam suam, quam mortem ejus, qui ex isto actu existit, in quem ipsa antea consenserat. Unde si famae cura pluris ipsi erat, quam voluptas coitus aut amor sobolis, ante admissum coitum expendisse istud debebat; post hautquidquam proles mori meretur, ne parentem pecasse innotescat. Non autem absurdum esse aut supervacaneum legibus quoque civilibus talia sancire, satis Spartiatarum ac Romanorum ostendunt leges; ubi sane ad matrimonia ineunda praemiis aut per metum ignominiae cives impellebantur. Quantum tamen ad jus naturae, sane illud matrimonium inire praecipit quibuslibet per naturam habilibus, probabilissime nisi prospexerint, plus se humano generi allaturos commodi vita in casto caelibatu exacta, quam si similes sui procreaverint. Enimvero cum illud sit praeceptum affirmativum, non obligabit, nisi commoda occasione data, quae metienda est non tantum ex nubili aetate, & copia conditionis congruae; sed etiam considerandum est, an rationes status, quem quis in civitate tueri debet, id patiantur⁴³¹. Contractu autem matrimonio uti fermentatio duntaxat arvi genitatis in nostra est facultate, germinatio autem ex causis naturalibus arbitrio nostro hautquidquam obnoxiiis dependet: ita ob eandem rationem, qui duos duntaxat liberos procreavit, siquidem uberiorem proventum natura negat, aequè legi naturae satisfecit, ac ille, quem numerosa sobole faecunda uxor parentem fecit.

§. 10. Illud porro heic haut superfunctionarie dispiciendum, quousque se praeceptum illud juris naturae de conservando seipso extendat, & num quis vitae jucunditatem adspersans, aut declinandis ingentibus miseriis, fata sibi properare possit? Heic cum magnae sit invidiae à communi persuasione discessisse, quid probabiliter duntaxat dici queat videbimus. Supponimus igitur illud, quod supra demonstratum, quemadmodum sibi ipsi nemo proprie potest obligari; ita sibi quoque injuriam haut facere qui vim sibi intulerit. Quod autem ad se ipsum conservandum quis obligetur ex lege naturae, ejus rei istam rationem videri, quod à Creatore ad colendam societatem humanam sit destinatus, quam transfugae aut infrequentis militis instar pro lubricine deserere hautquidquam possit⁴³². Cum autem homo non-socialis omni quoque obligatione, bruti instar, fuerit cariturus; remoto isto ad socialem vitam respectu, videtur homini custodiam vitae & corporis proprii solum instinctum fuisse commendaturum; qui solus cum vim legis non habeat, peccaturum quoque non fuisse, qui contrarium quid illi fecisset. Ex eo igitur, quod vita nostra ob bonum societatis humanae lege naturae est velut munita, conficitur; posse aliquem ex obligatione ab imperante injuncta, aut quam ipse cum ratione susciperet, pro salute plurium ejusmodi subire periculum deliberato consilio, ex quo praevidet probabiliter, se nisi insperato fors casu salvum non evasurum. Id quod non solum omnium consensus atque usus gentium adprobat, sed & ipsae historiae autoritate divina consignatae eos laudibus macant, qui pro Rege aut civibus suis in pericula descenderint mortem praesentem minantia; etsi eos quandoque propria virtute aut insperato casu evasisse contigerit; ex cujus tamen spe alias actum in se illicitum suscipere non licebat. Unde illud saltem constat, posse aliquem per legem naturae ejusmodi actum suscipere pro salute plurium, in quo vitam sibi amittendam probabiliter prospicit. Quia ratione etiam isti navarchae excusari possunt, qui, ubi hostis nave potitur, ignito fune pulveri nitrato injecto

se juxta ac hostem perdunt. Etsi hoc probe sit dispiciendum capitibus Reipublicae, an tali necessitate duces inferiores adstringi ex bono publico sit. Quod idem inferiori duci considerandum, siquidem ex voluntate duntaxat praesumpta superiorum tale quid suscipiat. Enimvero quid extra hunc casum liceat altioris est indaginis. Equidem istos à crimine autocheirias merito quis excusaverit, qui ex morbo rationis usum perturbante manus sibi inferunt. Horum enim actus, cum à ratione dirigi nequeant, pro non moralibus censentur; nisi fors quatenus ipsi in culpa fuerunt, ut ejusdem usu privarentur⁴³. Nec illud ad rem quidquam facere videtur, sive quis propriis manibus cadat, seu alios quovis modo adigat ad mortem ipsi inferendam. Nam qui heic & nunc mori non debuit, non excusatur, si alterius manibus in morte arcessenda usus fuerit; quippe cum ipse fecisse censeatur, quod quis per alium facit; etsi qui manus suas huic ministerio commendavit, crimen quoque contrahere possit. In universum igitur causae expendendae veniunt, quae ad tale quid permotus aliquis fuerit. Nam si ejusmodi sua morte plurimum salutem servatum eat, videtur iisdem posse uti excusationibus, quae iis patent, qui pro salute publica se devovent. Sed & illorum causa favorabilis est, certe miseratione, quam aspera sententia dignior videtur, qui manus sibi inferunt, quod certitudine moraliter infallibili praevident, mortem paulo post sibi ab hoste cum cruciati adferendam, nec bono publico interesse, cur ad arbitrium alterius moriantur; aut quod ab aliis sibi vident intentari, quo admissio ipsi caeteris hominibus deinceps sint fastidiendi. Quales sunt, qui cum mortem sibi ab hoste truculento aut tyranno instare cernerent, festinare fata maluerunt, quo tormenta effugerent; item faeminae, quae pudicitiae suae violationem hoc modo declinarent. Plausibiliter sane in excusationem sui proferre possunt, ex admota tanta necessitate se collegisse, missionem sibi jam dari; ac parum interesse tantillo tempore mortem anticipare, ut tormenta & ludibria non sentiant; quae ad grave fortasse peccatum stimulare ipsos queant; nec videri naturam generosis animis eam injungere voluisse necessitatem, ut omnino ad lubitum alterius, contumelias prius vexati vitam ponant. Enimvero qui vel solo taedio molestiarum vitae communium aut indignatione malorum, quae humana ipsum societate inutilem non erant redditura, vel metu cruciatuum, quae fortiter tolerantis exemplo suo prodesse aliis poterat, vitam sponte abrumpit, illi sane nulla patet excusatio, quo minus in legem naturae peccasse censendus sit.

§. 11. Caeterum uti posterior lex fundamentalis quoslibet homines obligat, ut sibi invicem sponte & amice praesent, quod debent; ex cuius accurata observatione pax resultat, quae est status humanae naturae quam maxime conveniens, & cui constituendae ac servandae lex naturae potissimum homini est insita: ita ex priori lege licitum ac quandoque necessarium fit bellum, quando scilicet alter posteriorem naturae legem in se violavit, & damnum inde datum sarcire detrectat. Heic enim prior lex de conservando me ipso, mihi potestatem facit quocumque modo meam aut meorum salutem defendendi, (scilicet ubi iudicis copia non est,) contra eum, qui eandem injuste violat; non obstante posteriori lege, quae alias corpori & rebus alterius laesionem inferri prohibet⁴⁴. Cum enim jus naturae omnes homines aequaliter obliget ad exercenda invicem ex jure naturae debita officia, patet sane, quamdiu alter mihi exhibet, quae lex naturae praecipit, me eandem ipsi praestare debere. At vero quando alter jus adversus me violat, tunc sane impudentissime idem à me postulaverit, ut ea ipsi exhibere officia pergam; nisi denuo acta paenitentia ad ea repetenda sese obstringat. Alias omnia quoque bona, quae natura aut industria nobis dedit, frustra essent concessa, si alteri injuste ea violanti, vim opponere non liceret; quam velut proprium in bello agendi modum natura adhibere indulsit, ubi pacificis mediis salus mea expediri nequit. Quam exceptionem autem obligatio subditorum adversus summam potestatem habentes faciat, alibi explicatur.

§. 12. Porro duplici fine vi opus est, vel ut me ac res meas contra eum, qui eas laedere aggreditur, defendam; vel ut alterum adigam damna ab ipso mihi jam data restituere, cautionemque de non offendendo in posterum praestare; unde distinctio inter bella defensiva & offensiva (justa) exori-

tur³⁵. Circa defensionem autem observandum, jus belli, seu vim usurpandi incipere, quando alter laedere me aggreditur, sive id faciat ex destinato consilio & per malitiam, sive ex ignorantia, puta, quod in persona mea erraverit, aut insania fuerit agiturus. Nam qualicunque causa impellatur aggressor, nulla mihi obligatio est in gratiam ipsius vitam meam prodigendi. Initium vero laedendi non tantum actuali laesione jam facta definitur; sed etiam jam tum esse censetur, quando periculum aperte intentatur; & alterum in eo jam manifesto occupari adparet, ut me invadat. Ubi stolidum sane est, primo sese ictui praeberere; sed mature potius vis opponenda, & occupandus, qui in eo jam est, ut me laedat. Ast incerta periculi suspicio etsi ut munimenta tibi circumponas, suadere potest; non tamen ut prior vim adhibeas, jus facit³⁶, ne ad hunc quidem finem, ut realem, quam vocant, cautionem alter de non offendendo praestet, puta, obsides, fidejussores, pignora, &c. Quamdiu enim aliquis alterum non laesit, nec manifesto in laesione inferenda deprehenditur, habet sane praesumptionem, quod in posterum quoque officium sit facturus; praesertim si id verbis & fide data confirmet. Abs tali realem cautionem per vim quis extorquere recte non potest; deterioris enim ut is esset, quam ipse, conditionem faceret, cum sibi citra cautionem fidem haberi postulet, quam ipse alteri citra eandem habere detrectat. Aut igitur vicissim alteri caveat, quod in tali casu est inutile, & absurdum quoque, nisi uterque sponte ab initio in id consentiat; aut fide accepta dataque contentus sit.

§. 13. Quod autem ad intensionem & modum defensionis; non talem duntaxat naturae jus adhibere permittit, quae me ac mea in praesens servet, sed etiam ad cautionem in futurum obtinendum mihi procedere indulget; ad quam dum alter per vim adigi sese patitur, ostendit, sibi superesse animum etiam in posterum me offendendi; adeoque ubi commodiorem obtinere cautionem nequeo, licite eum occidere possum, etiamsi noxa primum ab eo mihi intentata vitam meam haut tetigerit. Nam qui in una re jus naturae in me violavit, ab illo nihil amici expectare possum, nisi ipse sponte respiciens de damno mihi satisfecerit, aut in posterum mihi caverit. Nec à me injuriam accipit*, dum majus malum patitur, quam inferre tentavit; quia dum ipse me injuste laedit, nullum sibi jus reliquum fecit, saltem adversus me valiturum, quo minus quantacunque vis à me ipsi inferri possit. At quando quis alterum injuste laedit, ni me simul mediate laedat, aut ni ipse sim obligatus istum contra vim injustam defendere, non nascitur mihi jus ipsi vim inferendi, quamdiu quidem adversum me nulla hostilis animi signa ostendit. Nam injuria tertio facta non praebet mihi certitudinem moraliter firmam, istum quoque in me fore injurium; cum peculiare causae in tertium incitare ipsum potuerint, quae in me non deprehenduntur³⁷. Etsi non immerito à tali accuratius sit cavendum. Enimvero in civitatibus, ubi communibus viribus singulorum securitas tegitur, defensio sui ac rerum suarum cuiuslibet privatis viribus hactenus duntaxat suscipienda permittitur, quando praesidium publicum implorari tempus non concedit; & quidem intra eum modum, qui vitam meam aut res restitutionem non admittentes extra praesens periculum ponat; quippe cum cautionem in futurum Magistratus potestas ac poena laedenti inferenda satis praestet³⁸. Adeoque qui moderamen inculpaetae tutelae casui alicui in civitate adplicare vult, non merum duntaxat jus naturae, sed leges quoque civiles positivas inspicere debet.

§. 14. Ulterius autem circa bellum observandum, illud esse statum hominum non naturalem; in certo casu tamen à natura homini permissum, scilicet quando alterius injuriae pace me frui non permittunt. Tunc enim omnia media meam expediendi salutem adversus eos, qui eam per nefas invadunt, mihi adhibere per naturam indulgetur; quae cum cura sui acerbum injuriarum sensum animo hominis indidit, ut non velit injuriis aliorum se perdi; manuum autem agilitate ac robore corpus armavit, ne easdem impune tolerare cogeret. Ita tamen natura permittit bellum, ut id gerens pro

* Z accepit

fine sibi constituere debeat pacem; seu ut officia legis naturae invicem exercere, & jure suo potiri eoque frui sine impedimento liceat. Alias certum est, eos qui bellum belli tantum causa gerunt, jure naturae proculcato ipsissimam belluarum vitam agere, quois inter se & cum hominibus bellum est, sine ulla intentione pacis adquirendae.

§. 15. Praeterea etsi qui me laesit, statim mihi praebat potestatem, quantum in se, bellum adversus ipsum gerendi; circumspiciendum tamen est, quantum boni aut mali ex isto in me aut alios, qui me non laeserunt, sit redundaturum. Quae enim injuriae salutem meam non prorsus evertunt, eas bello persequi non debeo, si vel in me meosque exinde graviora incommoda, quam commoda sunt oritura; vel si aliis, quibuscum mihi pax adhuc colitur, occasione mei belli ejusmodi damna sint eventura, quae per ejusmodi injuriae, qualis mihi illata est, inultam tolerantiam ex humanitatis lege avertere debebam⁴³⁹. Unde injuriam sibi illatam, ex qua vindicata majus malum exsurgere judicatur, quam bonum, recte & laudabiliter quilibet bello persequi^o omittit.

§. 16. Cum autem exhibitio officiorum ex lege naturae debitorum mutua esse debeat, ita ut qui prior ea abruperit, alterum quoque, quantum in se, absolvat obligatione eadem adversum se observandi; facile patet, eum, qui injuste me laesit, remisisse mihi ex sua parte, quicquid alias per jus naturae à me postulare poterat, ac inter nos omnia juris commercia sustulisse: Adeoque dedisse mihi facultatem bellum in ipsum gerendi, i. e. vim contra ipsum exserendi in infinitum⁴⁴⁰. Idque non solum si vitam meam impetat, sed etiam si minorem aliquam injuriam sciens volensque intentet. Neque enim majus jus habet v. g. colaphum mihi injuste infligendi, quam me occidendi⁴⁴¹. Nam quod quidam heic objiciunt, retributionem fieri debere secundum proportionem, locum duntaxat habet in tribunalibus, ubi poenae à superioribus infliguntur. Ast quae jure belli inferuntur, proprie poenarum rationem non habent; quippe quae nec à superiore qua tali proficiuntur, nec ad emendationem laedentis aut coeterorum directe tendunt; sed ad defensionem ac vindicationem salutis ac jurium meorum, quae ab altero injuste fuerunt violata. Heic cum laedens per injuriam suam commercia juris inter nos abruperit, licebit mihi quamcunque vim, aperte aut ex insidiis, adversus ipsum adhibere, quousque paenitentia ductus fidem denuo dederit, de observandis erga me in posterum officiis juris naturae. Atque haec locum habent inter eos, qui apud homines communem judicem non agnoscunt, sive singulae personae morales sint, sive compositae seu societates. Nam inter membra ejusdem civitatis tale jus belli usurpare prohibetur; ubi quilibet injuriarum suarum persecutionem Magistratui committere tenetur, nisi qua praesens discrimen ejusdem subsidium implorandi spatium non relinquit.

§. 17. An vero quorumlibet promiscue opera in bello uti conveniat, quibusdam non satis liquidum videtur. Nonnulli enim discrimen faciunt inter proditores ac desertores suorum dominorum, qui se sponte offerunt, & inter eos, quorum fides promissis aut per praemia corrumpitur: Priorum operam etiam per mores gentium recte adhiberi posse, posteriorum non item⁴⁴². Quod tamen discrimen rerum jus belli ignorare videtur. Quae enim duo ista hostis mei subditorum sollicitatione quaeruntur; auxiliis & defensoribus illum nudare, & praeterea damnum eidem inferre, utrumque, posita justa belli causa, faciendi mihi jus est. Eum finem cur non etiam corruptis per spem praemiorum civium animis adsequi liceat, nulla sufficiens ratio adparet. Cum enim etiam singuli illi, qui ad me transeunt, sub hostium fuerint numero, in quos per vim saeviendi licentiam bellum dabat; quam licentiam exercere aut remittere possum, prout ratio rerum mearum exigit: licebit utique mihi iis omnem belli saevitiam velut condonare, ac commodis insuper quibusdam eosdem cumulare; idque vel omnino gratis, vel sub conditione facti cujusdam mihi utilis ab ipsis praestandi; scilicet ut citra laborem meum ab hoste se meo sejungant, aut aliquod insuper operae pretium praestent. Quod etsi fors ipsi sine

* Z prosequi

peccato proprio facere nequeant; tamen ex eo in me nihil culpa videtur redundare: eo quod nulla adparet obligatio, ut quae commodissima adparet via jus meum consequi intermittere, ne occasionem praebeam peccandi illis, qui mecum juris commercia per scelus suum in me suscipiant. Praesertim cum in ipsorum arbitrio relinquatur, quaecumque demum sollicitationes admoveantur, utrum hostem me experiri malint, an amicitiam meam per conditiones à me positas redimere. At cur in pace v.g. alterius servum non possim sollicitare, ut deserto domino suo ad me transeat, duplex ratio est; tum quia nulla mihi potestas competit istius res intervertendi; tum quia servo ipsi nullum malum recte inferre poteram, si isto suo transfugio me sibi non conciliaret, quorum utrumque in nostro casu adparet. Unde, quod alias huic sententiae opponitur, non posse aliquem incitare alterum ad id, quo facto is peccet, seu peccare, qui alteri peccandi dat causam, inter non-hostes duntaxat valere videtur. Hostis enim, in respectu ad me, in eo est statu, ut dum jus meum adversus illum persequor, non curandum mihi sit, peccandi is ansam inde sumat, an minus. Quod si quis tamen dicere malit, etsi tali ratione neque ejus qui sollicitatur, neque principalis hostis jus aliquod laedatur, intermittendum tamen istum nocendi hostibus modum ideo, quod lex naturae licentiam belli, quantum fieri potest, ad modum justitiae vindicativae in pace exerceri solitae temperari velit, nos non valde habiturus sit repugnantes.

§. 18. Enimvero istam licentiae bellicae latitudinem valde restrinxit tum mos gentium, qui certos modos hostem perdedi illicitos aut indecoros declaravit, ac in favorem fortitudinis bellicae quaedam velut armorum commercia constituit*, ne infelicem fortitudinem pro crimine victor interpretaretur; an quod innocentium quoque intererat, ut injusta moventium bella injuriae essent tolerabiliores; tum vel maxime jus naturae. Id enim uti bellum hominibus tantum velut extraordinarium medium stabilendae paci indulsit; ita etiam voluit, ut justus bellator vim in hostem, quam quo minus in infinitum grassari pateretur, in ipso hoste nullum erat jus, temperaret, quantum ejus fieri posset, ad modum sumendae poenae ac restituendi damni in pace usitatum⁴⁴). Inde plurima sunt, quae hostis citra injuriam pati potest, quae tamen inferre humanus victor recte intermitte. Sic in bello publico justoque, etiamsi hostium censeantur loco omnes, qui intra fines hostium sunt, etiam qui fato ibi suo fuere deprehensi, etiam faeminae & infantes; dux tamen humanitatis observans** non debet aliquem interficere, nisi in poenam justam, aut quatenus absque eo vitam ac res suas suorumque tueri nequit; nec nisi magnis & ad multorum salutem perventuris causis tale quid aggredi, unde innocentibus imminere pernicies possit. Ex quo constat, non interficiendos pueros, nec faeminas, nisi quid peculiariter vindicandum admiserint, aut virilia officia & ipsae usurpent. Nec mares, quorum vitae genus ab armis abhorret; quales sunt, qui sacra curant, agricolae, mercatores, opifices & artifices quaestum ex pace facientes, item, qui se dedunt, supplices, &c. Nisi si quid hi facinus dignum morte peculiariter commiserit. Humanum quoque est, ob multitudinem eorum qui mortem meruerant, de summo jure aliquid remittere. Prohibentur quoque hac ratione omnes commissiones, quae ad jus nostrum consequendum aut bellum finiendum nulli sunt usui, sed meram duntaxat virium ostentationem habent propositam. Similiter etsi injuria hostis mihi adversus res suas licentiam in infinitum concedat, humanitatis tamen lex postulat, nihil perdere rerum hostis, nisi aut necessitatis gratia, aut in compensationem debiti & impensarum in id adsequendum profusarum, aut in locum velut multae delicto hostium aequalis. Nequaquam autem perdenda res frugifera, quam quis ita tenet, ut hostibus non possit esse in fructu; nec in dubia licet possessione ager vastandus, si magna sit spes celeris victoriae, cujus praemium & ager & fructus sint futuri, aut si hostis aliunde habeat, quo sustentare se possit: Nec res perdendae, quae ad bellum faciendum aut ducendum nihil momenti habent. Nec

* Z constitit

** Soll vermutlich heißen: „... legem humanitatis observans ...“

rebus sacris aut religiosis temere admovendae manus; aut facile ad direptiones violentas aut demolitiones urbium descendendum. Sic cum supra matronarum ac virginum ad consecutionem juris nostri aut stabiliendam pacem nihil faciant, humanus hostis magis considerabit, quid honeste alteri inferre possit, quam quid impune. Sic etsi injuria hostis, quantum in se, licentiam faciat, omnes bello captos in servitutem redigendi, & incircumscriptam in servos potestatem usurpandi: humanitas tamen erit, (ubi per consuetudinem istud servitii genus non abrogatum) servitio imponendo non grassari, nisi quousque debiti primarii aut subnascentis quantitas patiat, aut ni forte in aliquibus peculiare sit delictum, quod libertatis damno puniri mereatur. In taliter captos jus vitae & necis eadem religione est exercendum, qua à judice publico; circa minores poenas adhibenda clementia, operae cum modo exigendae, & valetudinis servorum humane habenda ratio. Item si quid suum defraudantes genium comparserint, ipsis relinquendum, nec nisi necessitate exigente eripiendum, & post diuturna aut valde utilia ministeria libertas concedenda. Sic circa repressalias humaniter quis faciet, si his, qui extra culpam sunt injuriae, relinquat istas res, quibus ipse facilius careat, quam isti; praesertim si adpareat, eosdem id, quod tali modo amiserunt, à civitate sua non recuperaturos. Nec temere usurpandum hoc jus in bona subditorum innocentium, quamdiu spes est, nos nostrum satis facile consequi posse ab originariis debitoribus, aut qui jus non reddendo debitum suum fecere. Pleraque tamen isthaec, quae per legem humanitatis circa licentiam belli restricta diximus, communiter Jure Gentium licita esse dicuntur; non quod proprie ex conventionem gentium originem habeant, (nam ea non usurpasse, apud cultiores gentes maximam meretur laudem;) sed quia per communem aliquam inter cultiores gentes consuetudinem pro barbaro non reputatur, qui ista utilitatis suae causa, aut per affectuum vehementiam, & incutiendo aliis terrori usurpaverit.

§. 19. Enimvero quia belli gerendi facultatem ideo tantum natura indulsit, ut nobis securitas constet contra illos, qui pacem nostram turbant; de caetero autem in omni bello tutam pacem tanquam finem spectari, eamque ubi commode haberi potest, servari jubet; inde finiendis bellis jus naturae praecipit, ut alter alteri, sumta cautione futuri temporis, praeteriti veniam, petenti & poenitenti concedat⁴⁴⁴; id est ut pacem ineat cum illo, qui laedendo causam belli dedit, postquam injuriae paenitens, restitutione damni facta, pacem petierit. Hanc enim ubi alter obtulerit, nulla mihi amplius justa in ipsum bellandi causa superest. Pacem autem concedere non petenti, i. e. animum hostilem adhuc retinenti, nec futuri temporis cautionem praestanti, i. e. occasionem gravius nocendi captanti, est salutem propriam per degenerem metum prodere. Communiter tamen inter gentes receptum, ob rationes alibi adductas, & quia aegerrime laedentes ob metum infamae ad pacem per confessionem injuriae animum erant adplicaturi, ut in pacificationibus partes quantum ad justitiam belli haberentur pro aequalibus, praesertim quando aequis utrinque viribus ad pacem descendunt. Cum hoc praeecepto cognatum est, quod pacis mediatoribus praestanda sit securitas & incolumitas, quippe cum circa rem à natura praeeceptam laborent, quod facere non possunt, ni securitati suae satis sit prospectum.

§. 20. Ex eodem fundamento & illud fluit, quod in imponenda poena hominibus duntaxat spectanda sit praecautio futuri mali; (damni enim pensatio proprie poena non est,) id est, ut aut ipse qui peccavit corrigatur, aut alii ejus supplicio moniti peccare metuant; adeoque poenae gravitatem esse temperandam, prout ad finem istum obtinendum requiri videtur⁴⁴⁵. In poena enim exigenda tantum praeteritum spectare delictum, & punire hoc duntaxat fine, ut peccanti aegre sit, hominis est pacem repensantis, ubi illa haberi potest, & pro belli fine ipsum bellum habentis. Quem enim ita teneo in potestate, ut poenas de eo sumere queam, eum certe ita constrictum habeam necesse est, ut etiam cautionem de non offendendo in posterum ab ipso possim obtinere. Extra quem finem nulla adparet ratio, quare homo naturae ejusdem consortem ob quodcunque factum malo afficere velit aut recte possit.

§. 21. Alteram legem naturae fundamentalem diximus; *Conservandam esse hominibus invicem vitam socialem, nec quidquam committendum, ut ea turbetur*. Socialis isthaec vita his fere officiis generalibus continetur, ut nulli laesio aliqua in persona aut rebus inferatur, citra antegressum aliquod factum suum, per quod nobis ipsum laedendi licentia aut necessitas adferatur; & ut quilibet ea alteri praestet sponte & citra adhibitam coactionem extrinsecam, tam quae ex obligationibus peculiariter contractis ipsi debentur, quam quae communis cognatio exposcit. Qualia vulgo habentur, quae citra incommodum nostrum alteri prodesse possumus, v. g. erranti aut percontanti viam indicare; aquae profluentis usum ad aquationem concedere, ubi fundus noster inde deterior non fiat; innoxium transitum, quique ad nullius injuriam tendat, per terras nostras via publica indulgere, praesertim ubi idonee cavetur, nec à contagio periculum est; non corrumpere, quod mihi neque obstat neque prodest, alteri vero utile esse potest, naufrago litoris usum indulgere & similia. Sed & istud vi praecepti hujus requiritur, ut quilibet sese libenter adjungat peculiaribus illis societatibus, quas instituit necessitas, aut insignis vitae commoditas suasit.

§. 22. Caeterum cum ista obligatio vitam colendi socialem comitetur humanam naturam quae talem, adparet eandem omnes homines aequaliter stringere, & eatenus omnes homines esse aequales, ut quantiscunque aliquis caeteros antecellat animi corporisque bonis non plus habeat juris alios injuriis afficiendi quam caeteri; quemadmodum & contra neminem maligna naturae in se liberalitas, aut tenuis fortuna per se ad id condemnat, ut deterioris conditionis circa fruitionem communis inter homines juris sit quam alii⁴⁶. Hanc aequalitatem qui dedignatur, non magis commodum societatis humanae membrum praebere potest, quam qui in particulari aliqua societate vivere cupit, nec tamen ejusdem legibus sese attemperare studet. Ac habet ista vim mutuae conventionis, abs qua, ubi unus discedit, nec alter ea amplius tenetur, & praeterea jus accipit istum vi ad conventa praestanda adigendi. Nam & qui alios non pro obligatione communi tractaverit, non potest recusare, quin sua in ipsum exempla statuatur, ac praeterea vi in ordinem ab caeteris redigatur. Est tamen haec aequalitas intelligenda citra praecedens aliquod factum humanum, quo isthaec vel ex consensu vel ob delictum restringitur quantum ad actionem, quae laeso adversus laedentem enascitur. Etsi enim aequaliter legem naturae violet, quicumque alterum ad praescriptum ejusdem legis non tractaverit; ob necessitatem tamen summorum imperiorum humano generi expediebat, ut illi, in quos imperia collata, paulo melioris heic essent conditionis, hactenus, ne aliis competat facultas ipsos in ordinem redigendi, etiamsi fors in aliquibus legem naturae violaverint. Idque non quia ipsa ea re non aequae peccent ac alii, sed quia vis summi imperii ipsis subjectos^{*} inhables reddit, quo minus eosdem coercere possint; cum alias omnis imperiorum efficacia evertatur, si inter subditos atque imperantes reciprocam quandam fingere velis potestatem, ob legis naturae violationem poenas mutuo sumendi. Cujus tamen praerogativae invidia, si qua est, inde lenitur, tum quia per hanc efficitur, ut caeteri eo securius aequali inter se jure fruantur; tum quia ab aliis in eam consentitur, idque vel ex deliberato consilio & directe; vel indirecte injuriam alteri inferendo, & dum hic per vim repressum it, imperium simul in illum, abs quo injuria profecta acquirit. Alias ex aequalitate, ut hoc quoque obiter heic addamus, facile colligere licet, qui ratione res inter plures dividi debeant⁴⁷, scilicet ut caeteris paribus, si aequale jus fuerit singulorum, res ad partes aequales dividantur. At quae dividi non possunt, communiter, si fieri possit, sunt utenda, idque si quantitas rei permittat, quantum quisque velit. Sin quantitas rei non permittat, tum praefinito & proportionate ad numerum utentium. At si res neque dividi; neque communiter haberi possit, usus ejus vel alternus sit, vel uni tantum sorte adjudicetur; commodius enim medium heic inveniri nequit. Ista sors est vel arbitraria, quae fit consensu conten-

* Z objectos

dentium, ac mero casu dirigitur; vel naturalis, ut est prima occupatio, & primogenitura. Circa quas sortis species id communiter observatur, ut arbitraria adhibeatur, ubi plures ad aliquam rem concurrunt, ad quam actu aliquo praecedente jus sibi quaesiverunt; naturalis autem, ubi nemo praecedente aliquo actu suo jus sibi ad eam quaesivit. Inde res, quae habentur pro derelicto, cedunt primo occupanti, & dignitas patris haereditaria indivisibilis primogenito, nisi expresso statuto aliter fuerit dispositum.

§. 23. Ex ista fundamentali lege haec generalis profluit: *Ne quis erga alterum ita se gerat, ut iste aequalitatem illam juris in se violatam queri recte possit.* Contingit hoc quam maxime, si ab altero jus ipsius violatur⁴⁴⁸. Id jus circa ea versatur, quae per naturam, aut ex instituto hominum ita alicui peculiariter sunt assignata, ut siquidem ipso invito ab altero non tribuantur, eripiantur, aut laedantur, aegre illi fiat. Haec lex in complures sese speciales diffundit.

§. 24. I. *Ne quis corpori alterius noxam inferat.*⁴⁴⁹ Qua lege prohibentur non tantum, quae directe corpus laedunt, sed etiam quae consequenter, v. g. terror, & similia affectus tristiores excitantia, quae corpus quoque, non animus tantum, graviter affligitur. Non tamen comprehenduntur heic castigationes, modicum corpori dolorem inferentes, quo pueri potissimum aut servilia ingenia admonentur recta agere, aut pravis abstinere. Quod genus tamen castigationis ex instituto hominum non cuilibet promiscue in quemlibet exercere conceditur, sed certis personis, peculiari potestatis genere in alios gaudentibus, adsignatum; idque evitandis turbis, quae existere poterant, si castigato de bona intentione castigantis non constaret, ac si idem, quod in se humanitatis est officium⁴⁵⁰, injuriam ab inimico profectam animo interpretaretur. Inde si v. g. quis, cui id à parente commissum non est, alterius filium castiget, ni fors ex praesumta parentis voluntate id agat, tam parenti, quam filio injuriam facit. Huic, quia ex lege aut consuetudine ab alieno castigationem non admittere tenebatur, illi, quia domino invito & ignaro alienam potestatem usurpat. Excipiuntur quoque ab hac lege poenae corporales ob antegressa delicta à Magistratibus juste imposita. Hae enim querendi nullam praebent causam, cum, qui civitati sese adjungit, legibus se quoque istius subiciat, quarum violatoribus eas poenas constitutas norat; praesertim cum caeteri concives eadem quoque conditione gaudent.

§. 25. II. *Ne quis invitae pudicitiam violet.* Hujus enim integritate foeminae praepremis aestimantur. At quod consentientes utrinque vagae indulgere Veneri non debeant, siquidem libidini tantum explendae id faciant, inde est, quia in fundamenta societatis humane impingunt, quae per istas illecebras propagationem speciei promovere voluit. Si vero prolem quaesitum eunt, civilem turbant societatem, cujus concinnitas matrimoniorum religione quam maxime continetur. Peculiariter autem peccant virgines, quae nubendi spes, quando in deflorationem sui pudoris consentiunt. Hae enim postea corruptas merces pro integris emtoribus subiciunt.

§. 26. III. *Ne quis alterius famae detrahat, aut existimationem minuat.* Hujus enim integritas ad pleraque commoda in vita communi viam velut munit, quae excluduntur infamia adpersi. Et talis quilibet apud eos, quae propius non innotuit, habetur, qualem famam ipsum fert. Praeterquam quod acerrimo animo sensu tangit, & maximus ad bella stimulus est ab aliis contemni, ac contumelia affici; & fere quo quis generosior, eo aegrius fert, cum ludibrio ab altero se minoris aestimari, quam quanti ipse sibi judicatur.

§. 27. IV. *Ne quis uxorem alterius adulterio polluat.* Per pacta enim nuptialia marito jus fuit adquisitionum, ne alterius cujusque voluptatibus uxor pateat; scilicet ne is alienam sobolem pro sua alere cogatur. Hoc praeepto prohibentur mares, caelibes juxta ac maritati, ne alterius thalamo insultent. Uxores autem ex lege de servandis pactis obligantur, nemini corporis sui copiam praeterquam marito facere; id quod etiam finis matrimonii omnino requirit. Quod quo minus etiam consentiente marito fieri nequeat, cum alias rei suae usum alteri concedere liceat, divinae atque apud plerasque gentes civiles prohibent leges, quae tam nobilis propagationem animantis magna velut religione cir-

cumscriptere⁴⁵¹. Ex ejusdem quoque pacti vigore maritus, monogamia, seu polygamia legibus sit introducta positivis, non debet se aliis foeminis, praeterquam uxoribus impertiri. Etsi delicta maritorum in hoc genere, quando fors in solutam inerraverint, haut ita directe cum fine matrimonii pugnent, uti uxorum perfidia.

§. 28. V. *Ne quis rem alterius invito ipso usurpet, corrumpat, aut intervertat.* Cum enim illas res, quae ab homine ad conservationem sui opus habet, communiter possideri, & promiscue abs quovis usurpari, tranquillitas socialis vitae non ferat⁴⁵², ex conventionione mutua cuique in id, quod recte adquisivit, tale est jus, ut aliis circa id nulla disponendi potestas, multo minus idem corrumpendi aut auferendi, fuerit relicta. Et hoc tam circa incorporales, quam corporales res valet. Aequae enim in hanc legem peccat, qui potestate aliquem aut imperio suo uti prohibet, quam qui ipsius pecunias furtim aut vi aperta eripit⁴⁵³.

§. 29. VI. *Ut quilibet praestet, quod ex pacto aut fide data debet*⁴⁵⁴. Cum enim longe plurima sint, quae ab homine in alterius usum praestari possunt, extra illa officia, generali humanitatis lege comprehensa; quo ea jure exigere quis queat, iisdemque velut rationes suas superstruere, servandae inter homines societati necessum fuit, ut, quando consensum meum circa rem aliquam praestandam signis expressum alter velut acceptaverit, apud me quidem obligatio seu necessitas interna nasceretur rem conventam praestandi, altero vero jus eandem exigendi. Et hae conventioniones pacta vocantur, quorum religione societates hominum tanquam firmissimo vinculo continentur, & quibus violatis justissimae querelarum exsurgunt causae. Nam siquidem ego ex pacto quid praestiterim, altero fidem fallente, mea mihi frustra res aut opera perii; sin vero nihil adhuc praestiti, nihilominus rationes meas turbare molestum est, & indignum alterius fidem sequentem ludibrio haberi. Cur autem aliquis alterius fidem, etiam nulla praeterea cautione data sequatur, aut quare fidei datae aliqua inesse vis judicetur, inde est; quod, cum ista nullum commodius vinculum sit sociali hominum vitae conservandae, ad quam natura homines destinavit, quilibet praesumatur fini sese huic attemperaturus, quamdiu quidem ipsius facta contrarium non ostenderunt.

§. 30. VII. *Ut quod quis damnnum alteri sua culpa dedit resarciat.* Deterioris enim conditionis forem, si alterius malitia aut socordia efficere posset, ut ego invitus re mea gratis carere cogerer. Dicimur autem damnnum pati proprie circa illas res, in quae jus perfectum nobis competit, scilicet ubi vel laeditur, perditur aut eripitur, quod jam possidemus, vel ubi non tribuitur, quod ex pacto aut lege civili debetur. Ad quae enim lex naturae jus duntaxat imperfectum seu aptitudinem tribuit, ea si denegentur, proprie damnnum non judicatur; adeoque nec ad restitutionem agendi facultas inde nobis competit. Quod autem quis teneatur, quantum in se est curare, ut res alterius, quae inculpabili modo ad ipsum pervenit ad verum dominum redeat, i. e. indicare aut fateri talem rem apud se esse, & ubi reposcatur restituere; ex generali lege humanitatis est, de curando cujusque commodo, & avertendo damno, quantum sine proprio incommodo aut damno fieri potest. Id enim hominis ad socialem vitam obligatio exigit, ut aliquid sibi adquirere, seu pro lucro legitimo habere non debeat, quod cum alterius immerentis damno sit conjunctum⁴⁵⁵; nec pro damno reputare, si indebito lucro careat, quod se sine alterius immerentis damno tenere non posse novit. Quia tamen generali duntaxat vinculo ad id obstringor, alter sane postulare non potest, ut dum ipsius rem servo, propriae rei damnnum patiar; adeoque tenebitur mihi saltem impensas, quas in rem ejus servandam impendi, refundere, nisi fors per leges positivas peculiariter quid heic fuerit constitutum. Coeterum, uti plurimis modis, directe aut indirecte damnnum alteri potest dari; ita lex de restituendo damno in plurimas sese particulares diffundit leges, quarum nonnullas velut per saturam heic subjiciemus. 1. In contractu, qui alterum defraudavit, tenetur ad restitutionem ejus, quod alter minus justo accepit, ac si mora temporis intercessit, cum eo quod interest. Hac lege comprehenduntur, qui mercede debita aut ejus parte operarios fraudant: qui operam quamcunque locantibus stipendia non solvunt: qui mercedem amplio-

paciscuntur, quam quanti ipsorum opera est: mercatores, qui ad iniquum pretium solvendum emtores
 adigunt: qui iniqua mensura aut pondere utuntur: qui monetam adulteratam pro genuina subjiciunt;
 queis illa tamen eodem, quo ipsi dederunt, valore alia occasione reddi poterit; etsi hautquaquam tertio,
 quippe in quem mihi nihil indulget injuria à tertio accepta. &c. 2. Commodatarius tenetur resarcire, si
 5 quid in re commodata fuerit corruptum, aut si prorsus perierit, nisi omnino etiam apud dominum fuis-
 set peritura. 3. Mandatarius tenetur ad restituendum mandanti, si quid ejus culpa aut dolo fuerit damni
 datum circa negotium mandatum. 4. Fidejussor circa ea, quae fidejussarii causa impendit, indemnus
 haberi debet. 5. Amissio aut corruptio pignoris per creditoris culpam facta imputatur eidem in solu-
 tum. 6. Qui id, quod ex officio gratis tenebatur facere, non nisi accepto pretio voluit, idem restituere
 10 debet. 7. Magistratus, qui ad inhibenda latrocinia & piraticam non adhibuit ea, quae possunt ac debent,
 remedia, tenetur ad restitutionem damni viatoribus ac navigantibus dati. 8. Debitor, qui in culpa fuit,
 ut creditor ad juris sui consecutionem sumtus facere cogere, ad refusionem istorum sumtum tenetur;
 & recte temere litigans ad impensas litis solvendas condemnatur. 9. Advocatus, qui calumniis &
 cavillationibus impedit, ne alter jus suum obtinere possit, tenetur pensare id, quod alter ex ista mora
 15 damni accepit. 10. Verus debitor, licet coram tribunali per iniquam sententiam fuerit absolutus, natura
 tamen debitor manet: etsi subditus, ob imperii civilis in ipsum efficaciam, etiam contra injustam sen-
 tentiam jus suum exsequi non possit. 11. In populo aliquo illi, qui non solvendo quod debebant, aut jus
 non reddendo causam dederunt pignorationibus, tenentur ad resarcienda damna aliis, quibus ea de
 causa inique aliquid decedit. 12. Qui jubet, consilium adhibet, adjuvat, receptum praestat, non vetat
 20 praeecepto, aut opem fert ei, cui damnum datur, cum possit & debeat ex obligatione perfecta; qui non
 dissuadet cum debeat, aut factum reticet, quod notum facere tenebatur ex obligatione perfecta, tenetur
 restituere, quantum ipse ad damnum momenti attulit, & si à principali laedente restitutio nequeat obti-
 neri, in solidum. 13. Qui promisit aliquid intuitu alicujus rei, quam explorare neglexit, aut si sensum
 suum de industria recte non expressit, tenetur resarcire, quantum alter damni inde fuit passus. 14. Qui
 25 dolo aliquem conjecit in errorem, cujus intuitu ad promittendum induceretur, tenetur pensare, quid-
 quid ex eo errore damni promissor acceperit. 15. Si is, cui promittitur aut cum quo contrahitur, metum
 intulerit injustum, ex quo secuta est promissio aut contractus, tenetur liberare promissorem, siquidem
 hic velit. 16. Qui factum alienum promisit, ad id quod interest tenetur, si facere omisit, quod ex sua
 parte ad id factum obtinendum praestare poterat. 17. Monopolia exercentes, quando de compacto id
 30 agunt, ut res supra pretium, quod summum nunc est in communi pretio vendant; aut quando vi vel
 fraude impediunt, ne major copia importetur; aut ideo merces coëmunt, ut vendant pretio, quod tem-
 pore venditionis sit iniquum, reparare tenentur id, quod alii hanc ob causam minus habent. 18. Homicida
 injustus (i. e. qui eum occidit, cui jus erat, ne ab isto occideretur; quale jus non est in eo, qui cum
 altero in pugnam ex provocatione descendit, aut alterum injuste invadit, quia hi censentur renunciassse
 35 isti juri; etsi hoc non obstat, quo minus à Magistratu puniri possint, quantum id ipsius interest:) tenetur
 solvere impensas, si quae factae sunt in Medicos; & iis, quos occisus alere ex officio solebat, tan-
 tum dare, quantum illa spes alimentorum, habita ratione aetatis occisi, valet. 19. Qui mutilavit, tenetur
 ad impensas in curationem vulneris factas, & aestimationem ejus, quod jam, qui mutilatus est, minus
 potest lucrari. 20. Adulteri non tantum indemnem debent praestare maritum de alenda prole adulteri-
 40 na, sed etiam legitimis rependere liberis, si quod damnum patiuntur ex concursu ita susceptae sobolis
 ad haereditatem. 21. Qui imminuit virginem vi aut fraude, tenetur ei rependere, quanti minoris ipsi
 valet spes nuptiarum. 22. Fur & raptor tenentur restituere rem subtractam cum incremento suo natu-
 rali, & cum subsequente* damno ac cessante lucro, ac si res perierit, aestimationem saltem mediam.

* Z obsequente

Idem debent, qui iudicio injusto, accusatione per calumniam intentato, falso testimonio damnum dederunt. 23. Qui bello se miscent injusto, obligantur ad sumtus & damna restituenda, quae opera sua dedere illi, qui justum bellum gerit. 24. In bello injusto quisquis damnum dederit, tenetur ad restitutionem. Duces tenentur de his, quae suo ductu facta sunt: milites in solidum omnes, qui ad actum aliquem communem, puta incendium urbis concurrerunt; in actibus dividuis, pro damno quisque, 5
cujus ipse causa unica, aut inter causas fuit. 25. Dux qui debita militibus stipendia non solvit, non tantum militibus obligatur, sed & subditis aut vicinis tenetur sarcire damna, quae isti inopia coacti ipsis intulere. 26. Subditus, qui parte tributorum aut vectigalium dissimulatis mercibus aut facultatibus suis, aut quacunq[ue] ratione Magistratum fraudat, tenetur restituere id, quod hac ratione ipsi est subtractum, quocunq[ue] titulo idem imperium teneat, modo cives expresse aut tacite sese ei subjece- 10
rint; non obstante, quod illa portio, quam subditus subtrahit, ipsi supra aequam mensuram videatur imposita, nisi ipse Magistratus ista subditis remittat, aut illi praetensioni renunci-
et. Quae tamen renunciatio non facit, ut subditus antea non peccaverit. 27. Quisquis rem alienam vi injusta à se ereptam detinet, tenetur ad eam restituendam, etiam cum eo quod interest, etsi spoliatus ipse illi renun-
ciaverit ad redimendam vexam, uti vulgo loquuntur; idque sive eam repetat, sive non. Nam ejusmodi 15
renunciatio, utpote per vim injustam extorta, non impedit, quo minus quis ex jure naturae in inter-
grum debeat restitui. Ast ubi quis rem ereptam domino iterum obtulerit, ac ipse eam recusarit reci-
pere, tunc demum velut titulo donationis eandem possidere incipit. Ex quibus omnibus patet, quod nocentissimus quisque sit obaeratissimus; & quantum quisque damni dolo aut per culpam alteri
dederit, tantum illi debere intelligatur. 20

§. 31. VIII. *Ne quis in controversia propria jus sibi ipsi dicat, sed eandem coram arbitris disceptet.* Frequentissimum est inter homines, etiam qui leges naturae observare student, ut de recta applica-
tione legum ad facta specialia controversiae oriantur, nempe, an quod factum est, sit contra leges, nec ne?
(quae quaestiones juris dicuntur.) Heic sane, priusquam ab altero quid jure postulari possit, constare
debet, utrius intentio legibus congruat. Ejus rei definienda facultatem neutra pars litigantium recte 25
sibi vindicare potest. Fingamus enim, alterutrum in propriam causam serio velli inquirere, & candi-
dum ferre iudicium; alter tamen eo stare non tenetur: quia tanquam inter aequales nulla ratio reddi
potest, quare hic potius illius, quam ille hujus sententiam sequi debeat: (si enim utrisque conveniat,
nulla amplius controversia restat.) Ac semper quilibet sibi plus quam alteri favere judicabitur. Neces-
sum igitur est, utrumque de re quapiam ambigentium in tertium aliquem consentire, cujus senten- 30
tiam sese secuturos esse, pacto se invicem obligent⁴⁵⁶. Nequaquam autem ad arma statim provolan-
dum, quae non nisi in eum stringi recte possunt, qui manifestius injuriae est, etsi fors ex perversicia
id ipse negaverit*. Nam illud est in propria causa pronunciare, ob causam nondum liquidam bello
aliquem persequi; quod non nisi in manifesta injuria natura indulget.

§. 32. IX. *Ut arbiter utrique parti aequalem sese praebeat.* Qui enim inter sese controversantur, 35
tanquam aequali jure digni ad arbitrum accedunt. Qui ubi uni plus justo favet parti, quam alteri, sta-
tim quaerelarum exsurgunt causae, & parata bellis materia. Ex quo consequitur, nullum pactum aut
promissum intercedere debere inter arbitrum et partes, cujus vi teneatur in gratiam alterutrius par-
tis pronunciare. Sed nec pactum intercedere potest inter eosdem, cujus vi arbiter obligetur ad pronun-
ciandum id, quod aequum est, aut quod aequum iste censuit. Cujus rei ratio est, non tam, quod 40
alias per legem naturae arbiter teneatur id pronunciare, quod justum videtur; cujus legis obligationi
nihil queat accedere ex pacto, adeoque supervacuum sit tale pactum; quam quod hoc modo finis
arbitri sumti reddatur irritus, ac fiat progressus in infinitum. Pactum enim ejusmodi ita esset conci-

* Z negavit

piendum, ut staturas se iudicio arbitri partes promittant, siquidem ipse aequam tulerit sententiam. Quod si itaque post sententia istius alterutri partium iniqua videatur, aut revera iniqua sit, iterum ori-
tura foret controversia circa aequitatem sententiae. Cujus decisio cum neque huic arbitro, neque par-
tibus competere queat, ad alium necessario arbitrum erit decurrendum; de cujus sententia si iterum
5 dubium oriatur, rursus alius erit constituendus, & sic in infinitum: Ast ubi quaestiones facti arbitro
sunt decidendae, scilicet quando quaeritur, an revera factum sit, quod ab una parte factum esse dici-
tur; itidem partibus sese aequale debet exhibere, & aequae utriusque, i. e. quia contradictoria simul
vera adseverant, neutri credere. Sed ubi signa in cognitionem veritatis haut perducunt, secundum
effata testium sententia erit ferenda; quos alterutri parti non ita oportet esse addictos, ut alteri vix
10 aequi esse possint.

§. 33. X. *Ne eum, qui fiducia humanitatis tuae prior tibi benefecerit, eam ob rem deterius esse
conditionis patiare: seu; Ut qui prior beneficium accepit, operam det, ne alterum dati poeniteat*⁵⁷. Id
quod fit, quando qui beneficium accepit neque danti significat, gratum id sibi esse, & occasionem
paria faciendi negligit, aut, quod deinceps plerumque sequi solet, odium pro grati rependit. In quo
15 etsi proprie dicta non fiat injuria, Quippe sum heic jus aliquod per pacta quaesitum non violatur, nec
beneficium soleat vocari, quod ex pacto praestatur: Odiosa tamen & detestabilis res censetur ingra-
titudo, quod & omnem inter homines beneficentiam, gratiaeque conciliandae initia tollat; & dege-
neris valde animi sit. non ostendere velle, alterum in honesto de te iudicio hautquaquam falli. In
beneficiis tamen reddendis non necesse est, ut praecise tantum reddamus, quanti fuit, quod nobis est
20 exhibitum, sed duntaxat quantum commode possumus. Unde grati nomen tueri potest, etiam cui
hautquaquam eae facultates, ut benefactoribus suis paria reponere queat.

§. 34. XI. *Ne quis signis ad exprimenda animi sensa institutis alterum decipiat.* Cum enim societa-
tis humanae plurimum interesset, ut sensa animi invicem cognoscere homines possent, quod non nisi
per certa signa efficitur; omnino necessum erat, certam quandam vim, per tacitam conventionem istis
25 signis tribui, quorum interventu de sensu alterius iudicare, & cogitata invicem communicare liceret.
Quae etsi non infallibilem de animo alterius certitudinem generarent, sed probabilem duntaxat, aptis
ad quaevis simulanda & dissimulanda hominibus; conservationi tamen societatis illud utcunque suf-
ficiebat, quod circa actus potissimum, quibus obligatio aliqua est contrahenda, pro eo sensu eadem
valerent, quem communis usus ac praesens negotium ostenderet⁵⁸. Sunt autem signa isthaec voces
30 seu verba articulata, per linguam formata, aut post scripto expressa; eo commodius alendae vitae
sociali instrumentum, quo volubili magis lingua manibusque agilioribus homines prae reliquis ani-
mantibus gaudent⁵⁹. Quibus vis determinate hoc vel illud significandi non ex natura aut aliqua in-
trinseca necessitate, sed ex mero hominum arbitrio inest. Cui non obstat, quod Adam dicatur summa
ratione vocabula rebus imposuisse ex propria ipsarum natura⁶⁰; & quod in quibusvis linguis sint ali-
35 qua primitiva, ex quibus caetera magis ratione quam arbitrio deducantur. Nam etsi concedamus, ani-
mantibus atque aliis quibusdam rebus nomina imposita, ipsarum naturam aut praecipuam affectio-
nem denotantia; tamen illa ipsa primitiva, abs quibus ista deflexa, ex mero sunt arbitrio. Post autem
uti cognatis invicem rebus cognata plerumque vocabula fuere indita, servata in plerisque inflexionis
conformitate, quam analogiam vocant: ita neque perpetua est isthaec, pluribus vocibus peculiarem
40 sibi viam observantibus; & illa ipsa quoque analogia, certa vocabulorum flexione & combinatione
constans, itidem ex arbitrio est determinata⁶¹. Etsi autem alia quoque sint signa, quibus sensa animi
utcunque possunt exprimi; circa nullum tamen praeterea ejusmodi tacita conventio, eaque universa-
lis est inita, ut conformiter in communi vitae usu id adhiberi necessum sit, nisi fors peculiaris inter-
venerit conventio. Cum itaque nemo alterum, cum quo juris naturae commercia adhuc mutuo exer-
45 centur, nisi fors ex occasione demeriti laedere debeat; sed contra quilibet pro facultate alterius
commoda promovere, & quae ex pacto debet, omnino exhibere teneatur; patet sane cuilibet adver-

sus alterum, qui vel ex pacto, vel ex sola humanitatis lege, animi istius sensum intelligendi jus habet, ita adhibenda esse signa, ut ne per ipsa in fraudem inducatur. Quod ipsum est fundamentum veritatis moralis, seu veracitatis, quae in hoc consistit, ut signa commode animi nostri conceptus repraesentent alteri, cui eos intelligendi jus, nobis eidem illos aperiendi obligatio perfecta aut imperfecta est⁴⁶².

§. 35. Ex quibus quid *Mendacium* sit, haut difficulter colligitur⁴⁶³, scilicet ubi signa alium prae se ferunt sensum animi nostri, quam qui revera erat, cum tamen hunc ipsum is, ad quem signa diriguntur, intelligendi & judicandi jus haberet. Ubi in universum constat, tum demum me teneri signa ad animi mei sensum conformare, quando mihi obligatio perfecta aut imperfecta est eum alteri indicandi, idque vel ut ipsum directe intelligat, vel ne si diversum ego expresserim, damno praeter meritum ipsum mactem: alteri autem itidem est jus perfectum vel imperfectum eum intelligendi, quod quidem jus oppositione valentioris obligationis aut juris non sit sublatum. Talis obligatio aut jus ubi non exiterit, hautquidquam mendacium admittet, si quis vel discrepantia ab animi sui sensu signa proferat, vel omnino eum tacendo dissimulet. Sic cum inter hostes obligatio sensa animi indicandi cesset, citra mendacii culpam poterit quis adversus hostem falsa proferre, aut fictis ipsum rumoribus terrere, ad detrimenti quid inferre, prout ex re sua judicaverit, modo ne tertio alicui praeter fas damnum inde enascatur⁴⁶⁴. Quem modum nocendi hostibus si qui reprehendunt, non inde est, quod per eum jus aliquod violetur; sed quia apud erectiores animos illa tantum hosti illata gloriae ducuntur, quae vigorem quendam animi aut corporis praeferunt, non quae imbellibus quoque & timidis nullo negotio praestantur; ex quo posteriori genere quoque est, fabulas hosti fallendo spargere. Quod tamen hautquaquam ad ulla pacta, cum hostibus tollendi aut suspendendi belli causa ineunda, est extendendum. Cum enim lex naturae pacem, quantum commode fieri potest, servari aut ruptam sarciri jubeat; jubere quoque intelligitur, ut ea usurpentur media, sine quibus iste finis non potest obtineri; scilicet ut de animi sensibus invicem judicare hostes queant. Alias enim in pacem coire ipsos impossibile est, ni diffidendi* invicem necessitas obligatione veritatem adhibendi circa compositiones pacis tollatur. Adeoque statim atque cum hoste pactum iniri incipit, utrinque enascitur jus intelligendi sensum alterius, saltem circa negotium praesens; quem qui non recte expresserit, mendacium commisisse, atque injuriam fecisse censendus est. Sic plurima sunt, quae ego alteri significare non teneor, quae scilicet ab altero, cui ad ea à me scienda nullum jus, cum detrimento meo sciuntur; de quibus percontanti optimum quidem omnino denegare responsum. Quemadmodum etiam tacita gentium conventionione introductum, uti sigillo munitae literae ab illo solo aperirentur, cui sunt inscriptae; & si quis alius eas resignaverit, nisi ex praesumpta aut expressa voluntate istius fecerit, injuriam ipsi inferat, ac communem gentium conventionem violasse censeatur: quod jus tamen, uti caetera, inter hostes expirat. Ast ubi commode alterius importunam curiositatem amoliri tacendo aut dissimulando nequeo, tunc sane licebit vel conficta fabella ipsi illudere, vel ambiguo sermone uti; etsi istum in diversam, quam nos sentiamus, partem alterum intelligere adpareat. Ubi tamen cavendum, ne praeter ludibrium, quod curiositas ipsius meretur, quidquam praeterea damni ipsi inferatur. Quod etiam in eum casum valet, si tertius quis, cui sermones meos arbitrandi nullum jus, meum colloquium cum altero captans, frustra habeatur, cum altero fictis de compacto sermonibus collatis. Sic in tribunalibus humanis, cum nemo, quando restitutionem damni delicto suo dati fecit, aut facere paratus est, ad poenam se sponte offerre, aut nomen suum de crimine deferre teneatur, hautquaquam quocumque tenebitur quis de suo facinore sponte confiteri; sed vel negare illud, vel fictis eludere argumentis potest⁴⁶⁵. Etsi ubi iuramento res adferenda, ob reverentiam divini Numinis non debeat aliud,

* F differendi

quam quod res est, fateri. At vero ubi de alterius crimine quis à Magistratu interrogatur, etiam injuratus verum fateri debet, ex vi obligationis, quo ad bonum publicum promovendam tenetur; quod spectari praesumitur circa quaevis delicta punienda, de quibus quaestionem habendam Magistratus judicat. Sed & mendacium non committit v. g. Judex*, qui ut rem à reo expiscetur, aliquid fingit, puta, ab alio sese jam rem rescisse, hoc vel illud se facturum, si dissimulare pergat, & similia. Sane enim 5
 10 5 judici quocunque modo verum exculpandi jus est, etiamsi reo non sit obligatio quolibet modo rem aperiendi; adeoque si callido quodam modo veritatem judex eruat, cum jure suo utatur, injuriam non facit. Sic laudem quoque insuper meretur, qui ficto sermone alterius innocentiam tegit, vel iratum placat, maestum solatur, aut quidpiam commodi alicui adfert, quod aperta rei confessione obtineri non poterat. Quia enim ista officia ex lege humanitatis, vel arctiore etiam obligatione exhibere alteri tenebatur, constat sane, non esse ipsum obligatum ad signa isto modo adhibenda, quo finem suum, nempe alterius commodum, non adsecutura erant. Quo etiam pertinent figmenta Medicorum, quibus aegroto moroso medicinae dulcedinem aut lenitatem persuadere satagunt. Item quando infans aut amens commentis demulcetur. Aut si quis in praelio labantes suorum animos ficto nuncio erigat. 15
 20 Multo minus autem mendacii notam contrahimus, quando ipsi praedicimus nos falsa dicturos, (quod fit, quando fabulae narrantur aut scribuntur,) vel quando joco aut facetiis utimur; cum vel ad usum alterius istud fiat, vel praesumamus alteri discrepantiam istam verborum à sensu animi, aut figuratum sermonem hautquaquam molestum fore.

§. 36. Coeterum heic non incongrue aliquid subjungitur de Interpretatione signorum⁴⁶⁶, absque 20
 25 qua eorundem usus prorsus in irritum cadit. Ubi isthaec generalis observanda regula: Signa seu verba valere pro eo sensu, quem communis inter ejusdem linguae homines usus tulerit. Penes hunc enim jus & norma loquendi est; & fine suo destituerentur verba, si quilibet pro lubitu, quem velit sensum, iis posset affingere, à communi usu abhorrentem. Artium vero peculiarium vocabula in eum sensum valent, qui à peritis artis istius usurpatur, siquidem constet, pro artificiosis illa fuisse prolata. Quod 30
 35 si artifices circa definitionem illius vocabuli dissentiant, vel alias quaedam ipsi insit obscuritas, optimum erit communibus vocabulis determinare, quid proprie per talem vocem intelligi velis. Ast ubi obscuritas aut ambiguitas verbis inest, tunc verus sensus erit eruendus vel ex ipsa materia subjecta, vel ex effectu, vel ex ratione, qua quis ad illa proferenda fuit inductus. Sic & ubi vocabulum aliquod plures habeat significationes, unam strictiorem, alteram laxiorem, ni ambiguitas possit tolli, merito in odiosis strictior, in favorabilibus laxior significatio obtinet; ita tamen ne dum per favorem una pars sublevatur, altera contra nimis prematur. Idque vel quia praesumitur quilibet maluisse ad plures pervenire commodum, quam onus; vel quia levior est error, si favor longius, quam si odium extendatur. Sic cum nemo censeatur voluisse absurda, aut nullum actionis suae esse effectum; ille verborum sensus recte rejicitur, qui vel absurdi quid involvit, vel ad nihilum recidere facit actum, aut qui est contra rationem, cujus intuitu verba, de quibus ambigitur, prolata fuerunt. 35

* C Sed & mendacium committit v. g. Judex

OBSERVATIO V.

Ad vitam hominis socialem servandam non sola lex naturae immediate sufficit, sed, ut in particulatibus societatibus imperia quoque constituantur, necessum est.

I. <i>Causae, cur sola lex naturae ad socialem inter homines vitam non sufficiat.</i>	XIV. <i>Coalitio in familias paci conservandae non sufficit.</i>	5
II. <i>Necessitas particularium societatum inter homines constituendarum.</i>	XV. <i>Sed constituendum denique est summum imperium civile.</i>	
III. <i>Quale imperium marito per naturam in uxorem?</i>	XVI. <i>Partes imperii summi.</i>	
IV. <i>De obligatione ad contrahendum matrimonium?</i>	XVII. <i>An & quatenus imperio civili resistere liceat?</i>	10
V. <i>De pudore circa actus matrimoniales.</i>	XVIII. <i>Summae potestatis affectiones.</i>	
VI. <i>De prohibitis gradibus.</i>	XIX. <i>De subjecto summae potestatis.</i>	
VII. <i>De polygamia.</i>	XX. <i>An semper ea sit penes populum?</i>	
VIII. <i>De imperia parentum in liberos.</i>	XXI. <i>An tyrannus possit in ordinem redigi à populo?</i>	15
IX. <i>An matri quoque imperium in solem?</i>	XXII. <i>Principi, qui in hostem abiit, ut hosti potest occurrì.</i>	
X. <i>De officio parentum erga liberos.</i>	XXIII. <i>Respondetur argumentis eorum, qui Monarchis iniquiores.</i>	20
XI. <i>De imperio domini in servum,</i>		
XII. <i>Quod absolutum.</i>		
XIII. <i>Quomodo dissolvatur?</i>		

§. 1. Etsi omnia juris naturae praecepta, quae ex altera lege fundamentali profluunt, eo tendant, ut pacifica inter homines societas, citra injurias invicem illatas, colatur; tamen quo minus ista praecepta immediate sufficiant huic fini producendo, multae deprehenduntur causae⁴⁶⁷. Nam etsi cuique conscientia, quid agendum aut omitendum, satis inculcet; tamen paucis ea ingenii modestia, ut illud sequi perpetuo velint, ubi nulla id violanti praesens ac terrorem sensibus incutiens poena fuerit proposita; praepremis ubi per adsuetudinem dulcedo vitiorum subiit, & ejecto pudore ad monita rationis animus affectibus obnoxius obsurdit. Cum igitur, ubi suae quisque conscientiae circa servandam naturae legem relinqueretur, longe uberrima esset futura seges hominum in reliquos injuriorum, caeteris quoque non nisi à vi petenda foret salutis suae protectio; unde futurum, ut omnia bellis perstreperent, inter repellentes injuriam aut inferentes. Huc accedit, quod etsi jus naturae jubeat, ad arbitros controversias deferri; tamen cum hisce qua talibus in litigantes nulla competat jurisdictio, per quam ad sententiam omnino sequendam adigi possint, in irritum quoque istud pacis servandae remedium cadet, siquidem alter judicium arbitri, quod sibi displicet, rejecerit. Et quid futurum esset, si nemo ullius in se hominis imperium agnosceret, cum hodie inter tam paucos ab imperio humano in se absolutos tot bella, continuata prope serie, gerantur; postquam amplitudo humani generis, & infinita negotiorum multitudo omnes homines in unum corpus coalescere non permisit; quippe cui in ea vastitate eadem à turbis intestinis, ac prope majora imminerent incommoda, quam quae nunc humanum genus, in complura minora divisum imperia exercent.

§. 2. Omnino igitur necessum fuit servandae inter homines paci atque securitati aliquid constitui, per quod communiter hominibus optabilius redderetur, debita invicem officia praestare, quam per injurias velut mutuas clades pacisci. Heic vero nullum commodius medium potuit inveneri [sic]*, 40

* Z, J, C, F inveniri

in quod ipsum quoque naturae intentio fertur, quam ut in mutua invicem auxilia ferenda sese homines conjungerent; & quidem non pauculi aliqui, sed quibus ex numero eae vires, ut injuria istos impeturos, ex adjunctione pauciorum quorundam parum momenti accessurum sit ad eosdem opprimendos⁴⁶⁸. Ubi tamen illud certum, quantuscunque sit eorum numerus, qui ad mutuam defensionem coivere, si non conveniat inter ipsos de optima ratione, qua id fieri debeat, sed ex proprio quisque judicio vires suas adhibeat, finem propositum hautquidquam obtentum iri. Nam vel discrepantes sententiae circa modum defensionis vires eorum distractas enervabunt, vel invicem concedere detrectantes aemulatio intestinis involvet bellis; nisi communi aliquo vinculo coërceantur, quo circa communem defensionem ac salutem omnes ac singuli unam sententiam ita sequi teneantur, ut in alia omnia discedere non possint; etsi paucis quibusdam ea displicuerit, aut privatis suis rebus parum proficua videatur. Istud vero commodiori ratione obtineri nequit, nisi unusquisque voluntatem suam alterius unius hominis vel concilii voluntati ita subjecerit, ut pro voluntate omnium valeat, quidquid illi circa salutem publicam visum fuerit; idemque singulorum viribus & facultatibus uti queat ad communem salutem⁴⁶⁹. Huic fini duplici pacto opus est; uno, singuli sese cum singulis obligant, unius alicujus imperio simul sese subicere; altero, uni sese illi omnes & singuli obstringunt, quod usum opum & virium suarum ad ipsius arbitrium bono publico praebere, ejusque jussis non resistere [sic!]* velint⁴⁷⁰. Quo ipso etiam singuli sese abdicant jure illo, ex proprio judicio laedentem se bello aggredi, injuriarum suarum persecutionem ab imperantis judicio expectaturi, nisi fors praesens necessitas ipsius opem implorare non permittat. Unde fit, ut, quia in ipsum jus est translatum viribus & facultatibus omnium utendi ad id, quod ipse rebus communibus expedire judicaverit, iisdem viribus polleat, quibus omnes ad harmoniam & pacem internam queat componere, si vel maxime quidam adspectu commodi peculiaris in diversa velint tendere; & exteriorum quoque injurias valide propulsare. Inter quos igitur talia pacta intercedunt, illi in unam personam moralem seu societatem coaluere, quae suam sibi voluntatem res ac jura habet propria, distincta à rebus ac juribus singulorum qua talium, quae neque pauci aliqui ex sociis, neque etiam universi, si excipiatur ille, in quo imperium haeret, sibi queant vindicare⁴⁷¹.

§. 3. Caeterum talia pacta societates generantia existunt vel occasione nativitatis, vel belli, in quo altera pars succubuit, vel intuitu amplioris securitatis. Prioribus modis constituuntur *Familiae*, per quas is, quem diximus finis non ita plene potest obtineri⁴⁷²; posteriori *Civitas*, quae praedictum finem perfecte, prout res humanae ferunt, adsequitur. Societas autem nuptialis seu matrimonium⁴⁷³, etsi scaturigo & velut seminarium sit omnium societatum, proprie isthoc fine non contrahitur. Nam & inter pauciores personas subsistit, quam quarum vires conjunctae mutuam praestare queant securitatem; quippe cum uni viro à conjunctione unius aut particularum foeminarum exiguum accedere praesidium queat; nec securitatem humani generis, sed propagationem ejusdem pro fine habet matrimonium; nec per illud in se imperium aliquod constituitur. Equidem non tantum ex sexus praestantia, sed etiam ex ipsa pacti matrimonialis natura hactenus in uxoris corpus jus marito competit, quantum sufficit ad hoc, ut probabiliter certus esse possit, partus uxoris à se procreatos. Unde cum suo quisque jure uti praesumatur, quilibet pro ejus filio habetur, cum quo mater sua, cum ipse nasceretur, nupta fuit. Et non citra omnem rationem maritis vulgo ex uxorum impudicitia ignominiae aliqua labes adspersitur, eo quod ex imprudentia aut abjectione animi potestate sua non recte fuerint usi; etsi fuit, qui ejus rei causam inde derivent, quod opprobrio videatur, carere aliquem iis dotibus, quae amorem mereri, aut stipulatum conservare queant. Adeoque quod circa res matrimonium concernentes uxor mariti, non hic illius sequi voluntatem teneatur, proprie & immediate est ex vi pacti

* Z, J, C, F resistere

matrimonialis, non ex imperio aliquo: quemadmodum mercenarius operas suas adplicare tenetur ad arbitrium locatoris, etsi huic in illum nihil imperii proprie competat. Unde quoque, si conductor quod debuit non praestitit, locatori adversus ipsum actio competit non tanquam refractarium subditum, sed duntaxat tanquam pacti violatorem. Sic uti haec quidem ex pacto matrimoniali fluunt, quod uxor viro cohabitare teneatur, quod eo invito peregre abire aut secubare non possit; ita an directio caeterarum uxoris actionum, quae essentiali matrimonii non tangunt, ut & plena potestas in bona ejusdem marito competat, ex peculiari conjugum conventionione, aut civilibus dependet legibus. His enim utique standum, siquidem definierint, an foeminae cum dote sint elocandae, an bonorum inter conjuges debeat esse confusio, an maritus plenam aut restrictam potestatem in bona dotalia habeat & similia. Ubi civiles leges nihil heic disponunt, circa ista pro lubitu inter se pacisci conjugibus licebit.

§. 4. Possunt autem, quantum ad legem naturae, matrimonium contrahere, quicumque per constitutionem corporis aut aetatis habiles sunt. Et cum per eandem ad colendam vitam socialem adstringamur, cujus fundamentum velut est matrimonium, patet, homines quoque ad id ineundum obligari, per modum tamen praeecepti affirmativi indeterminati, scilicet quando occasio ipsis suppetit, & quando non valde probabiliter praevident, sese in coelibae vita, ad quam per continentiam exigendam habiles se deprehendunt, plus humano generi aut civitati suae utilitatis posse praestare, quam conjugatos. Unde hautquaquam peccare arbitrari sunt, qui matrimonium differunt, quo commodius soluti animum excolant, ac ad praestanda egregia societati humanae ministeria sese praeparent, quod maritis propter mores civitatis aut genium foeminarum non ita licebat. Nec si quis sublimiori agatur spiritu, ut stimulus istos vel non sentiat, vel facile retundat, quique alias bene merendo utilem se universi civem praebere queat, optandus est per naturam obligari, ut omnino praeclearis suis conatibus per muliebres illecebras velut compedes injiciat. Leges autem civiles uti non nisi per summam iniquitatem certos homines habiles matrimonio sint prohibitori; ita si exploratum sit, munus aliquod longe commodius à caelibae, quam à conjugato posse obiri, nihil sane videtur obstare, quo minus caelibes tantum ad istud munus admittantur; aut si uxore carere amplius nolint, eo excidant. Non secus ac v. g. Legato, aut Duci vel militi potest interdici, ne peregre aut in expeditionem proficiscens uxorem secum ducat⁴⁷⁴. Sic potestas civilis alia quoque recte heic disponere potest, puta, circa aetatem connubio jungendorum, circa eorundem statum, v. g. ne civis peregrinam, nobilis plebejam ducat; item circa ritus contractui adhibendos, aut consensum aliorum à contrahentibus impetrandum, v. g. ne quis parentibus aut tutoribus invitis, vel etiam ipso Magistratu inconsulto, matrimoniam ineat, aut similia. Cujusmodi legum civilium haec esse vis potest, ut vel effectibus legitimi matrimonii in ista civitate careat connubium, cui aliquod lege praescriptum requisitum deest, puta ut liberi non fiant pleni cives, ad haereditatem paternam aut ad certas dignitates civiles non admittantur; aut ut concubinatus nomine duntaxat censeatur tale connubium; vel ut etiam omnino licet jam consummatum possit dissolvi. Nam nec commixtio corporum in se per naturam eum habet effectum, ut inter quos ea aliquoties vel semel intercessit, cohabitare semper teneantur; & ad firmitatem pacti connubialis saltem in foro civili requiritur, ut quae heic leges civiles adhiberi jubent, tanquam citra quae pactum non sit valiturum omnino adhibeantur. Ex quibus facile potest colligi, quid judicandum sit de vexatissima illa quaestione, an parentes matrimonia liberorum, sese insciis & invitis inita possint rescindere? Ubi illud praepremis videndum, extra civitatem, an in civitate vivat parens. Si enim extra civitatem degat, cui ipse subjectus sit, utique ipse in suam familiam instar summi imperii habebit, adeoque quicquid circa ista suis praescriperit, vim legis civilis habebit; cui ubi filius contravenerit, vel poena affici à patre poterit, vel contractus quoque matrimonialis rescindi, siquidem id expresse fuerit praedictum; aut si imperio patris sese subtraxerit, familia & haereditate paterna excludi. Quod si autem nullum circa istud patris praeeceptum extiterit, tunc intelligitur iste

eam rem in arbitrio liberorum reliquisse; uti ea quae legibus non interduntur pro licitis habentur. Ubi nihilominus observantiae officium requirit, ut cum de tanti momenti negotio agatur, parentis consensum decenter requirant liberi, cujus non parum interest, per quos genus suum propagetur, aut in quos bona sua devolvantur: Ita tamen, ut eo consensu non requisito, nihilominus matrimonium firmum maneat; quippe cum omnino per modum civilis legis antea fuerit promulgandum, tantam vim habiturum expressi consensus paterni defectum, ut matrimonium eo irritum sit reddendum: Quando autem semel valide id fuerit contractum, ubi post conditio filii fors patri displicuerit, non magis recte rescindi potest, quam ex lege post lata antegressa facta licita puniuntur. Ast ubi in civitatibus vivitur, tota ea res ex legibus civilibus est dijudicanda. Harum enim est definire, quid civibus potestatis in liberos suos, praesertim qui confirmata jam sunt aetate, competat⁴⁷⁵.

§. 5. Caeterum uti & ex dignitate hominis erat, non per vagos concubitus pecorem instar procreari; & maxime ad decorum in societatibus ordinem facit, pacti religione cohabitationes marium & foeminarum velut muniti: ita illud mirum sane videtur, quod, inter cultiores saltem gentes, tum membris procreationi destinatis, tum ipsi generationis actui tenera admodum adhaereat verecundia, cum tamen illa neque ex naturali aliqua membrorum deformitate, aut absurda figura oriri videatur; & actus iste in se naturae sit conformis ac omnino necessarius speciei conservandae, ac aptus tantae dignationis animal producere. Quo exercendo cur magis erubescere quis debeat, quam edendo aut bibendo; cum citra istum aequae species servari nequeat, quam citra haec individua? Nec satisfaciunt rei, qui haec ad divinas confugiunt literas, ubi isthaec verecundia statim post lapsum sese exeruisse memoratur. Nam nihilominus quaestio manet, cur his potissimum in partibus pudor velut sedem fixerit; cum manus ac lingua hominis non minus in turbidarum ac pravaram ministeria cupiditatum praesto sint. Probabilissima igitur hujus rei causa haec videtur adferri posse, quia tantum momenti in eo situm erat ad socialem inter homines vitam servandam, sobolis propagationem decenti ordine, secus quam apud bestias, circumscribi. Hinc in ita quadam verecundia, quae animos vehementius fere, quam legis interdictum movet, natura actuum eo facientium innocentiam munire voluit, ut & solite ista membra tegerentur, ne oculis semper exposita nimis irritarent libidinem nullo temporis termino circumscriptam; & eo cautius venere illicita abstineretur, quod & legitimum non nisi tecte & remotis arbitris obire pudoris teneritas subigeret. Et hic pudor quam maxime est efficax inter immediate generatos ac generantes, adeo ut qui per eum non reprimatur, quo minus cum ejusmodi persona ita sibi juncta in familiarem istam corporum commixtionem descendere non vereatur, effronti prorsus ingenio, & qui nullum praeterea facinus sit formidaturus, judicetur.

§. 6. Inde putamus accessendam causam, cur ipso naturae jure interdicta censeantur connubia in recta linea ascendente & descendente; praesertim cum nullus casus extiterit, nec probabiliter existere possit, ut eorum admittendorum necessitas foret. Illa enim ratio haut prorsus conficere rem videtur, quod nec filius maritus lege matrimonii superior eam reverentiam possit praestare matri uxori, quam natura exigit; nec patri filia, quae quamvis lege matrimonii inferior, tamen ob familiarem illam consuetudinem istius necessitudinis reverentiam exhibere prohibetur⁴⁷⁶. Nam si naturalem illam verecundiam, quam dixi, removeas, non sane ita absurdum esset, matrem cum filio sui juris, adeoque observantiam duntaxat debente, jungi posse; cum & alias sexus conditio quoad contractus matrimonialis essentialia ordinarie eam alterius arbitrio obnoxiam faciat, cuicumque demum jungatur; observantia autem filialis in aliis rebus sese exerere possit. Multo minus autem, si verecundiam commixtionis removeas, filia per matrimonium prohiberetur patri marito observantiam exhibere; cum nequaquam necessarium sit, ut uxor in imperii domestici partem ascendiscatur, multo minus ut viro adversetur. At vero licet inter fratres quoque & sorores, reliquosque propinquo admodum gradu junctos ejusmodi verecundia remissior utique quam inter parentes & liberos deprehendatur; tamen quo minus inter hos quoque matrimonia, jure naturae prohibita dicamus causa est, quod

prout origines hominum divinarum nos scripturarum docet autoritas, necessario inter primorum conjugum liberos, fratres certe & sorores, matrimonia fuerint invicem contrahenda. Non autem videtur probabile, Deum ejusmodi casum procurasse, ut omnino legi naturae vis esset inferenda; praesertim cum facile fuisset istum casum evitare, creatis ab initio duobus conjugum paribus. Monuit tamen verecundia illa, ut, postquam necessitas ejusmodi connubii expiravit, aucto sufficienter [sic!]⁵ hominum numero, iste gradus per leges positivas prohiberetur; praesertim cum eorum victus quotidianus & inobservatus stupris & adulteriis occasionem valde pronam esset daturus, si amores tales nuptias possent conglutinari⁴⁷⁷. Quae ratio etiam ad alios consanguinitatis & affinitatis gradus^{**} est extendenda, quos praeterea leges positivae prohibent, aut non nisi peculiari Magistratus indultu privatis permittunt. 10

§. 7. Quod vero polygamiam attinet, certum quidem est, talem qua una pluribus simul viris uxor est, à natura & fine matrimoni prorsus abhorrere; at vero ut unus pluribus faeminis simul jungatur, etsi lege divina positiva inter Christianos jam credatur interdictum, legi tamen naturae in se haut repugnat. Non enim necessum est, ut quemadmodum uxor nemini viro corporis sui copiam debet facere, praeterquam uni marito; sic & maritus alii foeminae praeterquam unicae uxori. Nam prius 15 necessarium est ob certitudinem sobolis. At vero ut unius faeminae libidini mulcendae omnes quis impendat vires, quae apud plures soboli excitandae sufficere poterant, hautquidquam à natura praecipitur videtur. Illae vero rationes de zelotypia uxoribus inter se, de discordiis domesticis, de odiis novercalibus in ipsa quoque prole continuandis, apud istas duntaxat nationes valent ubi erecta nimis foeminarum ingenia; quales hodie pleraeque apud Europaeos; ubi strenue officio viri fungitur, qui uxori 20 ipse non est obnoxius. At vero apud Asiaticos, aliosque⁴⁷⁸, ubi faeminis obsequii tantum gloria relinquitur, domesticam pacem plures uxores nihil magis turbant, quam alibi unius viraginis praepostera imperandi libido. Omnino tamen gravissimis de causis concessam antehac polygamiam post per positivas leges prohibitam fuisse, censendum est. Sed & illud ex positiva Dei lege matrimonio accessit, quod violata quidem essentiali contractus conditione per adulterium, quando uxor alteri copiam 25 sui fecit, dissolvi possit; ob coetera tamen incommoda, cohabitationem molestam facientia, etiam mutuo consensu non possit. Cum alias jus naturae non prohibeat, quo minus quis ob sterilitatem, aut ob deformia vitia & intolerabiles mores uxorem dimittere queat, praesertim si contractui nuptiali fuerit insertum, ut divortii facultas foret, siquidem tale quid in uxore deprehenderetur; & alias quae mutuo consensu fuere constituta, contrario consensu iterum dissolvi possint, ubi lex positiva 30 non obstiterit.

§. 8. Per generationem porro atque nativitatem existere incipit societas inter parentes & liberos. Haec enim praebet occasionem acquirendi jus in prolem, quod non tantum adversus alios non parentes valeat, ut quemadmodum maxime naturale est eum esse dominum fructuum, qui est dominus rei, ita proximum habet gradum ad imperium in prolem quaerendum, qui est dominus corporis, 35 ex quo illa fuit generata: sed &, quod in ipsam prolem valeat⁴⁷⁹. Praeterquam enim, quod ipsa natura parentibus liberorum curam, liberis adversus parentes reverentiam injunxit; eo ipso dum tollitur infans, parens quidem declarat se obligationem à natura injunctam impleturum, eumque quantum in se, bene educaturum. Ubi quanquam infans, eo quod ratione uti non novit, reciproca officia per naturam injuncta expresse promittere nequit; nihilominus ex natura negotii obligatio erga parentem 40 contracta in ipso, non minus ac si expresso fuisset consensu contracta, sese exerit, quam primum, quid à parente gestum sit erga se, intelligere potest. Praesumitur enim, si usum rationis eo, quo sub-

⁵ Z, J, C, F sufficienter

^{**} Z, J, C, F ad alios consanguinitatis gradus

latus est, tempore habuisset, expresse in tale imperium parentis in se citra quod commoda educatio fieri nequit, fuisse consensurum, commodamque sibi educationem ab eo vicissim stipulaturum. Qui consensus cum ratione praesumptus pro expresso valet. Non secus atque is, cujus absentis atque ignorantis negotia alter gessit, obligationem contraxisse intelligitur isti pensandi, quod in ipsius utilitate impendit; eo quod praesumitur, ipsum expresse in talem contractum fuisse consensurum, si negotia sua alterius operam desiderare scivisset. Quod si extra civitates vivitur, in adultum jam filium imperium patris quasi civile continuatur ex pacto tacito; suadente etiam aequitate & lege gratitudinis, ut viribus suis illi se potissimum adjungat, per quem ipse habet, quod talis jam est; donec ipsius patris consensu isto imperio prorsus solvatur.

§. 9. Enimvero cum ad procreationem sobolis tam pater quam mater concurrat, utri potestas in sobolem competat, & quousque, ex pacto matrimoniali est adjudicandum⁸⁰. Nam si nullum inter ipsos intercessit pactum, matris proles est; quia in tali statu pater sciri, nisi indicio matris non potest, saltem ea certitudine, qua res facti inter homines probantur; nec alteri heic proprius jus ad prolem competere intelligitur, prae illa quae eam proprium intra corpus gestavit atque aluit. Hinc etiam ex legibus Romanis, qui citra pactum matrimoniale genitus erat partus ventrem sequebatur⁸¹. Ubi autem extra civitates degitur, pactum matrimoniale satis ostendet, utri in prolem imperium competat; nam ut uterque parentum aequale simul imperium habeat, fieri non potest. Quo in pacto cum ordinarie maritus velut locatoris, mulier conductricis vicem sustineat, adeoque vir non tam uxori, quam sibi prolem quaerere intendat, patet quoque ordinarie in prolem patri imperium competere. Quod si tamen praeter ordinem contingat, ut mulier sibi adsciscat virum, non contra; adeo ut non solum viro in uxorem nullum competat imperium, sed & in pacto matrimoniali uxor locatricis, maritus conductoris loco sit, tunc sane uxori quoque in liberos imperium competet. Cujus rei exempla dantur in faeminis, ad quas summa imperia devolvuntur. Hae enim sane maritos sibi adsciscere possunt, & adscivisse aliquoties leguntur, ut marito neque in ipsam, neque in sobolem imperium concedant. Huc quoque referre possis, quod aliqui de Amazonibus tradunt, eas non per vagos concubitus prolem quaesivisse, sed certum sibi quamque maritum habuisse in diversa regione habitantem, ad quem certis duntaxat temporibus accesserint, prole quoque mascula ipsi remissa. Ast in civitatibus per viros constitutis, uti ordinarie viri sunt capita familiae; ita privatum in liberos imperium penes patres est, ita ut matrum jussa in se fere consiliorum duntaxat vim habeant, ac vim obligandi ex communicata à patre potestate obtineant. Quod ipsum tamen privatum in liberos imperium, uti plerisque in civitatibus per leges civiles tantum est parentibus relictum, & relinqui quoque debuit, quantum ad educationem ipsorum requiritur; ita quae circa caeteras liberorum, praecipuis adultorum actiones & res parentibus sit potestas & quousque, ex iisdem legibus est judicandum⁸².

§. 10. Caeterum est quoque per jus naturae injuncta parentibus obligatio, ut non solum prolem intra viscera conceptam per abortus non elidant, nec in lucem editam projiciant, necentve; sed & (alter ambove, prout in pacto matrimoniali inter se convenerunt,) alimenta suggerant, quousque sese ipsa commode possit alere, & pro viribus ad vitam socialem bene colendam educari atque instrui curent. In quo posteriori potissima pars paterni officii veritur, & unde maxima gratitudinis necessitas liberis incumbit. Quippe cum non tam nudam generationem, quae molestia caret, aut propria voluptate pensatur, parentes liberis imputare queant, quam laboriosam juxta & fidae sollicitudinis plenam educationem, qua pro cujusque facultate in membra societati humanae utilia formantur: Quod officium ut eo curatius observaretur, quippe cum inter praecipua sit socialis vitae firmamenta, natura tenerum in sobolem adfectum parentibus implantavit, ut nemo istud officium facile negligere velle possit. Quod si qui tamen parentes, non solum lege naturae violata, sed & communi adfectu superato, prolem alere nolint; & eam projiciant, illi nihil in eandem amplius juris praetendere queunt, nec ab ipsa ullum amplius officium velut parenti debitum exigere. Is autem, qui expositum edu-

caverit, in parentis jura succedit, cui ab alumno eadem, quae alias genitoribus, officia debentur: nec ipso invito sub parentum naturalium potestatem redire potest.

§. 11. Ex praecedente bello oritur Societas herilis, scilicet quando ei, quem licite poteram occidere, vitam concedo, & quae ad eam servandam faciunt suppediaturum me recipio isthac lege, ut in perpetuum meus sit, &, quicquid operarum ab ipso praestari potest, in meum cedat commodum, utque imperiis meis, quousque efficaciter valere queunt, absolute obsequatur⁴⁸³. Enimvero quemadmodum bestiae, quibuscum perpetuum nobis existit bellum, eodem quidem belli jure victae perpetuam nobis serviunt & absolutam servitutem; quia tamen obligationis non sunt capaces, vinculis tantum corporeis cohiberi possunt; quibus uti ruptis aufugerint, in naturalem iterum libertatem abeunt: ita quem non nisi vinculis physicis coërceo bello captum, cum eo nullum adhuc contraxisse pactum censeo; adeoque cum ex bello in pacem non nisi per pacta veniatur, durare adhuc inter nos belli status intelligitur, nec illi ad serviendum obligatio est. Unde talis non modo licite aufugere, sed etiam ubi facultas fuerit, captorem tanquam hostem tractare potest. Adeoque non simpliciter ex vitae condonatione oritur obligatio serviendi, sed ex eo, quod ipsi non vincito aut in ergastula compacta fides habeatur.

§. 12. Porro cum absoluta potestas domino in servum sit quaesita, ac servi persona propria domini facta fuerit, adparet quoque absolutum eidem jus competere in omnes res servi, non solum, quas deinceps adquisiverit, sed & quas ante servitutem habuit; siquidem eas dominus simul cum ipso ceperit. Nam quae cum domino in captoris manus non inciderunt, in eum veniunt statum, quo mortuo capto erant perventurae, nisi leges civiles aliter disposuerint, ut postliminio locus esse possit. Quod si quid dominus servo concedit peculii, in id hactenus proprietatem obtinere censetur, ut istud retinere & defendere possit contra alium quemvis non-dominum. Ast ubi contigerit ut dominus sub alterius potestatem tanquam subditus concedat, manifestum est, in servos quoque ipsius dominium saltem eminens in eundem transire, ita ut dominus velut intermedius non plus potestatis in servum queat exercere, quam quantum supremo domino visum fuerit. Unde si quibus in civitatibus jus dominorum in servos absolutum fuerit, non id demum per leges civiles illis datum fuit, sed quod patresfamilias extra civitates antea habuerant, id ipsis relictum.

§. 13. Dissolvitur autem ista societas, quando jus domini in servum extinguitur⁴⁸⁴. Quod fit, 1. Si libertate eum dominus donarit. 2. Quando abs se abegerit. Id quod à manumissione differt non quoad effectum, sed quoad modum. Libertas enim heic velut in poenam datur, eo quod, cum tam improbi hominis molesta sit possessio, judicetur longe damnosius ipsi fore, si sui juris fiat, quam si domino serviat. 3. Si captus fuerit servus, veterem servitutem nova abolet. Si dominus moriatur, nec jus suum ad alium transtulerit, servus liber esse intelligitur, quia nulla ipsi adversus quemvis ad serviendum obligatio superest. An vero in civitate quoque pro libero cive sese gerere possit, ex legibus civilibus erit judicandum. Porro contingit istud, si domino nullus haeres extiterit, naturaliter aut civiliter mortuo. Non enim, quemadmodum bona pro derelicto habita cedunt occupanti; ita ejusmodi quoque servus quasi pro derelicto habitus ab quovis in servitutem potest abstrahi. Nam caeterae res sive sint inanimatae, sive animatae, ut bruta, nullo muniuntur jure, quo minus abs quovis possint sibi vindicari, nisi jam alteri in ea jus fuerit quaesitum. In hominem autem nullum sibi jus adserere quis potest, nisi quantum ex ipsius consensu aut antegresso facto, istum spectante, oriatur. Extincto itaque illo jure, quod victor ex bello peculiariter in servum quaesierat, redit naturalis libertas, etiamsi fors ingenio ipsius servitium magis congruat. Inclinatio enim ingenii in se, uti quidam absurde putant, nemini jus dat invitum in servitutem rapiendi, nec quod alteri fors utile est, id statim mihi licet per vim illi imponere⁴⁸⁵. 5. Ubi servus non ex praecedente delicto, neque per modum poenae in vincula conjicitur, aut quovis modo libertate physica corporis privatur, obligatione illa ex pacto nata liberatur, qua ipsum dominus adstringere amplius nolit, dum physica ipsi vincula injicit; adeoque heic ejusmodi servo licebit, quod captivis vinctis, & qui fidem nunquam dederunt, licere diximus.

§. 14. Enimvero per neutram harum societatum in se secura & stabilis hominibus pax obtinere poterat; eo quod multiplicatis hominibus in maximum excrescebant familiae numerum, quae neque propter exiguas vires sibi contra quamvis violentiam defendendis suffecturae, & quo plures, frequentius bellis inter se erant collidendae. Equidem si quae familia multiplicatione sobolis & servorum acquisitione ita numerosa extiterit, ut sine belli incerta alea subjugari nequeat, eandem, quae alias civitates solent, securitatem membris suis praestare poterit⁴⁸⁶. Enimvero nisi vivus adhuc paterfamilias partium familiae saltem praecipuorum consensu ita eam velut colligaverit, ut deinceps quoque una manere debeat; ipso defuncto in totidem illa familias sese disjunget, quot filii ad haereditatem concurrerint, adeoque divisae vires debiles reddentur. Nam praerogativa primogeniturae non est tanti, ut ex eodem parente nati omnes sub primogeniti imperio esse debeant, nisi ipsi in eam subjectionem vel per dispositionem paternam, vel propria conventionione se submiserint. Quae conventio eo magis est necessaria, quo longius à stipite communi membra familiae discesserint.

§. 15. Ut igitur securitati hominum plene, quantum quidem rerum humanarum conditio fert, prospiceretur, & qua prohiberi non poterat, ne omnino alter injuste ab altero laederetur, id tamen efficeretur, ne impune posset; complures tandem familias conjungi necessum fuit⁴⁸⁷. Quae ubi pactum invicem circa procurandam salutem communem iniverint, & illi, cui ista administranda ab ipsis committitur jus imperandi ea, quae ad hunc finem facere videbuntur, contulerint, contracta simul obligatione jussa ejus capessendi, Civitas existit.

§. 16. Ex Civitatis porro fine facile est colligere, quale & quantum esse debeat imperium, quo ista continetur. Huic enim cum, uti supra dictum, non sufficiat, ut quilibet eorum, qui in civitatem sunt coalituri, fidem det, se adversus cives suos leges naturae observaturum; necessum est, ut, cui summa civitatis administranda committitur, facultatem habeat malo aliquo seu paena afficiendi illum, qui facere detrectaverit, quod ille tanquam publice expediens observandum praeceperit⁴⁸⁸. Tunc demum enim non habeo probabilem à concivibus metuendi causam, quando illum, qui me injuria est affecturus, aequale aut gravius malum manet. At cum frustra pacem inter se colant, qui contra externos sese tueri nequeunt; neque contra externos tueri se queant, quorum vires non sunt unitae; inde in civitate necessario penes aliquem esse debet potestas tot uniendi & armandi cives in quovis periculo vel occasione; quot pro viribus hostium ad communem defensionem opus esse videbitur; rursusque cum hostibus pacem faciendi, quoties ex usu fuerit. Haec penes eundem quoque erit, cui paenas exigendi potestas; cum nemo ad arma & belli sumtus cives jure possit cogere, nisi qui punire etiam detrectantes queat. Nec minus idem habebit dijudicationem de factis eorum, de quibus, an paenas dare debeant, ambigitur. Si enim potestas judicandi penes unum esset, & potestas judicatum exsequendi penes alium, nihil ageretur. Frustra enim judicaret, qui sententias latas exsequi non posset; aut si exsequeretur ipse ex jure alterius, non ipse haberet potestatem puniendi, sed alter, cujus iste minister tantum foret⁴⁸⁹. Cum etiam per unum hominem ad concilium immediate omnia negotia nequeant obiri, eidem quoque facultas erit, certis hominibus delegandi certorum negotiorum curam & executionem, qui tamen omnem suam auctoritatem ab ipso mutuentur. Denique cum mutua inter cives officia recte exhiberi aut exigi nequeant, nisi quousque singula debeantur definitum sit, ejusdem summae potestatis erit, certas regulas, quas leges civiles dicunt, promulgare, quibus declaretur, quid juris uni civium adversus alterum sit, aut quae obligatio; quid praestare invicem debeant; aut quid quave ratione ab aliis exigere possint, verbo, quid per imperium civile necessario ipsis invicem faciendum aut omittendum.

§. 17. Caeterum quemadmodum qui imperium in se alteri confert, simul obligationem contrahit non resistendi illius jussis⁴⁹⁰; quippe cum implicet, alicui esse jus imperandi, ut tamen alteri resistendi potestas maneat: ita quousque sese haec non resistendi obligatio extendat, dispiciendum. Ubi illud certum, cum omnis potestas intelligatur alicui delata salvo jure ac potestate superioris, cives quoque

constituta aut agnita civili potestate imperio Dei in se renunciare neque potuisse, neque renunciassae censi; adeoque debere detrectare & non implere jussa summae potestatis, quae aperte mandato Dei repugnare constat. Quod si autem ideo summa potestas vitae meae vim inferre aggrediatur, an ea de causa vim ipsi recte opponere queam, difficilis quaestio oritur. Ubi discrimen faciendum arbitramur inter ea, quae proprie ex religione Christiana, qua tali, praecipiuntur, & quae ex religione naturali⁴⁹¹, 5
cujus praxis magna ex parte in exercitio juris naturae consistit, fluunt. Quid liceat, ubi vis intentatur, circa prius nostrum non est definire; cum ex iisdem scripturis, unde ista religio hauritur, cuilibet constare possit, quanti debeat ipsi esse, suae religioni nihil contrarium egisse aut prae se tulisse. Ut autem summa potestas civilis jubeat profiteri aliquid contrarium capitibus theoreticis naturae⁴⁹², casum non putamus dari; praesertim cum ista religione populus quam maxime ad obsequium adversus imperium civile adstringatur. Quod vinculum ab ipso, cujus id valere plurimum interest, convelli furiosum esset⁴⁹³. At ut etiam contra praxin religionis naturalis⁴⁹⁴, quae fere in observatione juris naturae, per intentatam ab imperio civili mortem quis peccet, vix fieri posse arbitramur. Ubi enim vis vitae nostrae admoveatur, ut faciamus quid alias per legem naturae interdictum, mera duntaxat executio actus illius nostra erit, cujus reatus non nobis, sed ipsi summae potestati imputari potest; adeoque 15
non penes nos, sed penes illam solam hoc casu peccatum erit; unde cur resistamus causa nulla videtur⁴⁹⁵. Quod si tamen executio actus ejusmodi sit, ut vel omnino citra proprium peccatum suscipi nequeat, vel in se ipsa morte acerbior judicetur, ubi nulla ostenditur aut saltem probabiliter simulatur ratio neque ex meo delicto, neque ex bono publico, quare mihi potissimum tanta necessitas istud exsequendi admoveatur, quod per alium fieri poterat, vel omnino fieri absurdum est; adparet sane id 20
agi, ut ego innocens nullo juris aut boni publici praetextu per solam imperantis libidinem & hostilem ejus in me animum perdar. Qualis adversum me ubi imperans deprehenditur, non utique amplius pro subdito me, sed pro hoste habet, adeoque ipse obligationem, qua imperio ejus devinctus tenebar, mihi remisisse intelligitur. Hoc casu, cum ego ex subdito in liberum hostem transeam, nullum sane in ipso imperante jus remanet, quo minus mihi adversus ipsum mei defendendi causa omnia in 25
hostem usurpari solita media adhibere liceat, praesertim ubi fugae copia deficit; nisi quatenus civibus meis aliquid dandum est, ne hoc modo magnis turbis involvantur. Idem judicandum arbitramur, si imperans extra dictum casum citra nostrum delictum, innocentes nos perditum eat. Ubi licet optimum sit, fuga aut per latebras sibi salutem quaerere in civium nostrorum gratiam; tamen ubi fugae aut latebrarum copia non sit, vim defendendae salutis adhibere licebit contra eum, qui pro subditis 30
non amplius nos habet⁴⁹⁶. Quo casu etiam tertius, cui adversus istum nulla obligatio est, nostri defensionem recte suscipere potest. At vero quando ob delictum aliquod imperans poena plectere nos instituit, etsi non teneamur sponte poenam nobis accersere, sed per fugam aut latebras eandem declinare; tamen quo minus per vim nos heic defendere queamus, ratio est, quia jure suo imperans utitur, quem ea de causa quocunq; respectu laedere sane injurium foret⁴⁹⁷. 35

§. 18. Ejusmodi autem imperium summum uti in qualibet civitate deprehenditur, & in quo illud non est coetu, is pro civitate non est censendus: ita ex sese patet illud in terris neminem habere cui sit obnoxium, aut qui per potestatem legitimam illud in ordinem redigere possit. Non in ipsa civitate; id enim implicat; nec extra eandem; quia ob naturalem hominum aequalitatem nemo in alterum jus aliquod imperii potest praetendere, nisi illud antegresso aliquo actu aut consensu ipsius quaesiverit, 40
qualem heic non interessisse supponimus. Ex quo consequitur, id quoque esse absolutum, i. e. quod actus illos, quos fini suo expedire judicaverit, pro arbitrio exercere possit, ita ut neque potestatem exercendi eos ab altero mutuari velut cogatur, ne eorundem rescissionem ab altero factam admittere. Multo minus autem, qui isto imperio gaudet in foro civili conveniri, aut poena plecti ob aliquod suum factum potest⁴⁹⁸. Nam neque judicari neque puniri possumus, nisi ab eo, qui imperium in nos 45
habet. Quae enim ab illis, qui extra civitatem aequales nobis sunt, mala ob injuriam ipsis factam infer-

untur, proprie poenae rationem non habent, cum ex jure belli procedant, quod inter illos versatur, quos tribunalium humanorum vis non stringit. Inde quoque non difficulter colligitur, quatenus legibus obligetur, qui suprema in terris potestate gaudet. Legibus enim naturalibus, & divinis positivis, qua talibus, omnes aequae homines obligari indubium, de quibus violatis Principi aequae ac privato coram divino tribunalium actio intendetur. At quando quaeritur, quidnam efficaciae insit obligationibus, quae adversus alios homines ipsi contrahuntur, tunc discrimen deprehenditur inter ea, quae debentur exteris, & ea, quae subditis. Nam exteris quidem nihil summa illa potestas obstat, quo minus adversus ipsum ex ejusdem obligatione perfectum jus adquirant, cujus vi, cum commune inter homines tribunal deficiat, per arma detrectantem ad debitum suum explendum adigere queant. At quamcumque erga subditos suos contraxerit obligationem, modo jus summi imperii illibatam servaverit, imperfecta duntaxat erit, i. e. iis violatis in foro quidem divino reus erit; subditi autem neque in foro humano actionem ipsi intendere poterunt, quippe quod nullum heic est; neque vim eidem adhibere, propter illud ipsum imperium in se constitutum, quod in irritum cadit, quando tam subditi imperanti, quam huic illis vim intentare ob legem naturae violatam conceditur¹⁹⁹. Ubi tamen meliori longe conditione Monarchiae deprehenduntur quam aut Optimates aut singuli de populo libero. Heic enim cum summa potestas in universo concilio, qua tali, haereat, si qui singuli de eo quid deliquerint, sane à caeteris, quorum major pars vim universorum habet, ob quamcumque obligationem violatam in foro civili juxta leges civitatis judicari ac plecti poterunt; id quod in Monarchis locum non habet.

§. 19. Summa isthaec potestas, quam diximus, uti in quolibet coetu alteri non subjecto, qui quidem unum corpus morale constituat, est tanquam in subjecto communi; ita prout peculiare Rep. formae variant, modo in una persona haeret, modo in paucis quibusdam, modo in universo populo²⁰⁰. Ac in democraticis quidem summam potestatem eo quem descripsimus modo in universo esse populo, ita ut ejus actus à nemine alio possint irriti reddi; nec ipse in ordinem redigi aut plecti, nemo in dubium facile vocaverit. Nam quando comitia seu conventus populi in confusam turbam seditiosorum hominum degeneraverint, jure suo major pars populi istos turbatores coercere atque punire potest; eo quod in ejusmodi Reip. forma major pars obtineat vim totius, nec pauciores isti seditiosi jus aliquod peculiare habeant prae bonis iisque pluribus civibus Remp. curandi. Talis potestas quod in paucis adeoque in uno quoque tanquam in subjecto proximo illimitata esse possit, non minus certum est. Nam nihil sane repugnat, quo minus & victus bello populus evitando excidio victori ita se subdere possit, ut nihil prorsus sibi potestatis circa imperium relinquat; & liber alias populus, nec tali necessitate pressus imperio se suo prorsus abdicare, & in alterum id conferre queat, ut circa idem nihil sibi juris reservet²⁰¹. Etsi enim per jus naturae necessarium videatur, ut quis non solum peculiariter suae sibi salutis curam agat, sed etiam in societate degens, adeoque suae salutis rationes cum aliis implicitas habens, communi consilio eandem defendendam curet: tamen posterius naturaliter nemini ita est injunctum, quin, si commodius videatur, id jus eamque curam in alium absolute & irrevocabiler possit transcribere; saltem si probabile sit, alterum provinciam²⁰² istam recte gesturum, quae praesumptio omnibus communiter adest, qui munus istud in se suscipiunt. Atque istud non solum licitum fit [sic]!, sed etiam necessarium, quod, uti supra dictum, communis illa salus non nisi uno consilio recte administrari possit. Caeterum tali potestate summa gaudere intelligitur, cuicumque populus ita imperium in se contulit, ut sibi non reservarit jus conventus agendi per se aut deputatos suos, cum potestate inquirendi in acta imperantis, eaque irrita faciendi, ac ipsomet in ordinem redigendi: aut ubi non ab initio consensum expressum populi circa actus imperii exercendos tenetur requirere Prin-

* J, F licitum sit

ceps, absque isto irritos futuros. Ubi tamen non est putandum, si principes quidam nolunt acta sua valere, nisi a certo aliquo consilio ab ipsis constituto probentur, istud statim majorem Principe potestatem habere. Nam si quae acta heic rescindantur, intelligi debent rescindi ipsius Principis voluntate, qui hoc modo cavere sibi voluit, tum ne quid parum considerate statueret, tum ut eo commodius amoliat impertunas hominum sollicitationes, quibus aliquid annuit, quod ab isto consilio improbatum iri novit⁵⁰³. Quemadmodum & Ordines in puro regno summae potestati Principis nihil detrahunt, quippe qui consiliariorum duntaxat autoritatem habent, ut eo melius necessitates populi innotescant. Quod si quae ex ista absoluta potestate penes unum haerente incommoda videantur sequi, ea neque faciunt, ut tali modo constitui quis non potuerit; nec sane graviora erunt, quam quae alias Rerump. formas comitantur; cum ubique singulis sub absoluta potestate sit vivendum, qua non Monarchae duntaxat, sed & Optimates atque universus populus abuti aliquando potest⁵⁰⁴.

§. 20. Inde oppido quam periculosum errant errorem, qui ex proprio in Monarchas odio, aut ex certo scriptorum genere hausto, contendunt, necessario & semper summam potestatem penes populum, quatenus suo capiti contradistinguitur, esse, adeo ut ille de Regum factis cognoscere, ac poena eosdem afficere possit ac debeat⁵⁰⁵. Nec saniores illi, qui mutuam quandam subjectionem fingunt, ita ut Principes quidem nulli subsint, quamdiu secundum leges, & civiliter imperant; abutentes autem potestate, coercitioni populi subjiciantur; eoque prius ab officio deponendos, quam in eos executio fiat. Quid enim? si Rex adseveret, ac fors vere, se potestate sua recte usum, populus id neget, quis arbiter erit? Cum praesertim tanta plerunque actuum civilium sit obscuritas, ut plebs eorum aequitatem aut necessitatem agnoscere raro queat, aut per turbida affectuum saepe non velit; ac Reip. ut plurimum expediat, ne rationes consiliorum pluribus pateant. Ejusmodi confusio uti finem imperiorum prorsus subvertit; ita nullus populus citra exceptionem alicui imperium tradens, eam voluisse introducere praesumit. Nam qui omnino in acta Principum inquirere voluit populus, is expresse sibi reservavit potestatem proprio jure conventus super ea re agitandi, ac certas praescripsit formulas, ad quas illa forent exigenda. Atqui talis ubi Princeps est, is summum imperium hautquaquam habet, & Magistratus proprie dicti vicem duntaxat gerit, quocumque fulgeat titulo; quemadmodum & ille, qui circa negotia publica, aut saltem graviora, nihil discernere potest, nisi cum consensu expresso populi, aut ejus deputatorum seu statuum, suo jure, non precario, in consilio sedentium.

§. 21. Nec magis admitti possunt, qui dicunt, Regem ubi in tyrannum degeneraverit, posse à populo imperio exui & puniri. Nam eadem, quae antea difficultas redibit, quaenam actiones faciant, ut aliquis recte vocetur tyrannus. Cujus vocabuli invidiam, à Graeculorum vanitate ortam, Principi adplicabit, quemcumque ipsius aut praesentium rerum odia ceperint⁵⁰⁶. Nec hactenus à quopiam liquido definitum est, quinam actus aliquem tyrannum redderent, à propriis subditis in ordinem redigendum. Privata enim vitia tyrannum non facere, nec paulo negligentiorum Reip. administrationem, communis sententia est. Tributa graviora imperantur? Atqui subditus ad consilia non admissus judicare nequit, an necessitas Reip. ea flagitet. Supplicia aspera sumuntur? Atqui si secundum leges aut ex praecedente delicto fiant, nemo jure queri potest, etiamsi fors clementia rectius adhiberetur. Quod invidiosissimum vulgo habetur, quidam magni viri, aut alii ob privata odia innocentes è medio tolluntur? Atqui si vel delicta vel machinationes in Remp. aut statum Principis praetextantur, vel ordinaria judiciorum forma observatur, etsi fors isti, qui tolluntur de sua innocentia, & pauci praeterea alii, certi sint; aliis tamen id liquido constare qui potest: cum praesertim praesumptio justitiae semper à Principis partibus stet. Promissa non servantur, aut privilegia antehac concessa (quibus pars aliqua summi imperii non condonatur,) violantur? Atqui si Princeps vel delictum, vel necessitatem aut insignem Reip. usum praetendat, jure egisse censebitur; de quo ipso subditis liquido judicandi facultas deerit⁵⁰⁷. Ex his caetera quocumque incommoda hujus sententiae judicari facile possunt.

§. 22. Ne quis tamen credat, nos infinitam Principibus licentiam dare, ac subditos velut pecora ipsorum libidini addicere, erepta omni facultate repugnandi, omnino arbitramur, siquidem Princeps etiam absolutus hostilem prorsus animum erga subditos induat, & aperte ipsorum perniciem quaerat, absque praetextu causae saltem speciem justitiae habentis, recte posse subditos media adversus hostem usurpari solita, in hunc quoque salutis suae defendendae gratia expedire. Idque quia ipse hoc casu obligationem, qua sibi erant devincti, remisisse censetur, cum implicet, aliquem velle simul Principem esse, & hostem adversus omnes subditos agere⁵⁰⁸. Talem tamen animum erga populum universum induere principem fieri vix potest; nisi si quis forte pluribus imperet, ut uno extincto vel oppresso, lautiores alteri condiciones conciliet. At ut talis sit erga singulos aut paucos quosdam facilius contingere potest. Hos eum itidem ex subditorum numero ejiciat, defensionem alias in hostem licitam adhibere iisdem fas erit, observatis tamen, quae supra circa hunc casum monuimus⁵⁰⁹. Caeteris tamen subditis ideo obsequium exuere, aut innocentem vi defendere non licebit, sive praetextum aliquem adhibeat Princeps sive non. Praeterquam enim quod ipsis in Principis facta, quae velut ex potestate judiciaria exercet, inquirere non licet, ac saepe contingat, reum aliquem falso jactare innocentiam invidiae Principi conflandae, facta concivi injuria nequaquam caeteri obligatione sua erga Principem solvuntur; eo quod quisque subditorum pro sua persona curam sibi & protectionem ejusdem stipulatur, nec pro conditione supponit, si omnes quoque & singulos cives tanquam subditos tractaturus sit. Nec metus, ne similiter secum agatur, sufficit obligationi abrumpendae, quippe qui incertus est, cum peculiare in isto odii causae esse potuerint, quae in me non deprehenduntur⁵¹⁰.

Stante autem adhuc obligatione subditi erga Principem, neque in acta hujus inquirere, neque ulla de causa ullové praetextu vim eidem opponere licebit.

§. 23. His ita distincte propositis, facile erit respondere ad argumenta, quae communiter contra absolutam Principum potestatem objiuntur. Pleraque sponte sua ruunt, si observetur, hautquam eadem esse: populus habet potestatem Reges etiam absolutos in ordinem redigendi, siquidem ad libidinem ipsorum non imperaverint: & populo competit jus in casu extremae necessitatis, quando nempe Princeps in hostem abiit, suam salutem adversus ipsum defendendi. Nam quae posterius probant rationes, hautquam prius similiter inferunt; quae tamen à multis confunduntur. Sic quando dicitur, populum, etsi se in servitutem addiderit, non tamen amisisse omne jus in libertatem aut securitatem sese vindicandi; siquidem intelligatur de tali jure, quo quis contra extremam vim injustam saluti suae prospicere potest, quod ubi bene successerit, libertas quoque sequitur, (nam adversus dominum, postquam semel in hostem abiit, i. e. obligatione me mea ipse solvit, nullum mihi amplius vinculum, etsi post fortasse animum mutare velit,) lubentes concedimus. Extra hunc casum populo, qui se in servitutem addixit, non magis jus in libertatem sese vindicandi competit; quam mihi rem, quam alteri jam ex pacto tradidi, per vim iterum eripiendi. Nec enim adeo abhorret à natura ista civilis servitus, quod quidam somniant, ut etiamsi quis aliquando, evitando majori malo in eam consentire necesse habuerit, post per occasionem, ipsa natura jus dante, eam excutere iterum queat. Et licet ea repugnet ingenio certi alicujus populi vel ab initio vel post mutatis animis; nequaquam tamen Principi hanc solam ob causam jus quaesitum eripere licebit; non magis quam emtori rem pacto partam, etsi post venditor contractum ex re sua non fuisse deprehenderit⁵¹¹. Inter privatum porro dominum & Principem magna est diversitas. Ille enim rebus suis abutens recte à Magistratu coërcetur, quia huic jus eminent in eadem bona competit. At vero quis dixerit, in bona Principum, quae inter etiam jus imperii, populo potestatem esse eminentem? Quae enim adseruntur dicta bonorum Principum, puta Trajani, Antonini, &c. Remp. esse populi non suam, nihil aliud populari dictionis formula indicant, quam imperium non tam imperantium solorum bono, quam subditorum esse gerendum. Ex quo non magis inferre licet, populo jus in Principes competere, quam liberis in parentes aut eorum bona, quia & horum potestas liberorum gratia & bono communiter esse dicitur⁵¹². Id vero

libenter concedimus, populum cum ipse jus non habeat seipsum extinguendi, aut in corpus suum injuste saeviendi, Regi quoque non potuisse tale jus dare. Nam tale jus nemo sanae mentis Rex sibi unquam vindicare voluit. Enimvero quemadmodum populus jus habuit Remp. ex arbitrio plurium absolute administrandi⁵¹³, etiam si fors id paucis quibusdam displicuerit: ita quin idem jus in Regem conferre valuerit, ut, quod plures ante poterant, id solus deinceps Rex posset, dubium non est. Bene autem sequitur: qui rationibus reddendis obnoxius non est, eum ab hominibus non posse puniri⁵¹⁴. Certe enim Principes absoluti neque ob Remp. non ad placitum populi gestam (id enim implicat) possunt puniri, nec ob privata delicta, quod apud omnes in confesso. At postquam personam hostium induerunt, quae ipsis fors inferuntur ex jure belli mala, poenae propriae dictae rationem non habent⁵¹⁵. Consules Romanos aut quoscunque Magistratus (proprie sumto vocabulo) heic adducere incongruum, qui longe ignobiliori modo supra populum fuere, quam Principes absoluti. Unde quid mirum, ipsorum imperium valde fuisse restrictum, cum revera populus superiorem ipsis potestatem haberet⁵¹⁶. Illud vero oppido quam periculosum est dictu, populum Regi fidem dedisse, quamdiu is boni Principis officio fungitur, tamdiu sese parituros: manifestum tyrannum, in quo intelligendo nemo fallatur, quidquid inter se & populum in constitutione imperii factum est, ipsum irritum reddere, & sic parendi obligatione populum solvere⁵¹⁷. Nam uti posterius concedimus, si per tyrannum is intelligatur, qui destinato consilio & hostili animo perniciem populi molitur: ita obligatio subditorum à bonitate Principis, modo hostilem animum non induat, hautquaquam suspenditur; nisi velimus populo potestatem dare, quandocunque lubitum fuerit, Principes dejiciendi. Nam bonus videri statim desinit, cujus imperium quacunque de causa displicet. Nec adhuc definitum est, quibus actibus aliquis boni Principis nomen amittat; & an malum Principem unus aut pauci actus, an plures mali quam boni, an mali sine intermitione bonorum constituent. De quibus qui plebi querulae facultatem judicandi velit tribuere, egregie scilicet de generis humani tranquillitate merebitur. Itaque, quando per expressam conventionem inter populum & Principem formula non fuerit constituta, ad quam hujus bonitas sit exigenda, reservata quoque isti potestate acta hujus examinandi, ipsumque in ordinem redigendi; bonus an malus sit, modo non hostis, populi, quantum ad obligationem parendi, nihil intererit. Nec ad rem facit, quod de uxore adfertur, super quam licet vir sit constitutus, illa tamen hautquaquam denegationem debiti conjugalis, violationem pacti matrimonialis, adulteria & alias graves injurias tolerare teneatur, sed divortio sibi consulere possit. Nam siquidem conjuges in civitate ut subditi degant, superiorem sane habent, qui controversias ipsorum ex jure civili decidat. Ast ubi extra civitatem degitur, aut conjuges legibus civilibus sint superiores, videndum, quid hi in se sint pacti. Nam si imperio mariti sese uxor subdidit, ab eo discedere non potest, nisi is hostem induerit. At si praeter pactum matrimoniale nihil ipsis invicem negotii intercessit, tanquam inter aequales pacto quoque alter non amplius tenebitur, si unus prior eo non stetit⁵¹⁸. Atqui posteriori modo subditi nequaquam cum Principe absoluto paciscuntur. Denique frustra adferuntur exempla è sacris scripturis petita, ubi Israëlitaee jugum Moabitarum, Ammonitarum, Palaestinarumque excussisse leguntur, postquam Deo sat poenarum ob idolatriam visi sunt dedisse⁵¹⁹. Nam vel in statu belli adhuc fuerunt, nec per pactum istis populis aut eorum regibus se subjecerunt; vel expressum DEI mandatum super ea re acceperunt, quod praeter istos, quibus id peculiariter datum, nemo pro se allegare poterit.

FINIS

Δόξα τῷ Θεῷ

APPENDIX

Ad Def. XVIII. Lib. I, in qua explicatur Sphaera moralis

Uberioris doctrinae & illustrationis gratia in schemate praeter intensionis & executionis gradus etiam actionum moralium objecta in classes certas distincta per orbis exteriores repraesentari possunt. Idque omnium, ut videtur, commodissimè, si decem velut orbis humanarum actionum constituentur secundum Decalogi ductum, singulique in duo hemisphaeria, polare scilicet, quod complectatur praeceptas actiones, & antipolare, in quo locentur oppositae praeceptis actiones, dispescantur. Et quidem ad analogiam systematis Copernicaei Sol in ipso mundi centro poni potest, utpote qui nobis repraesentabit ipsum Deum O. M., cujus alias naturam vix commodiore quis simili illustrabit, quam quod à centro & periphèria circuli est petitum. Praeterquam enim quod uti ex centro periphèria, ita à Deo reliqua cuncta producantur, etiam in hoc est maxima convenientia, quod uti respectu centri in periphèria nihil adscendit, nihil descendit, nihil accedit, nihil praeterlabitur, nihil proprius adest, nihil remotius distat, nihil dextram partem obtinet, nihil sinistram, nihil supra, nihil infra situm est, sed omnia sunt ipsi centro eodem modo praesentia, quamvis continuo motu circumcirca moveatur circulus: ita respectu Dei nihil praeteritum, nihil futurum, nihil propinquum magis, nihil remotum, licet continua durationis successione circumcirca quasi moveantur res creatae, adscendant, descendant, orientur, occidant *vid. Erhardi Weigelii disput. de Duratione Lipsiae Anno MDCLII. habita thesi XL.*⁵²⁰ Quo inter alia respexere sine dubio Pythagorici longè sapientiores, quàm à quibusdam vulgò putantur, dum Deum definierunt per sphaeram, cujus centrum est ubique, periphèria autem nusquam. Peculiariter autem centrum actionum moralium, uti supra quoque dictum fuit, dici potest, dum in corde hominis velut centro constitutus, non solum ad esse Physicum actionum influit, & digito suo polum, i. e. actionis rectitudinem designat, sed etiam dum ad eum omnes actiones humanae, velut ex periphèria in centrum recurrunt. Deprehendimus autem digitem Dei omnium primo seipsum ostendere, adeoque primarium objectum actionum moralium constituere Deum ipsum. Quemadmodum autem in Sole tria potissimum spectamus, substantiam, calorem & lucem: Ita in tres potissimum classes sese nostrae erga Deum actiones dispescunt. 1. ut eum agnoscamus prout est Ens summum, unum, optimum, maximum, quod ob Majestatem suam à nobis sit amandum, colendum & honorandum super omnia. 2. prout ens est benevolum, cujus calore velut foveamur & animemur, quo respectu ipsius nomen unicè à nobis invocandum & reverenter habendum. 3. Prout est ens gloriosissimum, quod laudis & gloriae suae splendorem ab hominibus vult videri & celebrari. Quae tribus prioribus Decalogi Praeceptis continentur & tres priores orbis nostri systematis occupant. Solem sequitur Terra mater, quàm notamus personas hominum, à quibus dependemus, puta superiores nostros, quae tales, qui ex eadem nobiscum terra constant, & quorum Majestas intra terrae limites coercetur. Ut sunt Parentes, & qui Parentum sunt instar Tutores, Magistratus, Praeceptores, Domini, quibus honorem competentem exhibere & jussa eorum legitima capessere tenemur, quae in quarto praeecepto sanciantur. Quinto loco succedit Sphaera Martis, quae notat actiones hominis & vitam corpusque concernentes, quod Mavortiiis actionibus violatur ac perditur.

Ista quinto Praecepto continentur. Excipit Martem Venus, quibus innuimus actiones ab illa denominationem sortientes, ita dirigendas esse, ut impolutum ab omni libidine illicita corpus animumque servemus, ac thori alieni septa ne sollicitemus. De his sexto praecepto cavetur. Septimam Sphaeram obtinet Mercurius, apud Astrologos eorum significator tum qui per commercia rem faciunt, tum
 5 quibus non admissae res inveniuntur. Disponitur itaque hic de illis actionibus, quae à Justitia commutativa oriuntur ac cuius interdicitur, ne dum piceatas Autolyçi manus⁵²¹ aemulatur, stirpem suam à Mercurio accessere velle videatur. Haec septimi praecepti est summa. Octavo orbe notatur Jupiter, qui ex decreto Genethliacorum bene dispositus bonam famam promittit; laesus aut debilitatus arguit
 10 hominem virulentae linguae, detrectatorem, fronte serena, sed postquam coram blanditiis credulos demulsit, absentibus posticam aspergere infamiam gaudens. Linguae igitur heic frena injicitur, ne illa aliorum famam praeter fas involare aut mendaciis grassari audeat, sed ut honestis potius excusationibus eorum naevos tegat, & cuius debitam laudem tribuat. Ista octavo promulgantur praecepto. Nonum orbem assignamus Saturno, decimum Lunae, quorum iste ex mente Astrologorum index est
 15 domicilii, haec verò conjugii & liberorum. De priori nono praecepto, de posterioribus decimo disponitur, ne ad ea animum adjiciamus cum intentione verum Dominum iisdem defraudandi. Sed si ex sententia multorum Theologorum⁵²² nono praecepto actuaalem concupiscentiam, decimo originalem prohiberi statuimus, alio titulo orbes suos tenebunt dicti Planetae. Non absurdè enim frigidus ille & tardus ac tristis Saturnus denotare potest motus illos appetitus in homine, qui eum ad omne bonum
 20 agendum frigidum reddunt ac languidum, ac apud probos tristitiam excidant, dolentes hisce se sordibus prorsus heic liberari non posse. Luna autem foecunditatis ac humorum Domina significat ferale illud venenum naturae nostrae penitus infusum & innumera semper peccatorum sobole foecundum. Quod etiam facit ut ratio nostra non nisi in caligine rerum terrenarum aliquid spendoris habeat & perspicaciae, in luce autem spirituali prorsus coecutiatur; non secus ac luna, noctu quidem pallidos suos jactare audet vultus, per diem verò in obscurae nubeculae faciem evanescit, Sed haec ὄς ἐν
 25 Παύρηφ saltem doctrinae gratia, & ut rerum moralium quantitas eò clarior reddatur.

Anhang

Anmerkungen

¹ „Qualem imaginem“ spielt an auf die Tradition der Fürstenspiegel, eine vor allem im Mittelalter und in der frühen Neuzeit vorherrschende Gattung politischen Schrifttums, in der ein Idealbild des Herrschers gezeichnet und die von ihm geforderten Tugenden bzw. seine Amts- und Standespflichten umrissen werden. Ziel ist die moralisch-sittliche Vervollkommnung des Herrschers als Grundlage einer guten Regierung. An diese Tradition knüpft auch noch das Kapitel „De Officio Summorum Imperantium“ (7, 9) von Pufendorfs Hauptwerk *De Jure Naturae et Gentium* [Sigle JNG] an.

² Der Wiederaufbau der Heidelberger Universität nach den Wirren des Dreißigjährigen Krieges, der trotz knapper Mittel mit bemerkenswerter Großzügigkeit vorangetrieben wurde, bildet eines der erfolgreichsten Kapitel in Karl Ludwigs Bemühungen um die innere Konsolidierung der Pfalz. Er führte in Verbindung mit einer liberalen Berufungspraxis und der sie stützenden Statutenreform vom 1. September 1672 zu einem raschen Wiederaufblühen des wissenschaftlichen Lebens sowie zunehmender Attraktivität Heidelbergs für Studierende und für die damalige Gelehrtenwelt (vgl. Ludwig Häuser, *Geschichte der rheinischen Pfalz*, 1845 [Nachdruck: Heidelberg 1924], Bd. 2, S. 599ff.; Meinrad Schaab, *Geschichte der Kurpfalz*, Bd. 2, Stuttgart 1992, S. 139ff.).

Aristoteles, *Nikomachische Ethik* [Sigle *Nik. Eth.*] 1094b11–14: „Wir werden uns aber mit demjenigen Grade von Bestimmtheit begnügen müssen, der dem gegebenen Stoffe entspricht ... Das Edle und Gerechte, das der Gegenstand der politischen Wissenschaft ist, zeigt solche Unterschiede und solche Unbeständigkeit, daß man vermuten könnte, es beruhe nur auf dem Herkommen und nicht auf der Natur ... Da wir nun über solche Dinge und unter solchen Voraussetzungen reden, müssen wir damit zufrieden sein, in groben Umrissen das Richtige anzudeuten ... Denn es kennzeichnet den Gebildeten, in jedem einzelnen Gebiet nur so viel Präzision zu verlangen, als es die Natur des Gegenstandes zuläßt. Andernfalls wäre es, wie wenn man von einem Mathematiker Wahrscheinlichkeitsgründe annehmen und vom Redner zwingende Beweise fordern würde“ (Übers. Olof Gigon, München 1981). Vgl. JNG 1, 2, §1, wo Pufendorf die genannte Textstelle auszugsweise mit lateinischer Übersetzung zitiert.

Da nach Aristoteles Wissen im strengen Sinne (*ἐπιστήμη*) nur vorliegt, wo Notwendiges und Allgemeingültiges erkannt ist (vgl. *Analytica posteriora* I, 2), menschliches Handeln aber auf das Einzelne geht (*Nik. Eth.* 1107a31ff.), das sich so und anders verhalten kann (1140a1), ist für dieses keine Wissenschaft, sondern der Handelnde selbst in seiner jeweiligen Lage (1104a6ff.) und nach Maßgabe seiner *φρόνησις* (1140a24–b30) zuständig.

⁴ Pufendorf bezieht sich hier sowie in der Parallelstelle in JNG 1, 2, §2 auf Aristoteles' *Analytica posteriora* und die dort entwickelte Lehre vom Beweis (*ἀποδείξεις*) als Grundlage strenger Wissenschaft (*ἐπιστήμη*). Dieser beinhaltet den Aufweis eines notwendigen Sachverhaltes durch den Schluß aus wahren und ohne Beweis einleuchtenden Anfangsgründen (I, 2). Aristoteles unterscheidet in 1, 7 drei erforderliche Grundbestandteile eines Beweises: die zu beweisende Konklusion (*τὸ ἀποδεικνύμενον τὸ συμπέρασμα*), d. h. eine Aussage, daß eine bestimmte Eigenschaft einem Subjekt notwendig bzw. an sich (*καθ'αὐτό*) zukommt, die Axiome, aus denen der Beweis geführt wird sowie als Drittes die zugrundeliegende Gattung des Subjektes selbst (*τὸ γένος τὸ ὑποκείμενον*). Während die Axiomata (der Satz vom Widerspruch bzw. vom ausgeschlossenen Dritten) beim Erwerb jeglicher Erkenntnis vorausgesetzt werden müssen, gehören die Definitionen von Subjekt und Eigenschaften sowie die Existenz des Subjektes selbst zu den *θέσεις*, die nur beim Erwerb einer bestimmten Wissenschaft zugrunde gelegt werden (*Anal. post.* I, 2).

Die nachfolgend entwickelte Deutung Pufendorfs, die „subjectum demonstrationis“ nicht mit Subjekt i. S. von Träger (*τὸ ὑποκείμενον*) einer an ihm aufzuweisenden Eigenschaft, sondern mit dem zu beweisenden Satz (*τὸ ἀποδεικνύμενον τὸ συμπέρασμα*) identifiziert, fußt unmittelbar auf Erhard Weigels *Analysis Aristo-*

telica ex Euclide restituta, Jena 1658. Sect. I, c. II (De Natura Subjecti formaliter spectati), § 1: „Caeterum ad genuinum demonstrationem ex mathematicarum ἀναλύσει tria potissimum requiri deprehendimus, 1. *Primum Subjectum demonstrationis*, seu id, quod demonstratur, 2. *Principia*, è quibus hoc demonstratur & 3. *Praxin*, quā demonstratio constat & absolvitur ... §. 2. Quoniam id quod scitur & demonstratur ut verum & certum & necessarium indubitato cognoscitur *juxta Definitionem*, facile quis intelligit Subjectum demonstrationis, h. e. id quod scitur & cuius certitudo è suis principiis eruta cognoscitur, nequaquam esse terminum simplicem, sed ens complexum, h. e. effatum enunciativum ... §. 3. Quid enim quaeso veritatis aut certitudinis, quid necessitatis adeoque scientiae realis lateat in termino simplici qua tali, si concipiatur nudè v. g. *Homo, Triangulum?* ... §. 7. Immediatum & proprium dico Subjectum, quod immediatè sustinet formam (certitudinem indubitato cognitam) & cui per demonstrationem ea proprie potest induci: Mediatè enim, nempe mediante complexo, subjectum simplex, cui praedicatum (adjunctum de subjecto demonstrandum) competit, consequenter etiam ipsi demonstrationi subternitur. Quia tamen ipsum quatenus tale formam demonstrativam immediatè & propriè non excipit, igitur subjectum complexi demonstrativi potius, quàm demonstrationis est dicendum. Interim ut complexum absque simplicibus esse nequaquam potest, ita ipsum hoc subjectum ad demonstrationem instar fundamenti primi, sicut ejus praedicatum instar secundi, necessariò requiritur. Id quod innuit Aristoteles, dum ad demonstrationem tria 1. *Subjectum* (ὡσι δε δεικνυσι.) 2. *affectiones* (ἢ δεικνυσι) 3. *principia* (ἐξ ὧν δεικνυσι) requirit I. post 8 [*Anal. post.* I, 8]. Ubi quidem subjectum non tam ipsius demonstrationis, quàm affectionis de se demonstrandae dici, & affectionis vocabulo reciprocè non affectionem ipsius demonstrationis sed subjecti conclusionis significari quis intelligit.

- 3 Die hier angedeutete Unterscheidung von Beziehungs- und Faktenwissen sowie die Anwendung des wissenschaftlichen Beweisverfahrens nur auf das erstere macht nach Pufendorf auch unter der Bedingung menschlicher Willensfreiheit und der Kontingenz menschlicher Handlungen eine Naturrechtslehre als strenge Wissenschaft möglich. Während die allgemeinen Sätze des Naturrechts beweisbar sein sollen durch Deduktion aus einem Fundamentalsatz, gilt dies zwar nicht für die Fülle menschlicher Einzelhandlungen, wohl aber für die ihnen aus der Übereinstimmung oder Nichtübereinstimmung mit dem Gesetz zukommenden moralischen Qualitäten. Vgl. auch *JNG* 1, 2, § 5 sowie die ebd., § 4 entwickelte Unterscheidung zweier Teilbereiche der „disciplina moralis“; „quarum una versatur circa certitudinem actionum humanarum in ordine ad leges, altera circa dextram gubernationem actionum suarum & alienarum ad securitatem & utilitatem potissimum publicam“. Auch diese Unterscheidung fußt auf Erhard Weigel. Vgl. *Analysis Aristotelica*, Sect. III, Membr. II, c. VII (De Philosophia Morali), § 10: „Haec ipsa tamen disciplina [scil. Ethica] dupliciter spectari potest, 1. *theoreticè*, quatenus est *actionum humanarum Scientia*, h. e. habitus intellectus, quo quid justum, injustum, bonum, malum, aequum, iniquum, licitum, illicitum &c. sit determinatè scimus, & expedite judicamus; *practicè*, quatenus est *actionum humanarum Scientia cum perpetuâ & constanti voluntatis inclinatione bonum quavis occasione decenter exequendi conjuncta*.“

- 6 Gemeint ist die bereits erwähnte Schrift *Analysis Aristotelica ex Euclide restituta*.

- 7 Die hier explizierte Methodik deckt sich völlig mit der auf Aristoteles' *Analytica posteriora* fußenden Wissenschaftslehre Erhard Weigels. Vgl. *Analysis Aristotelica ex Euclide restituta*, Sect. III, Membr. II, c. XIII (De Methodo Doctrinae), § 1: „Et quoniam unicus est sciendi modus quasi progressivus, à notiori semper ad ignotius, unica etiam Scientiarum tradendarum Methodus erit, quam accuratè nobis ex Mathesi jam olim praconstituit Aristoteles 1. post. 8 ... duae sunt cujusvis Scientiae partes vel *essentiales*, quarum prior seorsim *Intelligentia*, posterior, quae priorem semper quasi reassumit, ipsa *Scientia* καθ' ἑξοχήν ab Aristotele dicitur. Est autem *Intelligentia* nihil aliud, quam ὑπόληψις τῶν ἀμέσων προτάσεων 1. post. 27. h. e. perceptio seu cognitio, vel si mavis habitus indemonstrabilium aut saltem absque demonstratione certò cognoscibilium principiorum. Quae principia cum duplicia sint, ut sect. 2. declaravimus, duplex inde nascitur *Intelligentia*, nempe vel *Suppositiva* vel *Perfectiva*. §. 2. *Intelligentia Suppositiva* complectitur *Definitiones*, puta *Nominales & Essentiales*, sub quibus in disciplinis tacitè continentur aut ipsis statim subjunguntur Hypotheses: Et *Definitiones* quidem sunt tum ipsius *Subjecti* & specierum si quas habet, tum *affectionum* & proprietatum aliorumque terminorum in demonstrationibus subsecuturis occurrentium. *Intelligentia perfectiva* complectitur *Postulata*, *Axiomata*, *Observationes*, ejusdem generis cuius est ipsum disciplinae subjectum, tanquam causas complexas & principia Conclusionum disciplinae ...“

Von diesen „partes essentialis disciplinae“ unterscheidet auch Weigel eine Residualkategorie („succenturiata velut & accessoria“) noch unbewiesener, auf wahrscheinlichen Prämissen gegründeter Sätze („effata ... astructa sub *Opinionis & Problematum ... titulo*“), für die er sich auf das Vorbild der aristotelischen Topik beruft (ebd., § 37).

- ⁸ Hintergrund dieser Äußerung Pufendorfs ist die von Erhard Weigel betonte Übereinstimmung von aristotelischer Analytik, „qua rerum propositarum ... habitu necessaria ... ex suis causis necessariis ... eruta indubitato cognoscenda sistitur“ und euklidischer Methode, „qua jactis primò fundamentis solidis alia atque alia firmiter superstruuntur“ (Sect. III, Membr. II, c. XIII, §§ 31, 32). Während für die lehrhafte Darstellung einer Wissenschaft („in integris ... scientiis tradendis ...“) allein die synthetische Methode in Frage kommt (ebd., § 29), kann beim Beweis eines einzelnen Satzes innerhalb derselben sowohl nach synthetischer als auch nach analytischer Methode vorgegangen werden, worin Weigel aber nur einen unwesentlichen Unterschied in der Darstellungsform erblickt („duplex via est, quasi cardinalis, sed res eodem recidit“, Sect. III, Membr. I, c. III, § 6ff.). Zur Verdeutlichung wird der Beweis für den Winkelsummensatz des Euklid nach beiden Methoden vorgeführt (ebd., § 9, 10). Die behauptete Übereinstimmung beider Methodenwege kann allerdings nur bezüglich der mathematischen Analyse beansprucht werden, in der die „zutagegeförderten“ Prinzipien (etwa im Falle des Winkelsummensatzes: „Gestreckter Winkel = 180°“ und „Wechselwinkel an geschnittenen Parallelen sind gleich“) bereits anderweitig bekannt und gesichert sind (vgl. Ernst Cassirer, *Das Erkenntnisproblem in der Philosophie und Wissenschaft der neueren Zeit*, Bd. I, Berlin 1911, S. 235ff.).
- ⁹ Hugo Grotius' Werk *De Jure Belli ac Pacis Libri Tres* [Sigle *JBP*] hat vordergründig nur das zwischenstaatliche Recht zum Gegenstand, entwickelt aber von dieser Zielsetzung ausgehend, die eine Erörterung aller denkbaren Rechtsverletzungen als Voraussetzung für die der möglichen Kriegsgründe erforderlich macht, eine alle Gegenstände und Rechtsbereiche umfassende Naturrechtslehre. Vgl. *JBP* I, 1: „Sed quia bellum pacis causa suscipitur, & nulla est controversia unde non bellum oriri possit, occasione bellici juris quaecunque tales incidere solent controversiae recte tractantur ... De Belli ergo jure acturi, videndum habemus, quid bellum sit de quo quaeritur, quid jus quod quaeritur.“
- ¹⁰ Pufendorf würdigt ungeachtet der inhaltlichen Differenzen, die im II. Buch der *Elementa* (bes. Observ. 3 und 4) ausführlicher zur Sprache kommen, Hobbes' Beitrag zur Schärfung des Methodenbewußtseins in der Naturrechtsdiskussion. Vgl. *Eris Scandinica qua Adversus Libros de Jure Naturali et Gentium Objecta Diluuntur* [Sigle *Eris*], Specimen Controversiarum ..., Cap. I (De Origine et Progressu Disciplinae Juris Naturalis), § 6: „Post Grotium circa Jus Naturale operam quoque posuit Thomas Hobbes, vir summo ingenii acumine; qui ut ipse studiis mathematicis innutritus erat, ita & ἀκρίβειαν demonstrandi mathematicis usitatam doctrinae moralia accomodare, licet non usque quaque modo scholastico adornatum, laboravit. Cui fini etiam certam doctrinae suae hypothesin substravit, in quam ultimo demum demonstrationes ipsius resolverentur ...“ Obgleich zahlreiche der von ihm vertretenen Lehren nach Meinung von Pufendorf von der rechten Vernunft abweichen („a sana ratione abeuntia“), so liefern auch die von ihm vertretenen „falschen“ Positionen Anlaß zu fruchtbaren, zum Fortschritt der Naturrechtswissenschaft beitragenden Auseinandersetzungen: „... & illa ipsa, quae ab eo falsa traduntur, ansam praebuerunt scientiam moralem et civilem ad fastigium perducendi, sic ut de non paucis, quae ad perfectionem istius faciunt, vix alicui in mentem venisset, absque HOBbesio si fuisset.“
- ¹¹ Hinweis auf die zeitgenössische Form des Gelehrtenstreites, die auch heftige persönliche, auf die moralische Vernichtung des Gegners abzielende Angriffe einschloß, und u. U. durch Überlagerung mit theologischen Auseinandersetzungen sowie Kontakten der Kontrahenten zu politischen Mächten lebensbedrohliche Formen annehmen konnte (vgl. dazu Detlef Döring, Einleitungen zum „Prodromus Confutationis Scripti Vindiciae contra Palatinum Wildfangium“ sowie der „Epistolae Duae super Censura“, in: Samuel Pufendorf, *Kleine Vorträge und Schriften*, hrsg. von D. Döring, Frankfurt/M. 1995, bes. S. 181ff., 451ff.). Von dieser Streitkultur, wie sie uns insbesondere in den Auseinandersetzungen um Pufendorfs *De Jure Naturae et Gentium* entgegentritt, nimmt sich freilich auch der Autor selbst mit seiner zuweilen kräftigen Rhetorik in den *Eris Scandinica* nicht aus (siehe z. B. die Bezeichnung des Leipziger Theologen Valentin Alberti als „Inventus Veneris ... Pullus“).
- ¹² Pufendorf faßt die moralische Handlung (ebenso auch die moralische Person und die moralische Sache (siehe unten Def. 5, § 1 und *JNG* I, 1, § 12) innerhalb der Entia Moralia kategorial als Substanz auf (vgl. unten Anm. 23), die im Sinne der aristotelischen Tradition als ein Ganzes aus Form und Materie (vgl. Aristoteles, *Metaphysik* VII, 3) charakterisiert ist: „Etsi autem entia moralia non per se subsistant, adeoque in univsum non in classe substantiarum, sed modorum sint censenda:prehendimus tamen quaedam concipi ad modum substantiarum, quia in iis alia moralia videntur immediate fundari pari fere ratione, qua substantiis corporeis quantitas & qualitates inhaerent“ (*JNG* I, 1, § 6). „Formale actionis moralis ..., ex qua radicaliter affectiones, proprietates, & consecutiva ejusdem resultant“ (*JNG* I, 5, § 4) ist die Zurechenbarkeit (imputativitas, siehe unten § 4) der Handlung, die ihrerseits wie bei Aristoteles (*Nik. Eth.* III,4 und 5) die von Überlegung

bestimmte Entscheidung (ratio proaeretica, προῖρησις) zur Grundlage („fundamentale“, siehe unten Def. 1, §3) hat. Durch sie erweist sich der Mensch als Ursprung (ἀρχή) seiner Handlungen (*Nik. Eth.* 1112b31) bzw. als „causa moralis“ (siehe unten Def. 1, §4).

In nahezu wörtlicher Übereinstimmung mit Pufendorf wird dieser Begriff der menschlichen Handlung auch von Erhard Weigel formuliert: „Et cum humana vita quasi formaliter in actionibus humanis, h. e. voluntariis, cum competentia vel imputatione suorum effectuum spectatis, consistat ...“ (*Analysis Aristotelica*, Sect. III, Membr. II, c. VII, §6.)

- ¹³ Vgl. die entsprechende Parallelstelle in *JNG* (1, 5, §1), wo gegenüber der etymologischen Herleitung des Wortes „moralis“ von „mores“ i. S. von Gewohnheiten die von „moratus“ = Artung in den Vordergrund tritt, wobei letztere von der Übereinstimmung oder Nichtübereinstimmung der Handlung von einer leitenden Norm bestimmt wird: „Et quoniam ab istis actionibus, prout bene aut male ab aliquo obeunt, seu prout ad legem tanquam normam suam congruunt, vel non congruunt, ita moratus aliquis denominatur, ipsaque actionum inclinationes, ex frequentibus resultantibus actionibus mores adpellantur; inde factum, ut ipsae actiones humanae moralium vocabulo designentur.“
- ¹⁴ Anstelle dieser Dreieit wird in *JNG* (1, 5, §2) nur noch „materiale“ und „formale“ der moralischen Handlung unterschieden, da die „ratio proaeretica“, wie Pufendorf an anderer Stelle klarstellt, dem materialen psychischen Element der Handlung zuzurechnen ist. Vgl. *Eris*, Specimen ..., Cap. V (De Origine Moralitatis et Indifferentia Motus Physici in Actione Humana), §2: „... actionem moralem penitus introspicenti patet, aliquid in illis esse naturale seu physicum, aliquid morale; quod ab impositione, determinatione et definitione entium intelligentium promanat; Physicum est ... non solum motus membrorum et artuum humanorum ...; sed etiam actus animae, per quem iste motus praevia cognitione, & ex decreto voluntatis prodire intelligitur, & ex quo consequitur, ut ejusmodi actus homini imputari, seu suis dici, & ipse ejusdem auctor haberi queat.“ Vgl. dazu Hans Welzel, *Die Naturrechtslehre Samuel Pufendorfs*, Berlin 1958, S. 22.
- ¹⁵ Siehe dazu unten Observ. 1, §§ 1, 3 und *JNG* 1, 3, wo Pufendorf beim Verstand (ähnlich auch beim Willen) zwischen einem naturhaften Vermögen, der „facultas adprehensiva“ und einem freien Vermögen, der Urteilskraft (iudicium) unterscheidet. Während sich die Funktionsweise des Wahrnehmungs- und Vorstellungsvermögens menschlicher Verantwortung entzieht, hängt die Urteilsbildung z. T. vom Willen ab. Zu diesen Textstellen steht der eingeklammerte Satz „nam iudicium ex qualitate objecti ita necessario dependet, ut circa istud voluntatis directioni non sit locus“ offenkundig im Widerspruch. Er wird in *JNG* 1, 5, §2 durch den Zusatz „etsi in formando illo iudicio non sint nullae arbitrii et industriae partes“ eingeschränkt.
- ¹⁶ 2 Mose 21,29ff.
- ¹⁷ 2 Mose 22,5.
- ¹⁸ Siehe oben Anm. 12.
- ¹⁹ Nach Aristoteles (*Nik. Eth.* 1105a32ff.) geschieht die tugendhafte Handlung um der Sache selbst willen (bzw. wegen immanenter Handlungsziele, die schon durch die Ausübung der Handlung selbst verwirklicht sind), dagegen die gemischte Handlung aus sachfremden Motiven (z. B. Furcht vor einem größeren Übel). Vgl. die Parallelstelle in *JNG* (1, 5, §9), wo Pufendorf aus der letztgenannten Aristotelesstelle zitiert.
- ²⁰ Pufendorfs Unterscheidung von natürlichen und moralischen Sachverhalten sowie seine Lehre von der Konstituierung der letzteren durch Setzungsakt (impositio) gehen auf Erhard Weigel zurück. Vgl. *Analysis Aristotelica*, Sect. 1, c. III, §2: „Effatum necessarium dupliciter dici nempe vel realiter, vel saltem ex impositione. Realiter verum, certum & necessarium dico, quod per naturam à divino Numine sic constitutum non potest aliter se habere absque ulla accedentis arbitrii determinatione ... §. 8. Ex impositione verum, certum, necessarium dico, quod quasi post naturam iam constitutum in vitâ communi vel ab eo qui potestate pollet institutum, vel arbitrariâ conventionem receptum, valet, & eatenus non potest aliter se habere, juxta tritum illud: quod semel placuit, amplius displicere non potest.“
- ²¹ Pufendorf wendet sich hier gegen die Lehre von der Perseitas, d. h. vom an sich Gut- oder Schlechtsein moralischer Handlungen, wie sie von Hugo Grotius in *JBP* 1, 1, 10 (unter Berufung auf Aristoteles, *Nik. Eth.* II,6) vertreten wurde (vgl. *JNG* 1, 2, §6). Diese Thematik spielt auch in Pufendorfs späteren Auseinandersetzungen mit der protestantischen Orthodoxie eine Rolle. Vgl. die Auseinandersetzung mit Valentin Veltheim in *Eris*, Specimen ..., Cap. V (De Origine Moralitatis et Indifferentia Motus Physici in Actione Humana). Pufendorf beklagt im genannten Zusammenhang eine Fehlinterpretation des Aristoteles, der sich nicht als Gewährsmann für die Perseitas moralischer Handlungen in Anspruch nehmen lasse (ebd., §4 und *Epistola ad Scherzerum*, Appendix, S. 75).

- ²² Vorbild für diese Dreiteilung ist das römische Recht. Vgl. *Digesta* [Sigle *Dig.*] I.v.1: „*Gaius libro primo institutionum*. Omne ius quo utimur vel ad personas pertinet vel ad res vel ad actiones.“
- ²³ Pufendorfs Parallelisierung des Status mit dem Raum ergibt sich aus seiner Einteilung der *Entia Moralia* „ad normam entium physicorum“. Diese begründet er damit, „tum quia in illa [scil. entia physica] majori studio inquisivere philosophi, sicut ex eorundem comparatione hisce multum lucis accedere possit; tum quia vix aliter quam ad analogiam entium physicorum intellectus noster materiae immersus moralia concipere valet“ (*JNG* 1, 1, §5). Beides geht auf Erhard Weigel zurück, vgl. *Corporis Pansophici Pantologia*, Jena 1673, Sect. I, Def. VI, §3: „Quemadmodum igitur intellectus aliás omnia per proportionem ad corpus apprehendit ...; ita quoque hoc morali quadam creatione secundá per voluntatem ita constitutum opus, ceu peculiarem quandam MUNDUM, distinctionis gratiá dictum MORALEM, naturali mundo servatá membrorum analogiá proportionatum, concipit, & in specie Personarum & Res mundum hoc constituentes sub forma morali spectatas quasi pro *Substantiis moralibus*; reliqua verò pro modis & accidentibus, habet, ... §. 4. Abstractus autem entium civilium Complexus & Commercium illud s. consortium personarum & rerum civilium praecisè conceptum, qs. *Spatium entitativum morale* largitur, h. e. Statum illum naturalem *Vitam Civilem* dictum, in quo res morales locum habere & secundum *Prius & Posterius*, quod vulgo dicuntur DIGNITATE, se mutuò concernere concipiuntur.“
- ²⁴ Die hier entwickelte Bestimmung des Naturzustands als „humanitas“ entspricht dem, was später in Pufendorfs dreifacher Differenzierung des Naturzustandes (in ordine ad Deum creatorem, in se, in ordine ad alios homines) als „Status naturalis in ordine ad Deum creatorem“ bzw. Zustand der hervorragenden Geschäftlichkeit bezeichnet wird (siehe unten Anm. 414).
- ²⁵ Pufendorf folgt hier dem römischen Recht. Vgl. Paulus nach *Dig.* I.v.7: „Qui in utero est, perinde ac si in rebus humanis esset custoditur, quotiens de commodis ipsius partus quaeritur: quamquam alii antequam nascatur nequaquam prosit.“
- ²⁶ Vgl. *Dig.* I.v.26, XXXVII.ix.7. und L.xvi.231.
- ²⁷ Vgl. *JNG* 4, 12, § 10 sowie Hugo Grotius, *JBP* 2, 4, § 10.
- ²⁸ Gemeint ist das aus dem römischen Recht stammende Institut des Fideikommisses, eine Art von Vermächtnis, durch das der Erblasser seinem Erben auftrag, die Erbschaft oder einen Teil davon einem Nacherben herauszugeben (Rudolf Leonhard, Art. „Fideicommissum“, in: *Paulys Realenzyklopädie der classischen Altertumswissenschaften* [Sigle *R.E.*] VI, Sp. 2272ff. Siehe auch unten Def. 5, §19 und Def. 12, §54, Ende). Im mittelalterlichen und frühneuzeitlichen Europa fand das Fideikommiß als Vermögensform vor allem auf adliges Familiengut bzw. das Gut von Herrscherhäusern Anwendung, das auf diese Weise unveräußerlich, unteilbar und einer vom Stifter bestimmten Erbfolge unterworfen blieb.
- ²⁹ Vgl. dazu *JNG* 4, 12, § 10, wo Pufendorf auf *Dig.* I.ix.7, § 1 verweist.
- ³⁰ Im Gegensatz zu Hobbes (*De Cive*, c. 7, § 16; c. 9, § 11; *Leviathan*, chap. 19, S. 146f.) und im Einklang mit Bodin (*Six Livres de la République* [Sigle *République*] I, 8, S. 126, 137) hält Pufendorf die Verfügbarkeit über die Nachfolge für kein Wesensmerkmal der Souveränität. Vgl. seine Ausführungen zur beschränkten Souveränität in *JNG* 7, 6, bes. § 17, wo er die aus dem römischen Recht übernommene Auffassung des an Fundamentalgesetze bzw. an eine Sukzessionsordnung gebundenen Herrschers als „ususfructuarius“ aufgreift, jedoch die Auffassung des Hobbes, einen solchen nur als „monarcha temporarius“ zu betrachten, als „periculosam ... omnibus monarchis, qui libera populi voluntate sunt constituti, & qui certis legibus, quas vocant, fundamentalibus sunt adstricti“ verwirft.
- ³¹ Nach der von Pufendorf in *Off.*, Lectori Benevolo Salutem vorgenommenen Abgrenzung von Naturrecht und Moraltheologie nach Gegenstand, Ziel und Erkenntnisquellen verbleibt die Naturrechtsdisziplin „intra sphaeram huius vitae“ bzw. in den Grenzen der sich selbst überlassenen Vernunft, während die spezifischen Pflichten des Christenmenschen, „cui propositum esse debet non hanc solum vitam honeste transire; sed qui fructum pietatis post hanc vitam maxime expectat, quique adeo πολιτεύμα suum in coelis habet“, aus der heiligen Schrift zu schöpfen sind.
- ³² Wie Pufendorf in Auseinandersetzung mit Hobbes' Naturzustandskonzeption des „bellum omnium contra omnes“ betont (vgl. *JNG* 2, 2, §§ 5–9), kann eine angemessene Definition des menschlichen Naturzustandes von der alle Menschen bindenden Verpflichtung zur Pflege eines gemeinschaftlichen Lebens („vita socialis“) (*JNG* 3, 2, § 2) bzw. von der den Menschen auszeichnenden Vernunft, die diese aufzeigt, nicht absehen (*JNG* 2, 2, § 9). Diese Verpflichtung steht allerdings unter dem Vorbehalt der Gegenseitigkeit und weicht im Falle der Bedrohung bzw. der Rechtsverletzung durch andere einem Kriegszustand, der als „modus extraordinarius inter se agendi“ (siehe unten Def. 12, § 22) unter dem Gebot einer möglichst baldigen Wiederherstellung

eines friedlichen Rechtszustandes steht. (Diese Thematik wird von Pufendorf unten im zweiten Buch, Observ. 4, §§ 11ff. eingehender behandelt.)

- ³³ Entsprechend bestreitet Pufendorf (gegen Grotius, *JBP* 1, 1, § 14) die Rechtsverbindlichkeit eines positiven, auf dem Konsens der Völker beruhenden „*Jus gentium voluntarium*“, vgl. unten Def. 13, § 24; dazu Anm. 316.
- ³⁴ Wie Pufendorf in Auseinandersetzung mit Hugo Grotius und Francisco de Vitoria betont, gibt es keine unmittelbare naturrechtliche Verpflichtung zur Einräumung von Verkehrs- und Handelsfreiheit, vgl. *JNG* 3, 3, § 5ff. sowie unten Anm. 66.
- ³⁵ Siehe oben Anm. 32.
- ³⁶ Eine ausführlichere Auseinandersetzung mit der Hobbesschen Naturzustandskonzeption des „*bellum omnium contra omnes*“ findet sich unten Observ. 3, § 6, Observ. 4, § 5 sowie in *JNG* 2, 2, §§ 5–9.
- ³⁷ Vgl. *JNG* 8, 6, § 9 und Hugo Grotius, *JBP* 3, 3, §§ 1–6; zum römischrechtlichen Ursprung dieser Unterscheidung siehe *Dig.* XLIX.xv.24 und L.xvi.118.
- ³⁸ *Institutiones Justiniani* [Sigle *Inst.*] I.i.3.
- ³⁹ Vgl. *JNG* 2, 1, § 3.
- ⁴⁰ Dazu ausführlicher unten Observ. 5, § 11.
- ⁴¹ Der Satz stammt von Ulpian (*Dig.* Li.4); vgl. *JNG* 3, 2, § 8.
- ⁴² Hugo Grotius, *JBP* 2, 22, § 11.
- ⁴³ Vgl. Pufendorfs ausführliche Auseinandersetzung mit der antiken These vom Sklaven von Natur in *JNG*, wo er erhebliche natürliche Begabungsunterschiede zwischen den Menschen und eine daraus resultierende „*naturalis aptitudo*“ zum Herrschen bzw. Dienen einräumt (3, 2, § 8), jedoch die Unmöglichkeit betont, daraus unmittelbar eine Herrschaftsbeziehung abzuleiten: „*Enimvero ex sola naturae ὑπεροχῆ jus injungendi obligationem alteri, qui principium gubernandi seipsum in se habet, oriri, nobis nondum persuadetur. Nam neque semper naturae praestantia involvit aptitudinem gubernandi alium inferiori natura praeditum: neque diversi gradus perfectionem in substantiis naturalibus statim subordinationem, & dependentiam unius ab altera habent conjunctam. Cum enim is, cui obligatio est imponenda, in seipso habeat principium regendi suas actiones, quod ipse sibi sufficere judicare potest; non adparet ratio, quare statim propriae conscientiae dictamine convictus debeat intelligi, si suo potius, quam alterius, cui natura praestantior, arbitrio agat*“ (1, 6 § 11).
- ⁴⁴ Nach der lutherischen Dreiständelehre hat Gott drei Ordnungen, die Haus-, die politische und die Heilordnung sowie für jede dieser Ordnungen ein eigenes, von ihm bevollmächtigtes Amt gestiftet. Vgl. Martin Luther, *Kolloquia oder Tischreden*, in: ders., *Sämtliche Schriften. Weimarer Ausgabe*, Bd. 22, hrsg. von Johann G. Walch, Cap. 30, § 23: „Aber das sind die christlichsten Stände, die Gott gestiftet und geordnet hat, derselben sind drei Hierarchien, als, der Haus-, der weltliche und Kirchenstand.“ Diese Lehre spielt auch noch bei Erhard Weigel eine nicht unbedeutende Rolle (vgl. *Corporis Pansophici Pantologia*, Sect. I, Def. VI, § 4; *Arithmetische Beschreibung der Moralkweisheit von Personen und Sachen*, Jena 1674, Cap. X, § 14).
- ⁴⁵ Zum Recht der Priesterbestellung als Ausfluß der „äusserlichen Kirchen=Direction“ vgl. *Von der geistlichen Monarchie des Stuhls zum Rom*, § 5: „Wir verstehen aber durch die äusserliche Direction oder Regiment der Christlichen Religion eine sothane Gewalt, die sich erweist in Bestellung gewisser Personen zu der Übung des Öffentlichen Gottesdienstes / und in der höchsten Aufsicht und *Jurisdiction* über selbige Personen.“ Anders dagegen in „*De Habitu Religionis Christianae ad Vitam Civilem*“ [Sigle *Habitu*], § XLV: „*Neque enim eo modo id jus vocandi doctores Ecclesiae ad Principem spectat, quo jus constituendi magistratus, & alios, qui munia civitatis publica obeunt.*“ Zur Problematik der Rechtsnatur der Kirche nach Pufendorf siehe unten Anm. 51.
- ⁴⁶ Gemeint ist „*libertas*“ als Unterkategorie von „*potestas*“, als Rechtsmacht über die eigene Person und die eigenen Handlungen (*potestas in personas actionesque proprias*); vgl. unten Def. 7, § 3.
- ⁴⁷ Entsprechend dieser verschiedenen Status kann ein Mensch Träger mehrerer moralischer Personen bzw. unterschiedlicher Rollen sein. Vgl. *JNG* 1, 1, § 14, wo Pufendorf sich u. a. auf das Vorbild der stoischen Rollentheorie in Ciceros *De Officiis* I beruft. Ein vergleichbarer Gebrauch des Personenbegriffs findet sich auch in Erhard Weigels *Arithmetischer Beschreibung der Moralkweisheit* von 1674 (cap. XIII, § 8).
- ⁴⁸ Vgl. *JNG* 1, 1, § 12: „*Entia moralia, quae ad analogiam substantiarum concipiuntur, dicuntur personae morales, quae sunt homines singuli, aut per vinculum morale in unum systema connexi, considerati cum statu suo aut munere, in quo in vita communi versantur.*“ Innerhalb der Klasse der Entia Moralia, die als Ganzes nur Modi an physisch Seiendem sind, kommt der „*persona moralis*“ eine grundlegende Bedeutung zu. Vorzugsweise *sie* wird als Substanz bzw. als Träger der vorgenannten Bestimmungen des Status gedacht, während sie selbst nicht mehr Bestimmung eines anderen (Ens Morale) ist. Vgl. auch Erhard Weigel, *Arithmetische Beschreibung der Moralkweisheit*, cap. XIII, § 8: „Denn/ weil der Mensch das Fundament und den Grund gibt zu der

- ⁵⁵ Vgl. *JNG* 4, 4, § 2. Zum „dominium eminens“ ausführlicher unten Def. 12, § 29; dazu Anm. 224.
- ⁵⁶ Gemeint ist der Fall der durch „occupatio“ entstandenen und durch nachfolgenden Unterwerfungsakt der Besiegten begründeten patrimonialen Herrschaft, in welcher die den Untertanen belassenen Freiheiten und Eigentumsrechte auf der Konzession des Siegers („pro beneficio victoris“) beruhen (vgl. *JNG* 7, 6, § 16; 7, 7, §§ 3, 4 und 8, 5, § 1).
- ⁵⁷ Vgl. *JNG* 4, 4, § 2, wo außer dem hier behandelten Fall einer „diminutio“ bezügl. der Erträge die bezügl. der Ausübung (exercitium sive administratio) und bezügl. des Eigentumsrechtes (proprietas) selbst behandelt wird.
- ⁵⁸ Vgl. Anm. 30.
- ⁵⁹ Zur „stipulatio“ siehe Def. 12, § 7.
- ⁶⁰ Vgl. *JNG* 4, 4, § 2: „Est porro proprietas seu dominium jus, quo alicujus rei velut substantia ita ad aliquem pertinet, ut eodem modo in solidum non pertineat ad alium hominem.“
- ⁶¹ Vgl. *JNG* 7, 2, § 13 sowie Pufendorfs dortigen Verweis auf verschiedene Digestenstellen, u. a. III.iv.7, § 1: „Si quid universitati debetur, singulis non debetur; nec quod debet universitas singuli debent.“
- ⁶² Vgl. Anm. 224.
- ⁶³ Vgl. *JNG* 8, 5, § 8 über das Staatseigentum sowie dessen Abgrenzung von der Privatschatulle des Herrschers.
- ⁶⁴ Vgl. *Dig.* I.viii.6, § 1 und *Inst.* II.i.6.
- ⁶⁵ Diese Gleichsetzung der „res sacrae“ mit den „res civitatis“ entspricht der oben (Def. 4, § 4) vertretenen Auffassung von der Kirche als „societas publica“ sowie den damit einhergehenden Eingriffsrechten des Landesherrn unter Einschluß auch der höchsten „Inspection und Verwaltung dero zum Gottesdienst gewidmeten Gütern“ (vgl. „Von der geistlichen Monarchie des Stuhls zum Rom“, § 5 sowie oben Anm. 51).
- ⁶⁶ Pufendorf bezieht sich hier auf Hugo Grotius und Francisco de Vitoria; nach diesen Autoren gehören zum Gemeingut der Menschheit, von deren Gebrauch niemand ausgeschlossen werden darf, u. a. die Nutzung des Meeres, von Flüssen, Verkehrswegen zum Zwecke der Durchreise und des Handels, ein Niederlassungsrecht, ja sogar (in *JBP* 2, 2, § 17) die Nutzung bzw. Aneignung von Brachland durch Fremde. Vgl. *JNG* 3, 3, § 5ff., wo Pufendorf in kritischer Auseinandersetzung mit Grotius, *JBP* 2, 2, § 13 das Recht des Staates bzw. von Eigentümern zur Regulierung dieses Fremdgebrauches nach Maßgabe eigener Sicherheits- und Nutzen-erwägungen betont, ferner (ebd., § 9) seine scharfe Kritik an Vitoria, *Relectiones de Indis recenter inventis*, sect. 3, wonach die Verweigerung des Gemeingebrauches durch die Indianer den Rechtstitel für die spanische Eroberung gegeben hatte.
- ⁶⁷ Vgl. *JNG* 3, 3, § 5.
- ⁶⁸ Vgl. Grotius, *JBP* 2, 2, § 6, wonach im Fall der Not die ursprüngliche Gütergemeinschaft wiederauflebt.
- ⁶⁹ Vergil, *Aeneis* I, Vers 543.
- ⁷⁰ 4 *Mose* 20,14–21.
- ⁷¹ 4 *Mose* 21,21–35. Pufendorf argumentiert hier gegen Grotius, *JBP* 2, 2, § 13, wonach allein die Verweigerung des Durchganges den Kriegsgrund gab.
- ⁷² Vgl. 4 *Mose* 33,50–56.
- ⁷³ Gemeint ist die publizistische Kontroverse um die Freiheit der Meere, die vor dem Hintergrund rivalisierender Handels- und Kolonialinteressen Spaniens, Portugals, der Niederlande sowie Englands geführt wurde. Hugo Grotius' 1609 erschienene Schrift *Mare liberum*, ein Auszug aus der als Rechtsgutachten für die Vereinigte Ostindische Compagnie entstandenen Schrift *De Jure Praedae*, war zunächst in der Auseinandersetzung mit Spanien veröffentlicht worden. Seine spätere Verwendung gegen die Seeherrschaftsansprüche der Stuarts hatte 1635 die amtliche Gegenschrift *Mare Clausum* des im Dienste Karls I. schreibenden John Selden zur Folge. – Vgl. dazu Hasso Hofmann, *Hugo Grotius*, in: Michael Stolleis (Hrsg.), *Staatsdenker im 17. und 18. Jahrhundert*, Frankfurt/M. 1977, S. 51ff. und Günther Barudio, *Das Zeitalter des Absolutismus und der Aufklärung (1648–1779)*, Frankfurt/M. 1981, S. 330–334 (Kap. 6b: „Mare liberum“ oder „Mare Clausum“?).
- ⁷⁴ Vgl. *JNG* 4, 3, § 2; Grotius, *JBP* 2, 2, § 2 sowie Pufendorfs darauf bezogene Kritik in *JNG* 4, 4, § 9.
- ⁷⁵ 1 *Mose* 1,28.
- ⁷⁶ Vgl. *JNG* 4, 3, § 2.
- ⁷⁷ Vgl. *JNG* 4, 5, § 5.
- ⁷⁸ Vgl. *JNG* 4, 4, § 5; Grotius, *JBP* 2, 2, § 2. Grundlage für diese Theorie von der vertraglichen Begründung des Eigentums ist die (von Pufendorf in kritischer Absetzung vom Hobbesschen „right of nature“ betonte) Korrelativität von „jus“ und „obligatio“, die wie alle „jura“ auch das „dominium“ kennzeichnet. Vgl. *JNG* 3, 5, § 3:

„Quod ut penitus intelligatur sciendum est; non quamlibet facultatem naturalem aliquid agendi proprie jus esse, sed illam demum, quae effectum aliquem moralem involvit apud alios, qui eiusdem mecum sunt naturae ... Sic homo, quando res sensu destitutas, aut bruta in usum suum adhibet, meram duntaxat facultatem naturalem exercet; siquidem illa praecise consideretur in ordine ad res, & animantes, quibus utitur, citra respectum ad alios homines. Sed quae tunc demum in juris proprie dicti naturam evalescit, quando in caeteris hominibus hic effectus moralis producitur, ne alii eum impedire debeant, aut ipso invito ad easdem res usurpandas concurrere. Ineptum quippe est, eam facultatem juris nomine insignire velle, quam exercere volentem alii omnes pari jure impedire queant. Igitur hoc idem admittimus, naturaliter competere homini facultatem ad usus suos adhibendi res quasvis sensu carentes, ut & bruta. Verum ea facultas, ita praecise considerata, jus proprie vocari nequit, tum quia in istis nulla est obligatio ipsius sese usibus praebendi; tum quia propter aequalitatem naturalem hominum inter se non potest unus ceteros ab iisdem rebus recte excludere, nisi ex eorum consensu expresse aut praesumpto id sibi peculiariter comparaverit ... Concisius dixeris: jus ad omnia quosvis facto humano antieris, non esse intelligendum exclusive, sed tantum indefinite, id est, non quod unus omnia sibi exclusis caeteris [comparare] possit, sed quod naturaliter non sit definitum, quaenam portio rerum ad hunc; quae ad alterum pertineat, antequam ipsi super divisione & assignatione inter se convenierint.“

⁷⁹ Gegen Grotius, *JBP* 2, 2, § 3: „Est & naturalis ratio quae mare consideratum ut diximus, proprium fieri vetat: quia occupatio non procedit nisi in re terminata ... Liquida vero quia per se non terminantur ... occupari nequeunt, nisi ut contenta in re alia: quomodo lacus & stagna occupata sunt, item flumina quia ripis tenentur. Mare vero terra non continetur ...“

⁸⁰ Dies und das Folgende: vgl. *JNG* 4, 5, §§ 6–8. Gegen Grotius, *JBP* 2, 2, § 3, wonach der Gebrauch des Meeres in jeder Beziehung unerschöpflich ist, so daß hier der Grund entfällt, die ursprüngliche Gemeinschaft zu verlassen. Dagegen verweist Pufendorf (ebd., § 8) zustimmend auf John Seldens und Alberico Gentilis Ausführungen zur Seeherrschaft (Selden, *Mare Clausum* II, c. XX–XXII; Gentili, *Hispanicae Advocacionis Libri Duo* I, c. VIII und XIV).

⁸¹ Vgl. *JNG* 4, 5, § 9.

⁸² Vgl. *JNG* 4, 5, § 10.

⁸³ Vgl. *JNG* 3, 3, §§ 6, 11, 12; bezugnehmend auf Grotius, *JBP* 2, 2, §§ 13, 18–20, 24.

⁸⁴ Vgl. *JNG* 4, 9, § 6.

⁸⁵ *JNG* 4, 9, § 7.

⁸⁶ *Dig.* L.xvii.204.

⁸⁷ 1 *Mose* 1,28.

⁸⁸ Siehe Anm. 74.

⁸⁹ Vgl. *JNG* 4, 3, § 4.

⁹⁰ Vgl. Pufendorfs Verweise (ebd.) auf Plutarch, *Quaestio symposiac.* VIII, viii und Diogenes Laertius, *Vitae Philosophorum* VIII [13].

⁹¹ Vgl. Pufendorfs Verweise (ebd.) auf Plutarch, *De Esu Carnium* II 998 B und Ovid, *Metamorphosen* XV, fab. ii.

⁹² *JNG* 4, 3, § 5; Hobbes, *Leviathan*, chap. 14 (S. 109) und *De Cive*, c. 2, § 12.

⁹³ Vgl. *JNG* 4, 4, § 4 bezugnehmend auf John Selden, *De Jure Naturali et Gentium*, London 1640 [Sigle *JN&G*], VI.i.

⁹⁴ Anspielung auf Hobbes' Konzeption des „right of nature“ als „ius in omnia“ sowie des daraus resultierenden Naturzustandes als „bellum omnium contra omnes“, vgl. *De Cive*, c. 1, §§ 10ff.; *Leviathan*, chap. 14, (Anfang) sowie Pufendorfs diesbezügl. Auseinandersetzung mit Hobbes in *JNG* 2, 2, § 3ff.

⁹⁵ Vgl. Hobbes, *De Cive*, c. 1, § 6 und *Leviathan*, chap. 13.

⁹⁶ Vgl. *JNG* 4, 4, § 6.

⁹⁷ Siehe dazu die Belege in *JNG* 4, 4, § 8.

⁹⁸ Vgl. Aristoteles, *Politik* 1263a30.

⁹⁹ Zu diesem historischen Moment in Pufendorfs Eigentumstheorie vgl. *JNG* 4, 4, §§ 6, 11, 12, 14 sowie Grotius, *JBP* 2, 2, § 2.

¹⁰⁰ Vgl. *JNG* 4, 6, §§ 1, 2.

¹⁰¹ Vgl. *JNG* 4, 6, § 12; Grotius, *JBP* 2, 3, § 17 und 2, 4, §§ 4–5.

¹⁰² Vgl. *JNG* 4, 4, §§ 5, 6 sowie oben Anm. 78; Grotius, *JBP* 2, 2, § 2: „Simul discimus quomodo res in proprietatem ierint: non animi actu solo ...: sed pacto quodam aut expreso, ut per divisionem, aut tacito, ut per occupationem“ sowie 2, 3, § 1 „Originaria acquisitio olim cum genus humanum coire posset, fieri potuit etiam per divisionem, ut diximus, nunc per occupationem tantum.“

- ¹⁰³ Vgl. Grotius, *JBP* 2, 3, § 10: „... tamen ex instituto non ex naturali ratione provenit, quod mare eo quo diximus sensu occupatum non est, aut occupari jure non potuit ... Sed multa quae natura permittit, jus gentium ex communi quodam consensu potuit prohibere. Quare quibus in locis tale jus gentium viguit, neque communi consensu sublatum est, maris portio quamvis exigua, & maxima sui parte inclusa littoribus, in jus proprium populi alicujus non concedet.“
- ¹⁰⁴ Vgl. *JNG* 4, 9, § 7 sowie den dortigen Verweis auf *Dig.* XLI.ii.3, § 1.
- ¹⁰⁵ Vgl. *JNG* 4, 3, § 2.
- ¹⁰⁶ Vgl. *JNG* 4, 4, § 11: „Deinde cum communitas positiva & proprietas relationem involvant ad alios homines, hautquidquam accurate dicitur, omnes res creatas Adami fuisse proprias, sed hoc duntaxat, ipsum fuisse dominium omnium rerum non formaliter, sed concessive, seu quatenus nullius jus extabat, quod eum impediret, quò minus omnes res in usus suos posset convertere, si opus foret.“
- ¹⁰⁷ Vgl. *JNG* 8, 5, §§ 1–7.
- ¹⁰⁸ Zu diesen „modi acquirendi derivativi“ siehe Grotius, *JBP* 2, 7, der zu ihrer Begründung drei Rechtsquellen („... lege naturae, aut lege gentium voluntaria, aut lege civili“) anführt sowie *JNG* 4, 10 (De Testamentis) und 4, 11 (De Successionibus ab Intestato). Pufendorfs dort zitierte Quellen zum Erb- und Testamentenrecht sind neben zeitgenössischen Autoren (u. a. Johannes Selden, *De successionibus in bona defunctorum & in Pontificatum Ebraeorum*, London 1636) vor allem das römische Recht (bes. *Dig.* V.2ff.), das alte Testament (1 *Mose* 21,8–12; 37,4; 48,22; 4 *Mose* 27,8–11; 5 *Mose* 21,17; *Richter* 9,18; 11,1–2) sowie ferner das kanonische Recht (*Decretum Gratiani*, prima pars, distinctio 56, c. 3).
- ¹⁰⁹ 1 *Mose* 4, 3ff.
- ¹¹⁰ 1 *Mose* 9.
- ¹¹¹ Zu dieser Unterscheidung siehe Grotius, *JBP* 2, 12, § 2 sowie die analoge Unterscheidung der „contracta“ in „benefica“ und „onerosa“ unten Def. 12, §§ 54 und 55; *JNG* 5, 3 und 5,4.
- ¹¹² Vgl. unten Def. 12, § 54.
- ¹¹³ Vgl. *JNG* 4, 11, § 19 sowie den dortigen Verweis auf *Dig.* XI.vii.14, § 1; XVI.iii.7, § 1 und XLIX.xiv.11.
- ¹¹⁴ Vgl. *Dig.* XXIX.ii.8.
- ¹¹⁵ Zu den nachfolgenden Ausführungen über die Besitzergreifung herrenloser Sachen vgl. *JNG* 4, 6, §§ 12 und 13; Grotius, *JBP* 2, 8, §§ 1–7 sowie (als beider Quelle) *Dig.* XLI.ii–iii.
- ¹¹⁶ Dazu die Nachweise in *JNG* 4, 6, § 13.
- ¹¹⁷ Vgl. *JNG* 8, 6, § 21 und Grotius, *JBP* 3, 6, § 8ff.
- ¹¹⁸ Vgl. *JNG* 8, 5, § 8 über das Staatseigentum sowie dessen Abgrenzung von der Privatschatulle des Herrschers.
- ¹¹⁹ Vgl. *JNG* 8, 6, § 20. Pufendorf fußt hier weitgehend auf Grotius, *JBP* 3, 6, der diese Materie vorwiegend auf der Grundlage des römischen Rechts (bes. *Dig.* XLI.i.) sowie des Alten Testaments (1 *Mose* 14,20; 4 *Mose* 31,11; 5 *Mose* 20,14; 1 *Chronik* 5,20–22; 2 *Chronik* 14,11–13; *Josua* 22,8; 1 *Samuel* 30,26) entwickelt.
- ¹²⁰ Siehe unten Def. 12, § 50.
- ¹²¹ Vgl. Grotius, *JBP* 3, 6, § 3 sowie Pomponius nach Ulpian, *Dig.* XLI.i.44.
- ¹²² Vgl. *JNG* 4, 7 und Grotius, *JBP* 2, 8.
- ¹²³ *Dig.* VI.i. (diverse Stellen); X.iv.9, § 3; X.iv.12, § 3; XLI.i.9, § 1; dazu *JNG* 4, 7, §§ 7–10 und Grotius, *JBP* 2, 8, 19ff.
- ¹²⁴ Zur „defensio rerum“ vgl. *JNG* 2, 5, §§ 16–18 und Grotius, *JBP* 2, 1, §§ 11–14. Daß dieses Recht im Naturzustand bis zur Tötung des Angreifers geht, entspricht der (von beiden Autoren in diesem Zusammenhang angeführten) jüdischen und römischen Rechtstradition (vgl. 2 *Mose* 22,1–2 und *Dig.* IX.ii.4, § 1 mit Verweis auf das römische Zwölfafelgesetz).
- ¹²⁵ Vgl. *JNG* 3, 5, § 1: „Nisi velimus dicere, si jus presse accipiatur pro facultate & competentia ad aliquid habendum, ei semper respondere obligationem in altero; sed non semper, si idem notet facultatem ad aliquid agendum.“
- ¹²⁶ Siehe unten Def. 12, § 22; *Observ.* 4, § 13.
- ¹²⁷ Siehe oben Anm. 119.
- ¹²⁸ Zur hier und im folgenden Paragraphen behandelten Thematik der Ersitzung (usucapio) vgl. *JNG* 4, 12, wo Pufendorf diese Rechtsmaterie unter Berücksichtigung der hierfür maßgebenden Traditionen (zitiert werden insbes. *Dig.* XLI.iii, ferner das *Decretum Gratiani*, pars II, causa XVI, quaest. III, c. 13) sowie in Auseinandersetzung mit zeitgenössischen Autoren (neben Grotius, *JBP* 2, 4 vor allem Hugo de Roy, *De eo quod justum est et circa id philosophiae, theologiae et jurisprudentiae syncretismo*, lib. III, tit. iii und iv sowie Jacques Cujas, *Observationum & emendationum libri XXVIII*) entwickelt.

- ¹²⁹ Vgl. Pufendorfs Ausführungen zur „ignorantia invincibilis“ unten, *Observ.* 1, § 9.
- ¹³⁰ *Dig.* L.xvii.54.
- ¹³¹ Zum Erb- und Testamentsrecht vgl. oben §§ 17 und 18; dazu Anm. 108.
- ¹³² Vgl. *JNG* 4, 4, § 15. Dieser Fall ist dem bereits oben (Def. 3, § 3) behandelten Fall des Ungeborenen analog, dem Pufendorf im Anschluß an das römische Recht eine Rechts- und Eigentumsfähigkeit, aber keine Verpflichtungsfähigkeit zuspricht (siehe Anm. 25).
- ¹³³ In *JNG* ist Pufendorf differenzierter: „Etsi enim alias defectus facultatis physicae moralem non statim extinguat ...“ (*JNG* 4, 5, § 6), so werden dennoch die Wirkungen des Eigentums gegen andere um so leichter behauptet, „quo artius enim aliqua res velut claudi & circumscribi potest ...“ (§ 3).
- ¹³⁴ Vgl. *JNG* 4, 5, § 2 sowie die in *JNG* 4, 8, § 11 (im Anschluß an *Dig.* VIII.ii.2–3) aufgeführten Grunddienstbarkeiten (servitudes), die einen Grundstückseigentümer verpflichten, seinem Nachbarn nicht das Licht abzuschneiden („s. altius non tollendi“, „s. ne luminibus officiat“, „s. ne prospectui officiat“).
- ¹³⁵ Zu den nachfolgenden Ausführungen über die Inbesitznahme herrenloser Sachen siehe oben § 19; dazu Anm. 115.
- ¹³⁶ *Dig.* XLI.i.1 und 5; *Inst.* II.i.12.
- ¹³⁷ *Dig.* XLI.i.3.
- ¹³⁸ Siehe oben Anm. 119.
- ¹³⁹ Vgl. *Dig.* XIV.ii.2, § 8; XIV.vii.8 und XLI.i.9, § 8.
- ¹⁴⁰ Ähnlich Erhard Weigel, *Arithmetische Beschreibung der Moralweisheit*, Cap. VIII, § 6: „Von dem Raum besitzt ein ieder Haußvater/ vermittels seinesliegenden Grund und Bodens/ einen Pyramiden oder Kegel/ dessen Spitze biß ins Zentrum der Erden hinein langet; die Seiten=Linien aber gehen neben dem Umkreis oder Umfang seines Grund und Bodens oben hinaus immer weiter und weiter von einander/ biß sie an einem gleichförmigen Stück des eussersten Himmels als an einem Boden erst auff= oder anstehen/ und die pyramidische Figur schliessen.“
- ¹⁴¹ „Res incorporales“ bezeichnen im römischen Recht Sachen, „quae tangi non possunt. qualia sunt ea, quae in jure consistunt: sicut hereditas, usus fructus, obligationes quoquo modo contractae“, ebenso „iura praediorum urbanorum et rusticorum, quae etiam servitudes vocantur“ (*Inst.* II.ii.2–3). Gegenüber dieser nach wie vor sachenbezogenen Bedeutung ist der Terminus bei Pufendorf auf moralische Vermögen aller Art (iura, potestates, aptitudines, tituli etc.) ausgedehnt.
- ¹⁴² Vgl. *JNG* 1, 1, § 18.
- ¹⁴³ Vgl. *JNG* 1, 1, § 19: *Potestas est, qua quis aliquid legitime, & cum effectu morali agere potest. Qui effectus est, ut alteri adferatur obligatio aliquid exequendi, aut actiones ab altero exercitae admittendi, vel non impediendi ...* Zur „obligatio“ siehe unten Def. 12, § 1; dazu Anm. 170.
- ¹⁴⁴ Diese Unterscheidung stammt von Hugo Grotius, vgl. *JBP* 1, 1, IV: „... jus est, Qualitas moralis personae, competens ad aliquid juste habendum vel agendum ... Qualitas autem moralis perfecta, Facultas nobis dicitur; minus perfecta, Aptitudo: quibus respondent in naturalibus, illi quidem actus, huic autem potentia.“
- ¹⁴⁵ Anspielung auf den in Sparta üblichen Brauch der stellvertretenden Schwängerung der Gattin eines älteren Mannes durch einen jüngeren, zeugungsfähigen Mann, bei dem der Nachwuchs als rechtmäßig galt (siehe unten Def. 13, § 6).
- ¹⁴⁶ Vgl. *Inst.* I.xi.1.
- ¹⁴⁷ Eine ähnliche Einteilung der Machtarten findet sich bei Erhard Weigel, *Corporis Pansophici Pantologia*, Sect. I, Def. XV, § 11: „Activa dicitur POTESTAS, & est tum in Personas, quae est (1) vel publica, ut Imperium, jurisdictio. vel privata, & quidem (2) vel respectu sui, ut Libertas, vel respectu aliorum, & est (3) vel officiosa, ut potestas patria, tutoria, maritalis, concivilis. (4) vel negotiosa v.g. potestas contrahendi; quae melius ex actionibus ipsis patent. tum in Res vel quas quis jam habet, diciturque 1. Dominium & jus in re 2. possessio vera. vel quae cuiquam debentur, diciturque jus ad rem, ut 3. Usurpatio 4. Praetensio.“
- ¹⁴⁸ Auf die verschiedenen Arten von „imperia“ sowie die Lehre vom „imperium limitatum“ wird unten *Observ.* 5 noch ausführlicher eingegangen.
- ¹⁴⁹ Zum „dominium eminens“ ausführlicher unten Def. 12, § 29; dazu Anm. 224.
- ¹⁵⁰ Vgl. *JNG* 4, 8.
- ¹⁵¹ Gemeint sind am Grundeigentum hängende dingliche Rechte (bzw. Pflichten). Vgl. Grotius, *JBP* 1, 1, IV: „Personae competit hoc jus, etiamsi rem interdum sequatur, ut servitudes praediorum quae jura realia dicuntur comparatione facta ad alia mere personalia: non quia non ipsa quoque personae competant, sed quia non

- alii competunt quam qui rem certam habeat.“ Quelle zu den nachfolgend aufgelisteten Grunddienstbarkeiten sind *Dig.* VIII.ii–iii.
- ¹⁵² „Recht“ bedeutet bei Pufendorf einen subjektiven Anspruch des Individuums auf das ihm Zustehende bzw. einen subjektiven Freiheitsraum, der Begriff „Gesetz“ dagegen eine Beschränkung der subjektiven Freiheit (*JNG* 1, 6, §3). Ähnlich Hobbes: „For though they that speak of this subject, use to confound *jus* and *lex*, *right* and *law*: yet they ought to be distinguished; because *right* consisted in liberty to do, or to forbear: whereas *law*, determineth, and bindeth to one of them: so that law, and right, differ as much, as obligation and liberty; which in one and the same matter are inconsistent“ (*Leviathan*, chap. 14). Hobbes faßt allerdings, entsprechend seiner mechanistischen Auffassung von „liberty“ als „absence of external impediments“ (ebd.), dieses subjektive Recht als ein bloß physische Potenz auf, welche in Gestalt des „right of nature“ jedem Individuum ursprünglich (auch außerhalb jeglichen Kontextes von Gesetz und Verpflichtung) zukommt und (unter der Bedingung des Fehlens staatlicher Herrschaft und staatlicher Gesetze) ein schrankenloses, auf die gleichen Ansprüche aller anderen Individuen stoßendes (und mit ihnen inkompatibles) „ius in omnia“ darstellt. Demgegenüber korrelieren nach Pufendorf Rechtsverhältnissen immer auch Verpflichtungsverhältnisse: „Nam ex mente *Hobbesii* in statu naturali uti jus est alios cogendi; ita alii cogentibus jure resistunt. Atqui cum jure resistendi obligatio simul stare non potest. Obligatio enim praesupponit tales causas, quae intrinsece hominis conscientiam ita afficiant, ut ex propriae rationis dictamine judicet, non recte adeoque non jure sese resistere“ (*JNG* 1, 6, §10).
- ¹⁵³ Zum Erb- und Testamentsrecht siehe oben Anm. 108.
- ¹⁵⁴ Vgl. *JNG* 1, 1, §20.
- ¹⁵⁵ Siehe oben Anm. 144.
- ¹⁵⁶ Vgl. *JNG* 8, 4 (De potestate imperii civilis circa definiendum valorem civium). Die dort gelieferte Untersuchung über die Grundlagen der Achtung, die sich insbesondere auf den quantitativen Aspekt (existimatio intensiva) konzentriert, schließt im Unterschied zu den *Elementa* auch umfangreiche, auf historiographische Literatur und Reiseberichte gestützte historische Analysen der Nobilität in Antike und (zeitgenössischer) Gegenwart ein. Sie gipfelt in der Betonung der letztendlichen Kompetenz des Souveräns für die Rechtsverbindlichkeit jeglicher Rangabstufungen.
- ¹⁵⁷ Vgl. *Inst.* I.xvi.4: „Servus autem manumissus capite non minuitur, quia nullum caput habuit.“
- ¹⁵⁸ Nach *Dig.* IX.ii.2.
- ¹⁵⁹ Zur Parallelisierung natürlicher und moralischer Qualitäten vgl. oben Anm. 23.
- ¹⁶⁰ Die nachfolgenden Ausführungen über die Grundlagen der Preisgestaltung fußen weitgehend auf Grotius, *JBP* 2, 12, §14; vgl. *JNG* 5, 1, §4.
- ¹⁶¹ Vgl. *Dig.* XXXV.ii.63: „Res debet aestimari communi aestimatione, non ex affectione singulari“; dazu *JNG* 5,1, §9.
- ¹⁶² Vgl. *JNG* 5, 1, §11. Quelle zu Pufendorfs Vorstellung von einem naturalwirtschaftlich geprägten Ursprungszustand der Menschheit sind u. a. *Dig.* XVIII.i.1: „Origo emendi vendendique a permutationibus coepit. Olim enim non ita erat numus neque aliud merx, aliud pretium vocabatur, sed unusquisque secundum necessitatem temporum ac rerum utilibus inutilia permutabat, quando plerumque evenit, ut quod alteri superest alteri desit.“
- ¹⁶³ *Dig.* XVIII.i.1, §1.
- ¹⁶⁴ Die hier erfolgte Einordnung der „occasio“ als moralisches Vermögen wird freilich unten (§3) modifiziert, wo zu den konstitutiven Faktoren einer „occasio perfecta“ auch die „facultas naturalis seu vis agendi“ gerechnet und von einer „occasio ad suscipiendas actiones tam bonas quam malas“ gesprochen wird. Quelle zu Pufendorfs Begriff der „occasio“ ist u. a. Cicero, *De Inventione* I, xxvii, 40, auf den die Parallelstelle in *JNG* 1, 5, §5 verweist.
- ¹⁶⁵ Zu diesen traditionellen Ausführungen zum „summum bonum“ sowie deren aristotelischer Bestimmung als „contemplatio rerum“ und „exercitio virtutum“ (vgl. *Nik. Eth.* 1176a30–1179a32) muß einschränkend auf *JNG* 1, 4, §4 verwiesen werden. Dort spricht Pufendorf, die Identifikation von „ens“ und „bonum“ als nutzlos verwerfend, statt vom „summum bonum“ vom „bonum alicui vel pro aliquo“ und bestimmt dieses als „aptitudine illa, qua res quaequam alteri prodesse, eandem conservare aut perficere idonea est“.
- ¹⁶⁶ Vgl. die Unterscheidung von „lex“ und „consilium“ unten Def. 13, §1.
- ¹⁶⁷ Vgl. *JNG* 1, 4, §6. Quelle zu hier angesprochenen Zusammenhang von Tugend, Entscheidung und Freiwilligkeit ist vor allem *Nik. Eth.* III,7.
- ¹⁶⁸ Einen solchen Habitus herbeizuführen und sich zur Erfüllung der „officia hominis“ zu befähigen ist das vorrangige Ziel der „cultura animi“. Vgl. *JNG* 2, 4, §2. Die nachfolgenden Ausführungen zur „tranquillitas

- animi“ orientieren sich an der stoischen Lehre von der „ἀπάθεια“. Vgl. u. a. Cicero, *Tusculan. Disputationes* (hrsg. von Olof Gigon, München 1979), von dem auch der hier verwendete Terminus „perturbatio“ (als Übersetzung des griechischen *πάθος*, *Tusc. Disp.* 4,11) stammt: „Ergo hic, quisquis est, qui moderatione et constantia quietus animo est sibi que ipsi placatus, ut nec tabescat molestiis nec frangatur timore nec sitienter quid expetens ardeat desiderio nec alacritate futilli gestiens deliquescat, is est sapiens quem quaerimus, is est beatus cui nihil humanarum rerum aut intolerabile ad demittendum animum aut nimis laetabile ad eferendum videri potest“ (4,37). S. auch die neustoisichen Bezüge (u. a. Charron, *De la Sagesse* I. II, c. VI, n. 1–2) der Parallelstelle in *JNG* (bes. 2, 4, §§ 11–12).
- ¹⁶⁹ *Inst.* III.xiii: „Obligatio est iuris vinculum, quo necessitate adstringimur alicuius solvendae rei secundum nostrae civitatis iura.“ Gegenüber dieser auf (sachenrechtliche) Schuldverhältnisse beschränkten Ursprungsbedeutung umfaßt Pufendorfs Begriff der „obligatio“ als „qualitas moralis operativa“ moralische und rechtliche Verbindlichkeiten aller Art. Vgl. Jean Barbeyrac, *Le Droit de la Nature et des Gens*, London 1740, zu 1, 6, § 5: „L'Auteur rend générale la définition des Institutes, qui ne regarde proprement que les Payemens, ou tout au plus les Engagemens où l'on est censé entrer de son pur mouvement, par rapport à l'autrui.“
- ¹⁷⁰ Konstitutiv für eine Verpflichtung nach Pufendorf ist sowohl die Indifferenz des Willens (vgl. unten *Observ.* 2) als auch die Fähigkeit des Verstandes zur Erkenntnis einer Norm, d. h. die Kenntnis sowohl dessen, was zu tun bzw. zu unterlassen ist („sententia legis“) als auch des Gesetzgebers (Def. 13, §§ 9, 10). „Sequitur ergo, ut ille obligationis sit capax, qui & normam praescriptam potest cognoscere, & voluntatem habet intrinsece liberam & in diversa flexilem“ (*JNG* 1, 6, § 8). Der Gesetzgeber muß die Macht (potestas) haben, die Verpflichtung aufzuerlegen (siehe oben Def. 7, § 5), was sowohl eine Sanktionsgewalt gegen Zuwiderhandelnde einschließt als auch „iustae causae“, die das Gewissen des Empfängers so binden, daß dieses im Falle der Zuwiderhandlung sich selbst der anfallenden Sanktion für würdig befinden muß (*JNG* 1, 6, §§ 5, 9). Solche „iustae causae“ sind entweder (im Falle der bürgerlichen Gesetzgebung) die vorangegangene vertragliche Selbstverpflichtung der Normadressaten zum Gehorsam (siehe unten *Observ.* 5, § 2) oder (im Falle der natürlichen Gesetze) die außerordentlichen, durch Gott in der Schöpfung erwiesenen Wohltaten (*JNG* 1, 6, § 12). Zum Inhalt der natürlichen Gesetze bzw. ihrer Erkenntnis aus der menschlichen Natur siehe unten *Observ.* 4.
- ¹⁷¹ Vgl. *JNG* 3, 4, § 3.
- ¹⁷² Diese Pflicht gegen Gott wird an anderer Stelle ausführlicher behandelt, vgl. *De Officio Homini et Civis juxta Legem Naturalem Libri Duo* [Sigle *Off.*] I,4 (De Officio hominis erga Deum, seu de religione naturali).
- ¹⁷³ Siehe unten *Observ.* 4.
- ¹⁷⁴ Strenggenommen ist auch die „subiectio civilis“ nicht „illimitata“, sondern an den Zweck der „pax et securitas communis“ gebunden (*JNG* 7, 2, § 13). Allerdings erfordert dieser Zweck ein im Vergleich zu den vorgenannten Herrschaftsverhältnissen stärkeres, ein Recht auf Leben und Tod einschließendes „imperium“ (*JNG* 7, 6, § 1).
- ¹⁷⁵ Vgl. oben Def. 8, §§ 2 und 5. Der Grund für die Unterscheidung dieser beiden Verpflichtungsarten, d. h. der „officia humanitatis seu caritatis“ von der „iustitia stricte dicta“ (vgl. *JNG* 3, 4, § 1), ist die „diversitas praeceptorum juris naturalis, quorum alia ad esse, alia duntaxat ad bene esse societatis faciunt“ (1, 7, § 7). Es sind vor allem die ersteren, die im Staat die Geltung bürgerlicher Gesetze erhalten (8, 1, § 1).
- ¹⁷⁶ Vgl. *JNG* 3, 4, § 7.
- ¹⁷⁷ Vgl. Hobbes, *Leviathan*, chap. 15, S. 122f.: „The laws of nature oblige in conscience always, but in effect only when there is security. The laws of nature oblige in foro interno; that is to say, they bind to a desire they should take place: but in foro externo; this is, to the putting them in act, not always.“ Im Unterschied zu Pufendorf ist letzteres nach Hobbes erst unter dem Schutz einer gemeinsamen souveränen Gewalt möglich (ebd., S. 113f.).
- ¹⁷⁸ Zur Ehe siehe unten *Observ.* 5, §§ 3–7.
- ¹⁷⁹ Vgl. *JNG* 3, 4, § 8.
- ¹⁸⁰ Im Rahmen des später entwickelten föderaltheologischen Ansatzes faßt dagegen Pufendorf die Verpflichtung gegenüber Gott als eine gegenseitige auf. Vgl. *Jus Feudale sive de Consensu et Dissensu Protestantium*, Lubecae 1695, § 54: Der „foedus gratiae“ sei ein „actus διπλευρος“, allerdings nach Art eines Lehnvertrages, „ubi una pars ex gratia quid in alterum confert; quae autem alteri vicissim praestat, non retributionis, sed tantum recognitionis vim habent“.
- ¹⁸¹ Vgl. *JNG* 3, 4, § 9.

- ¹⁸² Gemeint ist Thomas Hobbes absorptive Repräsentationslehre. Vgl. *Leviathan*, chap. 17, S. 132: „The only way to erect such a common power ... is, to confer all their power and strength upon one man, or upon one assembly of men, that may reduce all their wills, by plurality of voices, unto one will: which is as much as to say, to appoint one man, or assembly of men, to bear their person, and every one to own, and acknowledge himself to be the author of whatsoever he that so beareth their person, shall act, or cause to be acted, in those things which concern the common peace and safety“ und Chap. 18, S. 136: „... and consequently he that complaineth of injury from his sovereign, complaineth of that whereof he himself is author“.
- ¹⁸³ Zu den verschiedenen Stufen der vertraglichen Konstituierung einer „civitas“ siehe unten § 27.
- ¹⁸⁴ Das hier Gesagte gilt auch noch für die Lehre vom „imperium limitatum“, die Pufendorf in *JNG* (7, 6, §§ 9ff.) ausführlicher entwickelt: Die unvollkommene Gegenseitigkeit der Herrscher-Untertan-Verpflichtung betrifft auch Fundamentalsätze und Kapitulationen, die den Souverän bei Antritt seiner Herrschaft auf eine bestimmte Art der Herrschaftsausübung festlegen oder sogar auf bestimmten Feldern Mitwirkungsbeugnisse von Räten oder Ständen festschreiben. Der Souverän bleibt auch hier nur „qua pactum“ bzw. durch das Naturrecht gebunden und kann sich insbesondere im Falle einer von ihm festgestellten „necessitas reipublicae“ über die genannten Beschränkungen hinwegsetzen (siehe unten *Observ.* 5, §§ 19, 21; dazu *Anm.* 507).
- ¹⁸⁵ *Inst.* III.xix.6.
- ¹⁸⁶ Das römische Rechtsinstitut der „stipulatio“ beinhaltet ein förmliches mündliches Leistungsversprechen, welches bei dem Begünstigten ein einklagbares Recht begründete; vgl. *Inst.* III.xv (De verborum obligatione).
- ¹⁸⁷ Die Unterscheidung der „tres gradus loquendi“ sowie der daraus erwachsenden unterschiedlichen Bindungswirkung von Versprechen übernimmt Pufendorf von Hugo Grotius, *JBP* 2, 11, I-IV; vgl. auch *JNG* 3, 5, §§ 5-7.
- ¹⁸⁸ Vgl. *JNG* 3, 5, § 8 sowie dortigen Verweis auf Hobbes, *De Cive*, c. 2, §§ 6ff.
- ¹⁸⁹ Vgl. Hobbes, *De Corpore Politico* (in: *The English Works of H.*, Bd. 4, hrsg. von William Molesworth, London 1840), I.ii, § 11: „And forasmuch as in all covenants, and contracts, and donations, the acceptance of him to whom the right is transferred, is necessary to the essence of those covenants, donations, &c. ...“
- ¹⁹⁰ Der Bezug ist hier immer noch auf die „stipulatio“ mit ihrem förmlichen, beide Kontraktanten einbeziehenden Wechselspiel von „interrogatio“ und „responsus“ (vgl. *Inst.* III.xv.1).
- ¹⁹¹ Vorbild sind die römisch-rechtlichen Bestimmungen zur „stipulatio sub condicione“ (u. a. *Inst.* III.xv.4-6); vgl. auch *JNG* 3, 8 (De conditionibus promissionum).
- ¹⁹² *Dig.* XVIII.i.7; XLIV.vii.8; XLV.i.17,108, § 1.
- ¹⁹³ Zur Reziprozität der vertraglichen Verpflichtung als Ausfluß des naturrechtlichen Gleichheitsgebotes vgl. *JNG* 3, 2, § 2 sowie oben Def. 12, § 5.
- ¹⁹⁴ *Dig.* L.vii.161 und XXXV.i.24.
- ¹⁹⁵ Gemeint ist „ex lege naturae vel ex lege civili“, da „ius“ hier i. S. von „complexus seu systema legum“ (siehe oben Def. 8, § 1) verwendet wird.
- ¹⁹⁶ Diese Thematik wird unten (*Observ.* 3 und 4) näher ausgeführt.
- ¹⁹⁷ Vgl. *JNG* 3, 4, § 2. Das Gebot der Vertragstreue ist ein Spezialfall des absoluten Naturrechtsgebotes der Unverletzlichkeit des anderen (*Observ.* 4, § 21; *JNG* 3, 1, § 1), wie Pufendorfs weitgefärbte Bestimmung des Begriffes „damnum“ deutlich macht. Vgl. *JNG* 3, 1, § 3: „Damnum etsi proprie ad res pertinere videatur; à nobis tamen ita laxè accipiatur, ut omnem laesionem complectatur, quae etiam ad corpus, famam, pudicitiamque hominis spectat. Adeoque nobis id notat omnem laesionem, corruptionem, diminutionem, aut sublationem ejus, quod nostrum jam est, aut interceptionem ejus, quod ex jure perfecto debebamus habere; sive id datum sit à natura, sive accedente facto humano aut lege attributum, sive denique omissionem aut denegationem alicujus praestationis, quam nobis alter ex obligatione perfecta exhibere tenebatur.“ Vgl. unten *Anm.* 453.
- ¹⁹⁸ Anspielung auf Hobbes, *De Cive*, c. 2, § 11 (hier zitiert nach Howard Warrender [Hrsg.], Oxford 1983): „Pacta autem quae fiunt in contractu ubi fides mutua est, neutro quicquam statim praestante, in statu naturae, si iustus ex utraque parte metus oriatur, sunt invalida. Nam qui prior praestat, propter pravum ingenium maximae partis hominum, commodo suo jure et injurià juxtà studentium, cupidini se prodit illius quicum contrahit.“ Als „iustus metus“ gilt hierbei nur eine solche, für die eine zum Zeitpunkt des Vertragsabschlusses noch unbekannt „causa ... nova existat“, wie Hobbes in einer Fußnote ausführt. Da diese Fußnote in der Parallelstelle des Frühwerkes *De Corpore Politico* (I.ii, § 10) noch fehlt, entsteht dort der Eindruck, allein der „pravum ingenium maximae partis hominum“ sei hinreichender Grund für einen „iustus metus“, was auf

die generelle Ungültigkeit solcher Verträge im Naturzustand hinausliefe. In diesem Sinne deutet und kritisiert Pufendorf die Stelle (*JNG* 3, 6, § 9), übernimmt aber von Hobbes die in der genannten Fußnote zu *De Cive*, c. 2, § 11 gemachte Einschränkung der „causa nova“.

¹⁹⁹ Anspielung auf eine Textstelle aus Plautus, *Asinaria* 202: „Semper oculatae manus sunt nostrae, credunt quod vident.“

²⁰⁰ Siehe unten *Observ.* 5, § 1.

²⁰¹ Zur Gottesfurcht als „ultimum firmamentum officii erga alios homines“ siehe insbes. die Ausführungen zur natürlichen Religion in *Off.* 1, 4.

²⁰² *Dig.* XXXIV.iii.21, § 1.

²⁰³ Vgl. *JNG* 2, 3, §§ 16, 19.

²⁰⁴ Aus diesem Grund hält Pufendorf die Demokratie für die einzige Staatsform, in der eine durch Fundamentalverträge beschränkte Souveränität nicht möglich ist: Diese setzt – wie der ihr zugrundeliegende Herrschaftsvertrag – Herrscher und Untertan als zwei verschiedene Vertragsparteien voraus, in denen die letzteren aus den Versprechungen und vertraglichen Verpflichtungen der ersteren Rechte erlangen können. Sie ist daher nur auf Monarchien und Aristokratien anwendbar, nicht aber auf Demokratien, wo die souveräne Körperschaft sämtliche Bürger umfaßt und daher niemand außerhalb dieser Körperschaft aus ihren Beschlüssen ein Recht erwirbt (siehe unten *Anm.* 504).

²⁰⁵ Quellen zu den nachfolgenden Ausführungen über den „usus rationis“ als Voraussetzung für die Geschäftsfähigkeit sowie über Irrtümer bei Verträgen sind Grotius, *JBP* 2, 11, §§ 5–6 sowie das römische Recht (dazu die Nachweise in *JNG* 3, 6, §§ 3–8).

²⁰⁶ Vgl. *Dig.* XLIV.iv.8; dazu *JNG* 3, 6, § 11 sowie Grotius, *JBP* 3, 19, § 4. Grundsätzlich betrachtet Pufendorf Verträge, die unter dem Eindruck von Furcht abgeschlossen werden, als gültig, da auch Handlungen zur Vermeidung eines größeren Übels als willentliche Handlungen einzustufen sind (*JNG* 3, 6, § 10 unter Bezugnahme auf Aristoteles, *Nik. Eth.* III, 1). Grund für die Unwirksamkeit der Verpflichtung im genannten Fall ist nicht die Furcht des Opfers, sondern das fehlende Recht des Räubers, Furcht zu erzeugen: „... non sufficit, ut in me sint requisita ad obligationem producendam necessaria, sed ab altero quoque abesse vitia debent, quae juris in ipso adquisitionem interceptant ... Igitur cum obligatio, cui ex adversum jus non respondet, inanis sit, non est credendum, ex solo meo consensu obligationem nasci, ubi alter per jus naturae prohibetur acceptare ... Quae enim lex metum alteri incutere vetat, eadem quoque ex isto metu jus acquirere, lucrumve facere prohibet.“ Vgl. auch ebd., § 13, wo Pufendorf – gegen Hobbes, *De Cive*, c. 2, § 16 – zwischen „metus“ i. S. einer „cautio circa declinandum aliquod malum, quod indefinite potest accidere“ (beim Abschluß des Herrschaftsvertrages) und „terror ex cominus intentato gravi malo“ (wie im genannten Räuberbeispiel) differenziert.

²⁰⁷ Vgl. *JNG* 3, 6, § 11.

²⁰⁸ Vgl. Grotius, *JBP* 3, 19, § 5.

²⁰⁹ Vgl. *JNG* 8, 6, § 7. Pufendorfs Bestimmung des Kriegszustandes als eines jeglichen Rechtsnexus aufheben, durch Inanspruchnahme eines „ius in infinitum“ gekennzeichneten Notstandes, der allerdings unter dem Gebot einer baldmöglichsten Wiederherstellung eines friedlichen Rechtszustandes steht, weist augenfällige Parallelen zu Hobbes' Bestimmung des Naturzustandes bzw. des „ius in omnia“ auf (siehe unten *Observ.* 4, § 16; dazu *Anm.* 440). Dagegen betont Hugo Grotius (im Anschluß an Augustin) das Fortbestehen der Pflicht zu Treu und Glauben gegenüber dem Feind auch bei fortgesetzter Feindseligkeit (*JBP* 3, 19, § 1) und entwickelt detaillierte Regeln für die Kriegführung selbst (*JBP*, 3. Buch). Deren Rechtsverbindlichkeit bestreitet Pufendorf allerdings (*Def.* 13, § 25), empfiehlt aber ihre Befolgung aus Humanitätserwägungen, da wo dies ohne Gefahr für die Erlangung unseres Rechts bzw. der Beendigung des Krieges geschehen kann (*Observ.* 4, § 18).

²¹⁰ Vgl. *JNG* 3, 6, § 2 sowie Grotius, *JBP* 3, 24 (*De fide tacita*).

²¹¹ Vgl. *JNG* 3, 6, § 15.

²¹² Vgl. *JNG* 3, 9 (*De ministris obligationum in genere*).

²¹³ Vgl. *JNG* 3, 9, § 2 unter Bezugnahme auf Abraham de Wicquefort, *Mémoires touchant les Ambassadeurs & les ministres publics*, Cologne 1677, S. 582ff. und 588.

²¹⁴ *Inst.* III.xix.19.

²¹⁵ Der Bezug ist hier auf das römische Rechtsinstitut des Fideikommisses (siehe unten § 54 sowie oben *Anm.* 28).

²¹⁶ Anders dagegen *JNG* 5, 13, § 7: „Quin & hoc recte fieri videtur posse, ut duo pluresve, quorum interest bellum cessare, expensa utriusque partis causa, convenient, in quas leges pacem componi aequissimum ipsi iudicent;

- easque bellantibus offerant hac cum denunciatione, ut contra eum, qui pacem in istas leges abnuerit, socia arma velint conjungere cum altero, qui easdem acceptaverit.“
- ²¹⁷ Zu Pufendorfs Lehre von der „persona moralis composita“ siehe unten *Observ.* 5, §2; dazu Anm. 469, 471.
- ²¹⁸ Zum vertraglichen Aufbau der „civitas“ ausführlicher *JNG* 7, 2, §7ff. sowie unten *Observ.* 5, §2; dazu Anm. 470.
- ²¹⁹ Vgl. *JNG* 7, 2, §15 unter Bezugnahme auf Seneca, *De Beata Vita* II,1; Plutarch, *De Liberorum Educatione* IX,6b; Platon, *Symposion* 194b u. a.
- ²²⁰ Die Unterscheidung von „obligationes ... ex conventione“ und „ex delicto“ stammt von Aristoteles, vgl. *Nik. Eth.* 1131a2ff. (Unterscheidung der freiwilligen und unfreiwilligen Verkehrsformen).
- ²²¹ Die Teilnahmelhre wird im Rahmen der Imputationslehre noch ausführlicher behandelt (dazu unten *Axiom.* 1, §§8–9 sowie *JNG* 1, 5, §14). Zu den nachfolgenden Ausführungen über die Teilnahme der Herrscher an Vergehen der Untertanen und vice versa vgl. Grotius, *JBP* 2, 21, §§2 und 7.
- ²²² Quelle zur hier und im Folgeparagrafen behandelten Frage der Haftung des Eigentums der Untertanen für Verpflichtungen der Herrscher und Mituntertanen ist Grotius, *JBP* 3, 2 (Quomodo jure gentium bona subditorum pro debito imperantium obligantur: ubi de repressaliis). Dazu *JNG* 8, 6, §13.
- ²²³ Letzterer Satz entstammt nahezu wörtlich *JBP* (ebd.) §2,2: „... deinde commodum ex hac obligatione commune erat omnibus populis, ita ut qui nunc eo gravaretur, alio tempore indidem sublevari posset.“
- ²²⁴ Zum „dominium eminens“, einem souveränen Verfügungsrecht über die Güter der Untertanen im Hinblick auf das Gemeinwohl vgl. die Ausführungen in *JNG* 8, 5, §7, die u. a. auf den Grotius-Kommentar des Johann Heinrich Boecler (*In Hugonis Grotii jus belli ac pacis ... commentatio* 1, c. 1, §6) Bezug nehmen.
- ²²⁵ Vgl. *JNG* 4, 11, §19 unter Bezugnahme auf *Dig.* XXIX.ii.8 und Quintilian, *Declamationes* CCLXXIII.
- ²²⁶ Unter der „forma accidentalis civitatis“ versteht Pufendorf die (sich aus dem je verschiedenen Träger des „imperium“ ergebende) Staatsform, im Unterschied zur „forma essentialis“ als der für die Personenqualität des Staates entscheidenden „communitas juris et imperii“ (*JNG* 7, 5, §1 und 8, 12, §§1 und 9).
- ²²⁷ Zur hier behandelten Thematik der Kontinuität der Staatsschuld und des Gemeinwesens über den Wandel von Generationen und Staatsformen hinweg s. Grotius, *JBP* 2, 9 (Quando imperia vel dominia desinant) und Pufendorf, *JNG* 8, 12 (De mutatione et interitu civitatum). Vgl. auch oben Anm. 50.
- ²²⁸ Grundlage dieses Abschnitts sind Grotius' Ausführungen über „pacta realia“ und „pacta personalia“ (*JBP* 2, 16, §16); vgl. *JNG* 8, 9, §§6–8.
- ²²⁹ Zu den §§32–37 vgl. *JNG* 3, 7 (De materia promissorum et pactorum) und Grotius, *JBP* 2, 11, §8–9.
- ²³⁰ Die hier behandelte „facultas naturalis aut moralis“ entspricht der bereits oben (Def. 11, §3) eingeführten „occasio“ mit seiner Doppelbedeutung als natürliches und moralisches Vermögen (Anm. 164).
- ²³¹ Der Bezug ist auf Hobbes, *De Cive*, c. 2, §18, auf dem dieser Paragraph weitgehend fußt. Dazu *JNG* 3, 7, §5 sowie die Ausführungen über das „ius et privilegium necessitatis“ in *JNG* 2, 6.
- ²³² I *Mose* 38. Dazu *JNG* 3, 7, §8 unter Bezugnahme auf Selden, *JNGG* V.iv.
- ²³³ Der Bezug ist auf das römische Rechtsinstitut des Fideikommisses (siehe oben Anm. 28).
- ²³⁴ Siehe oben §6; dazu Anm. 185.
- ²³⁵ Die folgenden Ausführungen über den Umgang mit konkurrierenden Bündnisverpflichtungen fußen auf Grotius, *JBP* 2, 15, §13.
- ²³⁶ Gegen Grotius (ebd.): „Quod si federati in alios bellent justa quisque de causa, si utrique auxilia mitti possunt, puta in milite aut pecunia, mittenda erunt, ut fit circa creditores personales.“
- ²³⁷ Vgl. *JNG* 3, 6, §16.
- ²³⁸ Zu den folgenden §§39–42 über Bedeutung und Funktion des Eides siehe allgemein *JNG* 4, 2 mit dortigen Quellennachweisen sowie Grotius, *JBP* 2, 13.
- ²³⁹ Dazu *JNG* 4, 2, §3, wo Pufendorf auf Petrus della Valle, *Viaggi*, Pt. II, ep. I und Augustin, *Sermones* CLXXX. verweist.
- ²⁴⁰ Vgl. Grotius, *JBP* 2, 13, §7: „Imo etiamsi res quae promittitur non sit illicita, sed majus bonum morale impediens, sic quoque non valebit jururandum: quia scilicet profectum in bono Deo debemus, ita ut ejus libertatem eripere nobis ipsis non valeamus.“ Grotius beruft sich seinerseits auf Philo Judaeus, *De Legibus Specialibus*. Siehe auch ders. über *Matthäus* 15,6 (*Opera Omnia Theologica*, Amsterdam 1679, Bd. 2,1) sowie *JNG* 4, 2, §10 mit weiteren Verweisen.
- ²⁴¹ Vgl. *JBP* 2, 13, §12: „Sed & si quis per falsos Deos juraverit, obligabitur: quia quanquam sub falsis notis generali tamen complexione numen intuetur ...“

- ²⁴² Ovid, *Heroides* XXI,135ff.: „Quae jurat mens est: nil conjuravimus illa. Consilium, prudensque animi sententia jurat; Et nisi iudicii vincula nulla valent. Verba suis frustra viribus orba tenes. Non ego juravi; legi jurantia verba.“
- ²⁴³ Die Betonung der entscheidenden Bedeutung des äußeren Willenszeichens (und nicht der internen Willenshandlung) für die Interpretation der vertraglichen Verpflichtung fußt auf Grotius, *JBP* 2, 16 (De Interpretatione), § 1: „Sed quia interni actus per se spectabiles non sunt ... ipsa dictante naturali ratione jus est ei, cui quid promissum est, promissorem cogere ad id, quod recta interpretatio suggerit ... Rectae interpretationis mensura est collectio mentis ex signis maxime probabilibus.“ Dazu *JNG* 5, 12, § 2.
- ²⁴⁴ Vgl. *JNG* 5, 10, §§ 13ff.
- ²⁴⁵ Die folgenden §§ 44–47 über Geiseln als Vertragszubehör fußen weitgehend auf Grotius, *JBP* 3, 20, §§ 52ff. Dazu *JNG* 8, 2, § 6 und 8, 8, § 6.
- ²⁴⁶ Nach Pufendorf wie nach Hobbes (vgl. *De Cive*, c. 2, § 18) entsteht das „jus vitae ac necis“ des Souveräns nicht durch Übertragung seitens der Untertanen, da diese sich nicht zur Preisgabe der eigenen Selbsterhaltung verpflichten können (vgl. oben § 33). Es resultiert allein aus ihrer Verpflichtung im Herrschafts- und Unterwerfungsvertrag, die eigene Stärke nach dem Willen des Souveräns einzusetzen, und damit diesem Hilfe gegen Rechtsbrecher sowie letzteren keine Hilfeleistung zu gewähren (vgl. *JNG* 8, 3, § 1 sowie unten Anm. 356).
- ²⁴⁷ Zum Bürgerschaftsrecht ausführlicher *JNG* 5, 10, §§ 10ff.
- ²⁴⁸ Zum Strafrecht siehe ergänzend *Observ.* 4, § 16: „Ast quae jure belli inferuntur, proprie poenarum rationem non habent; quippe quae nec à superiore qua tali profisciscuntur, nec ad emendationem laedentis ac caeterorum directe tendunt ...“ Pufendorfs Strafdefinition ist eine Synthese aus Gedanken des Grotius und des Hobbes. Von Grotius, der sich seinerseits auf Augustinus (I. *Retractationes*, Kap. 9) stützt, übernimmt Pufendorf den Vergeltungsgedanken („... est autem poena generali significatu malum passionis quod infligitur ob malum actionis“ [*JBP* 2, 20, § 1]) sowie den der Zweckbindung der Strafe im Hinblick auf ein künftiges Gut (ebd., § 5ff.), von Hobbes die Einschränkung auf das von der Obrigkeit verhängte Übel (*Leviathan*, chap. 28: „A punishment is an evil inflicted by public authority, on him that hath done, or omitted that which is judged by the same authority to be a transgression of the law; to the end that the will of men may thereby be the better be disposed to obedience“). Ausführlicher zu dieser Thematik siehe unten Def. 17, § 4, dazu Anm. 336, sowie Def. 21.
- ²⁴⁹ Vgl. *JNG* 5, 11.
- ²⁵⁰ Vgl. Gaius, *Institutiones* III,169ff.
- ²⁵¹ Nach Quintilian, *Institutio Oratoria* V, cap. x [111]. Vgl. *JNG* 8, 6, § 23.
- ²⁵² Nach Ulpian, *Dig.* ii.xiv.5.
- ²⁵³ Die folgende Darstellung der Typologie internationaler Verträge fußt auf Grotius, *JBP* 2, 15 (De Federibus ac Sponsionibus), der seinerseits aus der antiken Geschichtsschreibung schöpft (zitiert werden vor allem Livius, *Ab Urbe Condita* und Thukydides, *Historiae*). Vgl. auch *JNG* 8, 9, §§ 1–4, 6, 10ff.
- ²⁵⁴ Pufendorf nimmt hier Bezug auf Ereignisse aus dem 1. Samnitenkrieg 327–304 v. Chr. (nach Livius, *Ab Urbe condita* IX, cap. VIIIff.) und aus dem Krieg um die iberische Stadt Numantia (143–133 v. Chr.). In beiden Fällen wurden römische Konsulin mit ihren Heeren von den gegnerischen Streikkräften eingeschlossen und mußten für Rom ungünstige „sponsiones“ leisten, deren nachträgliche Ratifikation aber vom Senat verweigert wurde.
- ^{254a} Der Spartaner Phoibidas war im Jahr 382 v. Chr. damit beauftragt worden, Truppen in die Chalkidike zu bringen (die dort im Kampf gegen Olynth, der Hauptstadt des chalkidischen Bundes, eingesetzt werden sollten). Auf Wunsch thebanischer Oligarchen sowie möglicherweise mit spartanischem Geheimauftrag besetzte er mitten im Frieden die Kadmeia, die Burg von Theben, das Exponent der antispartanischen Bewegung in Griechenland war. Nachdem die Tat allgemeine Entrüstung hervorrief, wurde er seines Amtes entsetzt und zu einer Geldstrafe verurteilt, die Besetzung, die König Agesilaos für berechtigt und nützlich erklärte, jedoch nicht aufgehoben (vgl. Victor Ehrenberg, Art. „Phoibidas“, in: *R.E.* XX.1, Sp. 347f.).
- ²⁵⁵ Vgl. *JNG* 8, 7 und 8, 8; Grotius, *JBP* 3, 20 und 3, 21. Zum Unterschied beider bezüglich der Geltung von Verträgen im Kriege siehe oben Anm. 209.
- ²⁵⁶ Die Bestimmung von „contractus“ als „pactum privatum“ folgt Grotius' Interpretation von *Dig.* II.xiv.5 in *JBP* 2,15, § 1: „Conventiones Ulpianus divisit in publicas & privatas ... Publicas ergo conventiones eas intelligit, quae nisi jure imperii majoris aut minoris fieri nequeunt, qua nota differunt non tantum à contractibus privatorum, sed & à contractibus regum circa negotia privata.“ In *JNG* 5, 2, § 4 differenziert Pufendorf dagegen nach dem Vertragsgegenstand zwischen „contractus“, „qui versantur circa res & actiones in commerci-

um venientes, adeoque dominia & pretia rerum praesupponant“ und „pactum“, „quando convenitur de praestanda opera non mercenaria“.

- ¹⁵⁷ Zur nachfolgend (§§ 54–59) dargestellten privatrechtlichen Vertragstypologie, die weitgehend römischrechtlichen Ursprungs ist, siehe allgemein *JNG* 5, 2–5, 8 mit Verweisen.
- ¹⁵⁸ Zum „Mandatum“ vgl. *JNG* 5, 4, § 1 unter Bezugnahme auf *Dig.* XLIV.vii.5 pr. § 1.
- ¹⁵⁹ Vgl. *JNG* 5, 4, § 2 unter Bezugnahme auf Cicero, *Pro Sexto Roscio*: „In privatis rebus si qui rem mandatam non modo malitiosus gessisset, sui quaestus aut commodi causa, verum etiam negligentius; eum majores summum admisse dedecus aestimabant. Itaque mandati constitutum est iudicium non minus turpe quam furti. credo propterea, quod quibus in rebus ipsi interesse non possumus, in his operae nostrae vicaria fides amicorum supponitur: quam qui laedit, oppugnat omnium commune praesidium, & quantum in ipso est, disturbat vitae societatem ...“
- ¹⁶⁰ Vgl. *JNG* 3, 9, § 4 (Differentia inter nuncium & mediatorem) unter Bezugnahme auf Grotius, *JBP* 2, 11, § 17.
- ¹⁶¹ Vgl. *JNG* 5, 4, § 7 unter Bezugnahme auf *Dig.* XLIV.vii.1, § 5.
- ¹⁶² Siehe oben Anm. 28.
- ¹⁶³ Nach Cicero, *De Officiis* III, 12; dazu *JNG* 5, 3, § 4.
- ¹⁶⁴ Siehe oben Def. 10; dazu Anm. 162.
- ¹⁶⁵ Zum alttestamentarischen Zinsverbot und zur naturrechtlichen Zulässigkeit des Zinses vgl. *JNG* 5, 7, §§ 8ff. Pufendorf stützt sich vor allem auf John Selden *JN&G* VI.ix. und Hugo Grotius (neben *JBP* 2, 12, §§ 20–21 ders. über *Lukas* VI.35, in: ders., *Opera Omnia Theologica* 2,1); daneben werden Leon da Modena, *Historia de'viti hebraici*, Pt. II, cap. V, Philo Judaeus, *De Caritate* (S.701f.) u. a. zitiert.
- ¹⁶⁶ Vgl. Grotius, *JBP* 2, 12, § 21: „Observandum tamen est, esse quaedam quae ad usurae speciem accedant, ac vugo usurae esse videantur, cum tamen pacta sint generis alterius: ut de repensando damno quod facit qui pecuniam dat mutuum eo quod diu pecunia careat: item de lucro ob mutui dationem cessante, deducto scilicet incerto spei, & labore qui subeundus fuerat. Sic etiam pro impensis ejus qui multis dat mutuum pecuniam, & in hoc paratum habet ...“
- ¹⁶⁷ Unter anderem 2 *Mose* 22,24; 3 *Mose* 25,37.
- ¹⁶⁸ 5 *Mose* 23,19.
- ¹⁶⁹ Die nachfolgende Abgrenzung des Gesetzesbegriffes von „consilium“, „pactum“ und „ius“ (§§ 1–3) folgt Hobbes, *De Cive*, c. 14, §§ 1–3. Vgl. *JNG* 1, 6, §§ 1–3. Über die Unterschiede zu Hobbes – vor allem bezüglich des Begriffes „ius“ – siehe oben Anm. 152.
- ¹⁷⁰ Über die Begriffe „lex“, „obligatio“ und „potestas“ bzw. ihren Zusammenhang siehe oben Anm. 170. Pufendorfs Definition des Gesetzes als „decretum superioris“ steht in deutlichem Gegensatz zur scholastischen Lehre, die als das wesentliche Merkmal des Gesetzes das „im Recht Sein“ ansah und eine jeglichem göttlichen und menschlichen Gesetzgebungsakt vorausgehende „Perseitas“ moralischer Handlungen lehrte. Vgl. Grotius, *JBP* 1, 1, § 9: „... lex ... sit regula actuum moralium obligans ad id quod rectum est.“ Dagegen *JNG* 1, 6, § 4: „Circa Grotianam definitionem ... notandum; ipsum supponere, dari aliquod justum & rectum ante legem & normam ...“ sowie 1, 2, § 6: „Et sane qui extra impositionem divinam moralitatis actionum humanarum aeternam aliquam statuunt regulam, nil aliud mihi videntur agere, quam ut Deo adjungant principium aliquod coaeternum extrinsecum, quod ipse in assignandis rerum formis necessum habuerit.“ Auch Pufendorfs Auseinandersetzungen mit der lutherischen Orthodoxie kreisen zu einem Großteil um diesen Themenkomplex (vgl. *Eris*, *Specimen Controversiarum* ..., Cap. V [De Origine Moralitatis et Indifferentia Motus Physici in Actione Humana]; siehe oben Anm. 21).
- ¹⁷¹ Gemeint sind Autoren, die die Gesetzgebungspraxis der griechischen Stadtstaaten vor Augen hatten. Vgl. *JNG* 1, 6, § 2 mit Verweis auf Isokrates, *Adversus Callimachum*; Aristoteles, *Rhetor. ad Alexandrum* Cap. I–III und Dionysios von Halicarnassus I. X.
- ¹⁷² Vgl. Def. 12, § 17.
- ¹⁷³ Gegenstand eines Gesetzes können zurechenbare Handlungen sein (siehe unten Axiom. 1, bes. § 6).
- ¹⁷⁴ Den Gedanken der Grundlegung des Naturrechts in der rationalen und sozialen Natur übernimmt Pufendorf von Hugo Grotius (*JBP*, Prolegomena: „societatis custodia, humano intellectui conveniens, fons est ejus juris, quod proprie tali nomine appellatur“) und damit mittelbar aus der stoischen Moralphilosophie (Seneca, *De Beneficiis* IV, c. xviii), ohne freilich der Auffassung des Naturrechtsgegenstandes als „actus ... debiti ... aut illiciti per se“ (*JBP* 1, 1, § 10) zu folgen. Geltungsgrund des Naturrechts nach Pufendorf ist nicht die Konvenienz mit der Vernunftnatur, sondern allein der göttliche Befehl: „Unde conveniunt quidem actiones bonae cum natura hominis; sed in ea convenientia formalis ratio bonitatis moralis non consistit ... Atqui pro-

- flecto ultima ratio, quare agenda sint, quae lege naturali praecipiuntur, est voluntas et iussum creatoris“ (*Eris, Specimen ...*, Cap. V, § 30 [S. 260f.]).
- ²⁷⁵ Vgl. *De Cive*, c. 14, §§ 9–10. Pufendorfs in den folgenden §§ 6–8 (sowie *JNG* 8, 1, §§ 3–4) vorgetragenes Bemühen, gegen Hobbes die Möglichkeit einer Kollision von Natur- und Zivilgesetz zu behaupten (und die innere Verpflichtung zum Zivilgehorsam auf die Übereinstimmung beider zu gründen), stößt in der Frage der überpositiven Verbindlichkeit naturrechtlich verbotener Tatbestände auf Schwierigkeiten. Bei ihrer Bestimmung muß letztlich auf das geoffenbarte „ius divinum“ zurückgegriffen werden, was der erklärten Absicht des Autors zuwiderläuft, die Disziplin des Naturrechts „ad captum universi generis humani, quod circa religionem in diversissimas opiniones discessit“ (*Eris, Specimen ...*, Cap. I, § 7) zu entwickeln.
- ²⁷⁶ Vgl. *JNG* 8, 1, § 3; 6, 1, § 15 bezugnehmend auf Plutarch, *Lycurgus* XV, 6ff.
- ²⁷⁷ Anspielung auf die Gleichheit des „ius in omnia“ des Hobbesschen Naturzustandes (vgl. *Leviathan*, chap. 14, S. 103).
- ²⁷⁸ Nach Sigismund Freiherr von Herberstein, *Rerum moscoviticarum commentariū* und Haythonus, *De Tartarorum in Asia Imperio*, c. 48. Vgl. *JNG* 8, 1, § 3.
- ²⁷⁹ *2 Mose* 20, 2–17; *5 Mose* 5, 6–21.
- ²⁸⁰ Vgl. Grotius, *JBP* 1, 1, § 10: „Sciendum praeterea, jus naturale non de iis tantum agere quae citra voluntatem humanam existunt, sed de multis etiam quae voluntatis humanae actum consequuntur.“ Dazu *JNG* 2, 4, § 24: Die durch menschlichen Akt begründeten, gleichwohl „ex conditione humani generis in universum considerati“ geforderten „praecipua juris naturalis hypothetica“ haben ihre Grundlage vor allem in den „instituta“ der Sprache, des Privateigentums und der menschlichen Herrschaft.
- ²⁸¹ Siehe unten *Observ.* 3, § 6.
- ²⁸² Über die Art dieser „repraesentatio“ vgl. *JNG* 1, 6, § 4: „Decretum dicimus, non quod intra mentem & voluntatem decernentis subsistit, sed quod subjecto est insinuatum tali modo, ut necessitatem ad idem se componendi intelligat: eoque id iusso nobis aequipollet. Ubi etiam parum putamus interesse, legem quis decretum vocet, an orationem; modo non credatur, ad legem esse necessarium, ut viva voce, aut verbis in scriptum relatis promulgetur: cum sufficiat, si qualicunque modo voluntas legislatoris subjectis innotuerit, etiam per intrinsecam congeniti luminis suggestionem.“ In diesem Punkt korrigiert Pufendorf die Hobbessche Gesetzesdefinition aus *De Cive*, c. 3, § 33: „Naturae autem quas vocamus leges, cum nihil aliud sint quam conclusiones quaedam ratione intellectae, de agendis et omittendis; lex autem proprie atque accurate loquendo, sit oratio ejus, qui aliquid fieri vel non fieri aliis iure imperat: non sunt illae proprie loquendo leges, quatenus a natura procedunt ...“
- ²⁸³ Neben der Furcht vor Sanktionen erfordert eine Verpflichtung vor allem eine innere Bindung „ex consideratione causarum, quae etiam remoto metu, & per modum consilii sufficere debebant ad ipsius voluntatem amplectendam“ (*JNG* 1, 6, § 9). Dies betont Pufendorf gegen Hobbes, *De Cive*, c. 15, § 5: „In Regno naturali Regnandi & puniendi eos, qui leges suas violant, ius Deo est à sola potentia irresistibili.“ Vgl. oben Anm. 170.
- ²⁸⁴ Vgl. Hobbes, *Leviathan*, chap. 26 (S. 204): „Nor is it enough the law be written; but also that there be manifest signs, that it proceedeth from the will of the Sovereign“ sowie *De Cive*, c. 14, § 13. Dazu *JNG* 1, 6, § 13.
- ²⁸⁵ Vgl. *JNG* 1, 6, § 17.
- ²⁸⁶ Vgl. *JNG* 1, 6, § 14. „Vis directiva“ und „vis coactiva“ gehören schon im römischen Recht zu den „partes essentiales legis“. Siehe *Dig. Liii.1*: „Papinianus libro primo definitionum lex est commune praeceptum, virorum prudentium consultum, delictorum quae sponte vel ignorantia contrahuntur coercitio, communis rei publicae sponso“. Ebenso *Liii.7*: „Modestinus libro I regularum legis virtus haec est imperare vetare permittere punire“.
- ²⁸⁷ Vgl. *JNG* 1, 6, § 18. Zur Herkunft dieser „divisio“ siehe Grotius, *JBP* 1, 1, §§ 10 und 13. Allerdings erfolgt dort – im Unterschied zu Pufendorf – die Differenzierung von „jus naturale und divinum“ nicht „ratione promulgationis“: „... distat hoc jus [scil. naturale] non ab humano tantum iure, sed & à divino voluntario, quod non ea praecipit aut vetat, quae per se ac suapte natura aut debita sunt aut illicita, sed vetando illicita, praecipiendo debita facit.“
- ²⁸⁸ Entsprechend differenziert Pufendorf an anderer Stelle zwischen „Lex ... civilis ... respectu auctoritatis“ und „respectu originis“: „Priori sensu civiles leges vocari possunt omnes leges, juxta quas in foro civili jus dicitur, ex quacumque demum origine promanent ... Ast lex civilis respectu originis est, quae unice à voluntate summae potestatis civilis profecta est, ac circa illa versatur, quae per jus naturale ac divinum indifferentia sunt relicta, ad peculiarem tamen civitatis utilitatem faciunt“ (*JNG* 8, 1, § 1).
- ²⁸⁹ *Dig. L.i.1*, § 3.

- ²⁹⁰ Gemeint ist die stoisch-scholastische Lehre von der „lex aeterna“. Vgl. z. B. Thomas von Aquin, *Summa Theologica*, hrsg. vom Katholischen Akademikerverband, Salzburg u. a. 1934, II, quaest. 93,1: „Est etiam [scil. Deus] gubernator omnium actuum et motionum quae inveniuntur in singulis creaturis ... Unde sicut ratio divinae sapientiae inquantum per eam cuncta sunt creata, rationem habet artis vel exemplaris vel ideae; ita ratio divinae sapientiae moventis omnia ad debitum finem, obtinet rationem legis. Et secundum hoc, lex aeterna nihil aliud est quam ratio divinae sapientiae, secundum quod est directiva omnium actuum et motionum.“
- ²⁹¹ Zur Bestimmung des Naturrechts als Menschenrechts vgl. Grotius, *JBP* 1, 1, § 11: „Discrimen autem quod in *Juris Romani* libris exstat, ut jus immutabile aliud sit quod animantibus cum homine sit commune, quod arctiori significato vocant jus naturae, aliud hominum proprium, quod saepe jus gentium nuncupant, usum vix ullum habet. Nam juris proprie capax non est nisi natura praeceptis utens generalibus ... Quod si quando brutis animantibus iustitia tribuitur, id fit improprie ex quadam in ipsis umbra rationis atque vestigio. An vero actus ipse de quo jus naturae constituit, sit nobis communis cum aliis animantibus, ut prolis educatio; an nobis proprius, ut Dei cultus; ad juris ipsam naturam nihil refert.“ Ähnlich John Selden, *JN&G* I.v., den Pufendorf in *JNG* 2, 3, § 2 zitiert.
- ²⁹² Aristoteles, *Nik. Eth.* V,10 (1134b18–20): „Τοῦ δὲ πολιτικοῦ δικαίου τὸ μὲν φυσικὸν ἐστὶ τὸ δὲ νομικόν, φυσικὸν μὲν τὸ πανταχοῦ τὴν αὐτὴν ἔχον δύναμιν, καὶ οὐ τῷ δοκεῖν ἢ μὴ ...“. Dazu *JNG* 2, 3, § 7.
- ²⁹³ So z. B. nach Ferdinand Vazquez, den Pufendorf in *JNG* 2, 3, § 4 zitiert. Siehe dessen *Controversiarum illustrum libri tres*, I, c. 27, n. 11: „Ut hoc jus naturale, quo utimur quoque interdum abutimur, bonum est, quia Deus infixum nobis est: ita si contrarium nobis dederit jus, eo ipso quod ipse dederit, bonum erit.“
- ²⁹⁴ Dazu paradigmatisch Thomas von Aquin, *Summa Theologica* II, quaest. 100,8 ad 2: „Ad secundum dicendum quod, sicut Apostolus dicit, 2 Tim. 2: ‚Deus fidelis permanet, negare seipsum non potest‘. Negaret autem seipsum, si ipsum ordinem suae iustitiae auferret: cum ipse sit ipsa iustitia.“
- ²⁹⁵ 1 Mose 1,27.
- ²⁹⁶ Vgl. Thomas von Aquin, *Summa Theologica* I, quaest. 21,1: „... duplex est species iustitiae. Una, quae consistit in mutua datione et acceptione: ut puta quae consistit in emptione et venditione, et aliis huiusmodi communicationibus vel commutationibus. Et haec dicitur a Philosopho, 5 Ethic., ‚Iustitia commutativa, vel directiva communicationum sive commutationum. Et haec non competit Deo: quia, ut dicit Apostolus, Rom. 11: ‚Quis prior dedit illi, et retribuetur ei?‘“
- ²⁹⁷ Grotius, *JBP* 1, 1, § 10.
- ²⁹⁸ Vgl. *JNG* 1, 2, § 6: „Sicuti etiam ib. [*JBP* 1,1] § 12 aliquid juris naturalis esse, probari, ait, ex convenientia aut disconvenientia necessaria cum *natura rationali ac sociali*. Atqui socialem naturam homo sortitus est non ex immutabili quapiam necessitate, sed ex beneplacito divino. Igitur moralitatem quoque actionum ipsi, ut sociali, convenientium vel disconvenientium ex eodem fonte derivari par est. Ut adeo ista his attributa sit & competat non ex necessitate absoluta, sed hypothetica, posita ea conditione, quam homini prae reliquis animantibus DEUS libere assignavit.“
- ²⁹⁹ Vgl. ebd.: „Ad juris autem naturalis intellectum, notandum est quaedam dici ejus juris non proprie, sed ut scholae loqui amant, reductive, quibus jus naturale non repugnat, sicut justa modo diximus appellari ea quae iniustitia carent.“
- ³⁰⁰ „Lex positiva (humana)“ ist nur die „lex civilis respectu originis“. Vgl. *JNG* 8, 1, § 1 sowie oben Anm. 288.
- ³⁰¹ Anders dagegen in *JNG* 2, 3, § 5: „DEO quippe tanquam supremo omnium domino longe eminentius est jus in suas creaturas, quam homini in hominem natura sibi aequalem. Igitur proprie non est dispensatio de lege naturae, quando homo per expressum DEI mandatum exsequitur jus DEI in homines, tanquam nudum ipsius instrumentum.“ Pufendorf beruft sich dabei auf Grotius, *JBP* 1, 1, § 10: „Ita si quem Deus occidi praecipiat, si res alicujus auferri, non licitum fiet homicidium aut furtum, quae voces victim involvunt; sed non erit homicidium aut furtum quod vitae & rerum supremo domino auctore fit.“
- ³⁰² Vgl. unten Axiom. 1, § 1.
- ³⁰³ Vgl. *JNG* 2, 3, § 24.
- ³⁰⁴ Gegen Hobbes (vgl. Anm. 275).
- ³⁰⁵ Vgl. *JNG* 3, 9, § 8 sowie Anm. 280.
- ³⁰⁶ Über den Grund der Staatenbildung ausführlicher unten Observ. 5.
- ³⁰⁷ Vgl. *JNG* 8, 1, § 1. Gegenstand der bürgerlichen Gesetzgebung ist vor allem die „iustitia stricte dicta“. Vgl. *Off.* 2, 12, § 5: „Solent autem leges civiles illis potissimum obligationibus actionem accommodare, quae per expressa pacta inter homines contractae sunt.“
- ³⁰⁸ Seneca, *De Ira* I, 2, c. 27.

³⁰⁹ Vgl. *JNG* 8, 3, § 24: „sed veram poenarum humanarum mensuram esse utilitatem reip. ...“

³¹⁰ Siehe unten Def. 18.

³¹¹ Entsprechend der in den *Elementa* noch vertretenen Rechtsauffassung von der Kirche als „societas publica“ (vgl. oben Anm. 51) wird die Zuständigkeit für die kirchliche Gesetzgebung bezüglich „exteriora“ (sowie für die äußerliche Kirchendirektion überhaupt) als ursprünglich dem weltlichen Souverän zukommendes Recht aufgefaßt. Anders dagegen *Habitu* § XLVIII, wo für die Verabschiedung von Kirchenordnungen eine Mitwirkung der Ältesten erforderlich ist.

³¹² Nach Ulpian, *Liber Singularis Regularum* I.1.

³¹³ Siehe Art. „Donatio“, in: *R.E.* V.2, Sp. 1535.

³¹⁴ Zur „aequitas“ vgl. *JNG* 5, 12, § 21, das diesen Begriff im Anschluß an die aristotelische Ethik (bes. *Nik. Eth.* V,10 und 14) entwickelt sowie auf die stoische Moralphilosophie, das römische Recht (*Dig.* I.iii.3–6, 10–13; XLVII.ii.61, § 5) und Hugo Grotius, *Thomae Campanellae Philosophiae realis, pars tertia. quae est de Politica in Aphorismos digesta*, c. 4 (in: ders., *Argumenti Theologici, Juridici, Politici*, Amsterdam 1652, S. 115–130) verweist.

³¹⁵ Vgl. *JNG* 1, 6, § 17.

³¹⁶ Vgl. *JNG* 2, 3, § 23. Pufendorf folgt der Hobbesschen Gleichsetzung von Natur- und Völkerrecht (*De Cive*, c. 14, §§ 4 und 5) und bestreitet – gegen Grotius, *JBP* 1, 1, § 14 – dem „ius gentium voluntarium“ die Eigenständigkeit als Rechtsgattung (neben dem Natur- bzw. Zivilrecht).

³¹⁷ Im Gegensatz zu Hugo Grotius, der auch für die Kriegführung selbst detaillierte Regeln entwickelt (*JBP* 3. Buch, bes. cap. 19 und 21), und in Übereinstimmung mit Thomas Hobbes (*De Cive*, c. 3, § 27) bestreitet Pufendorf solchen „commercium belli“ die Rechtsverbindlichkeit, da das Wesen des Kriegszustandes als außerrechtlicher Notstand, der den Kontrahenten eine schrankenlose „licentia“ zur Wahrnehmung ihrer Eigeninteressen einräumt, jeglichen Fortbestand gegenseitiger Rechte und Pflichten ausschließt (siehe oben Def. 12, § 22, dazu Anm. 209 sowie *JNG* 8, 7, § 2).

³¹⁸ Vgl. *JNG* 2, 3, § 23.

³¹⁹ Der Unterschied zur Def. 7 ist nur geringfügig. Während im Text dort der Hauptakzent auf der „potestas in personas alienas“ liegt als Voraussetzung für die nachfolgend eingeführten (und die „potestas praecipientis“ voraussetzenden) Begriffe „obligatio“ und „lex“ (Def. 12 und 13), wird hier vor allem „potestas“ i. S. einer Handlungsvollmacht unter dem Gesetz („ad agendum omne id, ... quidquid legibus non est interdictum“) thematisiert, was erst im Anschluß an die Einführung von „lex“ geschehen kann.

³²⁰ Die Unterscheidung von „potentia naturalis“ und „moralis“ findet sich in ähnlicher Weise bei Erhard Weigel, vgl. *Corporis Pansophici Pantologia*, Sect. I, Def. XV: „Potentia est modus operativus formalis nudè consideratus, quò quid esse, vel fieri, vel facere quidpiam potest. Impotentia contra ... § 1. Estque vel Naturalis, vel Moralis ... & ubique vel activa vel passiva. § 2. NATURALIS ET ACTIVA POTENTIA est, quà quid facere quippiam naturaliter potest ... § 10. Potentia moralis est qualitas operativa, quà subjectum Civile quidpiam civiliter potest ...“

³²¹ Vgl. Grotius, *JBP* 1, 2, § 17: „permissio enim quae lege fit ... aut plena est, quae jus dat ad aliquid omnino licite agendum; aut minor plena, quae tantum impunitatem dat apud homines & jus ne quis alius impedire licite possit“.

³²² Zu diesem Abschnitt vgl. die Ausführungen zum „mandatum“ Def. 12, § 54.

³²³ *Inst.* I.vi.7.

³²⁴ Vgl. *Dig.* XLIII.xix.4 pr., Glosse „Quo minus“.

³²⁵ Zu dieser Unterscheidung siehe *JNG* 1, 7, § 2 und *JBP* 3, 4, § 2. Beide zitieren Cicero, *Pro Balbo* III: „Est aliquid, quod non oporteat, etiamsi licet ...“

³²⁶ Vgl. *JNG* 1, 2, § 6 mit Bezugnahme auf Selden, *JN&G* Liv: „ex jure hoc ipso efficitur in rebus seu actibus discrimen boni ejusmodi & mali, seu turpis & honesti ...“

³²⁷ Vgl. *JNG* 1, 7, § 4 mit Bezugnahme auf Seneca, *De Constantia Sapientis*, c. 7: „Omnia scelera etiam ante effectum operis, quantum culpae satis est, perfecta sunt.“

³²⁸ Der Bezug ist auf Grotius, *JBP* 2, 23, § 1. Dort heißt es im Anschluß an *Nik. Eth.* I,1: „in moralibus non aequè ut in mathematicis disciplinis, certitudinem inveniri: quod eo evenit, quia mathematicae disciplinae à materia omni formas separant, & quia formae ipsae tales plerumque sunt, ut nihil habeant interjectum, sicut inter rectum & curvum nihil est medium. At in moralibus circumstantiae etiam minimae variant materiam, & forma de quibus agitur, solent habere interjectum aliquid, ea latitudine, ut modo ad hoc, modo ad illud extremum propius accedatur. Ita enim inter id, quod fieri oportet, & inter id quod fieri nefas est, medium est quod licet, sed

modo huic, modo illi parti propinquius: unde ambiguitas saepe incidit, ut in crepusculo, aut in aqua frigida calescente.“ Dagegen *JNG* 1, 2, § 9.

³²⁹ Ders., § 2: „Primum autem illud est tenendum, etiamsi quid justum reipsa est, sed ab eo fit qui omnibus expensis injustum id existimat, actum esse vitiosum. Hoc enim est quod dicit Paulus Apostolus, quicquid non fit ex fide peccatum esse (*Röm.* 14,23): quo in loco fides animi iudicium de re significat.“

³³⁰ Anspielung auf Augustins Privationstheorie des Bösen. Vgl. z. B. *De Civitate Dei* XI,9: „Mali enim nulla natura est; sed amissio boni mali nomen accipit.“ XI,7: „... nusquam tenebras videt, nisi ubi cooperit non videre ... Sic species intelligibiles mens quidem nostra intelligendo conspicit, sed ubi deficiunt, nesciendo condiscit. *Delicta enim quis intelligit?*“

³³¹ Vgl. *JNG* 1, 7, § 5 mit Bezugnahme auf Maximus Tyrius, *Dissert.* 3 und 25.

³³² Vgl. *Inst.* I.i und *Dig.* I.i.10 pr.: „Justitia est constans et perpetua voluntas ius suum cuique tribuendi.“

³³³ Genauer *JNG* 1, 7, § 7: „Differt autem justitia actionum à bonitate in hoc potissimum, quod bonitas simpliciter notet convenientiam cum lege, justitia autem praeterea involvat respectum ad eos, in quos actio exercetur. Sic igitur actio iusta nobis dicitur, quae ex proaeresi applicatur ad personam, cui illa debetur. Adeoque justitia hoc modo erit recta applicatio actionum ad personam.“

³³⁴ Pufendorfs Unterscheidung der „justitia universalis“ und „particularis“ sowie die Differenzierung der letzteren in „distributiva“ und „commutativa“ schließen an die Ausführungen in *Nik. Eth.* V (vgl. *JNG* 1, 7, § 12) an. Er deutet Aristoteles' Differenzierung zwischen der Gerechtigkeit i. S. der ganzen Tugend (1130b18: „... ἢ ... τῆσ ἀληθῆς ἀρετῆς οὐσα χρῆσις πρὸς ἄλλον ...“) und der Gerechtigkeit als besonderen Teil der Tugend (1130a14: „... τὴν ἐν μέρει ἀρετῆς δικαιοσύνην“) i. S. der Unterscheidung von unvollkommenen Humanitätspflichten und vollkommenen Rechtspflichten: „Quando igitur exhibentur alicui actiones aut res, quae illi ex jure duntaxat imperfecto debentur, ... communiter dicitur observari justitia universalis. Ut quando quis consilio, re aut opera egenti subvenit, & officia pietatis, reverentiae, grati animi, humanitatis, beneficentiae exhibet, adversus quos ista exhibere tenetur ... Ast quando alicui exhibentur actiones, in commercium venientes, aut quibus res aliqua in alterum transfertur, ad quam ille jus perfectum habebat, justitia particularis dicitur“ (ebd., § 8). Dagegen kritisiert er Grotius, dessen Unterscheidung von „justitia expletiva“ und „attributiva“ die Differenzierung nach vollkommenen und unvollkommenen Rechtspflichten mit der des Aristoteles von kommutativer und distributiver Gerechtigkeit vermengt (*JBP* 1, 1, § 8; dazu *JNG* 1, 7, §§ 9 und 11).

³³⁵ Der Bezug ist auf das Gleichnis von den Arbeitern im Weinberg (*Matthäus* 20) und seine Deutung durch Hobbes, *De Cive*, c. 3, § 6, der die Differenzierung der „justitia“ in „commutativa“ und „distributiva“ zugunsten ihrer Reduktion auf „servatio fidei & pactorum impletio“ zu entkräften sucht (vgl. *JNG* 1, 7, §§ 9 und 13).

³³⁶ Pufendorf übernimmt von Hugo Grotius die Bestimmung der Strafe als Vergeltung für vorangegangenes Unrecht („malum passionis quod infligitur ob malum actionis“ siehe oben Anm. 248) sowie den ihrer Zweckbindung im Hinblick auf ein künftiges Gut als Gebot der Vernunft, während demgegenüber die blinde Verfolgung von Rachegehrungen als Ausfluß der mit den Tieren gemeinsamen Natur erscheint: „Ast talis appetitus in se spectatus non convenit parti rationali, cuius est imperare affectibus; ac proinde nec juri naturae, quia id est dictatum naturae rationalis ac socialis qua talis est. dictat autem ratio homini nihil agendum quo noceatur homini alteri, nisi id bonum aliquod habeat propositum“ (*JBP* 2, 20, § 5). Dieses Gut besteht in erster Linie in der Verhütung künftiger Rechtsverletzungen und beinhaltet neben dem Nutzen für den Täter selbst (emendatio) auch den des Geschädigten (cautio) sowie den der Allgemeinheit (securitas omnium) (*JNG* 8, 3, §§ 9, 11 und 12; *JBP* 2, 20, § 6). Allein diese „utilitas“ ist Maßstab für die Bestimmung des Strafmaßes, da es nach Pufendorf keine von Natur aus bestehende Relation zwischen der Schwere eines Verbrechens und der Höhe einer Strafe gibt (*JNG* 8, 3, § 24). Er wendet sich daher gegen Jean Bodins Forderung einer „proportio geometrica“ im Strafrecht (*JNG* 8, 3, § 25, bezugnehmend auf Bodin, *République* VI, 6). Ebenso kritisiert er Hugo Grotius' Auffassung, wonach im Strafrecht zuerst die ausgleichende Gerechtigkeit geübt werde, „... quia qui punit, ut recte punit, jus habere debet ad puniendum, quod ius ex delicto alterius nascitur“. Diese Argumentation, die das Strafrecht nach Art eines Vertrages auffasst, beruht nach Pufendorf auf einer fehlerhaften Verwechslung von „ius ... ad aliquid agendum“ und „ius ... ad aliquid ab altero habendum“ (*JNG* 8, 3, § 5, bezugnehmend auf Grotius, *JBP* 2, 20, § 2).

Als Teil der „prudentia“ des Souveräns, der die „salus publica“ nach eigenem Ermessen interpretiert und dabei nur an das natürliche und göttliche Recht gebunden ist, ist das Strafrecht keiner der beiden Gattungen der „justitia particularis“, sondern der „justitia universalis“ zuzuordnen (*JNG* 8, 3, § 5 [Zusatz ab der Aufl. von 1684]).

³³⁷ Vgl. oben Def. 1, § 2.

³³⁸ Hobbes, *De Cive*, c. 3, § 4.

³³⁹ Vgl. *JNG* 1, 7, § 16. Die vorliegenden Ausführungen über Freiwilligkeit bzw. Vorsatz als Grundlage einer „injuria“ fußen auf Aristoteles, *Nik. Eth.* V,10 (1135a19): „ἀδίκημα δὲ καὶ δικαιοπράγημα ὄρισται τῷ ἔκουσῳ καὶ ἀκουσίῳ“; ebenso die Differenzierung der ungewollten „laesiones“ nach dem Grad der Unwissenheit in zufällige („infortunium“) und schuldhaftige („culpa“) (1135b16ff.: „ὅταν μὲν οὖν παραλόγως ἢ βλάβῃ γένηται, ἀτύχημα: ὅταν δὲ μὴ παραλόγως, ἀνευ δὲ κακίας, ἀμάρτημα“). Zum letzteren werden (in *JNG*) auch die Erläuterungen des Michael von Ephesus zitiert (*Michael Ephesus in Ethic. V*. Moderne Edition bei Paul Wendland, *Commentaria in Aristotelem Graeca* XXII,3, Berlin 1901). Bezüglich der römisch-rechtlichen Differenzierung nach Schuldgraden („culpa lata“, „levis“ und „levissima“) siehe u.a. *Dig.* XIII.vi.18 pr. und L.xvi.213,2.

³⁴⁰ Vgl. *JNG* 1, 7, § 17 mit Bezugnahme auf *Nik. Eth.* V,1 (1136b5); Hobbes, *De Cive*, c. 3, § 7 sowie Antonius Matthaeus, *De Criminibus ad lib. XLVII et XLVIII Digesta commentarius*, Trajecti ad Rhenum 1644, Prolegomena, c. 3, §§ 2–3.

³⁴¹ Pufendorf hat die Sphäre als Modell zur Darstellung moralischer Verhältnisse zweifellos den geographischen und astronomischen Zusammenhängen entlehnt, in denen sie bei seinem Lehrer Erhard Weigel vorzugsweise Anwendung fand (vgl. z. B. Weigels *Astronomiae Pars Sphaerica Methodo Euclidea conscripta* von 1657 sowie die von ihm konstruierten Erd- und Himmelsgloben). Dies bestätigen auch die zahlreichen astronomischen Anspielungen, die mit der Sphaera Moralis verbunden sind, etwa die Bezeichnung der drei senkrecht aufeinanderstehenden Großkreise als Horizon, Meridian und Äquator nach dem Vorbild der Erdkugel oder die Versinnbildlichung des (durch den „radius legis“ angezeigten) Guten durch den Nordpol bzw. Nordstern. Zudem verdeutlicht das Modell mit seiner Quantifizierung der Schulddgrade (siehe unten § 10) in bezeichnender Weise den von Weigel vertretenen Anspruch, auch den Bereich der Moral unter quantitativem Aspekt und damit als Teil der allgemeinen Mathesis zu begreifen (vgl. z. B. die Praefatio zur *Synopsis Juris prudentiae* von 1669).

Eine direkte Urheberchaft Weigels, wie sie Leibniz in den *Nouveaux Essais sur l'Entendement Humain* (L. IV, c. 3, § 19) behauptet, läßt sich allerdings nicht nachweisen, da die Sphaera Moralis in keiner Publikation Weigels vorkommt.

³⁴² Der Gedanke, Gott als das Zentrum eines Kreises (bzw. einer Sphäre) darzustellen, findet sich schon in ähnlicher Weise in Erhard Weigels *Dissertatio metaphysica posterior de modo existentiae qui dicitur duratio* von 1652, Thesis XL. Die vom Zentrum ausgehende Konstruktion der Kreisperipherie gilt dort als Sinnbild für die Erzeugung und fortdauernde Erhaltung der Schöpfung aus der göttlichen Mitte. Dieser Abschnitt wird im Appendix de Sphaera Morali fast wörtlich zitiert (S. 167).

³⁴³ Vorbild für diese Differenzierung der einzelnen Gebote des Dekalogs in „praecepta affirmativa“ und „negativa“ ist vermutlich Martin Luthers Auslegung der 10 Gebote mit einer Auflistung ihrer jeweiligen Übertretungen und Erfüllungen (*Die zehn Gebote Gottes mit einer kurzen Auslegung ihrer Erfüllung und Übertretung*. 1518, in: Martin Luther, *Sämtliche Schriften. Weimarer Ausgabe*, Bd. 3, hrsg. von Johann G. Walch, S. 1357ff.).

³⁴⁴ Zu den verschiedenen Antriebsgründen und -graden menschlicher Handlungen vgl. unten Observ. 2.

³⁴⁵ *Matthäus* 22,37–40.

³⁴⁶ Unter Parallaxe wird allgemein die Verschiedenheit des scheinbaren Ortes ein und desselben, von zwei verschiedenen Orten aus gesehenen Gegenstandes verstanden. Von ihr ist vorzugsweise in der Astronomie die Rede, wo man z. B. die Entfernung eines Gestirns L im Hinblick auf den Erdmittelpunkt C berechnet, während sich der Standort E eines Beobachters auf der Erdoberfläche befindet. Die Parallaxe bzw. die Änderung der Richtung, in welcher der Gegenstand erscheint, ist der Winkel CLE, der umso kleiner wird, je größer die Entfernung des Gestirns von der Erde ist (nach Johann S. T. Gehler, *Physikalisches Wörterbuch* 7,1, Leipzig 1833, S. 285ff.).

³⁴⁷ Vgl. *Dig.* IV.i.4.

³⁴⁸ Vgl. oben Def. 11, § 6; dazu Anm. 167.

³⁴⁹ *Dig.* L.xvii.138, § 1.

³⁵⁰ Vgl. oben Def. 12, § 37 (Concurrentes obligationes quomodo sibi invicem cedant?).

³⁵¹ Vgl. *JNG* 1, 9, § 5 bezugnehmend auf Seneca, *De Beneficiis* III, c. XXI–XXII.

³⁵² Vgl. *JNG* 1, 9, § 5 bezugnehmend auf Michel de Montaigne, *Essais* II, c. vii (Des Recompenses D'Honneur).

³⁵³ Vgl. *JNG* 8, 3, § 2.

³⁵⁴ Siehe unten *Observ.* 4, § 19; dazu *Anm.* 444.

³⁵⁵ Siehe oben *Def.* 17, § 4; dazu *Anm.* 336.

³⁵⁶ Vgl. *JNG* 8, 3, § 4 sowie § 1. An der letztgenannten Stelle wird vor allem die Problematik erörtert, wie die Befugnis zur Strafe als einem beschwerlichem Übel, das jemandem unfreiwillig auferlegt wird, aus freiwilliger vertraglicher Übertragung seitens der Untertanen resultieren kann. Pufendorf begründet dies – in analoger Weise wie bei der vertraglichen Erzeugung der Souveränität (*JNG* 7, 3, § 4) – unter Berufung auf *Dig.* XLII.i.46 (Non est novum, ut qui dominium non habeat, alii dominium praebet: nam et creditor pignus vendendo causam domini praestat, quam ipse non habuit): „Heic igitur sciendum; quemadmodum in naturalibus ex commixtione & temperatione plurium simplicium provenire potest compositum quid, cui tales adsint qualitates, quae in nullo simplicium mixtionem ingredientium deprehenduntur: ita & corpora moralia, ex pluribus hominibus constantia, aliquid jus habere possunt, ex ipsa illa conjunctione resultans, quod formaliter penes neminem singulorum fuit; quale jus ex ejusmodi velut coalitione ortum per rectores istorum corporum exercetur. Vid. l. 46 D. de acquir. rerum domin. ... Eodem modo in capite corporis moralis potest existere facultas poenis singulos coercendi, qualis facultas tamen antea id singulis non erat. Potest autem ista facillime provenire, dum singuli sese obligant, quod non solum non defendere velint, sed & si opus erit, vires suas accommodare contra eum, quem rector civitatis supplicio est affecturus“ (*JNG* 8, 3, § 1). Pufendorf verweist sich hierfür auf Hobbes, *De Cive*, c. 3, § 24. Dagegen wendet er sich (ebd.) kritisch gegen dessen Argumentation in *Leviathan*, chap. 28, wonach die Strafgewalt aus dem ursprünglichen, im Staat allein dem Souverän verbleibenden „ius in omnia“ resultiert: „Ad quod tamen reponi potest; jus poenas sumendi esse diversae naturae à jure seipsium conservandi: cumque illud exerceatur in subjectos, intelligi non posse, quomodo jam tum in statu naturali extiterit, ubi nemo alteri subjectus est.“

³⁵⁷ Vgl. *JNG* 8, 3, § 4: „In genere autem poena describi potest per malum passionis, quod infligitur ob malum actionis ... intuitu antegressi delicti.“ Zur Herkunft dieses Strafbegriffes siehe oben *Anm.* 248.

³⁵⁸ Vgl. oben *Def.* 17, § 4; dazu *Anm.* 336.

³⁵⁹ Vgl. *JNG* 8, 3, § 26, wo Pufendorf sich hierfür auf Grotius' Kommentar zu *Matthäus* 5,40 und *Genesis* 9,6 (*Opera Omnia Theologica* 1 und 2) beruft.

³⁶⁰ Vermutlich Anspielung auf *Apostelgeschichte* 28,3–6.

³⁶¹ Vgl. *JNG* 8, 3, § 27.

³⁶² Pufendorf stützt sich hierbei auf Grotius, *JBP* 2, 20, § 32: „Tenendum autem est quod Pythagorici dicebant, justitiam esse τὴν ἀντιπεπονηδόν, id est parem passionem in poenis, id non ita accipi debere quasi qui alteri nocuit deliberato & sine causis culpam valde minuentibus tantundem nocenti nec amplius ferre debeat. Id enim non ita esse ipsa lex, quae legum omnium perfectissimum exemplar est, ostendit cum furta quadruplo aut quintuplo vult lui“ (2 *Mose* 22). Vgl. *JNG* 8, 3, § 27.

³⁶³ Vgl. *JNG* 8, 3, § 23. Die Freiheit des Souveräns, das Strafmaß nach Maßgabe der „salus publica“ zu definieren, bezieht sich nicht auf die Einzelfälle, sondern auf die „pars comminatoria“ der von ihm erlassenen Gesetze, die im Regelfall in allen zukommenden Fällen Anwendung finden müssen. Vgl. *JNG* 8, 3, § 4 sowie § 7: „Deinde non omne malum, quod ob antegressum peccatum infertur, poena est, sed quod antea denunciatum, & post cognitionem delicti fuit impositum.“

³⁶⁴ Pufendorf erörtert die Thematik der Todesstrafe bei Diebstahl ausführlich in *JNG* 8, 3, § 26 unter Bezugnahme auf diverse Quellen (John Selden, *JN&G* VII.vi; Justinian, *Novellae* 134 c. ult.; Antonius Matthaeus, *De Criminibus ad lib. XLVII et XLVIII Digesta commentarius*, ad *Dig.* XLVII.I.ii; Thomas Morus, *Utopia* l. I u. a.).

³⁶⁵ Vgl. *JNG* 8, 3, § 25: „... tam in poenarum generali designatione, quam earundem ad singulos adplicatione respiciendam esse personam ipsius delinquentis, & in eadem illas qualitates, quae sensum poenae ex aetate, sexu, statu, opibus, viribus, & similibus minuere aut augere possint.“ Pufendorf beruft sich dabei auf das römische Recht. Gleichzeitig wirft er aber diesem eine „vitiosa ... προσωποληψία“ durch übergroße Berücksichtigung der sozialen Unterschiede vor. Vgl. auch Grotius, *JBP* 2, 20, § 33.

³⁶⁶ Als Teil der „prudentia reatrix“, die die „salus publica“ nach eigenem Ermessen auslegt, ist die Verpflichtung des Souveräns gegenüber den Untertanen zur Ausübung der Strafgewalt nur eine unvollkommene, nichterzwingbare (vgl. oben *Anm.* 336, Ende).

³⁶⁷ Die Unterscheidung von „principia rationalia“ und „experimentalia“ hat Pufendorf aus Erhard Weigels „*Analysis Aristotelica*“ übernommen (siehe oben *Praef.* *Anm.* 7). Vgl. *Analysis Aristotelica*, Sect. II, c. IX, § 1: „Perimus ad Axiomata praecipua Demonstrationum principia ... Haec in se considerata commodissime distinguuntur in rationalia & experimentalia, quorum illa καθ' ἑξοχήν & quasi per Antonomias dicuntur

Axiomata; Haec *Observationis* vocabulo ... indignantur. Illorum veritas & certitudo, quin & necessitas, nobis à naturâ nota est, & ex ipsâ Ratione quasi fluit etiam absque singularium perceptione aut instituto discursu, nudo saltem mentis intuitu; Horum veritas, necessitas & certitudo nobis quidem à naturâ non est nota, interim singularium perceptione statim intelligitur absque medio reali vel intercedente." Weigels Erfahrungsbegriff ist vielschichtig. Er unterscheidet nach der Erkenntnis („ratione instrumenti“) „experientia sensualis“ und „intellectualis“ (hierher rechnet er z. B. die „Erfahrung“ von Raum und Zeit) sowie nach dem Gegenstand „experientia realis“ und „impositiva“ (c. X §1). Letzteres bezeichnet die Erfahrung der Geltung von Satzungen durch ihre Bekanntgabe, zu der auch die Erkenntnis des „ius divinum“ „per experientiam revelationis“ gehört (§8). Bei Weigel findet sich auch schon die Anwendung der Unterscheidung beider Prinzipienarten auf die Moralwissenschaft: „Et cùm humana vita quasi formaliter in *actionibus humanis*, h. e. voluntariis, cum competencia vel imputatione suorum effectuum spectatis, consistat, de quibus hic variae demonstrantur affectiones ... tum ex primis & nobiscum natis principiis, tum ex humanae conditionis observationibus, igitur synechdochicâ vel etiam metonymicâ ratione *Philosophiam moralem actionum humanarum Scientiam aut prudentiam vocamus*“ (*Analysis Aristotelica*, Sect. III, Memb. II, c. VII, §6). Zu diesen „observations“ gehört z. B. die anthropologische Erfahrung des natürlichen Zustandes menschlicher Handlungen als „actiones intellectus cognoscentes“ (ebd., §2), ein Gedanke, der in den *Observationes* 1 und 2 von Pufendorfs *Elementa* seinen Niederschlag gefunden hat.

³⁶⁸ Pufendorfs Begriff der aktuellen Zurechnung (*imputatio*) (im Unterschied zur Zurechenbarkeit [*imputabilitas*], Anm. 369) ist, wie gerade ihre Bestimmung „... *ex gratia*“ deutlich macht, maßgeblich von der Rechtfertigungs- und Gnadentheologie des Spätmittelalters bzw. der Reformationszeit beeinflusst. Dort spielt der Begriff seit Occam eine zentrale Rolle als „*imputatio*“ der Gerechtigkeit Christi bzw. „*non-imputatio*“ der Sünde. Vgl. Guilelmus d'Occam, *Opera Theologica* IX, Quodlibet III, quaest. 10, Conclusio 1 sowie vor allem Martin Luther, *Vorlesung über den Römerbrief*, in: ders., *Sämtliche Schriften. Weimarer Ausgabe*, Bd. 56, S. 271: „Hoc enim malum, cum sit re vera peccatum, Quod Deus remittit per suam non-Imputationem ex misericordia omnibus, qui ipsium agnoscunt et confitentur et odiunt et ab eo sanari petunt.“ Ders., *In Epistolam S. Pauli ad Galatas commentarius* (WA 40,1), S. 43: „Quantum igitur arida terra ex se efficere potest ad comparandam sibi largam et felicissimam pluviam, tantum etiam nos homines nostros viribus et operibus efficere possumus ad comparandam nobis illam divinam, coelestem, et aeternam iustitiam, nisi per gratuitam imputationem et per inenarrabile donum Dei illam consequamur.“ Siehe auch Pufendorf selbst in seinem theologischen Spätwerk *Jus Feciale sive de Consensu et Dissensu Protestantium*, bes. §24ff., der allerdings die Rechtfertigung in den Kontext des föderaltheologischen Ansatzes mit seiner Betonung der „*facultas rejiciendi*“ des Menschen stellt und damit im theologischen wie im juristischen Kontext die Wahl- und Entscheidungsfreiheit des Menschen als Voraussetzung für die Zurechnung betont (ebd., §67).

³⁶⁹ Die hier vertretene Lehre von der Grundlegung der Zurechenbarkeit in der „*ratio proaeretica*“ des Handelnden (vgl. oben Def. 1, §§ 1, 3, 4; dazu Anm. 12) sowie die nachfolgend (§§ 6 und 7) entwickelten Ausschlußgründe bzw. Einschränkungen der Zurechenbarkeit fußen überwiegend auf Aristoteles, *Nik. Eth.* III, 1–7 sowie Ve, 10 (1134b20–1136a9). Vgl. Pufendorfs Verweise in *JNG* 1, 5, §§ 7ff.

³⁷⁰ Zur in den §§ 8 und 9 entwickelten Teilnahmelehre vgl. *JNG* 1, 5, § 14, wo Pufendorf diese Thematik auf der Grundlage seiner Zurechnungslehre sowie in häufigem Rekurs auf das römische Recht (bes. *Dig.* IX, XLVII und XLVIII) bzw. den Kommentar des Anthonius Matthaeus (*De Criminibus* ..., Proleg. c. I, §§ 7, 11, 13; ad *Dig.* XLVII.x.1, §§ 1–2; XLVIII.v.3, § 16) entwickelt.

³⁷¹ Siehe unten *Observ.* 5, § 2.

³⁷² Siehe oben Def. 12, §§ 28 und 29, dazu Anm. 222.

³⁷³ 2 *Sam.* 24.

³⁷⁴ 2 *Könige* 25; 2 *Chronik* 36, 13ff.

³⁷⁵ Die Branchidaer waren ein milesisches Priestergeschlecht, welches das Apollonorakel zu Didymoi bei Panormos verwaltete. Wegen ihrer konzilianten Haltung gegenüber den persischen Eroberern, die freilich die letztendliche Zerstörung von Tempel und Orakel bei der Zerstörung Milets 494 v. Chr. sowie die Deportation des Geschlechtes in den fernen Osten nicht verhindern konnte, soll noch Alexander der Große bei seinem Persienfeldzug die dort angetroffenen Nachfahren des Geschlechtes als Hochverräter bestraft haben (Friedrich Cauer, Art. „Branchidai“, in: *R.E.* III.1, Sp. 809ff.).

³⁷⁶ Vgl. *JNG* 1, 5, § 12.

³⁷⁷ Vgl. oben Def. 1, § 2.

³⁷⁸ Vgl. *JNG* 1, 6, § 8.

- ³⁷⁹ Vgl. ebd., § 12: „Enimvero quia naturalis humanae voluntatis libertas nullo morali vinculo extinguitur, ea quoque in plurimis mortalium est animi levitas aut malitia, ut istas imperii rationes insuper habeant: igitur aliud accedere oportet, quod validiore momento enormes libidines, quam pudoris & decori sensus premar ... Sic ut demum ultima velut firmitas obligationibus accedat à vi, utque qui earundem observationem procurare velit, tanta sit potentia instructus, domestica, aut ab aliis collata, ut grave aliquod malum detrectantibus inferre possit.“
- ³⁸⁰ Siehe unten *Observ.* 4, § 22.
- ³⁸¹ Siehe unten *Observ.* 5, §§ 2ff.
- ³⁸² Die hier entwickelte Position zur religiösen Toleranz bzw. zum Staat-Kirche-Verhältnis entspricht bereits in Grundzügen der des staatskirchenrechtlichen Hauptwerkes *De Habitu Religionis Christianae ad Vitam Civilem* von 1687: Während der Glaube als innerer Akt der Zustimmung („assensus mentis“) bzw. als personale Beziehung des Einzelnen zu Gott seiner Natur nach staatlichem Zwang entzogen bleibt und daher nicht Gegenstand des Herrschaftsvertrages wird (*Habitu* § III), kommen dem Herrscher im Bereich der Externa („ea quae religionem circumstant“) umfassende Befugnisse zu, sei es „ex genuina indole summi imperii civilis, vel ex indole ipsius religionis Christianae, vel ex ultronea delatione ipsius Ecclesiae“ (*Habitu* § XL), die bis zur zwangsweisen Beilegung von Religionsstreitigkeiten durch Sanktionierung eines öffentlichen Glaubensbekenntnisses gehen (*Habitu* §§ XLVIff.).
- ³⁸³ Vgl. *JNG* 1, 3, § 3: „Ergo nisi omnem actionum moralitatem velimur evertere, omnino tenendum est, intellectum hominis naturaliter esse rectum, & praemissa debita inquisitione res objectas liquido, & prout in se sunt, adprehendere. Quin nec iudicium practicum, saltem circa generalia praecepta juris naturalis, ita posse depravari, ut quae inde suscipiuntur actiones pravae, ipsi nequeant imputari, velut ex invincibili errore aut ignorantia profectae.“
- ³⁸⁴ Vgl. *JNG* 1, 3, § 7. Gemeint mit der „alia disciplina“ ist die „prudentia“ (Phronesis) „circa dextram gubernationem actionum suarum & alienarum, ad securitatem & utilitatem ...“, im Unterschied zur hier im Vordergrund stehenden „scientia“, die „... versatur circa rectitudinem actionum humanarum in ordine ad leges“ (vgl. *JNG* 1, 2, § 4 sowie oben Anm. 5). Die nachfolgend entwickelten Entscheidungsregeln „circa eligenda utilia“ fußen auf Grotius, *JBP* 2, 24, § 5 (Regulae prudentiae circa electionem bonorum).
- ³⁸⁵ Genauer *JNG* 1, 3, § 5: „Conscientia recte informata duplici se modo habet; vel enim liquido intelligit persuasionem, quam super agendis vel omitendis obtinet, certis & indubiis principiis niti, ... vel persuasionem quidem suam pro vera & certa habet, nec quare eam in dubio revocet idoneas rationes videt, etsi eandem ad formam demonstrationis deducere non norit, sed topicis fere argumentis adquiescat. Illam vulgo solent vocare conscientiam rectam, hanc probabilem.“
- ³⁸⁶ Vgl. *JNG* 1, 3, §§ 11–16.
- ³⁸⁷ Vgl. ebd., § 13 unter Bezugnahme auf *Dig.* XLVII.ii.16, § 8.
- ³⁸⁸ Der Bezug ist auf Seneca, *De Constantia sapientis*, c. 7: „Si quis cum uxore sua tanquam aliena concumbat, adulter erit, quamvis illa adultera non erit.“ Dagegen *JNG* 1, 3, § 16: „Sic ut error talis efficiat, ne iste actus proprie ejus vitii nomine venire possit, quod quis patrare intenderat ... saltem in foro humano ...“
- ³⁸⁹ Vgl. *JNG* 1, 3, § 8. Pufendorf beruft sich auf Cicero, *De Officiis* I: „Bene praecipunt, qui vetant quidquam agere, quod dubites aequum sit an iniquum: Aequitas enim lucet ipsa per se: dubitatio autem cogitationem significat injuriae.“ Dagegen kritisiert er Grotius' Diktum: „Semper enim, ubi electio evadi non potest, minus malum rationem induit boni“ (*JBP* 2, 23, § 2). Dagegen Pufendorf: „... hoc axioma proprie locum habere in malis damnosis, ac non moralibus; ... igitur proprie loquendo ex duobus malis moralibus neutrum est eligendum. Contingit tamen frequenter, ut duae leges affirmativae, aut altera affirmativa, altera negativa videantur inter se collidi, sic ut utriusque eodem tempore nequeat satisfieri ... Revera tamen heic non ex duobus peccatis eligitur minus; sed quod extra ejusmodi collisionem peccatum erat, id peccatum esse desinit, ubi validioris legis implendae necessitas incumbit ...; quia praecepta affirmativa vim obligandi non exerunt, ubi agendi materia deficit.“
- ³⁹⁰ 1 *Mose* 20.
- ³⁹¹ Die vorliegenden Ausführungen über Unwissenheit als Schuldschließungsgrund, insbes. die Differenzierung von „fieri ex ignorantia“ und „ab ignorante“ bzw. von (nichtentschuldbarer) „ignorantia universalium“ und (entschuldbarer) „ignorantia particularium“ fußen auf Aristoteles, *Nik. Eth.* III,2. Vgl. *JNG* 1, 3, § 10.
- ³⁹² Vgl. *Nik. Eth.* III,7 (1113b30ff.).
- ³⁹³ Pufendorfs Differenzierung der „volitio, ... quo simpliciter ipsi probatur finis“ von der „intentio seu proae-resis“ als „desiderium efficax finem obtinendi“ entspricht der aristotelischen Unterscheidung zwischen dem

einfachen Wollen (βούλησις), das sich auch auf Unmögliches richten kann (*Nik. Eth.* III,4 1111b20ff.), und der unmittelbar handlungsauslösenden Entscheidung (προαιρησις) als das von Überlegung bestimmte Streben nach den Dingen, die in unserer Gewalt stehen („... ἡ προαιρησις ἂν εἴη βουλευτικὴ ὁρεξις τῶν ἐφ’ ἡμῖν...“ ebd., 1113a10ff.). Vgl. *JNG* 1, 4, § 1, wo dieser Begriff unter Verweis auf die genannte Aristoteles-Stelle eingeführt wird. „προαιρησις“ ist dasjenige, was eine Handlung am allermeisten als eine freiwillige, in ihrem Ursprung auf uns selbst zurückzuführende qualifiziert (vgl. *Nik. Eth.* 1113a5ff.). Dieser Begriff bildet auch den Hintergrund zu Pufendorfs Ausführungen über die „libertas“ als Vermögen des Willens (siehe unten § 5 sowie *JNG* 1, 4, § 2), die von ihm zuallererst als ein Vermögen der „electio“ (die lateinische Übersetzung von προαιρησις) gesehen wird.

³⁹⁴ Diese Unterscheidung entspricht Aristoteles’ Differenzierung der wissenschaftlichen Schädigungen in eine unrechte Tat ohne vorherige Planung bzw. unter Affekteinfluß („... εἰδῶς μὲν, μὴ προβουλευσῶς δὲ, ἀδικήματα“) und der aus überlegter Entscheidung resultierenden Tat eines Ungerechten („... ἐκ προαιρέσεως, ἀδικος καὶ μοχθηρός.“) (*Nik. Eth.* V,10 1135b19ff.). Die Stelle wird von Pufendorf in *JNG* 1, 7, § 16 zitiert.

³⁹⁵ Vgl. *JNG* 1, 4, § 9. Quelle zum Begriff der gemischten Handlung wie auch zum Schiffsbeispiel ist *Nik. Eth.* 1110a4ff.

³⁹⁶ Vgl. *JNG* 1, 4, § 10 mit Verweis auf *Nik. Eth.* III,1: „δοκεῖ ἀκούσια εἶναι τὰ βίη, ἢ δι’ ἄγνοια γινόμενα. Videntur invita ea esse, quae aut vi, aut ignorantia efficiuntur.“

³⁹⁷ *5 Mose* 22,25–27.

³⁹⁸ Vgl. die analoge Unterscheidung bei der „ignorantia“ (Observ. 1, § 9).

³⁹⁹ Vgl. *JNG* 1, 4, § 4: „His ita praemissis, manifestum est, hanc esse voluntatis naturam, ut bonum in genere semper adpetat, malum in genere semper aversetur. Nam contradictionem non obscure implicat, non ferri in id, quod congruum tibi vides, & ferri in id, quod non congruum tibi iudicas. Atque in istac voluntatis inclinatione velut generali nulla poni indifferentia potest, quasi perinde voluntas bonum, atque malum adpetat adpetitu simplicis adprobationis. Verum circa particularia demum bona & mala indifferentiae suae vires exerit voluntas singulorum hominum, peculiaribus momentis in diversa proclivium ... Sic igitur circa quamlibet fere rem & actionem sese offerunt simul species bonorum & malorum, verorum aut adparentium; quae postquam animum hinc inde traxerunt, tandem ad alterutram se partem voluntas intrinsece determinat. Et quae hoc modo suscipitur actio, sponantea dicitur, de qua Arist. *Nic.* III. c. 3. „τό ἐκούσιον δόξειεν ἂν εἶναι οὐ ἡ ἀρχὴ ἐν αὐτῷ εἰδῶτι τὰ καθ’ ἕκαστα ἐν ὅς ἡ πράξις“ *Spontaneum illud videbitur, cuius principium est in eo qui agit, particularia cognoscente, in quibus actio consistit.*“

⁴⁰⁰ Siehe oben Def. 12, § 17 (Sibi ipsi nemo obligatur) und Def. 5, § 23.

⁴⁰¹ Siehe unten Observ. 5, § 18 (Summae potestatis affectiones).

⁴⁰² Siehe unten Observ. 5, § 19.

⁴⁰³ Vgl. z. B. *Dig.* XLI.ii.12, § 1.

⁴⁰⁴ Grundlage für die vorliegenden Ausführungen zum Selbsterhaltungstrieb und insbes. für den Zusammenhang von Selbstliebe und Selbstwahrnehmung ist die stoische Lehre von der Οἰκείωσις und ihre Entstehung aus der sinnlichen Selbstwahrnehmung. Vgl. *JNG* 2, 3, § 14 bezugnehmend auf Cicero, *De Finibus* 3: „Simul atque natum est animal, ipsum sibi conciliatur & commendatur ad se conservandum, & ad suum statum, & ad ea, quae conservantia sunt ejus status, diligenda: alienatur autem ab interitu, iisque rebus, quae interitum videantur afferre.“

⁴⁰⁵ Vgl. *JNG* (ebd.) bezugnehmend auf Descartes, *Les passions de l’âme*, art. 82: „... l’Amour qu’un bon pere a pour ses enfans, est si pure, qu’il ne desire rien avoir d’eux, & ne veut point les posseder autrement qu’il fait, ny estre joint à eux plus estroitement qu’il est deja; mais, les considerant comme d’autres soy-mesme, il recherche leur bien comme le sien propre, ou mesme avec plus de soin, pource que, se representant que luy & eux font un tout, dont il n’est pas la meilleure partie, il prefere souvent leurs interests aux siens, & ne craint pas de se perdre pour les sauver“ (hier zitiert nach Charles Adam, Paul Tannery [Hrsg.], *Œuvres de Descartes*, Bd. 11, Paris 1909).

⁴⁰⁶ Zu den stoischen Ursprüngen der hier entwickelten doppelten Begründung der natürlichen Sozialität zum einen aus der „imbecillitas“ sowie zum anderen aus dem Telos der vernunft- und sprachbegabten Natur siehe vor allem Seneca, *De Beneficiis* IV,18, auf den sowohl Hugo Grotius in den Prolegomena von *JBP* als auch Pufendorf in *JNG* 2, 3, § 15 verweisen (da die Zitierung bei beiden Autoren voneinander abweicht, wird hier nach der modernen Edition von Manfred Rosenbach, Seneca, *Philosophische Schriften*, Bd. 5, Darmstadt 1989 zitiert): „Ut scias per se expetendam esse grati animi affectionem, per se fugienda res est ingratum esse, quoniam nihil aequè concordiam humani generis dissociat ac distrahit quam hoc vitium. Nam quo alio tuto

sumus, quam quod mutuis juvamus officiis? hoc uno instructor vita contraque incursiones subitas munitior est, beneficiorum commercio. Fac nos singulos, quid sumus? praeda animalium et victimae ac bellissimus et facillimus sanguis: ... hominem ... inbecilla cingit, ... nudum et infirmum societas munit. Duas res deus dedit, quae illum obnoxium validissimum facerent, rationem et societatem; itaque, qui par esse nulli posset, si seduceretur, rerum potitur. Societas illi dominium omnium animalium dedit; ... hoc morborum impetus arcuit, senectuti adminicula prospexit, solacia contra dolores dedit: ... Hanc societatem tolle, et unitatem generis humani, qua vita sustinetur, scindes ...“

⁴⁰⁷ Bezug auf Hobbes, *De Cive*, c. 1, § 2, Fußn. 1.

⁴⁰⁸ Bezug auf Aristoteles, *Politik* II,6: „φύσει μὲν ἔστιν ὁ ἄνθρωπος ζῷον πολιτικόν“.

Pufendorf versucht in diesem Abschnitt zwischen der hobbesianischen Auffassung vom artifiziellen Charakter des Staates und der aristotelischen Lehre vom „ζῷον πολιτικόν“ zu vermitteln, indem er zu zeigen versucht, daß der für die Errichtung des Staates bzw. der Entwicklung der Bürgertugend erforderliche Disziplinierungsvorgang zu den teleologischen Implikationen der menschlichen Natur gehört und damit zur aristotelischen Auffassung nicht im Widerspruch steht.

⁴⁰⁹ Abweichend davon heißt es in der Parallelstelle in *JNG* (7, 1, § 3): „... posito tamen appetitu societatis in homine, non inde statim sequitur, hominem natura ferri ad societatem civilem“. Die von Aristoteles, *Politik* I,2 für die Naturgemäßheit der Polis angeführten Argumente wie z. B. der Hinweis auf die Sprachbegabung des Menschen taugen allenfalls als Beweis für eine natürliche Soziabilität und verwiesen nicht unmittelbar auf die „societas civilis“. Gleichwohl wird auch diese letztere noch als naturgemäß verstanden, „nempe non quod omnibus & singulis per naturam insit aptitudo gerendi personam boni civis, sed quod per disciplinam saltem aliqua pars hominum ad illud fingi queat; & quod multiplicati generis humani salus & incolumitas nisi per societates civiles servari nequeat“ (ebd., § 4).

⁴¹⁰ Bezug auf *De Cive*, c. 1, § 2; vgl. *JNG* 7, 1, § 2.

⁴¹¹ Bezug auf *De Cive*, c. 8, § 1; vgl. *JNG* 2, 2, § 7.

⁴¹² Vgl. *De Cive*, c. 1, § 2, Ende.

⁴¹³ Vgl. Hobbes, *Leviathan*, chap. 13; *De Cive*, c. 1, §§ 3ff.

⁴¹⁴ Diese Hobbes-Kritik mißverstehet allerdings die methodische Funktion des Hobbesschen Naturzustandes des „bellum omnium contra omnes“ bzw. des „ius in omnia“. Er dient als Annahme des Gegenteils (zum bürgerlichen Zustand), deren „reductio ad absurdum“ gerade die Notwendigkeit einer wechselseitigen Beschränkung des „ius in omnia“ aufzeigen und die Existenzlegitimation einer positiven Rechtsordnung bzw. einer normsetzenden staatlichen Instanz erbringen soll. Vgl. Hobbes' Ausführungen in den *Elements of Law Natural and Politic* (hrsg. von Ferdinand Tönnies, mit einer neuen Einleitung von M. M. Goldsmith, Plymouth u. a. 1969), c. 14, § 10ff.: „But that right of all men to all things, is in effect no better than if no man had right to any thing. For there is little use and benefit of the right a man hath, when another as strong, or stronger than himself, hath right to the same ... The estate of hostility and war being such, as thereby nature itself is destroyed ... he therefore that desireth to live in such an estate, as is the estate of liberty and right of all to all, contradicteth himself. For every man by natural necessity desireth his own good, to which this estate is contrary ...“

In seinem Hauptwerk *JNG* sowie in den zu dessen Verteidigung abgefaßten *Eris Scandinica* sind Pufendorfs Ausführungen zum Naturzustand differenzierter: „... vocabula naturae & naturalis quam maxime esse ambigua. Eoque uti qui istis usus est, in antecessum perspicue definire debet, in quo sensu ista abs sese accipiantur: ita plane absurdum & malitiosum est, limites, quos scriptor ipse sibi constituit, migrare, & diversas vocabuli significationes, iisque innixa dogmata nolenti volenti obtrudere ... Jam autem manifestum est, in quam diversis disciplinis & quam diverso sensu de statu hominum naturali solet & possit agi“ (*Eris*, Specimen Controversiarum ..., Cap. III [De Statu Hominum Naturali], § 3). Pufendorf vertritt nun eine dreifache Betrachtungsweise des Naturzustands (ebd.): (1) „Uno modo prout opponitur statui & conditioni brutorum, per quem homo spectatur tanquam eximium prae caeteris animal, insignibus à Deo praeditum donis, per quae idoneum fit Creatorem ex operibus suis agnoscere, mirarique & vitam agere honestate ac decore ordine conspicuam ... (2) Altero modo ... prout opponitur illi culturae, quae vitae humanae ex auxilio, industria, & inventis aliorum hominum propria meditatione & ope, aut divino monitu accessit. Ad quem statum designandum supposuimus naturam hominis, qualis ea nunc deprehenditur ... antequam ab aliis hominibus quid opis ipsi accesserit ... (3) Tertio modo ... prout opponitur statui civili, per quem plures eidem summo imperio civili sunt subjecti. Juxta hanc considerationem illos invicem in statu naturali vivere patet, qui neque communem in terris habent Dominum, & quorum unus alteri non imperat, aut patet, quique adeo nullo alio vinculo invicem juncti sunt, quam quod ex communi humana natura resultat, seu quod alter aequae homo sit atque nos.“

In der erstgenannten Bedeutung, in der der Begriff „Naturzustand“ in den *Elementa Jurisprudentiae* ausschließlich verwendet wird, wird er als natürlich bezeichnet, „... quia ad eam agendam obligatio à Creatore per ipsam nativatem injuncta est, ad eamque cognoscendam solum rationis lumen ... sufficit“. Als vollkommener, als Norm verpflichtender Idealzustand des Menschen entspricht diese Variante des Naturzustandes noch dem teleologischen Naturbegriff der aristotelischen Tradition, wo „Natur“ den vollendeten Zustand jedes Einzelnen bezeichnet (Aristoteles, *Politik* 1252b26ff.). In den beiden letztgenannten Bedeutungen, d. h. als „status naturalis in se“ und „in ordine ad alios homines“, bezeichnet dagegen „natürlich“ den Gegensatz zu den Dingen, die vermittels einer menschlichen Tat zu existieren anfangen bzw. „Naturzustand“ das (fiktive) Resultat einer analytischen Abstraktion von allen menschlichen Einrichtungen, Erfindungen und Sätzen, in der die menschliche Natur auf ihre wesentlichen Grundkomponenten aufgelöst erscheint. Diese dienen anschließend als Ausgangspunkt für die Systemkonstruktion bzw. für die Rekomposition und genetische Erklärung des vorher fiktiv aufgelösten Kulturzustandes (im Falle des „status naturalis in se“) oder der staatlichen Rechtsordnung (im Falle des „status naturalis in ordine ad alios homines“). Hinsichtlich ihrer methodischen Funktion (nicht hinsichtlich ihres Inhaltes!) entsprechen diese Naturzustandsvarianten der Naturzustandshypothese des Hobbes: Ähnlich wie dieser das „ius in omnia“ führt auch Pufendorf den Naturzustand des isolierten Individuums als „fictio contrarii“ ein, um mittels seiner „reductio ad absurdum“ positiv den Aufweis der Geltung der „socialitas“ als „fundamentum legis naturae“ zu erbringen (*Eris*, *Commentatio super Invenusto Veneris Lipsicae Pullo, Valentini Alberti*, S. 383; *JNG* 2, 3, § 15).

Für den „status naturalis in ordine ad alios homines“ gilt das eben Gesagte nur mit Einschränkung, da dieser in einen „status purus“ und einen, „... qui revera existit“ unterschieden wird (*JNG* 2, 2, § 4).

- ⁴¹⁵ Pufendorf wendet sich in seinen späteren naturrechtlichen Schriften, insbes. aber in *Eris Scandinica* in scharfer Form gegen den Innatismus, vor allem aber gegen eine vergrößerte Version, wonach die Sätze des Naturrechts dem menschlichen Geist von Geburt an „... citra ullam antegressam informationem aut ratiocinationem ... per modum actualium & distinctarum propositionum ...“ innewohnen (*Eris*, *Specimen Controversiarum* ..., Cap. IV, § 23; *Spicilegium Controversiarum* ..., Cap. 1, § 19; *JNG* 2, 3, § 13) und betont statt dessen die Erfahrung als Grundlage der Naturrechtskenntnis: „Nobis nulla via proprior videtur et magis adposita, ad investigandum ius naturale, quam ipsam hominis naturam, conditionemque, et inclinationes accuratius contemplari: etsi in ea consideratione necessario etiam ad alia, quae extra hominem sunt, reflexio sit facienda, ac imprimis ad ea, quae ad commodum aut incommodum aliquod eidem conciliandum apta sunt“ (*JNG* 2, 3, § 14). Für die als Resultat einer solchen „contemplatio“ gewonnenen „dictamina rectae rationis“ wird der Anspruch auf Einsicht in die „natura rerum“ erhoben, die ein „communem eamque firmam & uniformem ... mensuram ... saltem circa generalia vivendi praecepta“ hat (*JNG* 2, 2, § 9). „Eo ipso enim quo lex naturalis à rerum natura imprimi dicitur, veram eandem esse insinuat; quia illa non indicat, nisi quod existit, ejusque causa est, in quo nihil unquam est falsi“ (*JNG* 2, 3, § 13). Dieser Anspruch, dessen erkenntnistheoretisches Fundament bei Pufendorf weitgehend im dunkeln bleibt, ist gleichwohl unverzichtbare Voraussetzung für die auf der Zurechenbarkeit fußenden Moralität menschlicher Handlungen: „Ergo nisi omnem actionum moralitatem velimus evertere, omnino tenendum est, intellectum hominis naturaliter esse rectum, & praemissa debita inquisitione res objectas liquido, & prout in se sunt, adprehendere. Quin nec iudicium practicum, saltem circa generalia praecepta juris naturalis, ita posse depravari, ut quae inde suscipiuntur actiones pravae, ipsi nequeant imputari, velut ex invincibili errore aut ignorantia profectae“ (*JNG* 1, 3, § 3).

- ⁴¹⁶ *Matthäus* 7,12; *Lukas* 6,31.

- ⁴¹⁷ Vgl. *JNG* 2, 3, § 19: „... ut ista rationis dictamina obtineant vim legum, necessum sit praesupponere, Deum esse, & per ipsius providentiam tum omnia, tum imprimis genus humanum gubernari“. Pufendorf folgt damit der Hobbesschen Gesetzesdefinition als „command ... of him, whose command is addressed to one formerly obliged to obey him“ (*Leviathan*, chap. 26) und wendet sich gegen Grotius' Diktum, wonach die natürlichen Gesetze auch dann gelten, „etiamsi daremus ... non esse Deum, aut non curari ab eo negotia humana“ (*JBP*, Prolegomena). Dagegen kritisiert er Hobbes' Beschränkung der „lex naturalis“ auf „theorems, as delivered in the word of God“ (*Leviathan*, chap. 15, Ende), da die Bekanntgabe in sprachlicher Form kein Wesensmerkmal des Gesetzes sei (*JNG* 2, 3, § 20).

- ⁴¹⁸ Hobbes, *De Cive*, c. 1, § 15.

- ⁴¹⁹ Pufendorf rekurriert hier auf Hobbes' Argumentation in *De Cive*, c. 1, § 3, die vermittels der Hypothese von der Gleichheit der Exponiertheit der eigenen Existenz im Naturzustand bzw. der daraus resultierenden gegenseitigen Furcht die natürlichen Gesetze allein auf die Selbsterhaltung gründet, und versucht zu zeigen, daß die zugrundeliegende Annahme der allgemeinen Verletzbarkeit unter bestimmten Voraussetzungen (wie

- im genannten Fall der zwischenstaatlichen Beziehung) nicht zutrifft, vgl. auch Pufendorfs Kritik an der genannten Hobbes-Stelle in *JNG* 3, 2, §2. Diese nimmt z. T. die Kritik von Wolfgang Röd (*Geometrischer Geist und Naturrecht. Methodengeschichtliche Untersuchungen zur Staatsphilosophie im 17ten und 18ten Jahrhundert*, München 1970, S. 34f.) vorweg, wonach die empirische Bestimmung der naturrechtlichen Gleichheit als allgemeine Verletzbarkeit Hobbes eigenen methodischen Voraussetzungen zuwiderläuft, die ihre Bestimmung als durch Analyse von Rechtsbeziehungen gewonnenes begriffliches Element (und damit als Rechtsbegriff) erfordert hätten: „Isthaec aequalitas inter homines ut melius intelligatur, observandum est, quod Hobbes. de crue C. 1. §. 3 eandem restringat ad paritatem virium, & caeterarum facultatum humanarum, ... & exinde ostendere velit, causam habere homines, quare naturaliter se invicem metuant ... Verum in eo quod iste subjungit; *inaequalitatem, quae nunc est, a lege civili esse introductam*, dormitasse mihi videtur. Nam antea locutus fuerat de naturali aequalitate virium humanarum; cui male opponitur illa inaequalitas, quae per legem civilem est introducta, quippe quae non vires hominum, sed statum eorundem atque conditionem afficit.“
- ⁴²⁰ Diese Prinzip der „socialitas“ wird in *JNG* zum alleinigen Fundamentalsatz erhoben, welcher zur Begründung aller naturrechtlichen Pflichten hinreichend sein soll. Vgl. *JNG* 2, 3, § 19: „Ceterum isthoc principium deducendi iuris naturalis non genuinum solum et manifestum, sed et sufficiens atque adaequatum esse arbitramur hactenus, ut non sit ullum praeceptum iuris naturalis, alios homines spectans, cuius ratio non ultimo exinde petatur.“
- ⁴²¹ Siehe unten Anm. 426.
- ⁴²² Zu diesem und dem folgenden Beispiel vgl. *JNG* 8, 1, § 6 (An quis aliquando exsequi pravum mandatum superioris sine peccato).
- ⁴²³ Das Beispiel stammt von Carneades (nach Cicero, *De Re Publica* 3, 20 [30]).
- ⁴²⁴ Vgl. *JNG* 2, 6, § 4 bezugnehmend auf Vergil, *Aeneis* IX [722ff.] und XI [883ff.].
- ⁴²⁵ Vgl. *JNG* 2, 6, § 3 bezugnehmend auf *Jonah* 1,7ff.
- ⁴²⁶ Zum Erstarken der unvollkommenen Hilfeleistungspflicht zu einer „obligatio perfecta“ im Notstandsfall vgl. *JNG* 2, 6, § 5, wo Pufendorf die einschlägigen Bibelstellen zitiert (3 Mose 25,39ff.; *Sprüche Salomos* 6,30ff.). Dagegen kritisiert er (ebd., § 6) die von Hugo Grotius (im Anschluß an Diego de Covarruvias, *Relectio de Regulae Peccatum*, pars II, § 1, n.3, in: ders., *Opera Omnia* I, Francofurti ad Moenum 1599, fol. 499f.) vertretene Hypothese vom Wiederaufleben einer ursprünglichen Gütergemeinschaft im Fall der Not, da diese Hypothese ungeeignet sei, eine (von Grotius gleichwohl geforderte) Entschädigungspflicht gegenüber dem Eigentümer sowie dessen Vorrang im Falle, daß er sich in gleicher Notlage befindet, zu begründen.
- ⁴²⁷ In *JNG* wird dieses Gebot allein aus der Verpflichtung zur „socialitas“ begründet. Vgl. ebd., 2, 4, § 16: „Sed cum ex omnium sapientum consensu Creator Opt. Max. hominem considerit, ut ipsi inserviat, excultisque bonis, ab ipso sibi concessis, ejusdem gloriam redderet illustriorem; cumque socialitas, ad quam homo conditus est, exerceri comode & servari nequeat, ni quilibet se ipsum, quantum in se, excolat, & servet ...“
- ⁴²⁸ Vgl. *JNG* 2, 4, §§ 2, 11 und 12. Zum stoischen Hintergrund von Pufendorfs Lehre von der „cultura animi“ siehe oben Anm. 168.
- ⁴²⁹ Pufendorf wendet sich hier gegen die – auf die Identität von „ens“ und „bonum“ gegründete – stoisch-scholastische Lehre von der Übereinstimmung von „inclinationes naturales“ und „lex naturalis“, da beides nur unterschiedliche Formen der Teilhabe an der „lex aeterna“ seien (vgl. z. B. Thomas von Aquin, *Summa Theologica* II 1, quaest. 93,6). Er betont demgegenüber die prinzipielle Verschiedenheit von Norm und Naturtrieb, was im Einzelfall eine akzidentelle Übereinstimmung beider nicht ausschließt. Ebenso Grotius, *JBP* 1, 1, § 11: „An vero actus ipse de quo jus naturae constituit, sit nobis communis cum aliis animantibus, ut prolis educatio; an nobis proprius, ut Dei cultus; ad iuris ipsam naturam nihil refert.“
- ⁴³⁰ Vgl. *JNG* 6, 1, § 3 bezugnehmend auf Theodor Graswinckel, *Structurae ad censuram Ioa. à Felden ad Libros Grotii de Jure Belli & Pacis* 1, 1, § 11.
- ⁴³¹ Zur Ehe ausführlicher unten Observ. 5, § 4.
- ⁴³² Quelle dieser Auffassung des Suizidverbotes als Ausfluß der Gott- und Gemeinschaftsbezogenheit des Menschen ist vor allem die biblische Auffassung von Leben als „beneficium Dei“ (vgl. Richter 16,30, 1 Samuel 31; dazu Grotius *JBP* 2, 19, § 5). Darüber hinaus entspricht sie dem Grundkonsens aller Gelehrten („ex omnium sapientum consensu“, *JNG* 2, 4, § 16), was Pufendorf (ebd., § 19) durch eine Zusammenstellung einschlägiger Zitate aus antiken, frühchristlichen und zeitgenössischen Autoren sowie Reiseberichten über außereuropäische Kulturen untermauert (zitiert werden u. a. Platon, *Gesetze* IX [873c]; Aristoteles, *Nik. Eth.*

- V.15; Cicero, *Tuscul. Disputationes* I [xxx]; Lactantius, *div. instit.* III, c. 18; Antonius Matthaues, *De Criminibus* ..., Prolegomena c. 3, § 4 und ad Dig. XLVIII.v.1, § 9; Nicolaus Trigault, *De Regno Chinae* I, c. ix).
- ⁴³³ Siehe oben Axiom. 1, §§ 6 und 7.
- ⁴³⁴ Vgl. *JNG* 8, 6, § 2 sowie oben Def. 12, § 22; dazu Anm. 209.
- ⁴³⁵ Vgl. *JNG* 8, 6, § 3. Quelle dieser Unterscheidung ist Grotius, *JBP* 2, 1, § 2, wobei allerdings die dritte von Grotius genannte Variante, der Strafkrieg, entfällt, da es nach Pufendorf im Naturzustand keine Strafbefugnis gibt (siehe oben Anm. 248).
- ⁴³⁶ Gegen Hobbes, wonach auf Grund des gegenseitigen Mißtrauens im Naturzustand jeder bestrebt sein muß, im Streben nach Macht anderen zuvorkommen und soviel Macht und Herrschaft über andere Menschen wie möglich zu erwerben, um nicht seinerseits Opfer des Machtstrebens anderer zu werden (*Leviathan*, chap. 13, S. 99). Wie bei Grotius, *JBP* 2, 1, § 5 stellt nur eine gegenwärtige Gefahr einen Rechtsgrund für einen Verteidigungskrieg dar, vgl. *JNG* 8, 6, § 5. Beide zitieren Aulus Gellius, *Noctes Atticae*, Lib. VI, III.31f.: „... gladiatori composito ad pugnandum pugnae haec praeposita sors est, aut occidere, si occupaverit, aut occumbere, si cessaverit. Hominum autem vita non tam iniquis, neque tam indomitibus necessitatibus circumscripta est, ut idcirco prior injuriam facere debeas, quam nisi feceris, pati possis.“
- ⁴³⁷ Nach Pufendorf kann nur das Vorliegen einer besonderen Verpflichtung gegenüber dem Angegriffenen (Herrschaft, Bündnis, Freundschaftsvertrag) eine Intervention rechtfertigen, nicht aber jedes einem Dritten zugefügte Unrecht, „... ut non statim quilibet, etiam qui in naturali libertate vivit, jus habeat bello alium, qui injuriam cuius alteri intulit, coercendi & castigandi, eo solo obtentu, quod boni publici ratio postulet, injurias innoxios non impune inferri, ac quod unum tangit omnes tangere debere ... Ne nunc dicam, quod eadem res in magnum abusum pateat, cum vix ullus sit, in quem non hoc obtentu bellum sumi queat“ (*JNG* 8, 6, § 14). Anders dagegen Grotius, wonach „... naturaliter non tantum unumquemque sui juris esse executorem, sed & alieni ...“ (*JBP* 2, 25, § 1), da die menschliche Gemeinschaft allein schon zur Hilfeleistung verpflichtet (ebd., § 6).
- ⁴³⁸ Vgl. *JNG* 8, 6, § 8.
- ⁴³⁹ Vgl. *JNG* 8, 6, § 2.
- ⁴⁴⁰ Die Ähnlichkeit zu Hobbes' „first and fundamental law of nature“ ist augenfällig. Vgl. *Leviathan*, chap. 14 (S. 103f.): „... every man, ought to endeavour peace, as far as he has hope in obtaining it; and when he cannot obtain it, that he may seek, and use, all helps, and advantages of war.“ Im Unterschied zu Hobbes, nach dem der erste Teil des Gesetzes (sowie die sich daran anschließenden wechselseitigen Niederlegungen des „ius in omnia“) „in foro externo“ erst im Staat unter dem Schutz der souveränen Gewalt Verbindlichkeit erlangen, ist für Pufendorf der auf wechselseitige „exhibitio officiorum“ gegründete friedliche Rechtszustand der eigentliche Naturzustand, während der durch Inanspruchnahme des „ius in infinitum“ gekennzeichnete Kriegszustand auch unter der Bedingung des Fehlens staatlicher Herrschaft den Ausnahmefall (status subsidiarius) darstellt (siehe oben Def. 3, §§ 5–6).
- ⁴⁴¹ Bezug auf Grotius, *JBP* 2, 1, § 10: „Quamquam enim inaequalia sunt mors & alapa, tamen qui injuria me parat afficere, is mihi eo ipso dat jus, hoc est facultatem quandam moralem adversus se in infinitum, quatenus aliter malum illud à me arcere nequeo.“
- ⁴⁴² Pufendorf bezieht sich hier auf Grotius' Differenzierung zwischen Überläufern, die ihre Dienste von sich aus anbieten (*JBP* 3, 1, § 22) und Untertanen, die zum Treuebruch angestiftet werden: „Semper enim qui alteri peccandi causam dat, peccat & ipse“ (ebd., § 21).
- ⁴⁴³ Vgl. *JNG* 8, 6, § 7 beziehend auf Grotius, *JBP* 3, 11–16 sowie oben Anm. 209 und 316.
- ⁴⁴⁴ Die Übereinstimmung mit Hobbes, *De Cive*, c. 3, § 10 ist nahezu wörtlich: „Legis naturae quantum praeceptum est, oportere alterum alteri, sumta cautione futuri temporis, praeteriti veniam petenti & poenitenti, concedere.“
- ⁴⁴⁵ Vgl. oben Anm. 248 und 336.
- ⁴⁴⁶ Der Gedanke der Allgemeinverbindlichkeit des natürlichen Gesetzes impliziert den Grundsatz der Rechtsgleichheit. Vgl. *JNG* 3, 2, § 2 und *Dissertatio de Statu Hominum Naturali*, in: *Dissertationes academicae selectiores*, Upsaliae 1677 [Sigle *Statu*], § 13: „Enimvero aequalitas, quam hoc loco potissimum intendimus, in eo consistit, quod non solum ea obligatio, quae homines ad observandam erga se invicem legem naturalem stringit, aequaliter sese habeat, ita ut nemo ab eadem vel plane sit exemptus, vel laxius quam alter teneatur ...“
- ⁴⁴⁷ Vgl. oben Def. 5 §§ 15ff.
- ⁴⁴⁸ Zur Unverletzlichkeitsvorschrift vgl. *JNG* 3, 1, § 1 und Grotius, *JBP* 1, 1, § 3. Beide zitieren Seneca, *De Ira* 2,31 und Cicero, *De Officiis* III,5: „Detrahare aliquid alteri, & hominem hominis incommodo suum augere commodum, magis est contra naturam, quam mors, quam paupertas, quam dolor.“

- ⁴⁴⁹ Die folgenden „leges speciales“ I–V sind offenkundig am Dekalog orientiert.
- ⁴⁵⁰ Vorbild für diese Auffassung der „castigatio“ als „officium humanitatis“ ist Luthers Auffassung des weltlichen Amtes als Dienst am Nächsten bzw. Werk der Barmherzigkeit. Vgl. *Sämtliche Schriften. Weimarer Ausgabe*, Bd. 12, hrsg. von Johann G. Walch, S. 554: „Und ist solch Strafamt ein Werk der göttlichen und christlichen Liebe. Denn solches hat Gott auch Vater= und Mutterstand auferlegt, da doch die höchste Liebe gegen ihre Kinder von Gott in die Natur gepflanzt ist ...“
- ⁴⁵¹ Vgl. oben Def. 13, § 6; dazu Anm. 276.
- ⁴⁵² Vgl. oben Def. 5, § 15.
- ⁴⁵³ Vgl. *JNG* 3, 1, § 3: „Damnum etsi proprie ad res pertinere videatur; à nobis tamen ita laxè accipietur, ut omnem læsionem complectatur, quæ etiam ad corpus, famam, pudicitiamque hominis spectat. Adeoque nobis id notat omnem læsionem, corruptionem, diminutionem, aut sublationem ejus, quod nostrum jam est, aut interceptionem ejus, quod ex jure perfecto debebamus habere; sive id datum sit à natura, sive accedente facto humano aut lege attributum; sive denique omissionem aut denegationem alicujus præstationis, quam nobis alter ex obligatione perfecta exhibere tenebatur.“ Quelle zu diesem weitgefaßten „Damnum“-Begriff ist vor allem Grotius, *JBP* 2, 17, § 2.
Zu den verschiedenen in § 30 aufgelisteten Arten von „damna“ und ihren entsprechenden Restitutionsverpflichtungen siehe allgemein Grotius, *JBP* 2, 17 und *JNG* 3, 1. Bezeichnend ist die z. T. noch nicht klar vollzogene Trennung von privatrechtlicher und öffentlich-rechtlicher Sphäre durch unterschiedslose Einreihung von Fällen, die Herrscher-Untertan-Verhältnisse betreffen (etwa Beispiel 7).
- ⁴⁵⁴ Vgl. *JNG* 3, 4, §§ 1–2.
- ⁴⁵⁵ Vgl. Cicero, *De Officiis* III,5 (siehe oben Anm. 448).
- ⁴⁵⁶ Die Ausführungen über Schiedsverfahren im Naturzustand in den §§ 31–32 paraphrasieren weitgehend Hobbes, *De Cive*, c. 3, §§ 20, 23–24. Zur nachfolgend betonten Verpflichtung, in einer „causa nondum liquida“ nach Mitteln zur Kriegsvermeidung zu suchen, vgl. Grotius *JBP* 2, 23, § 11.
- ⁴⁵⁷ Nahezu wörtliche Übereinstimmung mit *De Cive*, c. 3, § 8: „Legis naturalis præceptum tertium est, Ne eum qui fiduciã tui tibi prior benefecerit, eam ob rem, deteriore conditione esse patiari, sive ne accipiat quisquam beneficium, nisi animo nitendi ne dantem dati merito poeniteat.“
- ⁴⁵⁸ Maß für die Verpflichtung im Vertragsrecht ist in erster Linie das äußere Willenszeichen, deren Allgemeinverbindlichkeit für den Rechtsverkehr unverzichtbar ist: „Adeoque effectus juris censensum hominis consequentur, prout eundem signa repræsentant, licet forte intrinseca voluntatis destinatio à signis discrepet ... Cum autem mutua inter homines officiorum communicatio non possit exerceri, nisi de voluntate hominum invicem constaret, & vere id aliter fieri, quam per signa in sensus incurrentia humanæ naturæ conditio non ferret; igitur usus istorum signorum certa conventionione erat sanciens & circumscribens, ut cuique quid ab altero postulare posset, liquido constaret.“ Pufendorf beruft sich auf Grotius, *JBP* 2, 4, § 3.
- ⁴⁵⁹ Vgl. *JNG* 4, 1, § 1. Pufendorf beruft sich bei der Verbindung von menschlichem Sprachvermögen und Sozialität auf Aristoteles, *Politik* 1,2; Plinius, *Historia Naturalis* XI,51 sowie Quintilian, *Institutio Oratoria* II,16. 1 Mose 2,19ff.
- ⁴⁶⁰ Vgl. *JNG* 4, 1, §§ 4–5.
- ⁴⁶² Diese „veritas moralis“, die ein Recht auf (bzw. eine Pflicht zur) Information impliziert, ist von der „veritas logica“ zu unterscheiden: „Sic ut veritati Logicæ, quæ in conformitate verborum cum rebus consistit, veritas Ethica ... superaddat dicentis intentionem atque obligationem“ (*JNG* 4, 1, § 8). Ähnlich Grotius, *JBP* 3, 1, § 11.
- ⁴⁶³ Die nachfolgende Behandlung der verschiedenen Arten und Umstände zulässiger Falschaussagen folgt weitgehend Grotius, *JBP* 3, 1 (Quantum in bello liceat regulæ generales ex jure naturæ: ubi & de dolis & mendacio), §§ 11ff. Vgl. auch *JNG* 4, 1, §§ 8–19.
- ⁴⁶⁴ Aus dem Fehlen jeglichen Rechtsnexus zwischen den Feinden bei fortdauernder Kriegführung (siehe oben Def. 12, § 22; dazu Anm. 209) folgt auch das Nichtvorhandensein einer Verpflichtung zur „veritas moralis“. Anders dagegen Grotius, wonach die Täuschung nur durch behauptende Rede (sermo asserens) erfolgen darf, nicht aber durch versprechende Rede (sermo promittens), aus der selbst der Kriegsfeind ohne Ausnahme ein Recht erwirbt (*JBP* 3, 1, § 18).
- ⁴⁶⁵ Vgl. *JNG* 4, 1, § 20.
- ⁴⁶⁶ Die nachfolgend entwickelten Interpretationsregeln stellen eine Kompilation des Kapitels „De Interpretatione“ aus Grotius’ *JBP* (2, 16) dar. Vgl. auch das gleichnamige Kapitel in *JNG* (5, 12).
- ⁴⁶⁷ Zum Folgenden vgl. *JNG* 4, 1, §§ 7–10.

- ⁴⁶⁸ Vgl. *JNG* 7, 2, § 2: „Igitur necessarium est ad securitatem, quam quaerimus, obtinendam, ut numerus eorum, qui in mutuum opem conspirant, tantus sit, ut paucorum hominum ad hostes accessio non sit ipsis conspicui momenti ad victoriam ...“ Dieser Satz wurde fast wörtlich aus Hobbes, *De Cive*, c. 5, § 3 übernommen.
- ⁴⁶⁹ Vgl. *JNG* 7, 2, § 5: „Unio voluntatum hoc sane modo fieri nequit, ut naturaliter omnium voluntates in unum confundatur ... Sed hoc demum modo multae voluntates unitae intelliguntur, si unusquisque voluntatem suam voluntati unius hominis, aut unius concilii subiciat, ut pro voluntate omnium & singulorum habendum sit, quicquid de rebus ad securitatem communem necessariis ille voluerit.“ Pufendorf übernimmt diese Lehre von der Willenseinigung von Hobbes. Vgl. *De Cive*, c. 5, § 6: „Hoc autem [scil. una omnium sit voluntas] fieri non potest, nisi unusquisque voluntatem suam, alterius unius, nimirum, unius *Homini*, vel unius *Concilij*, voluntati, ita subiciat, ut pro voluntate omnium & singulorum, habendum sit, quicquid de iis rebus quae necessariae sunt ad pacem communem, ille voluerit.“
- ⁴⁷⁰ Zum Vertragsaufbau der „civitas“ vgl. oben Def. 12, § 27 sowie *JNG* 7, 2, §§ 7ff., wo als drittes Element zu diesen beiden Verträgen ein Dekret über die Regierungsform hinzutritt, um die Möglichkeit der Zugehörigkeit unter der Bedingung einer bestimmten Staatsform anzudeuten. Im Unterschied zum Vertragsmodell des Hobbes, bei welchem der Souverän vertraglich ungebunden verbleibt, so daß sein fortbestehendes „ius in omnia“ alles Recht der Untertanen absorbiert (vgl. *Leviathan*, chap. 18, §§ 1–4), betont Pufendorfs Konstruktion mit ihrer vertraglichen Bindung von Souverän und Untertan sowohl die Staatszweckbindung als auch das Fortbestehen der Personenqualität der Regierten.
- ⁴⁷¹ Vgl. *JNG* 7, 2, § 13, wo Pufendorf, in teilweiser wörtlicher Anlehnung an *De Cive*, c. 5, § 9, den Staat definiert als „persona moralis composita, cuius voluntas, ex plurium pactis implicita & unita, pro voluntate omnium habetur, ut singulorum viribus et facultatibus ad pacem et securitatem communem uti possit“.
- ⁴⁷² Zu Pufendorfs Abgrenzung von Familie und Staat siehe unten Anm. 486.
- ⁴⁷³ Zum in den §§ 3–7 thematisierten Eherecht und seinen Quellen siehe allgemein das umfangreiche Kapitel in *JNG* 6, 1, wo Pufendorf die Präsentation seiner naturrechtlichen Thesen durch eine polyhistorische Betrachtung dieses Rechtsinstituts abrundet, zu der eine umfangreiche Quellenbasis aus unterschiedlichen Disziplinen sowie zu verschiedenen Epochen und Kulturkreisen herangezogen wird. In besonderem Maße gilt dies bei der Diskussion der Polygamie (siehe unten Anm. 478).
- ⁴⁷⁴ Nach *Dig.* I.xvi.4, § 2; Tacitus, *Annales* III, c. 33–34. Vgl. *JNG* 6, 1, § 8.
- ⁴⁷⁵ Vgl. Grotius, *JBP* 2, 5, § 10.
- ⁴⁷⁶ Gegen Grotius, *JBP* 2, 5, § 12: „... eximo matrimonia parentum cujuscunque gradus cum liberis, quae quo minus licita sint, ratio (ni fallor) satis apparet. Nam nec maritus qui superior est lege matrimonii, eam reverentiam potest praestare matri quam natura exigit, nec patri filia; quia quamquam inferior est in matrimonio, ipsum tamen matrimonium talem inducit societatem quae illius necessitudinis reverentiam excludat.“
- ⁴⁷⁷ Nach Moses Maimonides' Auslegung von 3 *Mose* 18, vermittelt Grotius, *JBP* 2, 5, § 13. Vgl. Augustinus Justinianus (Hrsg.), *Liber Rabi Moysi Aegyptii qui dicitur Dux Neutorum seu dubiorum: hoc est director dubitantium: ad discipulum amicum [Dalalat al-hairin]*, Parisii 1520 (Nachdruck: Frankfurt/M. 1964, Lib. III, fol. CVIII: „Scitum est enim quia cum aliquis habet uxorem, mater ipsius & filia eius, & filia filiae, & soror eius inveniuntur cum ea in pluribus horis. Et propter hoc vir evagaretur ad eas intrando & exeundo & ministrando. Pari ergo modo mulier moratur frequenter cum fratre viri sui: & cum filio eius: vir etiam invenitur cum sororibus suis: & cum matertera sua & cum amita; & conversatur cum his frequenter: & cum his omnibus committitur incestus, quae sunt personae propinquiores: Haec autem est una de rationibus propter quas fuit ista prohibitio ...“
- ⁴⁷⁸ Pufendorf stützt seine Kenntnis über die Polygamie bei außereuropäischen Völkern auf einschlägige Reiseberichte: Die Parallelstelle in *JNG* (6, 1, §§ 16 und 17) führt u. a. Christophe Richier, *De Rebus Turcarum ad Gallorum Regem Libros V*, Paris 1540 sowie Geronimo Benzoni, *La Historia del Mondo Nuovo*, Venice 1565 an, deren Kenntnis bei Pufendorf (aufgrund der Erscheinungsdaten) auch schon zum Zeitpunkt der Erstveröffentlichung der *Elementa* angenommen werden kann. Überhaupt stellt die Diskussion der Polygamie in *JNG* 6,1, §§ 15–19 ein herausragendes Beispiel für die polyhistorische Betrachtung der Ehe und anderer Rechtsinstitute dar: Pufendorf rekurriert u. a. auf die Diskussion in der antiken Philosophie (Kritik von Aristoteles, *Politik* II, 2ff. an der von Platon, *Politeia* V für den Wächterstand propagierten „communio uxorum“), das hebräische Recht (5 *Mose* 21,15; 17,17; 2 *Samuel* 12,8; dazu Selden, *JN&G* V.vi. sowie ders., *Uxor Ebraica, seu de Nuptiis et Divortius*, London 1646, I, c. ix; Leon da Modena, *Historia de' riti hebraici*, Pt. IV, c. II), das römische Recht (*Codex* V.v.2; IX.ix.18) sowie die Rechtsbräuche islamischer und anderer außereuropäischer Völker (auf der Grundlage o. g. Reiseberichte).

Die letztlich (§ 19) erfolgende Option für die Monogamie (u. a. bezogen auf Grotius, *De Veritate Religionis Christianae* II, § 13) wirkt demgegenüber erzwungen und willkürlich, da sie sich keineswegs schlüssig aus der naturrechtlichen Argumentation oder aus der rechtsvergleichenden Betrachtung ergibt. Zumindest ein Teil der hier verwerteten Quellen wird auch schon als Hintergrund für Pufendorfs Ausführungen in den *Elementa* angenommen werden können.

⁴⁷⁹ *JNG* 6, 2, § 4 ergänzt: „Dico occasionem. Nobis quippe sola generatio non videtur sufficere ad titulum imperii, in sobolem humanam constituendi. Etsi enim ex substantia nostra excitetur proles: tamen quia abit in personam nobis similem, & quae quantum ad jura hominibus naturaliter competentia nobis est aequalis; inde ut nobis fiat inaequalis, seu ut nostro imperio subiciatur, alio utique titulo videtur opus esse.“ Dies zielt u. a. gegen Grotius, *JBP* 2, 5, § 1, wonach dieses Recht allein aus der Zeugung entsteht.

⁴⁸⁰ In dieser Frage folgt Pufendorf weitgehend Hobbes, *De Cive*, c. 9, §§ 1–6; vgl. *JNG* 6, 2, §§ 2–3.

⁴⁸¹ Vgl. Ulpian, *Dig.* I.v.24: „Lex naturae haec est, ut qui nascitur sine legitimo matrimonio matrem sequatur ...“

⁴⁸² Vgl. *JNG* 6, 2, §§ 6ff.

⁴⁸³ Zum Ursprung der Knechtschaft im Kriege nach dem „ius gentium“ vgl. Grotius, *JBP* 3, 7 (*De jure in captivos*). Dieser zitiert Pomponius, *Dig.* L.xvi.239: „Servorum appellatio ex eo fluxit, quod imperatores nostri captivos vendere, ac per hoc servare, nec occidere solent.“

Pufendorfs Legitimation dieses Rechtsinstituts durch einen stillschweigenden Vertrag, den er mit dem (im Akt der Freisetzung des Gefangenen von physischen Fesseln zum Ausdruck kommenden) Vertrauensbeweis des Herrn beginnen läßt, folgt Hobbes, *De Cive*, c. 8, §§ 3–4.

Während die *Elementa Jurisprudentiae* die Knechtschaft ausschließlich aus dem Kriege herleiten (und damit eine sehr weitgehende Form derselben legitimieren), setzt die Behandlung dieses Instituts in *JNG* mit Abhängigkeiten ein, die aus der ökonomischen Differenzierung resultieren: „Ab initio cum homines à prima vivendi simplicitate discederent, vitamque operosius excolere, ac rei augendae incumbere coepissent, valde probabile est, à solertioribus & paulo locupletioribus hebetiores & tenuiores ad operas sibi locandas fuisse invitatos“ (6, 3, § 4). Die daraus resultierende Knechtschaft hat ihre Grundlage nicht in einem „pactum“, sondern in einem „contractus“, d. h. einem schuldrechtlichen Vertrag über Güter und Dienstleistungen. Solche Knechte werden von Pufendorf im Anschluß an einen Ausspruch des Stoikers Chrysipp (nach Seneca, *De Beneficiis* III,22) sowie in Übereinstimmung mit den jüdischen Rechtsordnungen über die Rechte hebräischer Sklaven (2 Mose 21,2ff.; 3 Mose 25,39ff.; 5 Mose 15,12ff.) als „perpetui ... mercenarii“ aufgefaßt (ebd.).

⁴⁸⁴ Vgl. *JNG* 6, 3, § 11.

⁴⁸⁵ Zu Pufendorfs Auseinandersetzung mit der antiken These vom Sklaven von Natur siehe oben Anm. 43.

⁴⁸⁶ Der Satz ist teilweise wörtlich an Hobbes, *De Cive*, c. 9, § 10 angelehnt: „Familia dicitur. Eadem, si multiplicatione proles, & servorum acquisitione, numerosa fiat, ita ut sine belli incertâ aleâ subjugari non possit, appellabitur REGNUM PATRIMONIALE“. Allerdings sieht Pufendorf im Gegensatz zu Hobbes das unterscheidende Merkmal des Staates nicht allein in der größeren Zahl der Menschen und der dadurch bedingten Fähigkeit zur Selbstbehauptung nach außen, sondern in den unterschiedlichen Zwecken von Familie, Haus und Staat, die den jeweiligen Umfang der in ihnen errichteten Gewalt bestimmen (*JNG* 6, 2, § 10). Nur das „imperium civile“ hat das „ius vitae ac necis“ (ebd., § 6; 7, 6, § 1). Gleichwohl hat der isolierte Familienhaushalt im Naturzustand einiges von einem Staat an sich, da er die spezifischen Funktionen beider „societates“ vereint: „Sed reponi potest, familias, numero praesertim servitio florentes, posse habere duplicem finem, alium cum civitatibus commune, alium peculiarem. Communis finis spectatur in defensione & securitate, & conjunctione plurium resultans“ (*JNG* 6, 1, § 11).

⁴⁸⁷ Bei der Bestimmung der vertragsschließenden Subjekte, die die „civitas“ begründen, schwankt Pufendorf zwischen der individualistischen und der korporativen Staatsauffassung: Während hier von sich verbindenden Familien gesprochen wird, verpflichten sich oben § 2 „singuli cum singulis“. Ähnlich *JNG*, wo die vertragliche Konstruktion der „civitas“ wie bei Hobbes (*De Cive*, c. 6, § 1) von einer unorganisierten „multitudo“ ihren Ausgang nimmt, in welcher „tot numero sint actiones & obligationes, quot sunt personae physicae“ (*JNG* 7, 2, § 6). An anderer Stelle (ebd., § 20) werden dagegen in kritischer Wendung gegen *De Cive*, c. 5, § 11 nur die „patresfamilias“ als „illos ..., quorum pactis civitas initio coaluit“ bestimmt, denen daher an erster Stelle das „civium nomen“ gebühre. Hintergrund dieser Diskrepanzen ist das Nebeneinander von rationaler und historischer Erklärung des Staatsgründungsprozesses bei Pufendorf: Logischer Ausgangspunkt der naturrechtlichen Staatskonstruktion ist der reine Naturzustand souveräner Individuen, da durch sie die Allgemeinverbindlichkeit souveräner Rechtsatzung bzw. der Gehorsamsverpflichtung für alle Einwohner eines Herrschaftsgebietes (und nicht nur für die Leiter korporativer Einheiten) begründet werden soll. Auf

- Grund der naturrechtlichen Gleichheit (siehe oben *Observ.* 4, § 22) setzt dies die ausdrückliche oder fiktive Zustimmung jedes Einzelnen voraus. Ausgangspunkt der historischen Genese des Staates müssen dagegen bereits vorhandene korporative Einheiten wie Familien gewesen sein, da der Mensch außerhalb irgendwie gearteter „societates“ nicht zu existieren vermag (vgl. *Statu* § 7; *JNG* 2, 2, § 4). Die Unterscheidung dieser beiden Ebenen ist bei Pufendorf nicht immer konsequent durchgeführt.
- ⁴⁸⁸ In Übereinstimmung mit Hobbes bestimmt Pufendorf die Fähigkeit zur Rechtsdurchsetzung und damit die Sanktionsgewalt als das wichtigste Souveränitätsmerkmal. Vgl. *De Cive*, c. 6, § 4, dem die Parallelstelle in *JNG* (7, 4, § 3) z. T. wörtlich entspricht. Dagegen ist nach Jean Bodin die Legislative das Kernstück der souveränen Gewalt, unter das alle anderen Souveränitätsrechte subsumierbar sind (*République* I, 10, S. 221, 223).
- ⁴⁸⁹ Hinsichtlich des Postulates von der Einheit und Unteilbarkeit der Souveränität besteht Grundkonsens zwischen Pufendorf, Hobbes und Bodin. Vgl. *JNG* 7, 4 (De partibus summi imperii, earumque naturali connectione), bes. § 9; Hobbes, *Leviathan*, chap. 18 (Of the Rights of Sovereigns by Institution), S. 139f.; Bodin, *République* I, 10.
- ⁴⁹⁰ Über die Verpflichtung zum Nichtwiderstand als Grundvoraussetzung der staatlichen Willenseinigung vgl. Hobbes, *De Cive*, c. 5, § 7: „*Voluntatum haec submissio omnium illorum, unius hominis voluntati, vel unius Concilij, tunc fit, quando unusquisque eorum unicuique caeterorum se Pacto obligat, ad non resistendum voluntati illius hominis, vel illius Concilij cui se submiserit ...*“
- ⁴⁹¹ Die natürliche Religion wird von Pufendorf an anderer Stelle ausführlicher behandelt, vgl. *JNG* 2, 4, §§ 3–4 sowie bes. *Off.* 1, 4.
- ⁴⁹² Gemeint sind die „propositiones theoreticae religionis naturalis“, nämlich „*Deum existere, ... esse universi hujus conditorem ... tum in universum mundum, tum in genus humanum regimen exercere*“ sowie „*nullum attributum in Deum cadere, quod aliquam imperfectionem involvat*“ (*Off.* 1, 4, §§ 2–5).
- ⁴⁹³ Die natürliche Religion ist nicht nur „*ultimum firmamentum officii erga alios homines*“ (*Off.* 1, 3, § 13), sondern mittelbar auch Grundlage des bürgerlichen Gesetzesgehorsams: „*Unde & non alio sensu recte dicitur, religionem esse vinculum societatis civilis, quam quia amota reverentia divini Numinis maligna quoque inest vis animos hominum stringendi pactis, quibus civitatum compages superstructa est ...*“ (*Habitu* § V).
- ⁴⁹⁴ Vgl. *Off.* 1, 4, § 6: „*Propositiones practicae religionis naturalis versantur partim circa internum, partim circa externum cultum Dei. Internus cultus Dei consistit in ejus honore ... § 7. Externus Dei cultus in hisce potissimum consistit, ut homo gratias agat pro tot bonis ab eo acceptis. Ut ipsius voluntatem per actiones suas, quantum fieri potest, exprimat, seu ei obtemperet. Ut ejus magnitudinem admiretur & celebret ... Denique ut summo conatu leges naturales observet.*“
- ⁴⁹⁵ Vgl. *JNG* 8, 1, § 6.
- ⁴⁹⁶ Vgl. *JNG* 7, 8, § 5. Dort heißt es abweichend: „*Quin & si fugae via non datur, moriendum potius, quam occidendum est, non tam propter ipsius principis personam, quam propter totam remp., quae tali occasione gravibus fere turbis solet involvi.*“
- ⁴⁹⁷ Vgl. oben Anm. 356.
- ⁴⁹⁸ Vgl. *JNG* 7, 6 (De affectionibus summi imperii), § § 1ff. Die Charakterisierung der höchsten politischen Gewalt durch die Eigenschaften der Nichtunterworfenheit, Unbestrafbarkeit bzw. Freiheit von Rechenschaftspflicht gegenüber anderen Menschen gehört zum Gemeingut der frühneuzeitlichen Souveränitätslehre. Vgl. Jean Bodin, *République* I, 8 (S. 124, 131); I, 10 (S. 221) sowie u. a. Hobbes, *Leviathan*, chap. 18, § § 4, 5 und Grotius, *JBP* I, 3, § 7.
- ⁴⁹⁹ Zur „obligatio imperfecte mutua“ als Grundlage der Herrschaftsbeziehung vgl. *JNG* 3, 4, § 9.
- ⁵⁰⁰ Vgl. *JNG* 7, 5 (De Formis Rerumpublicarum), § 1: „*Summum imperium uti in qualibet civitate tanquam in subjecto communi reperitur; ita prout illud vel in uno homine, vel in uno concilio ex paucis aut universis civibus constante, tanquam in subjecto proprio haeret, diversas formas rerump. producit.*“ Pufendorf übernimmt von Hugo Grotius die Unterscheidung von „*subjectum commune*“ und „*subjectum proprium*“ der Souveränität. Vgl. *JBP* 1, 3, § 7: „*Haec ergo summa potestas, quod subjectum habeat videamus. Subjectum aliud est commune, aliud proprium: ut visus subjectum commune est corpus, proprium oculos. ita summae potestatis subjectum commune est civitas, ... Subjectum proprium est persona una pluresve, pro cujusque gentis legibus ac moribus.*“ Während Grotius das Postulat von der Unteilbarkeit der Souveränität vorzugsweise auf das „*subjectum commune*“ bezieht, aber bei der Ausübung eine Aufteilung der Souveränität auf verschiedene Staatsorgane zulässt (ebd., § 17), ist nach Pufendorf die für die „*civitas*“ als „*subjectum commune*“ konstitutive Willenseinheit nur dann gegeben, wenn ein Träger („*subjectum proprium*“) alle mit der souveränen Gewalt verbundenen Rechte ungeteilt auf sich vereint (*JNG* 7, 4, § 9). Die Unterscheidung bei-

- der „subjecta“ dient bei ihm nur noch der theoretischen Abgrenzung eines Generalbegriffes „civitas“, der auf das Hauptwesensmerkmal der Einheit der Souveränität in einem wie auch immer gearteten Träger reduziert ist, von den einzelnen durch bestimmte Souveränitätsträger charakterisierten Staatsformen (7, 6, § 4).
- ⁵⁰¹ Diese beiden Arten der Herrschaftsentstehung entsprechen Hobbes' Unterscheidung der „civitas acquisita“ und „instituta“; vgl. *De Cive*, c. 8, § 1; *Leviathan*, chap. 20.
- ⁵⁰² „Provincia“ meint hier den sachlichen Aufgabenkreis entsprechend der (noch nicht territorial fixierten) lateinischen Ursprungsbedeutung. Zum letzteren siehe Art. „Provincia“, in: *R.E.* XXIII.1, Sp. 995ff.
- ⁵⁰³ Vgl. Grotius, *JBP* 1, 3, § 18: „Multum tamen falluntur qui existimant, cum reges acta quaedam sua nolunt rata esse nisi à Senatu aut alio coetu aliquo probentur, partitionem fieri potestatis: nam quae acta eum in modum rescinduntur, intelligi debent rescindi regis ipsius imperio, qui eo modo sibi cavere voluit, ne quid fallaciter impetratum, pro vera ipsius voluntate haberetur.“ In *JNG* beschreibt Pufendorf eine noch stärkere Form der Herrschaftsbeschränkung, bei welcher der Rat seine Funktion nicht kraft königlicher Vollmacht, sondern auf der Grundlage eines Fundamentalvertrages ausübt, auf welchen der Herrscher bei Amtsantritt verpflichtet wurde (7, 6, § 10). Auch dies stellt für ihn keine Teilung oder Beeinträchtigung der Souveränität dar, sofern dem Souverän das Recht der Einberufung und Auflösung des Rates sowie die Festlegung der Tagesordnung verbleibt (ebd., § 12). Die Zustimmung des Rates stellt dann zwar eine notwendige Bedingung (*conditio sine qua non*) für die Rechtswirksamkeit der Beschlüsse in den zustimmungspflichtigen Bereichen dar, die aber die Willenseinheit im Staat nicht aufhebt, da dem Souverän das alleinige Recht der politischen Initiative verbleibt: „Neque tamen per eiusmodi leges fundamentale summum imperium redditur mancum. Possunt enim in tali regno omnes imperii actus exerceri, qui in regno absoluto, nisi quod heic rex solo suo iudicio, saltem ultimo, utitur; illic autem penes concilium est cognitio velut concomitans, non ex qua radicaliter vis imperii dependeat, sed quasi à conditione sine qua non. Neque etiam in tali civitate existunt duae voluntates. Nam utique omnia quae fuit civitas, vult per voluntatem regis. Etsi limitatio isti fiat, ut, non existente certa conditione, rex quaedam non possit velle, aut frustra velit“ (ebd., § 10).
- ⁵⁰⁴ Nach Pufendorf ist die souveräne Gewalt in einer Demokratie sogar noch weniger beschränkbar als in einer Monarchie oder Aristokratie: „Equidem in democratiis non ita manifeste discrimen inter imperium absolutum & circumscriptum videtur deprehendi. Quanquam enim in quavis democratia oporteat existere certa instituta usu recepta, aut scriptis sancita legibus, ... tamen cum ex universis civibus constet concilium illud, penes quod est summum imperium, adeoque nemini extra idem ex istis statutis jus sit quaesitum; nihil obstabit, quo minus quolibet tempore à populo eadem abrogari aut immutari possint“ (*JNG* 7, 6, § 8).
- ⁵⁰⁵ Pufendorf wendet sich hier gegen die Lehren der Monarchomachen sowie die von ihnen beeinflusste Lehre von der doppelten Majestät (*maiestas realis* bzw. *personalis*), wie sie insbesondere in Jena von der durch den niederländischen Calvinisten Dominicus Arumeus begründeten Schule des Reichsstaatsrechts vertreten wurde (dazu Friedrich Hermann Schubert, *Die deutschen Reichstage in der Staatslehre der frühen Neuzeit*, Göttingen 1966, S. 473ff.). Vgl. die Kritik an dieser Lehre in *JNG* 7, 6, §§ 4 und 6: „Potius est excutere rationes eorum, qui reale istam, quam fingunt, majestatem populi supra reges evehere gaudent. Jactant omnes reges à populo constitutos. Atqui naturale esse, ut constituens sit constitutus superior ... Deinde tunc demum constituens constitutus est superior, si penes istum semper sit, quousque hic eo, quo positus est, loco debeat subsistere. Sed quandoque ab initio quidem ultroneae voluntatis est, quem velis constituere; constitutione semel facta, constitutum ferre necessitatis sit.“
- Als Befehlsgewalt (*potestas* in *personas alienas*) tritt das „imperium“ erst mit der Aufrichtung von Herrschaft im Herrschafts- und Unterwerfungsvertrag ins Dasein: „Atqui & fieri potest, & solet, ut qualitas moralis, qua classe imperium censetur, in alio producatur conspiratione illorum, qui illud antea formaliter in se non habebant. Sic ut hi istius qualitatis causa productiva recte censeantur“ (*JNG* 7, 3, § 4). Das Volk ist daher weder vor dem Herrschaftsvertrag souverän, wenn es noch keine Herrschaft gibt, „cum aequalis in aequalem non habeat imperium, noch nach dem Herrschaftsvertrag, da dann das jeweilige Herrschaftsorgan als Souverän über das Volk herrscht. Letzteres schließt eine fortdauernde, sich in Zwangs- und Strafgewalt manifestierende Überordnung des Volkes bzw. seine Verantwortlichkeit für Handlungen des Herrschaftsorganes aus (7, 6, § 6). Volkssouveränität gibt es nach Pufendorf nur in der Demokratie, wo das „concilium populi“ als Herrschaftsorgan über das Volk als Masse von Individuen bestellt ist (7, 2, § 8; 7, 5, § 6).
- ⁵⁰⁶ Pufendorf klammert wie alle frühneuzeitlichen Souveränitätstheoretiker die Legitimitätsfrage aus der Lehre von den Staatsformen aus, deren alleiniges Unterscheidungskriterium das nach dem Träger (*subjectum proprium*) der souveränen Gewalt wird (*JNG* 7, 5, § 1). Ähnlich Jean Bodin, *République* II, 1 (S. 252ff.) sowie bes. Hobbes, *De Cive*, c. 7, § 2: „Quod autem introduxerunt antiqui rerum Politicarum scriptores, tres alias

- species his oppositas, nempe *Democratiae*, *Anarchiam*, sive confusionem; *Aristocratiae*, *Oligarchiam*, hoc est, imperium paucorum; *Monarchiae*, *Tyrannidem*; non sunt illae tres aliae species civitatis, sed tria nomina diversa, quae illis indidere ij, quibus vel regimen, vel regentes displicuerunt. Solent enim homines per nomina, non res tantum, sed & proprios affectus, puta *amorem*, *odium*, *iram* &c. unâ significare; ... Ita ut his nominibus non designentur *diversae species* civitatis, sed civium *diversae sententiae* de imperante.“
- ⁵⁰⁷ Vgl. *JNG* 7, 8, §6. Dieser Vorbehalt der „salus publica“, deren vornehmster Interpret der Träger des „summun imperium“ ist, gilt auch für den Fall einer durch Fundamentalverträge und Konsultativgremien beschränkten Souveränität: „Hoc tamen certum est, cum illi, qui limitatum imperium in regem contulerunt, haudquidquam praesumantur vel civitatem voluisse destruere, ac dissolvere, vel suis pactis id efficere, ut finis civitatum obtineri non posset; inde istarum conventionum ita semper faciendam esse interpretationem, ut communi omnium saluti convenient, & nulla ratione eidem adversentur ... Quod si autem eiusmodi casus contingat, conveniens quidem fuerit, si res moram patiat, in conventu populi aut ordinem eundem proponi. Ubi hoc fieri nequeat, penes regem erit pacta, in exitum civitatis eruptura, dextre corrigere. Id quod etiam circa receptas publicae leges valet, quas aliquando silere summa lex, salus populi, jubet“ (*JNG* 7, 6, §12).
- ⁵⁰⁸ Vgl. *JNG* 7, 8, §4. Ähnlich Grotius, der seinerseits an die Widerstandslehre von William Barclay, *De Regno et Regali Potestate adversus Buchananum, Brutum, Boucherium et reliquos Monarchomachos libri sex*, 1600, anknüpft. Vgl. *JBP* 1, 4, §11: „... ait idem Barclajus (*De Regno* ... lib. II controv. 9) amitti regnum, si rex vere hostili animo in totius populi exitum feratur. quod concedo; consistere enim simul non possunt voluntas imperandi, & voluntas perdendi. quare qui se hostem populi totius proficitur, is eo ipso abdicat regnum.“
- ⁵⁰⁹ Gemeint ist die Einschränkung „ne [scil. cives meae] hoc modo magnis turbis involvantur“. Vgl. Grotius, *JBP* 1, 4, §7 (bezugnehmend auf Barclay, *De regno* ... III, 8; VI, 23 und 24): „... attamen indiscriminatim damnare aut singulos aut partem populi minorem, quae ultimo necessitatis praesidio sic olim usa sit, ut interim & communis boni respectum non deserat, vix ausim.“
- ⁵¹⁰ Vgl. *JNG* 7, 8, §5.
- ⁵¹¹ Vgl. *JNG* 7, 8, §6 bezugnehmend auf Grotius, *JBP* 1, 4, §7.
- ⁵¹² Vgl. Grotius, *JBP* 1, 3, §8.
- ⁵¹³ Die souveräne Gewalt ist in allen drei regulären Staatsformen dieselbe. Vgl. oben §19; dazu Anm. 500.
- ⁵¹⁴ Vgl. oben Anm. 498.
- ⁵¹⁵ Durch die Verwirkung seines Rechtsanspruches auf Herrschaft fällt ein solcher Souverän in die Rolle eines Privatmannes zurück, gegen den gewaltsame Selbstverteidigung wie unter Gleichen im Naturzustand zulässig wird („in quos eadem, quae in privatos licent, ubi alios gravibus injuriis lacessere instituant“ [*JNG* 7, 8, §8]). Vgl. auch Grotius, *JBP* 1, 4, §12.
- ⁵¹⁶ Diese Einschätzung der Verfassung der römischen Republik übernimmt Pufendorf von Grotius, *JBP* 1, 3, §9.
- ⁵¹⁷ Vgl. *JNG* 7, 4, §14 bezugnehmend auf Grotius, *JBP* 1, 3, §9.
- ⁵¹⁸ Zum Ehescheidungsrecht vgl. *JNG* 6, 1, §§20ff. sowie oben Anm. 473.
- ⁵¹⁹ *Richter* 3,12ff.; 11,1-33.
- ⁵²⁰ Gemeint ist Erhard Weigels *Dissertatio metaphysica posterior de modo existentiae qui dicitur duratio*, Jena 1652.
- ⁵²¹ Autolykus, Sohn des Hermes und der Chione, Vater der Antikleia, des Odysseus Mutter, hatte von Hermes die Gabe des Diebshandwerks und des Eides (nach Homer, *Odysee* XIX,395).
- ⁵²² Gemeint ist z. B. der Jenenser Theologe Johann Gerhard (1582-1637), vgl. dessen *Loci Theologici*, Lib. 12 (*De Lege Dei*), §46 (Nachdruck: Berlin 1865, Bd. 3, S. 20ff.).

Namenverzeichnis

(ohne Personen des 19. und 20. Jahrhunderts)

- Abel (bibl.) 25
Abimelech (König von Gerar) 126
Adam (bibl.) 150, 180
Aeneas (griech. Sagengestalt) 19
Agesilaos (König von Sparta) 187
Alberti, Valentin (1635–1697) Professor für Logik und Metaphysik, Theologe in Leipzig 173
Alexander der Große 76, 77, 121, 195
Aristoteles (384–322 v. Chr.) Philosoph XI, XIII, XVII, 5, 171, 172, 173, 174, 179, 185, 186, 188, 193, 195, 196, 197, 198, 199, 200, 202, 203
Augustinus, Aurelius (354–430 n. Chr.) Kirchenlehrer 185, 186, 187, 192
Augustinus Justinianus (1470–1536) Dominikaner, Bischof von Nebbio (Korsika) 203
Arumeus, Dominicus (1579–1637) Professor für Rechtswissenschaft in Jena 206
Autolykus (griech. Sagengestalt) 168, 207
Barbeyrac, Jean (1674–1744) Jurist X, 183
Barclay, William (ca. 1543–1605) Jurist XVIII, 207
Benzoni, Geronimo (ca. 1519–1586) Reise-schriftsteller 203
Bielke, Sten (1624–1684) schwedischer Admiral X
Boecler, Johann Heinrich (1611–1692) Historiker XXII, 186
Bodin, Jean (1529–1596) Jurist und Historiker 175, 192, 205, 206
Boineburg, Johan Christian von (1622–1672) Oberhofmarschall des Kurfürsten von Mainz X, XIII
Brahe, Tycho (1546–1601) Astronom XIX
Browne, Thomas (1605–1682) Arzt 177
Cassius (1. Jh. n. Chr.) röm. Jurist 41
Charron, Pierre (1541–1603) Philosoph 183
Chrysipp († 205 v. Chr.) Philosoph 204
Cicero, Marcus Tullius (106–43 v. Chr.) Rhetor, Politiker und Philosoph 176, 182, 183, 188, 191, 196, 197, 200, 201, 202
Conring, Hermann (1606–1681) Professor für Medizin und Politik in Helmstedt XXII
Covarruvias, Diego de (1512–1577) Kirchenrechtler 200
Coyet, Peter Julius (1618–1667) schwedischer Diplomat X
Cujas, Jacques (1522–1590) Jurist und Philologe 180
David (israelitischer König) 121
Descartes, René (1596–1650) Mathematiker und Philosoph XII, XX, 197
Dido (griech. Sagengestalt, Königstochter aus Tyrus) 19
Diogenes Laertius (Philosoph) 179
Dionysius von Halicarnassus (um Chr. Geb.) Rhetor und Geschichtsschreiber 188
Euklid (ca. 365–300 v. Chr.) Mathematiker XII, XV, 173
Felde, Joannes à († 1668) Philosoph und Jurist 200
Gaius (2. Jh. n. Chr.) röm. Jurist 175, 187
Gellius, Aulus (2. Jh. n. Chr.) röm. Schriftsteller 201
Gentili, Alberico (ca. 1552–1608) Jurist 179
Gerhard, Johann (1582–1637) Professor für Theologie in Jena 207

- Graswinckel, Theodor (1600–1666) Jurist, Grotiuskommentator 200
- Gratian (12. Jh.) Kamaldulensermonch 180
- Grotius, Hugo (1583–1645) Jurist und Verfasser theologischer Schriften X, XIII, XV, XVII, XVIII, XXIII, 6, 173, 174, 175, 176, 178, 179, 180, 181, 182, 184, 185, 186, 187, 188, 189, 190, 191, 192, 194, 196, 197, 199, 200, 201, 202, 203, 204, 205, 207
- Haythonus (13./14. Jh.) armenischer Historiker 189
- Herberstein, Sigismund Freiherr von (1486–1566) kaiserl. Staatsminister und Diplomat 189
- Hobbes, Thomas (1588–1679) Philosoph XII, XV, XVI, XVII, XVIII, XX, XXI, XXIII, 6, 173, 175, 178, 179, 182, 183, 184, 185, 186, 187, 188, 189, 190, 191, 192, 193, 194, 198, 199, 200, 201, 202, 203, 204, 205, 206
- Homer (8. Jh. v. Chr.) griech. Dichter 207
- Isokrates (436–338 v. Chr.) athen. Rhetor 188
- Juda (bibl.) 68
- Justinian (483–565 n. Chr.) oström. Kaiser 194
- Kain (bibl.) 25
- Karl I. (1600–1649) König von England und Schottland 178
- Karl Ludwig (1617–1680) Kurfürst von der Pfalz IX, 3, 171
- Karneades (214–129 v. Chr.) Philosoph 200
- Lactantius, Lucius Caecilius Firmianus († ca. 317) Rhetor und kirchl. Schriftsteller 201
- Leibniz, Gottfried Wilhelm (1646–1716) Philosoph und Mathematiker XVIII, 193
- Livius, Titus (59 v. Chr.–17 n. Chr.) Geschichtsschreiber 187
- Lucretius (97–55 v. Chr.) Philosoph und Dichter 177
- Luther, Martin 176, 193, 195, 202
- Matthaeus, Anthonius (1601–1654) Professor für röm. Recht in Utrecht 193, 194, 195, 201
- Maimonides, Moses (1135–1204) jüd. Philosoph und Arzt 203
- Maximus Tyrius (ca. 125–185 n. Chr.) Rhetor 192
- Michael von Ephesus (11./12. Jh.) byzantin. Mönch, Philosoph 193
- Modena, Leon da (1571–1648) jüd. Gelehrter, Rabbiner 188, 203
- Modestinus, Herennius (3. Jh. n. Chr.) röm. Jurist 189
- Montaigne, Michel de (1533–1592) Politiker und Philosoph 193
- Morus, Thomas (1478–1535) Jurist, Philologe und Politiker 194
- Nerva, M. Cocceius († 33 n. Chr.) röm. Jurist 41
- Noah (bibl.) 25
- Occam, Guilelmus de (ca. 1285–1350) Franziskanermönch, Theologe 195
- Og (König der Amoriter) 19
- Ovid (43 v. Chr.–17 n. Chr.) Dichter 179, 187
- Papinian (2./3. Jh. n. Chr.) röm. Jurist 189
- Paulus, Julius (2./3. Jh. n. Chr.) röm. Jurist 175
- Philo Judaeus (13 v. Chr.–45/50 n. Chr.) jüd.-hellenist. Philosoph 186, 188
- Phoebidas (4. Jh. v. Chr.) spartan. Heerführer 79, 187
- Plato (427–347 v. Chr.) Philosoph 186, 200, 203
- Plautus, Titus Maccius (250–184 v. Chr.) Komödiendichter 185
- Plinius, Caius P. Secundus (ca. 23–79 n. Chr.) Offizier, Historiograph und Schriftsteller 202
- Plutarch (50–125 n. Chr.) Philosoph und Historiker 177, 179, 186, 189
- Pomponius, Sextus (2. Jh. n. Chr.) röm. Jurist 180, 204
- Proculus (1. Jh. n. Chr.) röm. Jurist 41
- Ptolemäus, Claudius (ca. 100–160 n. Chr.) Astronom und Geograph XIX
- Quintilian (30–96 n. Chr.) Rhetor 186, 187, 202

- Richier, Christophe (16. Jh.) Diplomat und Reiseschriftsteller 203
- Rosenkranz, Gunde (1604–1675) dän. Reichsrat X
- Roy, Hugo de (17. Jh.) Philosoph 180
- Sabinus (1. Jh. n. Chr.) röm. Jurist 41
- Sarah (bibl.) 126
- Scheffer, Johann (1621–1679) Professor für Rhetorik und Politik in Uppsala XVIII, XIX
- Selden, John (1584–1654) Jurist und Philologe XV, 178, 179, 180, 186, 188, 191, 194, 203
- Seneca, Lucius Annaeus (ca. 4 v. Chr.–65 n. Chr.) Philosoph und Dichter 92, 177, 186, 188, 190, 191, 193, 196, 197, 201, 204
- Sihon (König der Amoriter) 19
- Struve, Georg Adam (1619–1692) Professor für Rechtswissenschaft in Jena XIV
- Tacitus, Cornelius (55–116 n. Chr.) Geschichtsschreiber 203
- Tamar (Schwiegertochter des Juda) 68
- Thomas von Aquino (1225–1274) Theologe 190, 200
- Thomasius, Christian (1655–1728) Jurist und Philosoph XXII
- Thukydides (5. Jh. v. Chr.) Geschichtsschreiber 187
- Trigault, Nicolas (1577–1628) Jesuit und Reiseschriftsteller 201
- Ulpian (2./3. Jh. n. Chr.) röm. Jurist 176, 180, 187, 191, 204
- Vazquez, Ferdinand († 1566) Jurist 190
- Valle, Petrus della (1586–1652) Reiseschriftsteller 186
- Veltheim, Valentin (1645–1700) Professor für Theologie in Jena 174
- Vergil (70–19 v. Chr.) Dichter 178, 200
- Vitoria, Francisco de (ca. 1483–1546) Dominikanermonch, Theologe 176, 178
- Weigel, Erhard (1625–1699) Mathematiker und Philosoph XI, XII, XIII, XIV, XV, XVIII, XIX, XXII, XXIII, 5, 167, 171, 172, 173, 174, 175, 176, 181, 191, 193, 194
- Wicquefort, Abraham de (1598–1682) niederländ. Historiker und Diplomat in brandenburg. Diensten 185
- Zedechias (6. Jh. v. Chr.) König von Juda 121

Sachverzeichnis

(entspricht dem Index Rerum der Ausgabe Jenae 1669)

- Abrogatio legum civilium cur quocunque tempore suscipi possit à civitate? 54
Absentis negotia gerere quale pactum? 58
Acceptilatio quid & quotuplex? 76
Acquirendi modi quotuplices? 26
Actio aliorum meae directioni subjectorum est actio mea 8, 68, 120
Actio alterius ut pro mea haberi possit, quid requiratur? 8
Actio bona 98
Actio bona esse nequit quoad substantiam operis, nisi & ipse finis sit legitimus 99
Actio civis adversus civem alterius civitatis ubi instituenda? 63
Actio humana moralis quid? 7
Actio humana quotuplex? 8, 98, 118
Actionis humanae affectiones 98
– effectus 111
– objectum 9
– principia 42
Actiones malae semper imputari possunt ab iis, quorum interest easdem fieri vel non fieri 118
Actio quando principi in foro humano possit intendi? 47
Actioni quo sensu inesse dicatur moralitas? 9
Actio voluntaria quid? 7
Adami dominium in res quale? 25
Adactus ab altero ad implendum pactum illicitum, in quod prius consensit, cur non patitur injuriam? 68
Admissa contra juramentum ex quo dijudicandum licita sint an irrita? 71
Adulterio alterius uxor non est polluenda 146
Adventitia obligatio quid? 45
Aedes vicini quando dejicere liceat? 138
Aequalitas comparata cur in justitia distributiva observanda? 100
Aequalitas simplex cur in onerosis contractibus attendenda? 80
Aequalitas quaenam in poenis infligendis adhibenda? 115
Aequalitas summa quo sensu inter homines? 145
Aequalitas summa inter homines quomodo laedatur? 146
Aequitas quid? 94
Aequitas in quo à dispensatione differat? 94
Aer an sit nullius? 33
Aes alienum, quod civitas multis retro seculis contraxit, cur civis pro rata solve teneatur? 64
Aetas quid ejusque gradus? 15
Aetas puerilis an proprietatem tollat? 32
Affectus cur componendi? 138
Affirmativis praeceptis quando quis obligetur? 96
Affirmativa praecepta cur cedant negativis? 110
Agentis potestas ubi maxime attendatur? 97
Aliena quando contractus objectum? 68
Alienum quid sit, an penes Leges civiles sit definire? 86
Alteri qui se obligat, ad quae potestatem dare intelligatur? 65
Alterius post mortem valitura obligatio an mihi possit injungi? 66
Alterum an possim actu meo obligare tertio? 59
Ambiguo sermone quando & quomodo alterum illudere liceat? 151
Ambiguus verborum sensus quomodo eruendus? 152

- Amentes cur obligationem non possint sibi accersere? 55
 Amentes quando manus violentas sibi inferunt, cur à crimine autocherias excusentur? 140
 Amentes an commentis demulcendi? 152
 Amicitiae foedera quid? 78
 Amicorum conditio cur nos fortius moveat quam propria? 130
 Amissa improvise casu & ab alio inventa perque tempus retenta an mea maneat? 27
 Amor hominum cur in hunc potius feratur quam in alterum? 132
 Amor proprius an sit sufficiens principium, ex quo omnes Leges naturae deducenda? 135
 Amor proprius erga seipsum qualis quantusque sit? 130
 Animal sociale homo 130
 Animal liberum dimittens homo aut in potestatem non redigens an in legem naturae peccet? 23
 Animantium caedes cur improbaverint antiqui Philosophi? 23
 Animi actus an sint Legum civilium objectum? 93
 Animi puritas an habeat se ad corporis puritatem instar gradus? 106
 Animae vegetativae vires in homine an voluntatis imperio subjaceant? 128
 Antecessoris foederibus quibus princeps teneatur? 65
 Appetitus sensitivus an voluntati pareat? 128
 Appetitus sensitivus in quae fertur an lex naturae praecipiat? 138
 Apprehensio rei possidendae quomodo effi-cax? 22
 Aptitudo quid? 38
 Aqua profluens quando concedenda? 145
 Arbitrator quid & quomodo se gerere debeat? 60, 149
 Arbitrio laesorum an poenae sumptio relin-quenda in civitate? 113
 Arbitrium nostrum in quas res se extendat? 18
 Arbitrium liberum 128
 Arma in quem rectè stringi possint? 149
 Areae globi terrestriis qualem figuram habeant? 34
 Aristocratia quid? 16
 Articulus sonus quid & cur hominibus con-cessus? 130
 Artifices in justo bello non interficiendae 143
 Artificiales fructus qui? 28
 Assertio nuda quid? 48
 Asseveratio quantum differat à juramento? 70
 Atheismus ne invalescat, quantopere rerum humanarum intersit? 54
 Autocheria cur prohibita? 139f.
 Autoritas quid? 39
 Auxilii foedera quid? 78
 Axiomata quid? 117
 Belli civilis tempore num una pars civium obli-gatione ab altera contracta teneatur? 64
 Belli finiendi causa inita pacta cur sint ser-vanda? 57
 Belli jura quid? 95
 Bellum inter animantes intercedere & ipsos homines ex quo pateat? 23f.
 Bellum quid, quotuplex & quando incipien-dum? 12f., 140ff.
 Bellum cur quantum fieri potest, componen-dum? 144
 Beneficentia quando cedat gratitudini? 110
 Beneficia quomodo reddenda? 150
 Beneficium ab hoste datum majus est eo, quod ab amico proficiscitur 109
 Bestiae cicures ex quo visibus hominum se praebeant? 24
 Bona publica quid? 19
 Bonitas moralis quid & in quo consistat? 98, 99, 103
 Bonum summum quid? 42
 Bonus vir quid? 43
 – in quo ejus laus consistat? 92
 Brutis non morales actiones cur hominibus tales sint? 9
 Brutis cur homo non possit obligari? 59
 Brutis cur homo nullum injuriam faciat, si id ex suo arbitrio tractat? 133
 Caelibatus quando prae matrimonio eligendus? 155
 Caelibes non insultent aliorum thalamis 146

- Cambium quid? 81
 Captus bello ex quo victori servire teneatur? 159
 Carnifex qualis persona moralis? 15
 Carnificum quaestionibus quinam subjiciendi? 67
 Castra hostium an subditi praemiorum spe corrupti pertrahi possint? 142
 Causa moralis quid? 8
 Cautio de securitate quaenam jure naturae requiratur à laedente? 112f.
 Cautio de securitate quaenam in civitate commodissima? 113
 Cautio realis in bello quando ab altero per vim extorquenda? 141
 Civile bellum quid? 13
 Civis quid? 14
 Civis obligatio erga civitatem 47
 Civis cur ea, quae ipsi jure naturae debentur, non possit per media jure naturae concessa sibi recuperare? 51f.
 – sique repetat, quale crimen committat? 29
 Civis quando de Magistratus delicto participet? 62
 Cives aequaliter delinquentes cur aequaliter puniendi? 115
 Civitas quid? 154
 Civitates cui bono institutae? 113
 Civitas an peccet, quae exteros pro hostibus habet? 38, 136
 Civitatis jus quid & quale? 37f.
 Civitatis obligatio cum cive 46f.
 Claritas quid? 39
 Clementia cur in bello adhibenda? 143
 Coactae actiones non possunt imputari 119
 Coactio quaenam insit Legibus? 89
 Coactum quid & quotuplex? 127
 Cogere quo sensu dicantur Legislatores? 89
 Cogitationes an sint objectum legum civilium? 93
 Collybus quid? 81
 Commercia quomodo in Oceano libera? 21f.
 Commerciorum libertas utrum sit ex jure naturae nec ne? 12
 Commodatio quid? 79
 Communio quotupliciter circa aliorum facta nobis intercedere possit? 120f.
 Communionem omnium bonorum an jus naturae dicitet? 24
 Communionis à proprietate differentia 18
 Condonatione an tollatur obligatio? 75
 Confirmationes pactorum 69
 Conjuges quando circa numerum procreandorum liberorum legi naturae satisfecerint? 139
 Conjux mea cur alteri corporis sui copiam facere nequeat? 146
 Connubia in linea adscendente & descendente cur jure naturae prohibita? 156
 Conscientia quid & quotuplex? 124
 Consensus quid? 126
 Consensus cur in contractibus necessarius? 55
 Consensu meo quaesitum in me alterius imperium an possim iterum excutere? 122
 Consensus parentum an requiratur ad matrimonii essentiam? 155f.
 Consentiens in pactum illicitum, si ab altero postea vi adigitur ad illud implendum, cur non patiatur injuriam? 68
 Consilium quomodo à lege differat? 84
 Contingentia ex necessitate physica vel causis naturalibus an possint imputari? 119
 Contractus quid & quotuplex? 50, 79
 Contractus objectum an possint esse actiones vel res meae, in quas alteri jam jus est quaesitum? 69
 Contractus, in quo qualitates expressae vel praesumptae non apparent, ex quo irritus? 56
 Contrahere an hostes possint? 57
 Controversiae cum altero cur tertio committendae? 114
 Corpori quae noxam aut labem inferunt, cur homo omittere debeat? 138
 Corpus alterius non laedendum 136, 146
 Credere quod quis rem non aliter vult, quam se habere novit, non potest poena affici 123
 Creditor quando sciens instrumentum pacti debitori restituit, quid fecisse censeatur? 70
 Creditoribus principum an actio in privata subditorum bona competat? 62f.
 Crimen alterius à Magistratu interrogatus injuratus fateri debet 152
 Culpa quotuplex apud JCtos? 102f.

- Culpa mea licet facultatem praestandi legem amitto, vis ipsius tamen non expirat 86
- Curam sui ipsius gerere cur homo teneatur? 54
- Curator qualis persona moralis? 15
- Damnum quid? 147
- Damnum alteri per delictum datum quomodo pensandum? 101
- Damnum alteri mea culpa datum cur resarciendum? 147
- Damnum ab altero passus quando laedentem jure ad cautionem praestandam vi possit adigere? 112
- Damnum in contractu mihi datum ut alter penset, quando ipsum adigere possim? 56
- Damnum ob fidejussionem acceptum an dici possit poena? 75
- Davidis factum, ob quod populus pestilentia plectebatur, cur & ipsi populo imputandum? 121
- Debita à principibus boni publici gratia contracta an solvere teneantur subditi? 62f.
- Debita cur societati adhaereant, licet omnia membra mutata fuerint? 64
- Debita ex contractu cur potius solvenda quam quae ex gratitudine? 110
- Debitor in extrema necessitate constitutus cur teneatur rem debitam Creditori pari necessitate laboranti exhibere? 137
- Debitoris principalis conditio cur apud Romanos melior ipsius fidejussoris? 75
- Debitorum qui non sunt solvendo, quando poenae se reos faciant? 66
- Decalogi praecepta an sint Leges naturae? 88
- Decalogi quintum praeceptum & sextum quid in se complectantur? 106
- Decreta superiorum quocunque modo innotescant obligant subditos 135
- Decretum quod factum non rescindit nec poenam in transgressorem constituit, legis titulo venire non potest 94
- Decretis propriis an quis immediate obligari possit irrevocabiliter? 85
- Declarationes summi imperii 94
- Defensio in statu belli quando incipiat & quousque à jure naturae permittatur? 140f.
- Defuncti bona quomodo in successione ab intestato in cognatos dividenda? 26
- Defuncti bona nondum in alterum translata vel alienata cui tribuenda? 31
- Deliberationem circa utile iudicium quomodo instituere debeat intellectus? 124
- Delicta quousque Magistratus punire aut prohibere teneatur? 62
- Delictis iisdem cur non ubique aequalis poena imponatur? 87
- In delicto quatenus observanda? 101
- Delinquenti an societati poena debeatur? 101
- Demeritum quid? 133
- Democratia quid? 16
- Demonstrationes Ethicae non eruuntur per adeo multa media seu principia complexa 117
- Depositum quid? 80
- Depositarius cur amisso deposito deponenti culpam saltem levem praestare teneatur? 80
- Dei libertas qualis? 13
- Dei concessio qua homo rerum dominus factus quomodo se habeat? 20, 23
- Dei sanctitas & justitia an sint origo Legis naturae? 90
- Deterritio quid? 43
- Deum testem in juramento invocare quid sit? 70
- Deus cur non possit esse causa peccati? 99
- Deus qua ratione hominum debitor? 111
- Deus an possit de lege naturae dispensare? 91
- Deus quomodo actiones nostras aestimet? 108
- Dido an jure naturae Aenaeae socios hospitio arenae prohibuerit? 19
- Discordiarium seminarium 52f.
- Dispensatio quid? 94
- Dissimulationem in purgatoriis juramentis cur quis adhibere nequeat? 67
- Dissuasio quid? 43
- Dolor ex alterius poena in me redundans cur poena dici nequeat? 114
- Dolor laedentis an possit esse causa cur ipsi poena inferatur? 101, 113
- Domini imperium in servum unde? 159
- Domini promissio servo facta qualis? 49
- Dominium quotuplex? 17f.

- Dominium eminens ex quo cognoscatur? 18
 Dominium hominum in bruta ut & in res reli-
 quas ex quo sit licitum? 20, 23, 24
 Dominium in res an possit sibi acquirere, qui
 easdem possidere nequit? 25
 Domini modus ex quo dependeat? 24
 Dominus qui servo extraordinarium promittit
 praemium neque tamen solvit, peccat 48
 Donatio quid? 26
 Donum an sit, quod ex dolo in contractu in me
 redundat? 80
 Dotes cur? 26f.
 Duella cur Magistratus prohibere possit? 83
 Duci bellico quando poena recte remittatur? 115
 Duci bellico cur licitus subditos alterius prae-
 mii corrumpere & militum loco uti? 142
 Dux bellicus qualis persona moralis? 15
 Dux bellicus quando possit militem probabili
 mortis periculo exponere? 73f.
 Dux bellicus quando jura belligerantium circa
 bellum observare teneatur? 95
 Dux bellicus cur in bello neminem interficere
 debeat, nisi in justam poenam? 143
 Dux bellicus inferior cui expresse est interdic-
 tum ne cum hoste manus conferat, cur non
 possit recte inscio superiore in bellum des-
 cendere? 97
 Ebrietas cur fugienda? 138
 Ebriosi quibus mens penitus locomota est, cur
 nihil contraxisse censeantur? 55
 Electio quid? 127
 Eleemosinae quid? 26
 Embrio si dum mater plectitur, vitam amittit
 vel libertatem an puniatur? 114
 Embrioni quocunque titulo quid tributum si
 eripiatur, an fiat injuria? 10
 Emptio Venditio quid? 81
 Emptor rei furto ereptae an Domino genuino,
 ad quem eam pertinere noveat, restituere
 teneatur? 31
 Erranti via monstranda 145
 Error in quo conscientia versatur quotu-
 plex? 125
 Error circa pacti essentiam cur id irritum
 faciat? 55f.
 Existimatio quid & quotuplex? 38
 Existimatio alterius cur non minuenda? 146
 Executionem agentis cur Legislatores humani
 potius respiciant, quam intentionem? 107
 Exteris ex quo littora maris prohiberi
 possint? 21
 Exteros pro hostibus quae habet civitas an pec-
 cet? 38, 136
 Extraordinaria non possunt imputari 120
 Fabulis hostem illudere non est mendacium
 151
 Facta paterna filio princeps imputare potest
 118
 Facultas locomotiva quid? 43
 Foeminae cur in bello justo non occidendae?
 143
 – cur jure naturae uni saltem marito possint
 sui corporis copiam facere? 157
 – per mortem declinantes violationem pud-
 citiae an ab Autocheriae excusentur? 140
 Fama alterius cur non laedenda? 146
 Familiae quid? 154
 Fata an sibi quis ob miseriae properare
 possit? 139
 Feudi amissione si multatur pater, liberi non
 puniuntur 114
 Fide mutua quomodo stent pacta? 50f.
 Fideicommissa quid? 80
 – num inter modos acquirendi lucrativos
 referri possint? 26
 Fidejussio 74f.
 Fidejussor multam solvens pro altero, an poen-
 am patiat? 113
 – an teneatur latroni servare fidem? 57
 Fides cur servanda? 147
 Filius matri matrimonio jungi non potest 156
 Filius innocens delicta patris cur luere non
 debeat? 118
 Filium alterius quando quis castigare possit? 146
 Finis quid? 42
 – an per media illicita obtinendus? 43
 Foedera quid & quotuplicia? 78
 – an paci universali quid superaddant? 12
 – continuo durant, quando summa potestas
 est penes plures uno 65

- Foetus inanimati animantium cur consumi & usurpari ab homine possint? 23
 Forma artificialis quando materiam sequatur? 28f.
 Fraus quid? 29
 Frater an connubio jungi possit sorori jure natura? 156
 Fruitio quid? 127
 Fructus rerum quotuplices? 28
 Frugiferae res in bello non sunt perdendae 143
 Fuga an recte possit poena declinari? 114
 Fundus quid? 34
 Fur ex eo, quod sibi res vehementer arrisit, se excusare nequit 120
 – si aequali poena cum homicida afficitur, non patiatur injuriam 115f.
 Furiosi se obligare nequeunt 55
 – alienare non possunt 32
 Furor an proprietatem tollat? 32

 Gentes cur sanciverint, ut in pace sancienda utraque belligerantium pars exaequetur? 57
 Gentes cur ob jus in principe aut civitate persequendum laeso in subditorum bona manus injicere permiserint? 63
 Gentes cur licentiae bellicae fortitudinem restrinxerint? 143
 Gentes quae pro derelictis habuerunt, cur ab uno aliquo non possint occupari? 25
 Gentium jus 95
 Gratitude erga parentes unde? 46
 Gratitude cur benefactoribus exhibenda? 150
 Gratitude quando cedat beneficentia? 110

 Habitus quid? 43
 Habitus vitiosus cur delinquentem non excuset? 120
 Habitus cur in moralibus maxime attendatur? 110
 Haereditas quid? 37
 Haereditas quando vim pleni juris obtineat? 37
 Haeres cur de antecessoris aere teneatur? 64
 Haereditas quomodo ab uno in alterum transeant? 26
 Homines nasci liberos quo sensu accipiendum? 14

 Homo cur sibi ipsi obligari nequeat? 54
 Homo animal sociale 130f.
 Homo cur legibus conformiter possit agere? 129
 Homo cur suam probitatem coram Deo jactare nequeat? 108
 Honor quid? 39

 Ignorantia quid & quotuplex? 126
 Imperare nobis quinam possint? 122
 Imperium quid & quotuplex? 36
 Imperium summum civile cur constituendum, quantum esse debeat, & quousque eidem liceat resistere? 160ff.
 Impossibile nulla obligatio 66
 Imprudentiorum obligationes an jure naturae irritae? 61
 Impudicitia uxoris marito est ignominia 154
 Imputatio quid & quotuplex? 8, 118
 Incitatio quid? 43
 Inclinatio potentiae physicae in objectum in moralibus habet rationem actionis 8
 Incendii tempore vicini aedes dejicere licet 138
 Indifferentia quid? 128
 Induciae quid? 57, 79
 Infamiam qui irrogare possint? 39
 Infantes an commentis demulcendi? 152
 Injuria quid? 102
 Instinctus naturalis quinam superandus? 138f.
 Instrumenta pactorum cur in vita civili tantopere attendantur? 70
 Intellectus quid, ejusque facultates? 123
 Intentio quid? 127
 – ejusdem gradus 107
 Intermissiones nudaе actionum malarum moralium imputari nequeant 121
 Interpretatio quid? 152
 Invitum quid? 127
 Invito domino quando alterius res non usurpandae? 137, 147
 Invito nihil promittitur 49
 Iudex in quo ab arbitro differat? 60
 – actiones humanas accurate aestimare nequit 108
 Judicium practicum quid? 123f.
 Juramentum quid & quotuplex? 70

- Jus quid & quotuplex? 37
 – quantum à lege differat? 85, 87
- Jussio quid? 42
- Justitia quid & quotuplex? 100
- Laedens alterum ad quae teneatur? 112
 – qualem vim contra seipsum alteri concedat? 29f., 142
- Laesio fortuito casu facta ab ignorante & invito an possit dici injuria? 102
- Laesio in civitate si ad jus suum Magistratus auxilio pervenire non potest, an à civibus id postulare possit? 63
- Latrocinium quid? 13
- Latrocinii infestandi exteris consuetudo cur gentibus olim familiaris? 136
- Latroni vi injusta me ad pactum compellenti an fides servanda? 56f.
- Legatus qualis persona moralis? 15
 – cur apud hostes jure naturae inviolabilis? 95
- Legata quid? 26
 – cur immediate à testatore in legatarium transeant? 60
- Leges civiles non sunt pacta 85
 – quid respicere debeant? 113
 – cur abrogari possint quocumque tempore? 54
- Leges positivae ex quo suam vim habeant in origine & duratione? 91
- Legislatoris potestas qualis esse debeat? 85
 – ex quo cognoscatur, quae subjecta obligare voluerit? 89
- Lex quid & quotuplex? 84, 89
 – ejus materia 86
 – promulgatio 88
- Lex divina an sit mensura poenarum? 115
- Lex naturae 89ff.
 – cur ex parte facta fuerit positiva? 51, 86, 153
 – an possit positivis divinis & humanis adversari? 86f.
- Liberi, si amissione feudi pater ob delictum multatur, non puniuntur 118
- Liberorum jus in bona parentum adhuc viventium quale? 26
- Liberorum reverentia in parentes quando cesset? 46
- Libertas quid & quotuplex? 13, 14, 36, 128
- Libertas commerciorum utrum sit ex jure naturae nec ne? 12
- Libertas naturalis an legibus tollatur? 14, 89
- Licita quaeenam esse dicantur? 97, 144
- Lictor qualis persona moralis? 15
- Littora maris ex quo exteris prohiberi possunt? 20f.
- Locatio Conductio 81
- Locomotiva facultas quid? 43
 – an voluntati pareat? 128
- Lotharia quid? 84
- Lucrum ex dolo in contractu non est donum 80
- Lucra quo respectu in civitate distribuenda? 82f.
- Magistratus quid? 15
 quousque delicta prohibere teneatur? 62
 quousque ad poenam sumendam teneatur? 116
 quomodo in se derivet obligationem civium? 63
 an possit ea permittere, quae sunt contra jus naturae? 87
 an poenae humanae possit subijci? 114
- Majestas ex quo melioris conditionis ac alii homines? 145
 – an possit legibus divinis contraria praecipere? 93
 – an potestatem habeat vitam subditi in periculum mortis pro salute publica exponendi? 73
- Malefico cur non deferri solet iuramentum purgatorium? 70
- Malitia moralis quid? 98
 – est instar anguli rectilinei 103f.
- Mala citra praecedens demeritum non possunt imputari 118
- Mala actio quid? 98
- Malum summum quid? 42
- Malus vir quid? 43
- Mandatarius cur sumptus ex mandati praescripto impensos repetere possit? 79
- Mandatarii gestis quando quis tertio obligatur? 59

- Mandatum quid & quotuplex? 79
- Mare an proprietatis capax? 20
- ejus littora ex quo exteris prohiberi possint? 21
- Mares cur aliorum thalamis non insultent? 146
- Maritus quale jus in corpus uxoris habeat? 154
- cur uxoris impudicitia ei ignominia? 154
 - cum propria uxore adulterium committere potest 125
- Mater an habeat imperium in sobolem? 158
- Materia quando formam artificialem sequatur? 28f.
- Matrimonium quid? 154
- in quo consistat & cur non possit dissolvi? 46
 - quando hominibus jus naturae praecipiat? 139, 155
 - in linea adscendente & descendente jure naturae prohibitum? 156f.
- Matronae in bello non sunt stuprandae 144
- Membra citra totius corporis salutem non sunt mutilanda 138
- Medium quid? 43
- Mendacium quid & quotuplex? 151
- Mentis actus non sunt legum civilium obiectum 93
- Mercator quo titulo rem faciat? 27
- cur in justo bello non occidendus? 143
 - an recte possit merces, quarum usum mox à magistratu interdicens scit, vendere? 81
- Merces quid? 112
- an pro praestita opera turpi sit solvenda? 67
- Merces in ditone mea natas aut factas exportare an jure naturae permittere teneat? 21f.
- Meritum quid? 111
- an insit actioni bona formaliter tali? 108
- Metempsychosin cur finxerit Pythagoras? 23
- Miles ob gallinae raptum capite plecti quando jure possit? 102
- quando probabili mortis periculo possit exponi? 73
- Minorenes in iis, quae ipsis sunt oneri, se obligare nequeunt 55
- Miserias ingentes ut quis declinet, fata sibi proferre an potest 139
- Moledina alata & navalia an inter res mobiles referendae? 34
- Monarchia quid? 16
- Monarcharum pactis imprudentioribus subditi obligantur 61
- Motus physicus in moralibus quid? 7
- Mors sibimet ipsi non inferenda 139
- Mortem ad perferendam an quis se obligare possit? 66
- Mutilantes semetipsos plectendi 54
- Mutum quid? 79
- Natura cur actus & membra genitalia insitam verecundiam muniverit? 156
- Nafragorum bona an sint nullius? 33
- Negligentiam contracta imputari possunt 120
- Nihilo datur minus 22
- Numi quid? 41
- Objectum unde dicatur morale? 9
- Obligatio quid & quotuplex? 44ff.
- Oblivione legis nemo obligatione solvitur 88
- Obses firmandis pactis publicis datur 72ff.
- Obvium via factum quando occidere possum? 137
- Oceanus an dominium unius populi agnoscere possit? 21
- Occasio quid? 42
- Occidenti ne resistat, an quis se possit obligare? 66f.
- Occultatione cur quis poenam recte declinare possit? 114
- Occupatio modus acquirendi originarius 24f.
- Officium quid? 14
- Opera nostra quomodo aestimanda? 82f.
- Opifices in justo bello non occidendi 143
- Opinionem singularem circa rem quampiam foveat, quando poenam afficiendus? 123
- Pacificationes quid? 79
- cur partes in iisdem pro aequalibus quantum ad justitiam habeantur? 144
- Pactum quid? 12, 50
- quotuplex? 77f.
 - quomodo à lege differat? 85

- cur posterius per prius reddatur invalidum? 69
- cur servandum? 147
- quibusnam confirmetur? 69
- Patris imperium in liberos** 157ff.
 - promissio filio facta qualis? 49
 - si uni plus donat quam alteri non peccat in Legem naturae 26
- Parentes ad quae perfecte exhibenda liberis obligentur?** 158
 - an liberorum causa omnia acquirant? 32
 - prolem si projiciunt an quid potestatis habere in eam possint? 158f.
- Passio saepe est actio moralis** 8
- Pax quid & quotuplex?** 12, 140
 - quamdiu servanda? 140
 - ejus mediatoribus servanda fides 149
- Peccatum quid?** 98
 - quae in se complectatur? 112
- Peccator cui Deus peccatum remisit an possit à Magistratu plecti?** 118
- Pecunia quid?** 41
 - an sit res sterilis? 82
- Peregrinus quid?** 14
 - quando de actibus societatis eo tempore, quo in ea versatur, contractis teneatur? 60
- Permutatio quid?** 81
- Persona moralis quid & quotuplex?** 15
- Personae cur in poenis infligendis habenda ratio?** 116
- Persuasio quid?** 43
- Permissiones Legum civilium** 87, 94
- Pignora quid & quotuplicia?** 72
- Poena quotuplex?** 101
 - quomodo imponenda? 113
 - delinquenti an societati debeatur? 101
 - cur à tertio commodissime determinetur? 114
- Populus absolute se Regi subjiciens an citra peccatum possit formam Reip. quae commodior videtur arripere?** 76
- Potentia quotuplex?** 9, 96
- Potestas quid & quotuplex?** 35f., 96f.
- Potestas summa cur constituenda?** 160
- Possessio quid & quotuplex?** 22
- Possessor rei alienae quando conveniendus?** 31
- Praeda ad quos militantium spectet?** 27
- Praemium quid & quotuplex?** 26, 112
- Praescriptiones quid & cur introductae?** 30
- Praetensiones quid?** 37
- Pretium quid & quotuplex?** 40f.
- Primogenito cur cedat patris dignitas haereditaria indivisibilis?** 146
- Princeps an cum subdito circa imperium summum contrahere possit?** 47f.
 - quando ex delicto subditi reatus quid in se contrahat? 62
 - an poenae humanae possit subjici? 114
- Privatio saepe est actio** 8
- Probatio facti unde instituenda?** 96
- Proaeresis quid in moralibus?** 8, 127
- Prohibitio delictorum ex parte imperantis quousque extendenda?** 62
- Promissio quid & quotuplex?** 48ff.
- Propinqui nostris cur & quando potius beneficiendum ac aliis?** 110
- Proprium quid?** 18
- Pudicitia invitae non est violanda** 146
- Pudicitiae servandae gratia foeminae violentas manus sibi inferentes an ab Autocheria excusentur?** 140
- Pueri cur in bello justo non interficiendi?** 143
- Pupillis cur Leges civiles curatores constituerint?** 32f.
- Pythagoras cur finxerit Metempsychosin?** 23
 - scite definit Deum per sphaeram 167
- Quaestiones juris** 149
- Qualitates rerum in contractu quaenam indicandae?** 81
- Quantitas actionum moralium** 103ff.
- Rebellio quid?** 13
- Ratio practica quid & cur summa diligentia excolenda?** 123f.
- Rationis rectae dictamen quid & ex quo obliget?** 134f.
- Rationis usum quae debilitant cur homo intermittere debeat?** 138
- Rarum quid?** 40
- Religionem falsam qui violat, quam pro vera habet, peccat** 125

- Religionis circa negotium quousque Magistratus vim adhibere possit in subditos? 123
- Religiosis cur in bello non manus admovendae? 144
- Reluctatio interpretativa 127
- Renunciaciones quid? 130
- Repressaliarum jus unde derivandum? 64
– cur non temere in subditorum innocentium bona usurpandum? 144
- Res moralis quid & quotuplex? 17ff.
- Res sacrae quo censu habendae? 19
- Res pro derelictis haberi unde praesumatur? 25
- Reservations mentis circa juramentum non excusant à perjurio 72
- Restrictiones imperiorum quales esse debeant? 36
- Rex invito populo regnum alienans an proli nondum natae nocere possit? 11
- Reo an iudex injuriam faciat, si ex ipso callidè veritatem eruit? 152
- Reus an seipsum accusare vel deferre teneatur? 67
- Reverentia liberorum in parentes quando cesset? 46
- Rumoribus falsis hostem illudere non est mendacium 151
- Salutem meam quibuscumque modis defendere quando concessum? 140ff.
- Sanctitas Dei an sit origo Legis naturae? 90
- Sanctus inter homines quis dicatur? 90
- Scelus aliorum fraudi non potest esse tertio 53
- Scelus minimum committens quando extrema poena possit affici? 114
- Scripto cur pacta plerumque comprehendantur? 70
- Securitati meae quomodo prospiciendum, si vita hominum non esset socialis? 132f.
- Seditio quid? 13
- Semen informe ut intra primos conceptionis dies elidatur qui agit, an sit in id injurius? 11
- Senibus cur leges civiles Curatores constituentur? 32f.
- Sensus interni & externi an voluntatis directioni subjecti? 128
- Sermone ambiguo quando & quomodo alterum illudere liceat? 151f.
- Servile ingenium an necessariò in servitutem abstrahendum? 159
- Servitus quid? 13
– quot modis introducat? 13f.
- Servos dari natura quomodo capiendum? 14
- Signa voluntatem hominis exprimentia quotuplicia? 69
- Societas quid? 16
– quotuplex? 16, 154ff.
– est contractus 82
– quando mutetur? 16
- Socialis vitae conservatio est lex fundamentalis Legis Naturae 135, 145
- Solicitationibus qui abhorrentem à scelere corripit, ad quae teneatur? 68
- Sors quotuplex? 145f.
- Spatium quid? 10
– an sit res immobilis? 34
- Sponsiones quid? 78
– cur Magistratus interdicerè possit? 145
- Spontaneitas ejusdemque actus 126
- Status moralis quid & quotuplex? 10ff.
- Stipulationes juri meo subjecto factae quo sensu dicantur inutiles? 48
- Stuprum in templo committere foedius quam in caupona 109
- Subditus quando imperantis jussis recusandi potestatem habeat? 36
– ne circa religionem quid proponat, à Magistratu sub poenae comminatione constituere potest 123
– an teneatur mortis periculum pro salute publica jussu Magistratus obire? 73
– statim atque ipsi Legislatoris voluntas circa agenda vel omittendae innouit, obligatur 88
- Subjectio quid & quotuplex? 45
- Suffragia plurium in societate, quae per plures administratur, vim universorum habent 61
- Summum bonum 42
- Supplices in bello justo non interficiendi 143
- Suasio 43
- Syndicus nomine populi quid agit ipsi populo, à quo constitutus est, imputatur 121

- Talio quando ex jure gentium rectè inferatur? 73
 – non est mensura poenarum 115
 Templis in bello non temere manus admoventur 143f.
 Testamentorum effectus 31f.
 Testator de bonis quae diminuto habendi modo possidet in fraudem ejus, qui prius jus habet aut eminentius, disponere nequit 32
 Testatore vivo an haeredi jus competat in ipsius bona? 37
 Thesaurum inventum quando quis retinere possit? 27
 Titulus quid & quotuplex? 34f.
 Tormenta quae reo admoventur quo loco habenda? 67
 Tormenta quousque circa religionis negotium adhibenda? 123
 Transitus innoxius quando concedendus? 19, 145
 Tutelae quid? 79
 Tutores cur minorennibus constituantur? 32f.
 Tyrannus an possit in ordinem redigi à populo? 163

 Vas ad poenam pro reo subeundam se obligare nequit 75
 Vegetabilia cur homo usurpare & consumere possit? 23
 Venditor quando rem emptori tradere teneatur? 81
 Veniam cur facilius consequatur qui prima vice deliquit quam qui saepius? 110
 Veniam imputationis cui Deus per remissionem peccatorum fecit, an Magistratus politicus plectere possit? 118
 Venus irregularis fugienda 138, 156
 Verba impudica an se habeant ad adulterium instar gradus? 106
 Verbis cur alter non decipiendus? 150
 Verba quo sensu valeant? 152
 Verecundia cur insit membris procreationi destinatis? 156
 Viae publicae quando exteris prohibendae? 19
 Vicarius qualis persona moralis? 15

 Vicinus an possit arae meae imminentem structuram excitare? 34
 Victor an obligationes ad hostem pertinentes possit tollere? 76f.
 Victo ex quo victor imponere possit quicquid libitum? 83
 Vis quid? 29
 – in quem finem adhibenda? 140f.
 Vis externa an possit voluntatem cogere? 128
 Vi injusta qui me ad paciscendum adegit an fides servanda? 56f.
 Vir bonus quid? 43
 – ejus laus in quo consistat? 92
 Virtus moralis quid? 43
 Virginem pactione matrimonii ad concubitum pelliciens ducere eam tenetur 68
 Virgines in sui pudoris deflorationem ne consentiant 146
 Virgines in bello non stuprandae 144
 Vita humana quid? 10
 – sine societate indigenas 130f.
 Vitam alterius laedere quando licitum? 136f.
 Vitae commoda an dominio magis quam mutua opera juventur? 132
 Vitioso moraliter an quis se obligare possit? 56
 Vitium morale quid? 43
 Vitium rerum de quibus contrahitur indicandum 81
 Vitium rei spurio modo acquisitae an elapso tempore expiret? 30
 Volenti an fiat injuria? 103
 Voluntas quid ejusque facultates? 126f.
 – an possit cogi? 128
 – in quas hominis facultates imperium gerat? 128
 – cur se possit obligare? 129
 Voluntas alterius, ex quo potestas agendi nostra dependet, quomodo praesumenda? 97
 Voluntatis mutatio quando facta censetur? 129
 Vota quid & quando ea valide possint suscipi? 59
 Vota jurata bonum aliquid morale majus impediencia sunt irrita 71
 Vota meae potestati subjectorum quando valida? 97

- Usucapiones quid & cur introductae? 30
Usura quid? 82
Usura pecuniarum in foenore locatarum quomodo acquiratur? 27
Usus 126
Usufructus 36
Usus rerum ex quo definiatur? 40
Utilitas juris mater 93
Utilitatis innoxiae res 19
Vulnera qui accipit in pugna vetita de injuria quaeri nequit 68
Uxor cum proprio marito adulterium committere potest 125
– circa quas res mariti voluntatem sequi teneatur? 154f.
Uxoris impudicitia marito ignominia 154
Uxori & liberis satisfacere non tenetur de damno ex caede accepto, qui alterum in duello occidit 83
Zedechiae Regis Israelitarum perjurium cur & ipsi populo imputandum? 121